1

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1996

17337

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 1996.
Copyright: HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (01) 431-950
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 120 KUNA.
Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 20 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 36 USA dolara.
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: TISKARA ZELINA d.d. Sv. Ivan Zelina

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 1 **ZAGREB, siječanj - veljača 1996.** **GOD. XXIX.**

Radovan GRGEC

Uz rub (104)

Obično Crkva započinje građansku godinu s Danom mira. Kad govorimo o miru, mislimo u prvom redu na trajan mir, tj. na pravedan mir, koji ne postoji samo na papiru i u deklaracijama, nego i u srcima ljudi. Mislimo na sve ono što označuje hebrejska riječ "šalom". Zaista, mir treba da zavlada u našim srcima. Mir i pomirenje sa samim sobom i s ljudima oko sebe. Pravog pomirenja pak nema bez opraštanja, a to je ono što je najteže. I kršćanima, koji već od malih nogu uče da ljubav prema bližnjemu uključuje u sebi i ljubav prema neprijatelju.

Naravno, mirotvorstvo i ljubav prema bližnjemu ne smijemo poistovjećivati s nekakvim lažnim pacifizmom, odnosno s kukavičlukom i ravnodušnošću za sudbinu vlastite obitelji i nacije kojoj pripadamo. Heroji rata i mira, kao što su bili neki izraelski i arapski vođe, s pravom su predmet našeg divljenja. Ipak, i oni često završavaju svoj život kao žrtve mržnje. U našemu domovinskom ratu bilo je i heroja borbe, ali i heroja mira, koji su znali, junački se boreći s drugima i sa samima sobom, pobjeđivati i opraštati.

"*Opraštanje-izazov za kršćane u Europi*" tema je idućeg europskog ekumenskog susreta koji bi trebao da se održi ove godine u Grazu, a cilj mu je "pomirenje između kršćana i Crkava, između kršćana i pripadnika ostalih religija, između bogatih i siromašnih, između tvorničara i nezaposlenih, između nacija, pokreta i stranaka".

Kad je okupiranim dijelovima Hrvatske, nakon "bljeska", prohujala "oluja", rijetki su bili Hrvati koje nije hrvatska pobjeda ganula do suza. Međutim, kao što nas ganuti do suza mogu pobjednici u ratu, tako nas isto mogu ganuti i oni koji znaju opraštati, "victores hostium et sui" (pobjednici nad neprijateljima i nad samim sobom), i to moramo priznati bez ikakva lažnog patosa. Uostalom, što je to "patos"? Dolazi to od grčke riječi koja označuje i bol i strast. Bez katkada bolnog i strastvenog uvjerenja, odgovornosti i oduševljenja profesija ne može postati vokacija (zvanje). Junaci zvanja i svoje dužnosti i odgovornosti često su mi znali izmamiti suze na oči. Što sam stariji, događa se to sve češće.

Sjećam se kako sam u djetinjstvu slično reagirao čitajući o junacima *Sienkiewiczevih, Mayevih, Verneovih* i *Cooperovih* romana. Oh, ta romantika! Danas vjerujem da je romantika najljepša stvarnost našega života. Tek ona u životno

sivilo unosi strast, oduševljenje, suzu, a ta suza pročišćuje oko i srce. Ne upuštajući se u jalovo raspravljanje o tom što srce znači u biblijskoj ili kakvoj drugoj antropologiji, mi Hrvati znamo da je ono za nas sred-ce, tj. središte i žarište pravoga života, ono što nas može ganuti i obratiti te izmijeniti naš mentalitet tako da inteligenciju srca počnemo cijeniti više od svake cerebralne inteligencije.

Do suza me je ganulo i kad je neki vitez oprostio ubojici vlastitog brata, pa čak i kad je u svom talk-showu na televiziji *Željka Ogresta* "pomirila" *Mamića* i *Blaževića*. Uostalom, kakvi bili da bili, i jedan i drugi, u dnu srca, bilo pod zastavom "Dinama", bilo pod zastavom "Kroacije", nosili su Hrvatsku. Stoga razumijem i one kojima su zadali bol 1945. oni koji su *Jazbinšeka* ili *Cimermančića* "pretvorili" u nekakav "Dinamo", športsku metaforu komunističkog svijeta, ali i one koji su nametnuli drugo ime "Dinamu" pod čijom su se zastavom generacije borile zapravo za Hrvatsku, jer je to na neki drugi način bilo gotovo nemoguće. Razumijem i onoga ozloglašenog hrvatskog generala koji je shvatio da ćemo doći do vlastite države ako se pomire sinovi i unuci ustaša i partizana, uzimajući u obzir da je to pomirenje teže prihvatiti onima koji su iz rata izašli kao "pobijeđeni" i kao žrtve. Zapravo, pobijeđena je i žrtvovana bila čitava jedna generacija i čitava Hrvatska.

* * *

Bilo kako bilo, čini mi se da je najvažnije u svemu tome shvatiti i prihvatiti opći interes i zajedničko dobro čitave nacije, čitave hrvatske države. Važno je angažirati se u toj borbi za zajedničko opće dobro, a ne ostati "ni vruć ni hladan", tj. ravnodušan i "razborit". Tu mislim na stav onih čija se "razboritost", prema riječima *Georgesa Bernanosa,* sastoji u tome da štede samo sebe. Takvih je, nažalost, bilo vrlo mnogo upravo među intelektualcima, koji su me 1946., dok sam bio još tako reći dijete, razočarali na suđenju velikom junaku naše suvremene povijesti, *Alojziju Stepincu*. Stoga sam i tako često pisao o onom što *Julien Benda* naziva "trahison des clercs". Bilo je doduše intelektualaca koji su Boga i domovinu ljubili, kako bi rekao *Ljermontov*, "stranoju ljubovju" (čudnom ljubavlju), ali su u teškim situacijama zakazali i nisu imali "petlje" da budu svjedoci (martires) svojeg uvjerenja i ljubavi. To pogotovo vrijedi za one za koje je inteligencija samo sposobnost "snalaženja". Takvi su se u zatvorima katkada "snalazili" na račun drugoga i kao "cinkeri".

U povoljnim prilikama bili su verbalni i verbalistički heroji, čarobnjaci retorike i tribuni, ali nisu bili spremni na žrtvu. I među kršćanima i svećenicima bilo je mnogo takvih. U povoljnim prilikama propovijedali su o humanim, humanitarnim i humanističkim vrlinama, ali su zaboravili da kršćanski humanizam nije samo verbalni i "filantropski" humanizam nego prvenstveno teocentrički i integralni humanizam, kako ga je nazivao *Jacques Maritain,* a to je zapravo herojski humanizam koji dolazi do izražaja u situacijama kada nema "razboritog" srednjeg puta, nego si ili heroj ili kukavica. Takve su situacije npr. kad kapetan mora potonuti

sa svojim brodom, kad majka mora dati život za dijete, kad se bračni drug ne može ponovno udati ili oženiti.

Mnogi demokršćani nisu shvatili da za kršćanina i u politici vrijede ista pravila "herojskog morala" i etike, nego su se čak kompromitirali povezivanjem s raznim "mafijama" radi očuvanja položaja, vlasti, časti, novca, ukratko "establishmenta". Nedavno sam se u intervjuu listu mladih MI, br. 12/95, zapitao ima li kod nas katoličkih intelektualaca koji bi i u Saboru bili toliko hrabri da iznesu ono što je *Ivan Pavao II.* iznio u svojoj enciklici "Evangelium vitae". Odlomke iz intervjua koji govore o tom kako su kršćani svojevrsna "sablazan, ludost i izazov" suvremenoj civilizaciji prenio je i "Večernji list" od 28. XI. 1995. Ne znači to da svaki abortus valja penalizirati ili kriminalizirati u zakonu, kao što ne možemo penalizirati ni izrečene "blasfemije" ili preljubničke čine, koji su također grijeh za kršćanina, ali znači da i u tim slučajevima valja javno svjedočiti za istinu koju ispovijedamo, kako god ona bila teška i "sablažnjiva" uhu naših suvremenika, koji su i u katoličkoj Irskoj glasali u prilog rastave braka a u katoličkoj Poljskoj dali prednost bivšem komunistu *Kwasniewskom* pred katolikom *Walesom.*

Možda je i taj "znak vremena" upozorenje kršćanima i katolicima da se ne smiju bojati ni stidjeti manifestacija heroizma, koji neke nasmijava a druge znade ganuti do suza kao kad nas netko prozove krsnim imenom. I Dobar Pastir zove svoje ovce po imenu, "nominatim". I naša briga za opće dobro odnosi se na određene ljude koji imaju svoje ime. Lijepo je napisao *Enrico Masseroti*: "Bog ne ljubi čovječanstvo općenito: ljubiti i zvati po imenu jest ista stvar" (Famiglia cristiana, 48/95).

Usprkos "katoličkom porazu" u Irskoj i Poljskoj, ako to uopće možemo smatrati porazom katolicizma, katolici "žele ostati na prvoj crti bojišta" (*Beppe Del Colle).* Uslijedila je otvorena razmjena mišljenja prigodom posjeta *Ivana Pavla II.* Palermu, kada su katolici pozvani da ne bježe od politike a biskupi da ne bježe od kršćanskih laika (*Franco Garelli)* i njihovih kritika. Papa je pak pozvao katolike da bez obzira na suton demokršćanstva u Italiji ne bježe od novih situacija u politici, nego da ih iskoriste za međusobni dijalog kršćana u raznim strankama kako bi se diljem zemlje moglo čuti Evanđelje ljubavi na kojem se zasniva i socijalni poredak u čijem središtu je dostojanstvo i odgovornost ljudske osobe.

Na tim temeljima kršćani i u našoj zemlji mogu ostvariti svoje poslanje u ozračju demokratske solidarnosti, socijalne ekonomije tržišta i preferencijalne opcije prema siromašnima. Moj članak "Kršćanska orijentacija u politici i ekonomiji" u 189. broju "Republike Hrvatske" govori o tim problemima na prilično uopćen način. Konkretizirati ta načela nije baš tako lako. Stoga je potreban dijalog između raznih stranaka, između laika s jedne i klera i hijerarhije s druge strane, između raznih katoličkih udruga, koje su danas i u Hrvatskoj vrlo aktualne, kako bismo došli do nekih razultata i od deklaracija mogli prijeći na konkretno djelovanje. Naravno da tim razgovorima, skupovima i simpozijima treba da budu obuhvaćeni svi krajevi gdje žive Hrvati, svi slojevi i krugovi našeg naroda, kako smo to zaključili i na

našem sastanku u HKD-u 30. XI. 1995. Istaknuli smo posebno vezu s "bazom" čiji predstavnici gotovo i ne znaju o čemu mi to raspravljamo. To se tiče i hijerarhije.

* * *

Kršćanska književnost ili, kako obično kažemo, književnost kršćanskog nadahnuća, rekli smo već više puta, nije kod nas dala neka velika imena, kao što su npr. *Auden* i *Eliot* kod Engleza ili *Péguy* i *Bernanos* kod Francuza. Čak se i Šop i Sudeta u nekim krugovima podcjenjuju. Inače bistri i pismeni *Igor Mandić* pokazao je svoju površnost napadajući "Marulić" čim se pojavio prvi broj, proglasivši pripovijest *Stjepana Krčmara* "nevjerojatno lošom prozom", pišući o "potpunoj odsutnosti svakog talenta" kod *Mare Švel-Gamiršek* ili o "crkvenjačkoj filibusteriji" *Zlatka Tomičića*. Ipak je naš Igor, tada dok ga još partijci nisu otpisali, znao na koga smije "ići đonom". Naša revija je, doduše, morala u pogledu kvalitete priloga učiniti mnoge kompromise kako bi u njoj mogli pisati i oni koji nigdje drugdje nisu mogli objavljivati i oni koji su u jugokomunizmu postali građani drugoga ili dvadeset i drugoga reda, ali se u njoj našlo i u literarnom pogledu zaista vrijednih priloga, a hrvatski katolički svjetovnjaci dobili su svojevrsni forum oko kojega su se mogli okupljati i gdje su mogli nastupati kao samostalne ličnosti. Krajem šezdesetih godina kler je već bio u povlaštenom položaju s obzirom na laikat.

U veličinu nekih kršćanskih književnika u svijetu ni u našoj civilizaciji gotovo nitko ne sumnja: naprimjer kad se radi o životnoj poruci *Alessandra Manzonija* ili o "istraživanju noći" *Jean-Claudea Renarda*. Pa ipak, eksplicitno izraženo kršćansko uvjerenje, koje probija kroz njihovu prozu i stihove, mnoge agnostike smeta. To je i razumljivo jer su ovi, prema vlastitom priznanju, tek "putnici prema ništavilu".

I opet bih se poslužio evanđeoskim rječnikom o ludosti i sablazni tih katoličkih svjetovnjaka. Oni su imali hrabrosti da, nihilističkom i relativističkom vremenu usprkos, ispovijede svoje divljenje prema Spasitelju svijeta, *Isusu Kristu*, koji je, iako nije došao iz svećeničkog plemena Levijeva, bio i ostao za njih i za nas "veliki svećenik" i putokaz našeg života, svoje divljenje prema onima koji su bili i ostali izazov vremenu i civilizaciji u kojoj su živjeli, kao što su npr. bili *Franjo Asiški*, *Vinko Paulski*, obje *Terezije*, *Ivan Bosco* i toliki drugi. Svojim životom ti pojedinci posvetiše svoje vrijeme, a kršćanski književnici i laici, prenoseći u svim vremenima njihovu poruku života, kvasac su koji prožima svijet glasovima ljubavi i pravde, nade i vjere u nešto i u Nekoga, u ime kojega i mi započinjemo ovu godinu.

Spomen na kardinala Šepera

Na tribini HKD sv. Ćirila i Metoda (Društva sv. Jeronima) 7. XII. 1995. održao je predavanje o kardinalu *Franji Šeperu* tajnik HKD-a dr. *Stanislav Vitković*, zagrebački prebendar. Istaknuo je da bi o kardinalu Šeperu, dugogodišnjem zagrebačkom nadbiskupu i prefektu Kongregacije za nauk vjere valjalo više govoriti i pisati kako njegova svijetla uspomena i njegove zasluge za Crkvu i domovinu ne bi potonule u zaborav, premda je prošlo već četrnaest godina od njegove smrti u Rimu. Kardinal Šeper bio je dosad među Hrvatima onaj koji se po svojoj časti i funkciji nalazio na najvišem mjestu u crkvenoj hijerarhiji. Nije ga zaboravio ni papa Ivan Pavao II., koji je prigodom svojeg lanjskog posjeta Zagrebu, ulazeći u katedralu, pitao najprije gdje se nalazi grob kardinala Stepinca i kardinala Šepera. Unatoč svojoj visokoj funkciji u Crkvi, taj nezaboravni zagrebački nadbiskup ostao je uvijek skroman i razborit čovjek, koji je sve visoke časti nevoljko primao i uvijek svoju vlast smatrao u prvom redu službom. Bio je svjestan svojih ograničenosti i nikada brzoplet u donošenju odluka, ali hrabar kad je valjalo nastupiti u obranu vjere i Crkve. To je posvjedočio i prof. Radovan Grgec, ravnatelj HKD-a, čiji je kardinal Šeper bio ne samo formalni pokrovitelj nego i veliki pomoćnik u najtežim situacijama. Među prisutnima bilo je i mnogo onih koji su primili u sličnim situacijama konkretnu pomoć kardinalovu. Mnogobrojne vjeroučenice kard. Šepera govorile su o njemu kao o uzornom svećeniku, vrlo obrazovanom kateheti i čovjeku koji se brinuo za svakoga pojedinca.

(iz Glasa Koncila od 10. XII 1995.)

Photo: PAT

Stanislav Vitković i Radovan Grgec govore na tribini posvećenoj kardinalu Šeperu (7. XII. 1995.)

Stanislav VITKOVIĆ

(Ne)zaboravljeni hrvatski kardinal

(uz 90. obljetnicu rođenja kardinala Franje Šepera)

Na ulazu u zagrebačku katedralu 10. rujna 1994. godine papa Ivan Pavao II. upitao je biskupa Kokšu: "Gdje je grob kardinala Stepinca i Šepera?" A u svom govoru u katedrali Sveti Otac je rekao:

"U ovoj velebnoj katedrali koja čuva uspomenu na tolike slavne ljude vašeg naroda, sa zahvalnošću se sjećam blagopokojnog kardinala Franje Šepera kojega sam osobno poznavao i cijenio. Kao pastir ove nadbiskupije i kasnije prefekt Kongregacije za nauk vjere, dao je dragocjeni doprinos u službi Crkve."

Sa strane domaćina kardinal Šeper nije bio spomenut ni jednom jedinom riječi...

U potpunoj medijskoj šutnji prošao je i Šeperov devedeseti rođendan. Baš kao što prošle godine nigdje nije bio spomenut trostruki jubilej nadbiskupa Posilovića - prvog Hrvata po krvi i osjećaju na zagrebačkoj nadbiskupskoj stolici - i 70. obljetnica svetačke smrti biskupa Langa. A ipak, kardinal Šeper jedini je Hrvat u povijesti Crkve koji je obavljao najodgovorniju službu u upravi opće Crkve i bio osoba najvećeg povjerenja i najbliži suradnik trojice papa. Malo, premalo se o njemu govori i piše, kao da se i nema što reći.

Kardinal Šeper rodio se u Osijeku 2. listopada 1905. u obitelji skromnog krojača. Svojoj obitelji bio je veoma privržen i nije se nimalo stidio svog jednostavnog podrijetla. (Kad se kasnije u Rimu jedan njegov suradnik čudio kako kardinal stanuje s rođenom sestrom i dvije časne sestre u "malom" stanu od osam soba, (a taj suradnik bio je član jednog prosjačkog reda), Šeper mu je odgovorio: "Ja sam živio s roditeljima, sestrom i bratom u jednosobnom stanu, pa mi je sada sasvim dovoljno osam soba!")

Kršten je u osječkoj "katedrali" sv. Petra i Pavla, a roditelji izabraše za krsnog zaštitnika sv. Franju Asiškog. Kad bi god kasnije dolazio u Osijek, uvijek bi pohodio crkvu svoga krštenja, poljubio krstionicu i izmolio vjerovanje.

U petoj godini života seli sa svojim roditeljima u Zagreb. Pohađao je kaptolsku pučku školu, a zatim državnu klasičnu gimnaziju. Još kao srednjoškolac uključio se u Katolički pokret, upoznao se s njegovim prvacima, a osobito je na njega pozitivno djelovao svetački lik Ivana Merza. Poslije velike mature obavio je, prije odluke o izboru zvanja, duhovne vježbe kod isusovaca. Zatim se javio za svećeničkog kandidata zagrebačke nadbiskupije. Kao izvrsnog učenika šalje ga nadbiskup Bauer u Rim da na Gregoriani završi studij filozofije i teologije. Boraveći u Germanicumu upoznaje nešto starijeg Alojzija Stepinca s kojim zajedno studira, prijateljuje i postiže akademski stupanj doktora filozofije i teologije. Na veoma zahtjevnoj Gregoriani Šeper je bio jedan od najboljih studenata - 26. listopada 1930. nadbiskup mons. Giuseppe Palica zaredio je Stepinca i Šepera za svećenike. Godinu dana kasnije vratiše se obadvojica u Zagreb. Tu Šeper postaje katehetom na I. ženskoj gimnaziji i na šegrtskoj školi. Vrlo je volio rad s mladima; s mnogim svojim učenicima ostao je povezan do kraja života. Kad je 1934. godine papa Pio XI. imenovao Alojzija Stepinca zagrebačkim nadbiskupom

koadjutorom, Šeper postaje nadbiskupskim tajnikom. 1941. godine nadbiskup Stepinac povjerava mu odgovornu službu rektora bogoslovije, odgojitelja svećeničkih kandidata. Tu službu vršio je mudro i savjesno u teškim ratnim i poratnim godinama. Kao rektor bogoslovije dr. Šeper je vodio svoj osobni dnevnik u kojem možemo naći obilje zanimljivih i dragocjenih podataka. Do kraja života nosio je uvijek u srcu zagrebačku bogosloviju, pratio prilike u njoj i svakodnevno molio za bogoslove i sjemeništarce.

Radi političkih prilika i komunističkog pritiska na bogosloviju, biskup Salis koji je kao generalni vikar "sede impedita" upravljao zagrebačkom nadbiskupijom umjesto utamničenog nadbiskupa Stepinca, razriješio je Šepera službe rektora i imenovao ga župnikom Krista Kralja u zagrebačkom Trnju. Šeper je bio u prvi mah iznenađen i zatečen. "Pa ja nemam ni vlastita kreveta", rekao je zbunjeno biskupu Salisu. A biskup s finim smiješkom kaže: "Mi ćemo vam kupiti krevet." Poslušan kao uvijek, Šeper je prihvatio i župničku službu i zavolio povjereno mu stado. Ali, već tri godine kasnije vrhovni poglavar Crkve povjerava mu službu pastira zagrebačke nadbiskupije.

Kardinal Stepinac nalazio se u konfinaciji u Krašiću i komunistički režim onemogućio mu je upravu nadbiskupijom. Biskup Salis koji ga je zamjenjivao u upravi bio je već u dubokoj starosti. Stoga je papa Pio XII. 22. srpnja 1954. imenovao dr. Franju Šepera naslovnim nadbiskupom filipopolskim i koadjutorom "sedi datus" zagrebačkim, sa svim ovlastima rezidencijalnog biskupa. Imenovanje je držano u potpunoj tajnosti sve do biskupskog posvećenja koje mu 21. rujna 1954. u zagrebačkoj katedrali podijeliše nadbiskup dr. Josip Ujčić (vršitelj dužnosti predsjednika BKJ) i biskupi dr. Franjo Salis i dr. Josip Lach. U svoj biskupski grb nadbiskup Šeper je upisao riječi apostola Pavla "Veritatem facientes in caritate". Uistinu, za Šepera su istina i ljubav bile dvije najveće vrednote. Tako je dr. Franjo Šeper punom vlašću i odgovornošću preuzeo upravu zagrebačke nadbiskupije. Svojim generalnim vikarima imenovao je biskupa Lacha i kanonika Bakšića. Kad je kardinal Stepinac u Krašiću primio obavijest o imenovanju nadbiskupa koadjutora rekao je krašićkom župniku: "Sada mogu mirno umrijeti jer dijeceza je u sigurnim rukama."

U vrijeme komunističkog režima bili su otežani kontakti između episkopata i Svete Stolice. Kad je papa Pio XII. najavio 29. studenog 1952. imenovanje zatočenog nadbiskupa Stepinca kardinalom, komunistička je vlast prekinula diplomatske odnose sa Svetom Stolicom. Teološki fakulteti u Zagrebu i Ljubljani isključeni su iz sveučilišta. Godinama nijedan biskup nije mogao putovati u inozemstvo. No, 1957. biskup dr. Josip Lach zatražio je putovnicu da bi mogao poći na sprovod rektora Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Dobivši putovnicu, biskup Lach otputovao je u Rim, gdje ga je primio papa Pio XII. Saslušavši biskupove izvještaje papa je po njemu poručio svim našim biskupima da zatraže putovnice jer slijedeće godine prema rasporedu moraju doći u Rim "ad limina apostolorum". Tako je biskup Lach prvi probio led, pa je 1958. godine i nadbiskup koadjutor mogao poći u Rim. Za vrijeme boravka u Rimu (koji je iz vremena sedmogodišnjeg studija dobro poznavao), Šeper je pohodio ustanove Svete Stolice i tom zgodom dobio imenovanje za apostolskog administratora zagrebačke nadbiskupije "nunc pro tunc", to jest Sveta je Stolica odredila da on kao apostolski administrator preuzme upravu nadbiskupije u slučaju smrti kardinala Stepinca. Šeper, naime, kao koadjutor "sedi datus", nije imao pravo nasljedstva, pa bi u slučaju smrti kardinala Stepinca nastala sedisvakancija i Prvostolni bi kaptol birao kapitularnog

vikara. To sigurno ne bi prošlo bez pritisaka i uplitanja državnih vlasti koje su već prije, srećom bezuspješno radi čvrstog stava pape Pija XII, ali uz sudioništvo određenih unutarcrkvenih faktora, pokušale ukloniti s uprave nadbiskupije Stepinčeve pomoćne biskupe Salisa i Lacha. Da bi se dakle izbjegla takva opasnost, Sveta je Stolica unaprijed odredila da nadbiskup Šeper, u slučaju smrti kardinala Stepinca, odmah kao apostolski administrator nastavi upravljati nadbiskupijom. Tako se i dogodilo kad je 10. veljače 1960. u Krašiću svetački preminuo dr. Alojzije Stepinac. No, već 5. ožujka iste godine papa Ivan XXIII, imenuje Šepera zagrebačkim nadbiskupom i hrvatskim metropolitom. U buli imenovanja Ivan Dobri naglašava: "Vama koje je žalosna ali dragocjena smrt Alojzija Stepinca ostavila bez pastira i oca, dušom punom ljubavi dajemo čovjeka odlučne kreposti koji će biti "pastir i biskup duša vaših", a to je časni naš brat Franjo Šeper." U svibnju 1961. odredbom Državnog tajništva Svete Stolice nadbiskup Šeper postaje i predsjednikom BKJ.

Kardinal Šeper nije u javnosti mnogo govorio o kardinalu Stepincu, ali je dosljedno slijedio istu liniju osobito u potpunoj poslušnosti papi i čvrstom stavu prema pokušajima kolaboracionizma unutar Crkve. Vodio je zagrebačku nadbiskupiju mudro i strpljivo, (kako to reče za njega njegov nasljednik kardinal Kuharić), očiju uvijek uprtih u Rim, vjerno slijedeći smjernice Svete Stolice. Dosljedno se borio protiv svećeničkih udruženja nastalih po sugestijama komunističkih vlasti. Kad je 1977. godine osnovan TDKS, premda kardinal Šeper u to vrijeme više nije bio zagrebački nadbiskup, dao je o tome jasnu i nedvosmislenu izjavu preko radio Vatikana. Sigurno je da kao pročelnik Kongregacije za nauk vjere nije govorio bez znanja i suglasnosti pape Pavla VI, čiji je najbliži suradnik bio. (Nadbiskup Nowak, rodom iz Poljske, rekao mi je da je krakovski nadbiskup Wojtyla, današnji Sveti Otac, bio u odnosu prema kolaboracionizmu nepopustljiviji nego li i sam legendarni prvostolnik kardinal Višinski.)

Nekadašnji tajnik kardinala Šepera mons. Stanković rekao je da su Šepera "svi poštovali". Svojom širokom općom i teološkom naobrazbom, svojom dosljednošću i karakternošću, on je uistinu zaslužio sveopće poštovanje. Nikad nije težio za jeftinom popularnošću niti je dopuštao kult ličnosti, ali poštivali su ga i oni koji nisu bili njegovi istomišljenici. Nije bio čovjek brzih odluka, još manje nepromišljenih.

Spomenimo i najbliže suradnike nadbiskupa Šepera tijekom petnaest godina njegova upravljanja zagrebačkom nadbiskupijom, od 1954. do 1969. godine.

Pomoćni biskupi: dr. Franjo Salis (do 1967., ali zbog visokih godina praktički u mirovini), dr. Josip Lach (čitavo vrijeme), Franjo Kuharić (od 1964.).

Generalni vikari: biskup dr. Josip Lach (čitavo vrijeme), kanonik dr. Stjepan Bakšić (do 1963.), biskup Franjo Kuharić (od 1964.).

Kancelari: mons. dr. Dragutin Hren (do 1967.), mons. dr. Ivan Tilšer (od 1967.).

Predsjednici crkvenih sudišta: biskup Lach i kanonik Cvetan.

Na čelu Prvostolnog kaptola bili su biskupi Salis (do 1967.) i Lach (od 1968.)

Osobni tajnici: dr. Mijo Pišonić (do 1962.), mons. Vladimir Stanković (1963 - 1968.).

Šeperov odnos prema suradnicima bio je korektan, no donekle suzdržan i distanciran. Nije prisustvovao tjednim konzistorijalnim sjednicama; predsjedao im je biskup Lach koji bi nadbiskupa izvijestio o prijedlozima i zaključcima konzistorija. Nije uvijek bilo lako doći do nadbiskupa, ali je zato njegov generalni vikar dr. Josip Lach svakodnevno redovito, strpljivo i ljubazno primao stranke.

Papa Ivan XXIII. navijestio je 25. siječnja 1959. saziv II. Vatikanskog koncila. Dok na I. Vatikanskom koncilu nije sudjelovao nitko iz Zagreba, zagrebački su se biskupi veoma aktivno uključili u rad II. Vatikanskog koncila. Nadbiskupa Šepera imenovao je Ivan XXIII. u pripravnu komisiju. Biskup Lach poslao je - jedini od biskupa iz Hrvatske - pismene prijedloge već Predpripravnoj saborskoj komisiji. Biskup Kuharić govorio je na saborskim zasjedanjima. Čak je i kardinal Stepinac preko nadbiskupa koadjutora poslao svoje sugestije. Nadbiskup Šeper i biskup Lach sudjelovali su na sva četiri zasjedanja, a biskup Kuharić na zadnja dva. Nadbiskup Šeper istakao se na koncilu svojim vrlo zapaženim i općenito prihvaćenim prijedlozima o liturgiji, ateizmu, odnosu prema Židovima i o uvođenju stalnog đakonata u Zapadnoj Crkvi. Njegova razboritost, trijeznost, zrelost i pravovjerna naprednost svidjela se i novom papi Pavlu VI., koji je Šepera 1965. godine imenovao kardinalom. U svom nastupnom govoru u zagrebačkoj katedrali novi kardinal je rekao: "Ja sam uvjeren da mi ova časna služba neće pomutiti pamet ni srce. Ne zaboravljam da potječem iz siromašne radničke obitelji ..." Ostao je krajnje jednostavan, kao i prije.

Kao zagrebački nadbiskup Šeper otvara nove župe, osniva "Fond pape Ivana XXIII" za gradnju novih crkava, inicira Karitas, Teološko-pastoralni tjedan za svećenike, utemeljuje Katehetski i Glazbeni institut, pokreće "Glas Koncila", pohađa hrvatske iseljenike. Mlade svećenike i svećeničke kandidate šalje na studij u inozemstvo.

Vrlo je cijenio redovničke zajednice, a osobito su njegovu srcu bili blizi Kartuzijanci i bosonoge Karmelićanke. U skladu sa željom kardinala Stepinca dovodi Karmelićane u Remete. Zalaže se za obnovu reda sv. Benedikta u Hrvatskoj. Duhovno je bio povezan s isusovcima Anđelkom Jurićem i Ivanom Kukulom, te, osobito u Rimu, s franjevcem Aleksom Benigarom. Njegova pobožnost bila je muževna, nenametljiva i izrazito kristocentrična. Neobično je pazio na liturgijske propise. Biskup Škvorc svjedoči:

"Na oltaru bio je jednostavan - kontemplacija, vjera, blizina s Isusom, duša puna svetinje, smiren, vedar, odmjeren u riječima i gestama."

U svojoj skromnosti držao je sebe slabim propovjednikom. Rado bi poslije evanđelja sjeo i slušao propovijedi drugih svećenika.

Ali kad bi govorio, njegova je riječ bila odmjerena i sigurna, eleganciju je žrtvovao jasnoći, izlagao je čisti i neokrnjeni Isusov nauk. A liturgijske čine obavljao je dostojanstveno i odmjereno, bez imalo teatralnosti. Veoma je volio i istočnu liturgiju i cijenio njezinu ljepotu i duhovno bogatstvo.

Kao zagrebački nadbiskup pokrenuo je dijecezanske informativne procese za proglašenje blaženima i svetima dr. Ivana Merza i o. Vendelina Vošnjaka, zalagao se za promicanje štovanja biskupa Langa, a zajedno sa svojim nasljednikom mons. Kuharićem postigao je od pape Ivana Pavla II. dopuštenje za pokretanje u tajnosti postupka za beatifikaciju kardinala Stepinca.

Međutim, kardinala Šepera očekivala je još jedna velika promjena kojoj se nije nadao niti je priželjkivao, ali koju je prihvatio u duhu poslušnosti prema Svetom Ocu. Papa Pavao VI. koji je osobito u vrijeme Koncila uočio visoke kvalitete nadbiskupa Šepera, njegovu široku teološku naobrazbu, razboritost i crkvenost, imenovao ga je 8. siječnja 1968. pročelnikom Kongregacije za nauk vjere. Po isteku prvog petogodišnjeg mandata, papa mu produžuje službu na daljnjih pet godina, a potvrđuje ga i Ivan Pavao I. i Ivan Pavao II. Tako je Šeper preko trinaest godina - sve do pred samu smrt - bio

najbliži suradnik i pouzdanik trojice papa. U Rimu je najprije stanovao u hrvatskom zavodu sv. Jeronima, a zatim iznajmio stan u neposrednoj blizini Vatikana.

No, rastanak sa Zagrebom i Hrvatskom bio je za njega osobito bolan i težak. Još je, do kolovoza 1969. upravljao zagrebačkom nadbiskupijom uz pomoć svojih generalnih vikara biskupa Lacha i Kuharića, a onda ga je Pavao VI. oslobodio dužnosti zagrebačkog nadbiskupa. Na oproštaju s nadbiskupijom poslije petnaest godina uprave kardinal Šeper je istakao:

"Meni je osobito na srcu da vjernici naše nadbiskupije, kao i sav hrvatski narod, ostanu vjerni i čvrsti u svojoj pradjedovskoj vjeri, u poštovanju i odanosti prema Apostolskoj Stolici. To je ono glavno što je u svojoj oporuci naglasio i kardinal Alojzije Stepinac."

Kardinal Šeper kao zagrebački nadbiskup bio je pokrovitelj HKD sv. Jeronima. No, nije to bilo samo formalno pokroviteljstvo. Poput kardinala Stepinca bio je naš iskreni prijatelj, pratio rad, hrabrio u poteškoćama, podupirao u dosljednosti. Nije podnosio "settebandierizam" onih koji su se pripravno okretali prema svakom vjetru, samo da ostanu pri vlasti i - pri novcu.

Papa Ivan Pavao II. ovako je okarakterizirao Šeperov rad u Rimu: "U izvanredno zamršenom razdoblju on je bio mudar i prosvijetljen vođa Kongregacije za nauk vjere koja je morala intervenirati u kriznim pitanjima vjere i morala." A kurijalni kardinal Paolo Bertoli svjedoči: "Franjo Šeper bio je za života vazda čovjek dužnosti, čovjek molitve i čovjek Crkve ... Bio je čovjek Crkve, uvijek u službi Bogu i dušama, uvijek pokazujući ljubav Petrovoj Stolici."

I kao kurijalni kardinal uz svoje mnogostruke dužnosti i obveze (bio je predsjednik papinske biblijske i međunarodne teološke komisije, član Vijeća za javne crkvene poslove, kamerlengo kardinalskog zbora, član Kongregacije za biskupe, za kler, za katolički odgoj ...) nikad nije zaboravljao svoju Hrvatsku. Dolazio bi u domovinu ili kao papin izaslanik na različitim crkvenim slavljima i jubilejima, ili privatno na godišnji odmor. Zanimao se za sva zbivanja u domovinskoj Crkvi, radovao se uspjesima, upozoravao na opasnosti, poticao na vjernost i posluh Papi. Razumljivo je da se njegovi čvrsti i dosljedni stavovi nekima nisu svidali. No, Šeper je mogao ponoviti Pavlove riječi: "Kad bih se htio svidjeti ljudima, ne bih bio sluga Kristov." (Gal. 1,10)

Papa Ivan Pavao II. prihvatio je Šeperovu zahvalu na službi pročelnika Kongregacije za nauk vjere 25. studenog 1981. godine. Kardinalovo zdravlje bilo je već teško narušeno i on je preminuo mjesec dana kasnije, 30. prosinca iste godine. Pogrebne obrede u bazilici sv. Petra predvodio je Osobno Sveti Otac i ujedno odredio kardinala Bertolija za svog osobnog izaslanika na sprovodu u Zagrebu. Ispunjena je Šeperova želja da njegovo tijelo počiva u rodnoj Hrvatskoj. Opraštajući se od svog velikog predhodnika u zagrebačkoj katedrali nadbiskup Kuharić je rekao:

"U kardinalu Šeperu kucalo je srce svih katolika Hrvata za Papu, za rimskog biskupa, za Petrova nasljednika. On je bio Papi tumač i naše vjere i naše povijesti i naših prilika i naše odanosti u tom velikom zajedništvu jedne svete Katoličke Crkve."

Danas kao da su mnogi zaboravili kardinala Šepera, osobito oni koji su ga veličali i slavili dok je upravljao zagrebačkom nadbiskupijom. (Čast profesoru Golubu, jednom od rijetkih izuzetaka!) U svojoj skromnosti Šeper nije nikada tražio pohvale ljudi, niti je njegov vječni mir pomućen zaboravnošću i "kratkim pamćenjem" mnogih.

Ali, nije ga zaboravio Sveti Otac koji je o njemu rekao:

"Neka je hvala Gospodinu koji svojoj Crkvi daje ljude takova kova. Takav je bio čelik - značaj kardinala Šepera: snažan i nepokolebiv, poput njegove rodne Hrvatske kojoj je doista bio na čast cijelim svojim životom ..."

1968. izašao je u izdanju HKD sv. Ćirila i Metoda i zagrebačke "Stvarnosti" veliki hrvatski prijevod Biblije Starog i Novog zavjeta s obilnim bilješkama u izradbi ekipe biblijskih i jezičnih stručnjaka. Na slici vidimo kardinala dr. Franju Šepera koji predaje papi Pavlu VI. dva primjerka toga izdanja: jedan uvezan u kožu, s posvetom HKD-a, i luksuzno divot-izdanje, uvezano u pergament sa zlatorezom. Tom prigodom Papa je uputio Društvu pismo na latinskom jeziku u kojemu zahvaljuje na daru i blagoslivlja sve one koji su surađivali na izdavanju ove hrvatske Biblije.

Nikola BIĆANIĆ

Moja Hrvatska

Postojala je moja Hrvatska! U krvi onih koji su je stvarali: od Višeslava i Domagoja do Petra Svačića, i onih koji su je branili poput biskupa-junaka Petra Berislavića i Ivana Karlovića, i Zrinskih i Frankopana, i obilja drugih, od Rakovice Eugena Kvaternika, i Starčevića, i tisuća mučenika do jurišnika u hrvatskim bojnama u vrijeme drugog svjetskog rata, i do neustrašivih Tigrova i hrvatskih domobrana ovog Domovinskog rata. Postojala je Hrvatska!

I u smrti moga brata, u mučeništvu moje majke i tete Matije, koja se sasušila od žalosti zbog njega, te je smrt nije pretočila u mehaniku atoma, kao da nije postojala nikada - postojala je Hrvatska!

Hrvatska je postojala i u komunizmu, uz sve gadosti i strahote protuhrvatskoga režima, jer smo vjerovali u nju, jer smo je voljeli i jer smo se nadali da će osvanuti bilo kada...

Postojala je moja Hrvatska u mojim snovima i mojim zatvorima, u idealima zbog kojih su me tukli i zbog kojih nisam smio raditi desetljećima.

Kao ljiljan bijeli u prekrasnoj rosi mojih gospićkih svanuća i u predivnoj sniježnoj balerini na visokoj Visočici najljepše hrvatske gore Velebita. Postojala je!

Postojala je Hrvatska i u vjeri i klonućima mojih predaka, postojala je u sadržaju moga ideala i u krvi onih oko mene koji su me odgojili i odmalena me naučili da u Hrvatsku vjerujem i da je ljubim iznad svega...

I opet će postojati moja Hrvatska!

Postojat će! - jer neće i ne može nestati iz naših zavjeta.

Rodit će se i ljepša će od ljiljana biti, usprkos svima koji bi htjeli da je nestane dovijeka!...

Božena KRUZ

Svijeća

Naš život je kao svijeća
svakog dana sve to manja,
dogorijeva tiho, mirno,
već od prvog rođendana.

Plamen svijeće titra gori
kap po kap se topi pada,
tako život naš izgara
u svjetlu je naša nada.

Kod krštenja i vjenčanja
žižak svijeće uz nas gori,
na stolu je naše majke
kad se za nas žarko moli.

Svjetlo svijeće širit će se
do posljednjeg žića dana,
u ruci će svijeća gorjet
tad nestat će bolnih rana.

Marijan VOGRINEC

Smiraj

Dotepenec na Manduševcu
Velika sova
krila razastire u noć
Kada je to bilo
Kada se to mališa
pred velikim Gradom
trsio biti Netko
Desetljeća su potonula u zaborav
Sada druga djeca
pjevaju neke druge pjesme
i neka druga djeca
bivaju korjenike
Velika sova
slijedi trag povijesti
A muti se nebo nad Bizekom
Zakasnili smo na kestenje
I sve to skupa nije važno
Na rubu Grada
čeka se novi dan

Etida

Negdje na rubu grada
tiho se smiraj uvlači u dušu
Danas je bilo sunca
Prijatelje nisam stigao pohoditi
a tako mi je stalo
Nitko ne zna
pa ni najbliži
da tu uz dom
nasilno oganj zatiru.

Kraj

Uistinu
više nema smisla
Sve je rečeno
i sve je već učinjeno
Još koja milijarda godina
i naši dragi potomci
a nećemo
srećom
znati tko su
postat će svemirski prah
Još samo koja milijarda godina
A što je to
u usporedbi s trenutkom

Nevenka STARČEVIĆ KAPETANOVIĆ

Moj život

Dok se diviš
čudesnom cvijetu,
ne istražuj uzroke
njegove boje i mirisa.

Ne pitaj za razloge
kad Ti nudim
svoju ljubav.

Ona je -
kao šumski cvijet:
samonikla, samosvojna,
trajna i nevina.

Mladen JURČIĆ

Fantast

Znam da sam, kako bih bio "u tijeku" i kako bih upoznao najnovije smjerove svog zvanja, morao strpljivo odslušati sva predavanja na međunarodnom skupu psihijatara koji se prvi put održavao kod nas, ali treće se predavanje tog dana tako oteglo (a k tome je bilo konvencionalno, neinventivno i dosadno), da sam se s kolegom što sam ga na skupu upoznao, iskrao iz dvorane, pa smo se smjestili za obližnji bar i naručili osvježavajuće čašice. Tada sam od svog sugovornika prvi put čuo za njegova pacijenta Marcela Santaja, a dakako, nisam mogao ni slutiti da će me sjećanje na tog neobičnog čovjeka proganjati vjerojatno dok budem živ.

Premda se već petnaestak godina zdušno trudim liječiti ljude s najrazličitijim psihičkim problemima, a sreo sam popriličan broj vrlo teških bolesnika, nikad nisam dopustio da me nešto u svezi s mojim poslom šokira, ili pak tako pogodi da trajnije izgubim mir. Uostalom, mogao sam im pomoći samo ako trijezno i objektivno promotrim njihove probleme, ne dopustivši da utječu na mene, kako bih tim ljudima pružio ruku i sa svoje ih kako-tako sigurne stijene, pokušao izvući iz njihovih često zapjenjenih bujica. Ipak, u tom posebnom slučaju...

No kako ne bih preuzeo nepovezani način pričanja svojih pacijenata i kako bih sve iznio barem donekle razumljivo, bit će bolje da počnem otpočetka, to jest da nastavim gdje sam stao - od prizora za barom, kamo sam s dosadnog predavanja pobjegao sa svojim novim prijateljem, kolegom psihijatrom, doktorom Vinkom Maurovićem.

Komentirali smo zastarjeli pristup govornika i kao ilustraciju iznijeli neka svoja iskustva s pacijentima, pa mi je moj razgovorljivi sugovornik počeo pričati o jednom od najtežih slučajeva u svojoj praksi. Bio je šef psihijatrijskog odjela u bolnici u gradu na moru, a nedavno je k njemu prispio najbizarniji bolesnik što ga je susreo u karijeri desetak godina dužoj od moje. Marcel Santaj (kako se pacijent zvao) bio je vrlo vješt mađioničar, poznat kao "Marcello Veličanstveni - vladar snova", a specijalizirao se za hipnozu. Na predstavama i seansama uspavljivao je ljude, koji bi onda slijedili sve njegove sugestije i vrlo se neobično ponašali. Poslije su izjavljivali da su, u hipnotičkim snovima, posjećivali najfantastičnije svjetove u "drugim dimenzijama", a bili su ih u stanju do u pojedinosti opisati. "Marcello Veličanstveni" čak je, na određeni način, postao slavan, no onda su sve začudnije i smjelije "seanse" postale opasne po njegove "pokusne kuniće". U to je vrijeme počeo piti, a zbog nekontroliranih ispada i sve veće agresivnosti, smjestili su ga u bolnicu, gdje je bio dobro čuvan, jer je, uz agresivno ponašanje, pokazivao i žarku želju za bijegom.

Imao je jedinstvenu sposobnost da hipnotizira ljude u svojoj blizini, bolničare i sestre, pa su u njegovu uvijek zaključanu sobu na odjelu za teške bolesnike, ulazili oprezno i nikad sami. Santaj je bio duboko uvjeren da su njegovi brojni fantastični snovi stvarnost, a po mišljenju mog kolege, doktora Vinka Maurovića, nije mu bilo lijeka.

Psihijatrijski je skup održan početkom ljeta, a kako sam uskoro pošao na odmor, odlučio sam posjetiti doktora Maurovića, koji me je bio pozvao. Imao je lijepu obiteljsku kuću na obali, a vrijeme je bilo prekrasno, no premda sam prvi put u nekoliko godina

iskoristio odmor, nešto mi nije dalo mira, pa se nisam mogao naprosto predati uživanju u suncu i moru (kao što sam trebao učiniti), nego sam svog domaćina zamolio da mi omogući susret s Marcelom Santajom, o kojemu smo još nekoliko puta razgovarali.

Bivšeg su mađioničara smjestili u odvojenu sobu, na kraju zaključanog hodnika, u krilu gdje su odvajali najteže duševne bolesnike. Kad smo doktor Maurović, dva bolničara i ja ušli u inače uvijek zaključanu, bijelo okrečenu sobu s rešetkama na prozorima, zatekli smo Santaja kako sjedi na krevetu i čita knjigu, a na noćnom sam ormariću vidio nekoliko knjiga i časopisa. U sobi su još bili stol i dvije stolice, te poveći ormar, sve obojano u bijelo.

Pacijent nas je uljudno pozdravio, a doktor Maurović me predstavi kao kolegu psihijatra. Santaj je bio omanji, prilično zdepast čovjek, bujne smeđe, već prosijede kose, širokih ustiju koja su mu davala pomalo podrugljiv izraz i vrlo prodornih, gotovo crnih očiju. Ustao je s kreveta i čvrsto mi stisnuo ruku, tako me pozorno i ispitljivo gledajući, da mi je pred nepomičnim pogledom tih tamnih očiju postalo neugodno.

- Znatiželjni ste? - upitao je odjednom, ali bez gorčine, uljudno i sa smiješkom, koji se zbog oblika ustiju doimao podrugljivo. - Čovjek kao ja pobuđuje neodoljivu znatiželju, je li? Razumijem to. E pa, pruža vam se prilika da me dobro pogledate.

- Nije me dovela znatiželja - odgovorih pomalo zatečeno. - Tu smo da vam pokušamo pomoći.

Odmahnuo je glavom. - Meni ne treba pomoć. Čini mi se da bih ja mogao više pomoći vama. - Zastao je, a onda je naglo upitao: - Sanjate li?

- Kao i svi.

- Ne, ne kao svi. To je najgori odgovor. Imate li neke samo svoje, posebne snove? Jer po tome smo ljudi. Doimate se kao dobar, osjećajan čovjek. Osjećam pozitivno zračenje. Mogu prepoznati kakvi su ljudi. Koji je, dakle, vaš san? Najvažniji? Najdraži?

- Još uvijek imam neke snove - nasmiješih se - ali ne bih o tome, jer ne znam hoće li se ostvariti. Mnogi su neslavno završili.

- Ako su bili dovoljno živi, jaki i uporni negdje se jesu ostvarili, negdje postoje - reče on odlučno i vrlo ozbiljno, još pomnije uprijevši pogled u mene. - Ako ne tu, u našoj jadnoj nazovi-stvarnosti, onda negdje gdje također živite, jer srećom imamo i paralelni život. Poznajem bit svijeta: ona je san - ustvrdi on povjerljivo, a oči mu zasjaše. - Dobro je da imate snove. Bez njih biste bili mrtvi. A još niste, sudeći po pogledu, jer on vam još nije mrtav.

- Hvala - nasmijah se.

- No vrlo sam loš domaćin. Navalio sam blebetati, a nisam vas pozvao ni da sjednete. Raskomotite se, molim, koliko je tu moguće... - rukom je pokazao dvije stolice kraj stola. - Živim odviše spartanski, a da bih mogao smjestiti veći broj gostiju, pa će, nažalost, Ivan i Marko - pokazao je dva bolničara - morati ostati stajati. No oni su požrtvovni i samozatajni. Ja ću ovdje - spustio se na krevet. - Moje najdraže mjesto, zapravo središte mog svijeta, jer tu sanjam. Svoj svijet, ili bolje, svjetove, zapravo nosimo u sebi. Slažete li se?

- Slažem se - odgovorih, smjestivši se na neudobnu stolicu, a doktor Maurović je sjeo kraj mene. Bolničari su prekrižili ruke na prsima i bezizražajnih lica stajali kraj vrata. - Isto tvrde i mnogi mislioci.

- Imaju pravo. Ovdje se ne osjećam skučeno jer sanjam - žarko će Santaj, nagnuvši se naprijed - a vjerujte, sve što u našem postojanju valja, u čemu ima ljepote, života, svrhe i nade, temelji se na nečijim veličanstvenim snovima: vjera, moral, ljubav, temeljno postavljena načela, utopije, legende... sve su to najprije bili snovi iznimnih ljudi, mnoge bujne, razlistale grane središnjeg sna čovjekova bića. Stvarnost? Cijeloga života činimo sve što možemo da pobjegnemo od nje, tome posvećujemo najviše energije. Svi mi, pa i vi.

- Na neki način možda - odgovorih - ali...

- Nema "ali"! - prekine me on odlučno. - U svom očajničkom bijegu izmišljamo i umjetnost u bezbroj oblika. Nisu li zabave najunosniji posao na svijetu? Stvaramo sebi bezbroj novih, savršenijih svjetova, obreda, čarolija, vjerovanja... i dobro je što tako postupamo. To je iskupljenje, jer stvarnost je najveći trovač, uništavatelj svega vrijednog, uzvišenog i tankoćutnog u nama. Što je stvarnost? Praznina, bolesti, očaj, samoća, sivilo, nepravde, mržnja, ratovi, smrt, gubitak. Tko su njezini predstavnici? Staljin, Napoleon, Hitler, ili pak, na nižoj razini, naši isprazni, pakosni bližnji, zavidnici, uobraženi, okrutni, bešćutni... A s druge strane, što je san? Ispunjenost nekom, makar i uzaludnom, ali divnom iluzijom, ili možda i neutemeljenim, ali za nas spasonosnim uvjerenjem. Pa onda ljubav, stvaralaštvo, zajedništvo, putovanja koja nam daju iluziju pokreta i slobode. Tko su predstavnici sna? Pjesnici, proroci, osnivači religija, vrhovni sanjači sna svih snova, pomoću kojega, kažu, možemo uploviti i u samu vječnost, gdje također sanjamo. Jesu li zapravo snovi istiniti, a bezobličnа je stvarnost samo privid, iluzija? Volim sanjati, u meni nema dosadne, jednoobrazne pustoši. Zato me i drže ovdje.

- Niste tu zbog snova, nego jer se, kao što i sami znate, ponekad ponašate kako se nimalo ne dolikuje - upadne doktor Maurović. - Ali stvari će se popraviti, je li?

- Hoće li se zbilja popraviti, tako da to i vi možete vidjeti? - upita Santaj pomalo prijezirno. - Možda. A možda ću ovdje ostaviti kosti, ostati sve do ulaska u najveći san. No sanjaju li mrtvi? Evo konačnog, ključnog pitanja: sanjaju li? A zašto ne? Zašto ne bi zaista sanjali o savršenu krajoliku svekolike ispune, o najvišoj pravdi, o dohvaćenoj nagradi i vječnoj bliskosti? Što je tu stvarnost? Smrdljivi, raspadnuti leševi u grobovima, puni crva, sasušeni kosturi, nacerene lubanje, prah besmisla... ili san? Jesu li mrtvi na vječnim livadama, hoće li jednom ustati? Postoji li samo naš svijet: prazan, jadan, nemilosrdan i uzaludan, samo ovo naše beznadno postojanje, ili iza toga zaista ima nešto više - možda cilj, zavičaj? Postoje li mnogi svjetovi, mnoge dimenzije nade?

Zašutio je, duboko uzdahnuo i zatvorio oči, a kad ih je otvorio, još gledajući ravno u mene, lice mu je ponovno zadobilo podrugljiv izraz. Izvalio se na krevetu, napola ležeći, oslonjen na lakat, a jednu je nogu prebacio preko ruba kreveta i njome nehajno klatio. - No ja samo blebećem i to pred njima - glavom je pokazao moje pratioce. - Oni ionako misle da sam neizlječivi luđak, izgubljen slučaj. No vjerujem da ste vi drukčiji, jer vidim vam po očima. Još ste živi, otvoreni spoznajama. Možda bi se s vama dalo razgovarati. Bilo bi mi drago da opet dođete. Svakako dođite, ali sami, ako se usuđujete. - U očima mu opet zasja divlja iskra. - Ne dopustite da vam svašta napričaju. Ne vjerujte zlobnicima, nego sami istražite. To je uvijek zlatno pravilo. Ponavljam: pohodite me sami, ako se usuđujete. Ljudi se tako malo i tako rijetko zaista usuđuju, što je najveća šteta i smrt za njih.

Tog smo dana dugo razgovarali, ali kad se upleo doktor Maurović i otpočeo s uobičajenim psihoanalitičkim pitanjima, Santaj se vidljivo povukao u svoju obrambenu ljusku poruge i drskosti. Još sam nekoliko puta s njim razgovarao, ali bili su nazočni ili moj kolega, ili bolničari. Ponekad mi se činilo da Santaj zvuči čak prilično mudro, a ponekad da blebeće puke besmislice, no tako je s mnogim duševnim bolesnicima. Istina, rijetko je govorio potpuno nesuvislo, a za naših se razgovora nije doimao nimalo opasno ni agresivno, pa sam već pomislio da doktor Maurović pretjeruje što ga stalno drži pod ključem. Kako sam "Marcellu Veličanstvenom" izlanuo da povremeno pišem i to osim stručnih radova i beletristiku, navaljivao je da pročita moje umotvorine, pa sam mu morao donijeti svoje dvije knjige.

A onda sam ga, jednog dana, posjetio bez nazočnosti bolničara i doktora, jer primijetio sam da je razočaran što nisam prihvatio njegov poziv da dođem sam, pa sam se pobojao da ne izgubim njegovo povjerenje i da se ne zatvori preda mnom. Zato sam bolničaru rekao da počeka malo dalje u hodniku, a ja ću, bude li potrebno, zalupati na vrata, što ih je bolničar, dakako, za mnom zaključao.

- Dobar dan! - pozdravi me mađioničar vedro. - Drago mi je da ste se osmjelili. Napokon ste shvatili da nam ti patuljci ne trebaju. Ne razumiju ono o čemu moramo porazgovarati.

- Mislite li da ću ja razumjeti? - upitah.

- Pročitao sam vaše knjige i moram vas pohvaliti. Dobre su, gotovo bih mogao reći da su sjajne. Dakako, ponešto im nedostaje, no to možete naučiti od mene. Laskam sebi da sam vas pravilno procijenio. Vaši su snovi gotovo dovoljno veliki. No morate biti još hrabriji.

- Nitko nije savršen, a ja marljivo učim, kad i gdje mogu - odgovorih, a ovaj sam put ja zvučao pomalo podrugljivo.

- Još vam je ostalo da ispričate konačnu priču, da steknete još više uvida - nastavi on odlučno, ne dajući se smesti.

- Uvida u što? - zanimalo me je.

- U bitno, u san. Pokušajte u riječi staviti svoje najdublje nade i vjerovanja. Zvučat će nerazumljivo, ili glupo i tako otrcano da ćete ih jedva prepoznati, premda su u vama to zlatne palače. Još ne znate što su svjetovi nadahnuća i istine. Još ne poznajete bit, ali gledajte! Ona je u ovom ormaru!

Govoreći to, netremice me je motrio, a onda... Do danas ne mogu shvatiti što se dogodilo... Bio je majstor hipnoze, no nisam čovjek kojega je lako hipnotizirati. Štoviše, dosad to nikome nije uspjelo, jer nisam povodljiv, niti sam imalo podložan sugestiji.

No kad je slavodobitno uzviknuo posljednju rečenicu, u dva je koraka prišao ormaru kraj kojega smo stajali i širom rastvorio dvokrilna vrata. Skamenivši se od zaprepaštenja, vidio sam da ormar nema zadnje stijene, a iza njega nije bilo ni bijeloga zida bolničke sobe, nego sam u otvoru ormara ugledao oblačno nebo i krajolik nalik na prašumu. Nebo propara munja, a moj mi sugovornik brzo priđe (nisam se mogao maknuti, kao da sam se našao u noćnoj mori - činilo mi se da sam ukopan u pod), a onda me snažno gurne u ormar. Poletio sam unutra, a s druge strane kao da me je nešto usisalo.

Odletio sam kroz ormar i našao se u zraku, nad krajolikom. Ispod mene su bile bujne krošnje neobičnog drveća, a u daljini sam ugledao svjetlucavu rijeku. Najprije sam počeo propadati, kao da sam bez padobrana izbačen iz zrakoplova, ali onda me je

nešto nevidljivo i meko zaustavilo, podigavši me visoko u zrak.

- Gledajte! - začuo sam slavodobitni, vjetrom nošeni povik. - Dobro gledajte i pamtite!

Okrenuvši glavu, nedaleko sebe ugledao sam mađioničara, koji je letio kao i ja.

- Prestanite s tim! - povikah. - Vratite nas! Odmah!

No on se samo nasmijao i kao da je zrakom otplovio na stranu, podalje od mene.

A onda se počelo događati! Oko mene su se izmjenjivali prizori, kao da letim kroz nizove fantastičnih, nepostojanih, ali povezanih slika. Ozračje svake od njih obavijalo me je, pa bih neko vrijeme letio kroz nju, prije nego što bi se rastvorila nova, a sve su u sebi nosile jak emocionalni naboj, kao u onim čudesnim, osjećajima ispunjenim snovima.

"Letio" sam, primjerice, kroz ono što zaljubljeni parovi proživljavaju u svojim unutrašnjim, osunčanim krajolicima (jer tu se najprisnije unutrašnje neodvojivo prožimalo i stapalo s izvanjskim ljepotama), kroz njihove žarke, čiste osjećaje i točno sam shvatio kako duboku i tajnu srž svijeta obogaćuju nadom, vedrinom i smislom. Osjetio sam zajedništvo, bliskost i prožimanje, temeljne mogućnosti našeg bića, što ih tako često rasipamo i zauvijek gubimo, dopuštajući da se povuku od nas, da izblijede zbog naše hladnoće, sebičnosti i površnosti.

Letio sam nad poljanama i šumama djetinjstva, kroz starinske sobe u kojima su se spokojno igrala djeca, kroz toplinu ranih dojmova i ljepote što ih poslije prebrzo zaboravljamo, iako su temelj svega vrijednog u biću.

A onda kao da se blago rastvorio sjaj u samom srcu svijeta, preda mnom su se, u bljeskovima boja, odjednom raskrilile dubine nadahnuća velikih pjesnika, ushiti i otkrivenja najsunčanijih trenutaka srca. Činilo mi se da sam zaronio u samu unutrašnjost njihova stvaranja i jasno sam shvatio da uzvišenost dubokih i čistih nadahnuća daleko nadvisuje sve autore (pa od njih zahtijeva poniznost), jer je dio nespoznatljivih visina čovjekova srca, koje struje u onkraj.

Uranjao sam u bit vizija proroka, pjesnika i umjetnika, koje sam gledao u veličanstvu prirode, u vrevi gradova, gdje su lutali umotani u plašteve svoje samotne posebnosti i izdvojenosti, ili u sobama čija svjetla kao da su plutala svemirskim prostranstvom. Gledao sam svece u njihovim ćelijama, koje je zapljuskivao ocean tajne. Uvidio sam da je u središtu našega svijeta, kakav god on bio, otajstvena jezgra ljepote, blagosti i mira, koja je most do onostranog, a sva vidljiva ljepota i uzvišenost, plemenitost, osjećajnost i uvid u nama, samo su odsjaji i znakovi te jezgre, odakle se, poput koncentričnih krugova, širi sve što je dobro, vječno i vjerno u našem svijetu i postojanju.

Quale ne' plenilunii sereni — *Ko što u doba uštapa se vedra*[1]
Trivia ride tra le ninfe eterne — *Trivija između vječnih nimfa smije,*
Che dipingon lo ciel per tutti i seni... — *dok one bòjé sva nebeska njedra...*

čuo sam zvonki i melodični ženski glas, no nisam mogao razabrati odakle dolazi, kao da su pjevale same vedrine. A to nebo, te strane visina što su ih besmrtni stihovi bojali, bili su najistančaniji i najuzvišeniji izrazi ljudske čežnje.

- Dobro gledajte! - začuo sam Santajev glas, jasan, ali kao da je dopirao iz velike daljine, a mađioničara nisam mogao vidjeti. - Romeo i Julija, Dante, umjetnici, ljubavnici, proroci, sanjači, snovi, proživljavanje i ponekad čudesno utjelovljenje snova, jedino što imamo na Zemlji, jedina sloboda! Srž postojanja, golemi san, hranjen

1. Dante, Raj, pjev. XXIII, 25-27, prijevod: Mate Maras

najvrednijim, jedino stvarnim i trajnim dijelovima nas samih. Nekoliko sanjanih slika, samo nekoliko slika, ali drže svijet! Bez njih bi se sve urušilo, propalo i zauvijek nestalo u praznini! Smak svijeta prestanak je sna i vjerovanja, konačna pobjeda stvarnosti!

Najprije mi se činilo da, gubeći dah, propadam u beskrajno i jezivo pusto prostranstvo svemira, u kojemu ću zauvijek nestati među dalekim i hladnim svjetlucanjem zvijezda (- Nitko ne sanja! - upozoravao me je Santaj), pa su me obuzeli panika i užas kakav još nisam osjetio, no onda se okolina naglo promijenila. Više nisam padao, nego sam lebdio nad raskošnim, mjesečinom obasjanim vrtom, gdje je šetao neki par, a vrt sa svojim prekrasnim raslinjem kao da je bujao pred samim njihovim koracima. Onda sam u noći nekog zaspalog grada vidio zlatni četverokut osvijetljena prozora sobe (- Nekoliko slika, samo nekoliko slika! - vikao je Santaj), gdje je, u samoći, gotovo razjeden osjećajem potpune beskorisnosti, očajni, ali neshvatljivo uporni pjesnik, gonjen nečim daleko većim od svog tjeskobna bića, nečim što ni sam nije razumio, u noćnoj tišini učvršćivao tajne, ali istinske temelje svijeta.

I to sam vidio među slikama: Na obali mora ocrtavala se pojava najtajanstvenijeg od svih ljudi. Odmah sam nepogrešivo osjetio, znao tko je. Kosu mu je mrsio povjetarac s pučine, a oko njega su se okupili apostoli - žarki, usredotočeni, kao da stoje u samom središtu pouzdanja i smirenosti, odakle je sjao i širio se i sam modri spokoj oko njih, u trenutku tišine, molitve, potpune ispunjenosti i sigurnosti.

...vidi sopra migliaia di lucerne — *...vidjeh da iznad tisuć zvijezda sije*
Un sol che tutte quante l' accendea — *tek jedno sunce koje sve njih pali,*
Come fa il nostro le viste superne... — *ko naše što vidike višnje grije ...*[2]

pjevao je ženski glas što sam ga već čuo, a u tom nevjerojatnom izmjenjivanju veličanstvenih slika osjetio sam što to, u nadahnutim trenucima, prožima najosjetljivije i najdublje među nama da prime svoju zadaću i bitno obogate svijet i naše biće, a kad odu, njihovo djelo, istodobno tanano poput paučine i neuništivo poput dijamanta, ostaje u obliku blagog, ali bitnog strujanja, negdje u sferama odakle će prijeći u slična srca, nahraniti ih i učvrstiti, pa se ništa ne gubi, jer sjajna se srž ljepote, vrijednosti i svrhe stalno prenosi dalje, na svoje čuvare u vremenu.

Ne znam kako sam dugo letio nad pučinom (s nadama, tjeskobnim, ali žarkim iščekivanjima, s oduševljenjem i ushitima onih koji su otkrivali još nepoznate, začudne krajeve), nad planinama i drevnim, davno nestalim gradovima, od čijeg su sjaja ostali samo najunutrašnjiji, suptilni titraji nekolicine iznimnih ljudi - golemi, sitnim pojedinostima, ali i silnim, neprolaznim prizorima čvrsto povezani, u jedinstveni san, za koji je svemir samo pomno i sjajno ukrašeni pehar.

No nešto me je treslo, grubo me otrgnuvši svim tim slikama, pa me je okrutno guralo preko granice, u nesmiljenu stvarnost. Buđenje je bilo naglo i neugodno, kao da sam potonuo u hladnu vodu. Kad sam otvorio oči, ruka bolničara koji me je tresao povukla se, a na njegovu mesnatom, širokom licu ugledao sam izraz olakšanja. Ležao sam na podu, a mađioničar je stajao po strani i netremice me gledao.

Pokušao sam ustati, ali mi se zavrtjelo, pa sam se uhvatio za glavu i sjeo na pod. Ušla su još dva bolničara, pažljivo su me podigli i izveli iz sobe, koju su onda dvaput zaključali.

- Dođite opet! - začuh iza sebe Santajev glas. - Dobro reagirate. Za vas ima nade. Svakako dođite!

2. Isto, 28-30.

Dakle, iskoristio je moju neopreznost i hipnotizirao me, dozvavši iz moje podsvijesti sve ono što me je zaokupljalo, moje težnje, nadanja, interese, a kad su ušli bolničari (jer bilo im je sumnjivo što se tako dugo ne javljam), jamačno me je nekako (možda samo nekim pokretom) vratio iz hipnoze, jer inače me bolničari ne bi uspjeli tako brzo probuditi. Ali kako je mogao ući u moj um i hipnotički san usmjeriti prema tako začudnim prostorima mog bića?

Svijet oko mene kao da se tek postupno vraćao u fokus. Kad je čuo što se dogodilo, doktor Maurović je sebe okrivio zbog incidenta, ali sam ga umirio, a poslije nekoliko dana otputovao sam kući, ne posjetivši više "Marcella Veličanstvenog".

Još dugo poslije bio sam pod dojmom tog događaja, tih nevjerojatno živih "vizija". Što se dogodilo, što sam zapravo doživio? Je li sve to zaista bio samo san, ili je, u dubini...?

Predao sam se poslu, pa sam neko vrijeme manje mislio na susret s Marcelom Santajem. No mađioničara sam ipak vidio još jedanput! Otprilike mjesec i pol poslije "incidenta" s njim, jedne sparne noći, kad sam zbog težine u zraku zaspao tek oko tri ujutro, sanjao sam da sam se iznenada našao u srcu bujne, razlistale šume svog djetinjstva, gdje sam tražio brata i svoje nekadašnje prijatelje u igrama. Znao sam da bih svakog trenutka trebao naići na njih, a onda ćemo ponovno u nezaustavljiva, prekrasna istraživanja, jer na čudesan se način vratilo ono zlatno, bezbrižnošću blagoslovljeno vrijeme, već zaboravljeno u jednoličnoj, sumornoj svagdašnjici.

Prožela me je divlja radost, srce mi se ispunilo srećom i zahvalnošću, a čežnja za davno prohujalim vedrinama, što ću ih - eto, sad! - ponovno zadobiti, tako me je zapljusnula da su mi se oči napunile suzama. Jaki su me osjećaji gotovo fizički tjerali naprijed, u potragu... a onda sam ugledao Santaja! Naslonio se na drvo, odjeven u bolničku pidžamu kao za vrijeme naših susreta, a motrio me je onim istim prodornim, ironičnim pogledom.

- Nikad ih nećeš naći - rekao je, odmahnuvši rukom. - A mogao si. Nedostajalo ti je tako malo... ali bitno.

- Jesi li ih vidio? - upitah sa zebnjom, jer sam osjetio da su njegove riječi istinite i da zaista neću moći naći one koje sam tražio, premda su tako blizu i čekaju me tu negdje, usred raskošna zelenila.

- Vidio sam mnogo toga, a i ti si to mogao - glasio je odgovor. - Šteta što si odviše neodlučan. Mislim da sad više nećeš shvatiti... Svijet oko nas samo je tvrda kora ploda, koju moramo razbiti da dopremo do srži. Ali za to je potrebna hrabrost, a ti je nisi imao, pa će i tvoje mogućnosti vremenom nestati. No za mene je čas. Idem u jezgru. Malo počekaj i dobit ćeš dokaz da sam otišao, a onda ćeš možda ponešto i shvatiti.

Probudio sam se u suzama, očajan što ipak neću naći prijatelje iz djetinjstva i što se nikad, nikad više neću moći vratiti u stara blaženstva, premda sam osjećao da sam im bio tako blizu. Cijeli taj dan bio sam jako utučen. Inače brzo zaboravljam snove, ali iz ovoga mi se u sjećanje urezala gotovo svaka pojedinost, a živo se sjećam i jačine osjećaja koji su me obuzeli, jer bio je to jedan od onih duboko emocionalnih snova, kakvi nas ponekad zateknu, naglo nas, nespremne, urone u ponovno proživljavanje ljepota i bliskosti što smo ih davno i nepovratno izgubili, pa nas, po buđenju, ostave potresene i neutješne, kao poslije nekog sadašnjeg, stvarnog i golemog gubitka.

Ne vjerujem u mogućnost komunikacije među osobama putem snova, no zaprepašten sam se prisjetio riječi što ih je mađioničar izgovorio u mom snu, kad mi je, nekoliko dana poslije toga, doktor Maurović javio da je Marcel Santaj netragom nestao (naprosto ispario, kako se moj kolega izrazio) i to na neobjašnjiv način. Jedne je večeri pripiti bolničar zaboravio zaključati vrata njegove sobe, a kad su pol sata kasnije pogledali, njihova najneobičnijeg pacijenta više nije bilo. Mogao je izaći iz svoje sobe, ali ne iz hodnika i cijelog zaključanog odjela (na svim su prozorima bile rešetke), a ipak je nestao! Nikad ga više nisu vidjeli, niti se bilo što čulo o njemu.

Kako je uspio izaći iz bolnice i kamo je otišao? Je li naprosto hipnotizirao nekog bolničara, naveo ga da otključa odjel, a ovaj se toga poslije nije sjećao, ili je...? Ili što? Gdje je sada "Marcello Veličanstveni" i što radi?

I najvažnije pitanje: Ostvaruju li se naše najljepše težnje, nade, uvjerenja i očekivanja, ili su oko nas slučajnost, kaos i nesvrhovitost, a svi mi, zajedno s onim što smatramo najdubljim i vrijednim da tome posvetimo život, zapravo visimo nad konačnim ponorom, na tankom koncu iluzija nekog mađioničara u nama, koji ispreda svoje priče i slika nestvarne svjetove među četiri zida zatvora naše nutrine, odakle nam nema bijega?

Ako je Santaj bio baš posve lud - onda smo izgubljeni, ali ako je našao, dohvatio trak istine, zavirio u "jezgru" i zato završio u ludnici, da bi odatle opet otišao u nama neshvatljive prostore... što smo onda mi, vani?

Mladen JURČIĆ

Molitva

.... neće okrenuti svoje korake natrag,
plačući za boljim, prošlim vremenima.
Sv. Ivan od Križa: Tamna noć duše

Kad živim još samo za "drugdje" i "nekad"
ako venem u "bilo je",
slutnjom svoje Nazočnosti zakrili me,
podari mi milost smirenja
u Tvom vječnom,
ljubavlju osunčanom Sada,
učini da duboko osjetim:
nedostižnost zemaljskih daljina,
neprebolni sjaj iz Nekad
i ugasli, najdraži likovi
tek su obećanje, lahor
Tvog prečistog, stalnog središta,
u raskoši šume tek jezerski odraz
žuđene topline doma nam u Tebi...

Na vrhu

Premda na vrhu potpuno smo sami,
a hladan vjetar odnosi nam riječi
u zaludnost, nedogled, muk,
ipak!-
samo s teško dohvaćenih vrhova
pravu možemo odaslati ljubav,
izreći proživljen i dostojan stih...

Nemir

Krajolikom nemir pade,
teret srca već me slama:
mogućnosti, čežnje nade,
poticaji sad su slama.

Voćnjakom se sumrak širi,
tek s bokorom sanjam gdjekad:
vrtom stare kuće piri
pohranjeno moje "Nekad".

Rainer MARIA RILKE

Glasovi

Devet listova s jednim naslovnim listom
(Die Stimmen - neun Blätter mit einem Titelblatt)

Naslovni list
(Titelblatt)

Bogati i sretni ne moraju ništa kazati,
nitko ne želi znati što su.
Ali b'jedni se moraju pokazati,
moraju reći: slijep sam
ili: to biti baš do toga mi je
ili: na zemlji baš dobro mi nije
ili: bolno d'jete imam
ili: ja tu skupa složen posta ...

I možda sve to nije dosta.

I jer inače ko kraj stvari svi
prolaze kraj njih, moraju pjevati.

I tu se pjev još dobar poji.

E da, ljudi su čudni, slušaju slađe
kastrate u dječjem zboru rađe.

I sam Bog dođe i dugo stoji
ako ga obrezani ko smetnja snađe.

Pjesma prosjaka
(Das Lied des Bettlers)

Stalno se od vrata do vrata krećem
prokisnut i propao;
odjednom desno uho mećem
u moju desnu ruku.
Tad mi se moj glas čini
ko da ga nikad nisam znao.
Onda ne znam tko viče tu
ja ili bilo ko.

Ja vičem i za stvar sićušnu.
Pjesnici viču za veliko.

I najzad lice moje sad
s oba oka sklapam;
I dok tako u ruci teško leži tad
ko mir izgleda sam.
Da ne misle, kako ne bih imao kud
da svoju glavu dam.

Pjesma slijepca
(Das Lied des Blinden)

Sl'jep sam, vi vani, prokletstvo to je
nevolja i prigovor,
teško u sve dnine.
Stavljam ruku na ruku ženinu,
sivu mi ruku na sivu joj sivinu,
a ona me vodi kroz same praznine.

Mičete se, stiskate i mnite si
da drugč'je zvučite neg kam na kamu vi,
al' varate se: samo ja i
živim, patim i vičem ja.
U meni krik je bezkrajni
i ne znam da l' više mi
srce il' utroba mi ta.

Shvaćate l' pjesme? Vi ih ne pjevaste
nije baš onaj ton im dan.
Svakog vam jutra novo svjetlo zastre
toplo vaš otvoreni stan.
Od lica do lica osjet vam se razstre
on vodi ka bit' oprezan.

Pjesma pijanice
(Das Lied des Trinkers)

Nije to moje. Ode pa se vrati.
Zadržat htjedoh to. Al' vino ne htje dat.
(Što zbi se ne znam više ja.)
Reče mi ono i kazalo to
dok na nj se nisam oslonio.
Luda je.

Igra se mnome i razsipa me
hladno uokolo i još danas gubi
na beštiju tu, na smrt me.
Kad to me, prljava karta, pobijedi,
ono češe mnome tad svoj lišaj bl'jedi
i u blato baca me.

Pjesma samoubojice
(Das Lied des Selbstmörders)

Dakle još trenutak samo.
I da mi opet netko uže tamo
prereže.
Nedavno bje sve dobro pristalo
i već mi se vječnosti malo
u utrobu steže.

Al' žlicu mi podmeću,
žlicu života tu.
Ne, neću više i neću,
dozvolte mi predaju.

Znam, život je pun i dobrim
i svijet je lonac pravi,
al' ne znam što sa njim,
od njeg mi se muti u glavi.

Druge hrani, mene muči,
shvatite, prezire se.
Sad najmanje tisuć lijeta
meni treba dijeta.

Pjesma udovice
(Das Lied der Witwe)

U početku mi život dobar bio.
Grijao me, hrabrost ulio.
Da mladima svim on čini to,
kako to onda mogoh znati.
Nisam znala što život je -,
odjednom god za god'nom bje
ni dobro, nit novo, ni zanosno sve,
ko na pola presječeno.

Ni on nit ja krivi bili nismo,
osim strpljenja ništa ne imasmo;
a smrt ga imala nije.
Vidjeh je doći (kako ružno),
kako nosi i nosi gledah tužno:
a ništa baš moje bilo je.

I što to jest meni; moje, moj?
Nije l' mi život u b'jedi toj
sudba tek posudila?
Neće sudba samo sreće lik,
hoće muku nazad i krik
a starome kupuje slom.

Sudba bi tu i za ulog nikakvi
mog lica izraz kupi svaki
i sve do moga hoda.
To razprodaja dnevna posta
i napusti me kad prazna osta
i ostavi raztvorenu.

Pjesma sirote
(Das Lied der Waise)

Ja sam nitko i ostat ću nitko.
Sad da jesam još malena sam;
ali i poslije.

Majke i oci,
milost molim vam.

Ma i ne izplati se njege trud:
ipak će me pokositi.
Ni za koga nisam: sad prerano bud
a sutra kasno biti.

Imam samo ovu halju jednu,
stanjuje se i blijedi,
al' ona traje vječnost jednu
možda i Bogu vrijedi.

Imam samo malo kose te
(uv'jek isto biše),
ta nekoć nekom najdraže bje.

Sad ne voli on ništa više.

Pjesma idiota
(Das Lied des Idioten)

Ne priječe me. Svugdje mogu biti.
Kažu, ništa se ne može zbiti.
Sjajno.
Ništa se ne može zbiti. Sve kroz tog
dolazi i kruži oko Duha Svetog,
Duha stanovitog (znaš kog) -,
sjajno.

Ne, doista ne treba smatrati
da zlo će iz toga nastati.
Tu krv je dabome.

Krv je najteža. Krv težka je.
Ponekad mislim, sveg dosta mi je -,
(Sjajno.)

O, koje li lijepe lopte tuda;
crvene i okrugle ko neko svuda.
E, stvoriste je baš.
A bi l' došla da je dozivaš?

Kako se sve to čudno vlada,
jedno u drugo gura i razpada:
ljubezno, nestalno mada.
Sjajno.

Pjesma patuljka
(Das Lied des Zwerges)

Duša mi je možda dobra i poštena,
al' moje srce, moja krv skrivena,
sve to, ta bol nanesena,
ne bi se baš time ponosila.
Ona vrta nema, nema kreveta,
visi mi sa oštra skeleta
s užasnutim mahom krila.

Ništa više od ruku mojih.
Kako su svele: pogledaj ih:
vlažnih su i težkih kreta tvrdih,
ko male žabe nakon kiše.
I drugo na meni sve
jadno i staro i tužno je;
zašto Bog krzma više
sve to baciti na smeće.

Pjesma gubavca
(Das Lied des Aussätzigen)

Gle, ja sam onaj kog sve je napustilo.
Nitko me u gradu ne zna,
gubavost mene ima.
A ja stavljam krntiju moju,
tužnu pažnju kucam svoju
u uho njima
što blizu prolaze svima.
I koji tvrdo čuju, tima
što ne gledaju tu, i što tu ima
oni ne žele znati.

Dokle god klaparanje seže mi
kod kuće sam; al' možda mi ti
klapanje ćeš ojačati,
da se u dalj mi ne usudi stati
koj' blizine moje sad se štiti.
I da mi se duga šetnja pruža
da djevu, ženu ili muža
il' dijete neću prim'jetiti.

Zv'jeri ne želim uplašiti.

Kraj ciklusa "Glasovi"
(Ende des Gedicht-Kreises "Die Stimmen")

Prepjevao Anton Koštre

Duško MATAS

Crkvena zvona
(haiku)

U zelenilu
otočića samostan
zvonjenje zvona

Zvona u podne
uspravljaju se ljudi
u polju ... predah

Nedjeljno jutro
na obali šum mora
glasovi i zvon

Češeri, smola,
mahovina, snijeg na
Božić rese bor

Hodočasnici
na otoku u crkvi
kor uz orgulje

Kamene kuće
popločan trg pred crkvom
žene u crnom

Crkvena zvona
u predvečerje ... smiraj
dana oglase

Jaja za Uskrs
skrivene pisanice
ptičje gnijezdo

Toma PODRUG

Zašto nastavljam pisati pjesme?

Svako umjetničko djelo, pa tako i pjesničko želi biti cjelina. U toj sam uzaludnosti i ja sudjelovao. Naime, htio sam riječima prostor te zamišljene cjeline posve ispuniti. A ustvari, gradio sam velike površine preko kojih sam prelijetao, sve dok nisam spoznao da se pjesma gradi najnužnijim riječima, ujezgrivanjem gotovo do znaka, težeći umaknuću kako bi tek u njemu cjelina mogla osluškivati jezgru šutnje.

Ćutio sam snagu te jezgre kao neku blizinu s kojom je prožet naš život poput sna što nas gleda iz svih stvari, pojava, događaja i doživljaja. Ona me vezivala uza se kao obećanje koje će mi pjesmu učiniti snom što izvire iz postojbine snova. Pomogla mi je spajati ono što mislim i osjećam s onim što stvaram, pa sam je ćutio, kako ne dopušta izvanjskom razoriti unutarnje. Istodobno mi je obećavala pjesmi dubinu i visinu koja će biti jedno te isto. Taj me osjećaj nukao da nastavim pisanjem, upućivao me otvaranju vrata što me žele suočiti s najudaljenijim i najskrivenijim ...

Stoga neprestano opsjedam tu blizinu kao neko stanje koje sanja snagu i vjeru što me može uputiti tamo gdje ću na svim mjestima i kod svih ljudi i u svim načinima sebe nalaziti. Stoga pokušavam događaje, pojave, doživljaje i osjećaje osvjetljavati iznutra, vjerujući da sve stvari za unutrašnjeg čovjeka imaju unutarnji, to jest "božanski način bivstvovanja". S tom namjerom, ustvari, počinjem izmirivati svoju narav sa svim drugim naravima, što mi pomaže da mi čudo brzo ne iščezne.

Ono me hrabri vjerovati kako ću svojim pisanjem naslutiti Onoga što sve stvara i usavršava. Stoga ljubim ono za čim težim, kako bih nadišao vlastiti stid i očaj, kako bih uvjerio sebe da nisam sam i da se ne skrivam iza tuđega.

Spoznavši da sam vazda na početku moći izražavanja onoga što slutim i što želim izraziti, iako vjerujem da ono što se može izraziti ne može biti istinito, ipak sam kao i svaki drugi čovjek, evo i sada dok ovo govorim, uhvaćen u zamku da objašnjavam neobjašnjivo i da pokušavam pisanjem svojih pjesama dokazati nedokazivo.

Vladimir PAVIĆ

Dobrota

Za usamljenike
dovoljno je jedna zvijezda.

Daj mi riječi tvojih želja
za ljubav, za san, za dobro jutro.

Daj mi šum krošnje
tvojih ruku kad se u njima ptice gnijezde.

Za usamljenike i plač znači visoko sunce.

Daj mi neporažen cvijet
Daj, ljubavi, dobrotu snova hljeba.

Bit ću jak, bit ću gord
Bit ću cvijet, bit ću nebo ...

Bogdan MALEŠEVIĆ

Korčulanski fragment

Fragment koji se dešava na Korčuli Bogdana Maleševića dio je veće prozne cjeline. Nakon njega donosimo pjesmu "Poziv sinu" učenika korčulanske osnovne škole, Mara Botice, izdanka hrvatske katoličke obitelji, poput nekog zaloga hrvatske budućnosti ovoga grada čija je duša bila i još jest toliko razdijeljena da postoje čak dvije moreške: "hrvatska" i "srpska".

21. srpnja, petak.

Šetnja s ocem Emanuelom na terasi ispred crkve, još jedan zalazak sunca između Pelješca i Korčule.

"Rođen sam 1912. ",pripovijeda." I sjećam se Orlova. Završio sam gimnaziju u Dubrovniku, zatim sam došao u Zagreb na studij, gdje sam i zaređen. Studirao sam teologiju, filozofiju, i romanistiku...

U Korčuli je župnik htio da se Orlovi razviju, ali Jugosokolovi su sprečavali. Srpski, orjunaški element ovdje je bio uvijek jači. I autonomaški, talijanski.

Orlova je bilo, ali su bili u manjini, i nisu mogli rasti pred spletkama Sokolova. Oni, Sokolovi, su umirali bez sakramenata, odvojeni od Crkve, samo zato jer je svećenstvo protežiralo Orlove."

"Bili su ateisti?", pitam.

"Ma ne. Hrvati, katolici. Ali okrenuti centru vlasti, Beogradu, iz želje za položajem i napretkom u društvu. Korčula je oduvijek bila velikosrpska, orjunaška. U Beogradu je najveći prosrpski lobi s Korčule. Peta je kolona u našem narodu zaista velika.

Dvjestopedeset tisuća Hrvata koji su se okrenuli Srbiji na bilo koji način. Prosrbi nisu dozvoljavali razmah katoličko-hrvatskoga. Evo sada je pred nekoliko godina ponovo stala na noge Sv. Cecilija, pjevačko društvo, katoličko-hrvatsko, prije potisnuto. S demokratskim promjenama Hrvati dolaze do izražaja ponovno. No HDZ je ovdje ipak u manjini. U Blatu nasuprot devedeset, skoro sto posto jesu HDZ-ovci. Da, peta je kolona, moj B. ovdje jaka.

U ovoj našoj crkvi, Svetoga Nikole, na jutarnjim nedjeljnim misama, još pred nekoliko godina, prije demokratskih promjena, određene su grupe ljudi izlazile iz crkve kada je zapjevana pjesma "Naša Djevo, Kraljice Hrvata". Sada dakako, više nitko ne izlazi. Inače kod nas na misi nedjeljom ima oko stotinu ljudi, i to su sve dobre hrvatske, katoličke obitelji. Tamo u gradu nasuprot, jesu Orjunaši, prosrbi. Idu u katedralu ...

Da, oduvijek postoji izvjesni friction (otac je Emanuel znao upotrijebiti koju englesku riječ budući se nije znao sjetiti hrvatske poradi godina izbivanja i boravka u Francuskoj, potom Americi) između svjetovnog svećenstva i redovnika, pa tako i ovdje...

Vidite, onaj Ivančević Rafo, što je bio Titov konzul u Madridu, ovdje gore, poviše samostana ima kuću. No, sada više u njoj nema nikoga, umro je. On je znao govoriti: "Ah, samo da uspijem onog Artukovića dovesti u Jugoslaviju, da mu zavrnem šiju". Do položaja i novca nije se moglo doći bez lojalnosti beogradskom režimu."

Otac Emanuel pozdravio je jednog gospodina koji je parkirao automobil na ulazu na terasu samostana. "To je onaj Milošević iz Siska koji je uselio u tu kuću", reče.

Trebalo je inače vidjeti kako otac Emanuel pripovijeda ovaj monolog: u visokoj tenziji, unatoč osamdeset i tri godine, na granici revoltiranosti, iako ne revoltiran, kao pravi svećenik, poput onoga koji se suočava s dugim nizom demonâ hrvatske povijesti. Još s engleskim akcentom, tu i tamo, poradi godina izbivanja.

"Tu je bio i izvjesni Englez, Mc Keane, koji je bio Churchilov agent na Koručuli, pod Titovim režimom. Stanuje na Korčuli, još uvijek, sa ženom, Veronikom. Gore u palači, kod katedrale. Još uvijek, da. Dolazi ljeti na odmor. S njime dolaze protestantski svećenici. Žena mu je inače Engleskinja, katolikinja. Da, katolikinja. Sin im se ženio ovdje, u katedrali.

Tito inače nije davao palače strancima, ali ovome je dao jer je bio važna veza.

Što kažete? Lord Owen? Njemu je Milošević dovodio dvanaestogodišnje dječake... znate to? Čitao sam u nekom časopisu. Da se iživljava na njima, kao homoseksualac. On je pion Miloševićev i Karadžićev...

...

U ove kuće u starom gradu, čim je neka bila ispražnjena, u jednom katu, bez krova, ruinirana, dolazili bi Srbi, uzimali, ulagali novac, iz Beograda, i stvarali svoje kuće. Ne, sada ih više nema. Zato ima dosta praznih kuća.

Ali mnoge curice, Hrvatice, odavde, udale su se za Srbe. U svoje vrijeme sve su bile poludjele za njima. Oni su ih ženili, pravili djecu, zajedno s kućama ovdje na Korčuli, a za sve za Veliku Srbiju..."

Počelo je puhati, već se spustio mrak, otac Emanuel je počeo kašljati, ali nije prekidao. Govorio je monolog, izlazilo je iz njega sve ono što ga je valjda pola stoljeća revoltiralo, ovdje. Govorio je oštro, ponekad s naporom, s pokojom engleskom riječi, akcentom, izgovorom, u slapovima. Da, bili su to demoni koji su napadali Koručulu i hrvatsko biće, hrvatsko Tijelo, u njoj, Korčuli. Nije prestajao. Ja sam pak osjećao dušu Korčule.

Već se bila spustila noć a on je blaženo pogledao u visine, dok su cvrčci cvrčali. Lice mu je bilo nasmiješeno, ozareno, kao preobraženo.

"Bože", rekao je. "uskoro ću biti kod njega (Isusa). Uskoro ću biti kod Tebe, Isuse. Nemam još mnogo. Koja sreća, moj Isuse!"

Spustio je pogled na mene.

"Nemam još mnogo, dragi Bogdane. Svaki dan molim po tri krunice, a Brevijar je izvor sreće za mene..."

Kada sam se te noći opraštao od njega, još jednom zazivajući blagoslov Kraljice Mira na njega, osjetio sam da komplimenti koje mi daje kao katoličkom laiku, osim što su puki komplimenti, za njega jesu i izvor optimizma u njegovoj ljubavi za hrvatski narod, a pred suočenje s... Isusom.

.....

Razmišljam u opuštenim šetnjama Korčulom, ili sjedeći pred morem, misli mi dolaze. O tom dualizmu korčulanske duše. Otac Emanuel mi je bio rekao: "Ovdje postoje i dvije moreške, znate li to? Hrvatska i srpska, da!"

Duševna borba, djevojka za koju se bore bijeli i crni kralj. Ali bijeli kralj mora pobijediti, i Vincenca-Pobjednica predodređena je za pobjedu preko... Srca Isusova.

.....

Poziv sinu

Poziv, sine, - uzbuđena majka kaže.
srce boli al se ne da.
Sin ne čita.
Znam, majko, tri godine već ga čekam.
Budi hrabra.
Vratit ću se da te zagrlim
ili mrtva da se ponosiš
i grob mi cvijećem kitiš.

Idi, sine, za domovinu boriti se treba.
- Drgti glas, suze niz lice klize -
čuvao te dobri Bog, majka Božja
kraljica hrvata
i krunica oko tvoga vrata.

Vrati, vrati, sine
svaki dio Hrvatske nam domovine!

Spjevao: Marko Botica, učenik 6. razreda
Osnovne škole, Korčula

Dina FRANIN - MAGLAJLIĆ

Povratak

Mislila sam da je sve stalo
kao kod Becketta:
"Ne ide na bolje,
ne ide na gore,
nikakve promjene,
pijesak i dosada",
a ostvaruje se davni san
i polako se vraćam iskonskom porivu
mjestu kojem sam uvijek i pripadala
ali nisam se usudila
otvoriti teška vrata zemaljskog raja -
moje stapanje sa samom sobom,
svojim bitkom.

Obična pjesma

Danas sam sretna kao ptica
na nebesko plavom obzorju,
opet postajem obično žensko stvorenje
koje se veseli zlaćanim krpicama,
đinđuhama
i gleda se u ogledalu
sa žarom u očima
i nadom.

Mato MARČINKO

Bila jednom jedna crkva

XI.

Srbstvo je narod, koji je postao nagonom iztočne Crkve za proširivanjem.

Ivo Pilar

Ruski pjesnik, filozof i pisac Vladimir Sergejevič Solovjev (1853.-1900.) u svojoj knjizi *Rusija i svjetska crkva*, izdanoj u Parizu godine 1889. na francuzkomu jeziku, kaže o autokefalnim (samostalnim) pravoslavnim crkvama: "Sve ove nacionalne crkve nisu ništa drugo nego državne crkve, podpuno lišene svakoga motrišta crkvene nepristranosti. Lahko je uočiti kako ovo srozavanje crkve zlokobno utječe na samu religiju u tim nesretnim okolnostima." Solovjev kao primjer navodi Srbsku pravoslavnu crkvu: "Vjerska ravnodušnost Srba dosta je poznata, kao i njihova manija da rabe pravoslavlje kao političko sredstvo u njihovoj borbi protiv Hrvata katolika."

"Ta porazna ocjena iz pera jednoga pravoslavca, Rusa, do danas nije ništa izgubila od svoje istine i aktualnosti. Postavši državnom crkvom od Save Nemanjića 1219. godine, SPC je to ostala kroz svu povijest do danas, iskazujući, i tražeći to i od naroda, pokornost svakom državnom režimu, čak i kada je riječ o okupatoru (Turci, hitlerovci i srpski kvislinzi u Drugom svjetskom ratu). Spomenuta vjerska indiferentnost Srba rezultat je toga, što SPC nema i nije nikad imala (uz rijetke časne izuzetke) vremena za dušobrižnički rad sa svojom pastvom. Ona je, zapravo, specifična politička stranka, kod koje je 'crkvena ideologija' važnija od teologije. Njezin je glavni posao ideologiziranje i mitiziranje srpskoga 'specijaliteta' - svetosavlja, podpuna instrumentalizacija religije, mitološka interpretacija srpske plemenske povijesti, a cilj proširenje - uglavnom na zapad - teritorija pod njezinom jurisdikcijom, točnije stvaranje Velike Srbije, čije granice daleko prelaze okvir čak i Dušanova srednjovjekovnoga carstva. - ... Veliki srpski pisac Mirko Kovač, koji od početka rata živi u Hrvatskoj (i ne misli se, kaže, nikad više vratiti u Srbiju), lucidno je našao pravi naziv za SPC. Za njega je ona 'duhovna JNA'. Srpska pravoslavna crkva doista je duhovni začetnik srpskih ratnih pohoda na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, ona je temeljni pokretač suvremenog agresorskog srpskog svetosavlja, za koje je 'Srbija tamo gde ima srpskih hramova i srpskih grobova'. A Garašanin, SANU (Srpska akademija nauka i umetnosti), Šešelj, Milošević i svi ostali samo su sljedbenici ideologije svoje crkve, samo idu za njom i njezinim vjekovnim suludim snom o ponovnom stvaranju 'Velike Srbije' ..." (Ljubica Štefan, *Suludi san Srpske pravoslavne crkve*, "Vjesnik", god. LVI./br. 16979., Zagreb, 12. siječnja 1995., str. 27.).

Braneći Hrvatsku od srbskoga napadača mnogi su na žrtvenik domovine položili ono najdragocjenije - svoje živote. Sijući smrt po čitavoj Hrvatskoj srbski su zločinci, u slijepoj mržnji prema svemu što je hrvatsko, nastojali uništiti i svaki trag hrvatske kulture i hrvatskoga pamćenja, povijesti i baštine. Namjerno i planski su razarali crkve, škole, kulturne spomenike i ustanove, muzeje i knjižnice. U Vinkovcima je tenkovskim granatiranjem knjižnica potpuno spaljena - uništeno je oko osamdesetpet tisuća knjiga (među njima veoma rijetkih i jedinstvenih) te rukopisa hrvatskih književnika. U Osijeku je srbsko topništvo pucalo na Gradsku i sveučilišnu knjižnicu. U Slavonskom Brodu teško je stradala Gradska knjižnica. Ranjene su knjižnice u Dubrovniku, a neke su pretvorene u prah i pepeo. Uništene su javne i posebničke knjižnice u Sisku, Karlovcu, Petrinji, Šibeniku i Gospiću. I tolike druge.

"Vrhunac srpskog barbarizma nad knjigama golema je lomača latiničnih knjiga zapaljena u krugu vojarne *Đuro Đaković* u Zadru, pred povlačenje tzv. 'jugoslavenske vojske' u listopadu 1991. Vođeni mržnjom prema svemu što je hrvatsko, srpski su zločinci tada iz knjižnica zadarskih vojnih učilišta izvukli desetke tisuća knjiga napisanih latinicom i nabacavši ih na nekoliko metara visoku hrpu polili benzinom i zapalili. Fascinira monstruoznost tih barbara koji su knjige pisane latinicom doživljavali kao neprijateljske. Lomača je gorjela puna tri tjedna, a njezin se dim mogao vidjeti i u desetak kilometara udaljenim mjestima. Od nekadašnje bogate knjižnice s gotovo osamdeset tisuća svezaka, oslobodioci su u vojarni našli tek golemu hrpu pepela. Na poluprazним policama knjižnice vojnih učilišta ostale su samo poneke ćirilične knjige" (Tihomil Maštrović, *Zločin ćiriličnog uma*, "Tomislav", god. IV., br. 45., Zagreb, rujan 1995., str. 27.).

I to su plodovi djelovanja Srbske pravoslavne crkve. Još prije Solovjeva Mihovil Pavlinović je napisao, da Srbima pravoslavlje služi ponajprije kao političko sredstvo. On je upozorio da Srbska pravoslavna crkva u trojednoj kraljevini Hrvatskoj provodi "srbljenje političko", kojim želi pridobiti za srbsku nacionalnu ideju napose onaj dio hrvatskoga pučanstva, koji se po jeziku i podrijetlu osjeća pripadnikom hrvatske narodnostne zajednice ali izpovijeda pravoslavnu vjeru. Za Hrvate je to velika opasnost: "Ja dakle razložim ovako: Iz hrišćanina Hrvata stvarati Srba po narodu biva jednako ko napućivati ga da se sa srbskim narodom državno sdruži. Ta je težnja proti pravu, proti dužnostima, proti koristima duševnim i tvarnim hrvatskoga naroda. Tu težnju valja da svaki svjestni Hrvat odbija ... Ta težnja idje na prevrate, na najveću narodnu propast" (M. Pavlinović, *Hrvatski razgovori*, Zadar 1877., str. 182.).Teorijama o slavenstvu, jugoslavenstvu i srbohrvatstvu utirao se put Velikoj Srbiji. Već je Pavlinović uočio da je krajnji cilj tih teorija da Srbi posrednim putem budu priznati kao genetski a zatim i politički narod kako bi prisilili Hrvate da s njima podijele suverenitet u trojednoj Hrvatskoj Kraljevini, sve zbog ostvarbe glavne svrhe - otrgnuća velikih dijelova Trojednice i njihovoga priključenja srbskoj državi (M. Pavlinović, *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, Zadar 1882.). Taj su svoj cilj - uz svesrdnu pomoć Srbske pravoslavne crkve - Srbi pokušali ostvariti genocidnim napadom na Hrvatsku godine 1991., ali su zaustavljeni u Vukovaru.

"Dvostruko lice Pravoslavne crkve: s jedne strane radila je na podložnosti masa, a s druge, bila rukom pomoćnicom carevima, razpirujući im slavohlepnost i osiguravši golema osvajanja u ime pasivnog pučanstva." Ovo je napisao Émile M. Cioran, pisac i filozof, hvaljeni "posljednji europski moralist", najradikalniji rušitelj gotovo svih ideoloških i filozofskih polazišta i sustava, veliki pjesnik poraženoga ljudskoga srca i poražene ljudske nade i sudbine. Rođen je u Rumunjskoj, u Rusmariju, godine 1911. Punih šest desetljeća sve do njegove smrti Pariz mu je bio duhovna domovina.

Osvajačkom ulogom Pravoslavne crkve a posebno Srbske pravoslavne crkve bavi se dr. Ivo Pilar u svojoj knjizi *Južnoslavensko pitanje*, koju je pod pseudonimom

L. V. Südland objavio na njemačkomu jeziku godine 1918. u Beču. Ovdje donosimo glavne misli i zaključke iz te knjige.

1.

Dr. Fran Milobar (pseudonim: dr. Petriniensis) ovako tumači nastanak srbskoga pučanstva u Bosni i Hercegovini: "Politika Turaka išla je za tim, da Bosnu sasvim pretvori u pokrajinu iztočnjačkoga karaktera, to jest da njeno pučanstvo i u njegovim vjerskim odnosima priveže čvršće uz Orient. Zato su Turci nastojali, da privedu stanovništvo Bosne k islamu, koliko god to bijaše moguće, a za one, koji pod svaku cienu htjedoše ostati kršćanima, učini turska politika grkoiztočnu Crkvu pravim utočištem. Dok katolicizam bijaše najokrutnije progonjen, pomagahu Turci na sve moguće načine grkoiztočnjake, i to poradi toga, što su Turci s pomoću carigradskoga patriarha i njegova klera po volji mogli razpolagati grkoiztočnim pučanstvom. To je razlog, zašto je broj duša grkoiztočnoga elementa u Bosni tako velik. To su negdašnji katolici, koji priedoše na pravoslavlje samo zato, da bi ipak mogli ostati vjerni kršćanstvu."

Milobarov zaključak Pilar smatra izpravnim, ali ne prihvaća u cjelosti njegovo shvaćanje. Prije no što će prijeći na prikazbu kako je nastalo srbsko pučanstvo u Bosni i Hercegovini, Pilar se pozabavio pitanjem romanskoga uzkrsavanja u srednjem vijeku na Balkanskomu poluotoku. Na temelju dugogodišnjega proučavanja povijesti južnih Slavena došao je do zaključka da su balkanski Romani u povijesti pojedinih balkanskih država odigrali mnogo važniju ulogu, nego što to prikazuje povijestna znanost.

"Mislim - veli Pilar - da sam prvi iztaknuo strah od romaniziranja kao razlog za oslanjanje Hrvata na Mađare. Jer koji bijaše razlog, da Hrvati odbaciše svoju državu? Bijahu dospjeli među dvie vatre. Ne samo da se kulturno jači gradski Romani ojačaše u primorskim gradovima, nego se i u planinama stadoše romanske kolonije pastora množiti i vladajućim Hrvatima osporavati posjed zemljišta."

Svi Romani iz unutrašnjosti Balkanskoga poluotoka pojavljuju se u povijesti južnih Slavena pod imenom Vlah. Od riječi Vlah postade njemačka riječ Wallach. Po svomu korijenu i po smislu ta riječ odgovara njemačkoj riječi Welsch i znači izprvice čovjeka celtske (keltske) a kasnije rimske narodnosti. Wales u Englezkoj, Wallis u Švicarskoj, Vlaška u Rumunjskoj i Valona u Belgiji, sve su to imena koja su postala od toga - kako se čini općega arijskoga korijena.

U XII. i XIII. stoljeću na Balkanu Romani ponovno oživljuju i posvuda se pojavljuju kao "Vlasi". U južnoj Hrvatskoj se pojavilo ime "Morlaki", koje se sačuvalo u zemljopisnim nazivcima (Canale della Morlacca). Ime Morlaki je talijanska kratica od "Morwallachi", to jest crni Vlahi. Kako nam već samo njihovo ime kaže, bijaše to zacijelo romansko pučanstvo tamne puti. Odakle dođoše i tko bijahu ti Morlaki? Smatra se da su oni samo kasni izdanak pokreta onih istih Romana - gorštaka koji natjeraše Hrvate, što imahu dosta posla s gradskim Romanima visoke kulture, da se priključe Mađarima.

U doba selidbe naroda preživjelo romanizirano dačko, tračko i ilirsko pučanstvo bijaše iztjerano sa svojih posjeda. "Ovo iztiskivanje događalo se na dva načina, kako je to poviest ustanovila: romansko pučanstvo u blizini gradova nagnulo je u gradove, a ono, koje življaše u ravnici, sklonulo se u nepristupačne planine, kojih na Balkanu ima

dosta. Gradovi, u koje se bijahu sklonuli osobito elementi, koji se nalažahu na višem stupnju kulture, napredovahu zahvaljujući kakvoći svoga stanovničtva i rimskom uređenju gradova, dok je romansko pučanstvo, koje se bijaše sklonulo u planine, polako propadalo, jer je tamo poprimilo običaje i način života tamošnjih razbojničkih nomada te tako životarilo."

Razlikujemo Romane u gradovima od Romana u planinama. Najjače se razvio tip Romana u gradovima nekdašnje rimske pokrajine Dalmacije. U primorskim gradovima na obalama Egejskoga mora Romani bijahu brzo pogrčeni, a i u albanskim i hrvatskim primorskim gradovima asimilirala ih je uskoro nacionalna okolina s kopna.

Nas zanimaju ponajviše Romani u planinama. Sudbina, koja ih je snašla, nije se dogodila samo njima. Čini se da se ta ista pojava odigrala na Balkanskomu poluotoku već opetovano u predpovijestno doba. Kada god se jedan val osvajača prelio preko balkanskih zemalja, potisnuše osvajači prijašnje stanovnike koji pobjegoše u brda, prepustivši bolje zemlje osvajačima. Izgleda da je taj nomadsko-pastirski život bio oblik života, koji je u raznim gorskim predjelima Balkana obstojao već tisućama godina. Potisnuti su se uvijek sklanjali u gore, čekajući pogodno vrijeme kada će osvajač omlitaviti. Tada bi opet sišli s planina i zaposjeli bolja zemljišta. To se redovito događalo svim narodima osvajačima. Rečeni nomadski pastiri imađahu svoje vlastite katunske uredbe, svoje poglavice, svoju tisućama godina ukorijenjenu mržnju na sretne zemljoposjednike u dolinama kao i sigurni osjećaj za vrijeme kada je osvajač u dolini vladanjem i uživanjem dostatno oslabljen i dozrio da ga mogu napasti i iztjerati sa zemljišta.

Osvajači ne iztiskivahu s osvojenoga zemljišta samo Romane, nego i Avare i njihove saveznike. Oni od pobijeđenih koji ne postaše sluge pobjednika također pođoše u planine. Križajući se s tom novom svježom krvlju, Romani se oporaviše. Težki i oskudni život u brdima očeličio ih je i ojačao, oni se znatno umnožiše te stadoše u XII. i XIII. stoljeću prodirati u doline pod imenom Vlaha.

Buđenje Romana odnosno Vlaha postalo je za Srbiju opasno tek u doba Nemanjića. Nu Srbija tada bijaše u vjerskomu pogledu jedinstvena, a Nemanjići su u svojoj narodnoj Crkvi imali sredstvo sile kojemu ne bijaše premca, pa je Srbima uspjelo da se neko vrijeme odhrvaju nadiranju Vlaha. Srbi su se štitili od Vlaha i drakonskim odredbama takozvanoga zakonika cara Dušana. Ali se na koncu pod pritiskom Vlaha srednjovjekovna srbska država razpala na manja nezavisna područja a zatim je naglo propala. Većina samostalne gospode nakon propasti srbske države nose romansko-vlaška imena: Balša, Altoman, Topia, Angeli, Cropa, Dragoš, Hrebeljanović, Dejanović. Nu iako su svi oni podrijetlom bili Vlasi, zahvaljujući još uvijek jakoj srbskoj Crkvi politički bijahu Srbi.

U zakoniku cara Dušana osobito potanko bijaše uređen pravni položaj dviju vrsta stanovništva: poluslobodnih Srba i podložnih meropa. Ako ne izključivo a ono dobrim dijelom bijahu to Vlasi, koji su već tada s planina nadirali u doline. Tim poluslobodnjacima i kmetovima nije baš najbolje išlo pod srbskom vladavinom. To je izkoristio novi osmanskoturski osvajač, koji je naumio osvojiti ne samo balkansko područje nego i čitavu Europu. "A Osmanlije, u političkim stvarima tako pronicavi, sigurno su zamietili razpoloženje pastirskih nomadskih Vlaha, koje bijaše malo sklono srbskoj državnoj tvorevini i njenom pravnom poredku, i to jednako onih, koji se već nalažahu u pravnom položaju sebra i meropa, kao i onih, koji još slobodno življahu u brjegovima kao pastirski nomadi i plaćahu možda samo kakav danak."

Poslije kosovske bitke Osmanlije su se miješali i u unutarnje poslove pokorene Srbije. "Turci počeše po prikazanu već uzoru buniti protiv dotadašnjih vlastodržaca sve u državi nezadovoljne elemente, a osobito državi neprijateljski raspoložene Vlahe. A ti pastirski nomadi, protivnici svakom pravnom poredku, nanjušiše da je sad kucnuo čas. Što dulje Srbi uzpievahu zadržati u svomu nastojanju s pomoću državne sile, Crkve i zakonodavstva taj opasni vlaški pokret, to neobuzdanije je kasnije ta bujica, srušivši sve prepreke, prelazila preko svega što je obstojalo. Sigurni da će im Turci biti skloni, i sigurni da ne će biti kažnjeni, siđoše ti Vlasi s planina, proširiše se, stadoše srbsku gospodu i zemljoposjednike napadati, podkradati, robiti i iztiskivati ih milom ili silom s njihovih posjeda, služeći se pri tomu paležom i ubojstvom, sve dok dotadašnji gospodari ne postadoše ravni kmetovima i bijahu sretni da spase goli život."

Srbi nisu potražili spas u islamu, jer njihova narodna Crkva bijaše prejaka. "Bilo je i kod Srba pojedinačnih prielaza na islam, ali nikada ne bijaše prelaženja u masama. Narodna crkva bijaše i odviše jako ukorienjena u narodu, a pogotovo u vladajućoj klasi. Na taj način Srbi mirno podnašahu, čemu se ne mogahu oteti, padahu sve niže i niže, dok konačno ne postadoše opet obični seljaci. Srbsko činovničko plemstvo postalo je od seljaka-gorštaka, pa kada je propalo i opet postalo seljačtvom, utješila ga je njegova Crkva prolaznošću svega zemaljskoga."

Razpadom vladajućega srbskoga državotvornoga stališa bijaše svršeno i sa srbskom državom: nju su Osmanlije raztvorili iznutra. Pastirski nomadi siđoše s planina u doline, poluslobodni i kmetovi bijahu oslobođeni i svi postadoše zemljoposjednicima u ravnici. I svi se domogoše onoga što je bilo bolje u životnim uvjetima njihovih gospodara. Nu time ipak ne izgubiše nomadski značaj, koji im bijaše ucijepljen tisućgodišnjim nasljedstvom i predajama. Mnogima novi život nije godio. S druge se pak strane ti gorštaci veoma razmnožiše zbog ugodnijega života u dolinama. pomalo nestade slobodnoga tla. To tim brže, što ti nomadi ne imađahu pojma a ni smisla za pojačanu obradu zemlje.

Tako se u petnaestomu stoljeću u srednjemu dijelu Balkanskoga poluotoka stvorilo pomično pučanstvo nomadskoga obilježja, koje se selilo sad ovdje sad ondje. I koje ne bijaše težko pridobiti za svaki podhvat, koji obećavaše dobit, grabež i pljačku. U tim potomcima nomada, koji bijahu odrasli u borbi svih protiv svih, bijaše jako razvijen smisao za rat.

"Uporabivši ovo putujuće pučanstvo s uzpjehom za raztvaranje bugarske i srpske države, posluže se sad Osmanlije njime ponovno za svoje ratničke podhvate protiv susjednih kršćanskih zemalja Europe. Sve njihove lahke čete, koje su nastupale pred pravom turskom vojskom i posvuda širile strah i trepet pljačkajući, grabeći, ubijajući i paleći, tako zvani akindže, bašibozuki, kirdžali, martolozi, haramije i mnogi drugi, svi oni potjecahu uglavnom od toga putujućega vlaškoga stanovništva. Oni bijahu Turcima mnogo pouzdaniji od svih drugih kršćanskih naroda, jer ih Turci oslobodiše i jer Turcima imađahu zahvaliti za svoj društveni i gospodarski uzpon. Osim toga bijahu Turcima od izvanredne vriednosti, jer jednom već raztvoriše srbsko i bugarsko državno ustrojstvo, pa ih sad Osmanlije uporabljivahu posvuda tamo, gdje je trebalo raztočiti i razstrojiti neko obstojeće državno ili državno uređenje."

Turci su imali strašan običaj da pretvore u pustinju, bez igdje ikoga, sav kraj pred vlastitom bojišnicom. Na taj način oni sebi olakšavahu nastup, a susjedu otežavahu obranu. Taj su način ratovanja Turci preuzeli od Mongola, s kojima su došli iz Azije.

Od Mongola su Turci preuzeli i početak svoga državnoga i vojničkoga uređenja. Na isti način ratuje i Rusija (i Srbija), koja je preuzela mnoge mongolske predaje.

Budući da se područje kojim su Turci gospodarili sve više širilo, nije im mogla biti ugodna pustinja iza njihove vlastite granice. "Zato običavahu Osmanlije što brže naseliti opustošene krajeve, koji bi došli ovkraj njihove granice, a za to naseljivanje uporabljivahu opet to polunomadsko, vlaško, sa Srbima izmiešano pučanstvo. Jer samo ovo i ovakvo, svakomu državnomu poredku nesklono i nasiljem uzdignuto pučanstvo bijaše voljno da se na turskoj granici naseli u krajevima, gdje ratna vika nikada nije prestajala i gdje danas ne mogahu znati hoće li još sutra moći tamo ostati. Svaki drugi poljodjelski narod, koji ostaje stalno na svomu mjestu, prezreo bi i ostavio ovakvu zemlju."

Vlaško polunomadsko pučanstvo, uz poislamljene Hrvate, postade drugim snažnim činbenikom osmanlijske države. Turci napredovahu u petnaestomu i šesnaestomu stoljeću prema srednjoj Europi na taj način, da je pred njihovom redovitom vojskom išla neredovita. A ta neredovita vojska sastojala se iz nomadskih, vlaških Balkanaca. Neredovitoj vojski bijaše jedini zadatak, da pretvori sve u pustinju. Iza obiju vojski slijedile su obitelji nomada koji se borahu u prvim redovima, da bi odmah naselile područja što će ih Osmanlije osvojiti.

2.

Zavirimo li u zbirku povijestnih izvora Ivana Kukuljevića Sakcinskoga *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae,* u njima ćemo naći tužbe na vlaška nedjela. Poznati židovski putnik Benjamin Tudel, koji je godine 1161. putovao Grčkom, opisuje Vlahe u Tesaliji ovako: "Ovdje su granice Valahije, zemlje, koje se stanovnici zovu Vlasima. Oni su brzi kao jeleni i silaze s grčkih brjegova u doline, da robe i pljačkaju. Nitko se ne usuđuje da na njih povede vojsku i nema kralja koji bi ih mogao podložiti, a ne izpoviedaju niti kršćansku vjeru. Njihova imena židovskoga su podrietla. Gdje god se namjere na Izraelićanina porobe ga, ali ga nikad ne ubijaju, kao što će Grka uviek ubiti."

Iz povijestnih vijesti doznajemo: 1. da su Vlasi uglavnom potomci pokorenoga romanskoga pučanstva; 2. da su živjeli nomadskim životom; 3. da bijahu razbojnici i neskloni obstojećemu pravnomu poredku i vladajućim narodima. "To sve pristaje tako liepo uz sve ono, što nam je o tomu elementu poznato, da se daljnji zaključci nameću sami po sebi svakomu, tko je upućen u družtvenu znanost."

3.

Ivo Pilar-Südland dalje obrazlaže kako su nastali Srbi u Bosni. "Prvo srbsko osvajanje Bosne pod Časlavom nije ostavilo nikakvih tragova u narodnostnom smislu. To je vladanje bilo i odviše kratko, a da bi moglo išta izmieniti na hrvatskoj narodnoj pripadnosti Bosne. Sama činjenica da je srbska vladavina trajala tada svega petnaest do dvadeset godina, izključuje svaku mogućnost kakvoga znatnijega naseljivanja, a srbski element, koji je tad možda i došao u zemlju, kasnije je netragom nestao."

Neke dijelove Bosne i Hecegovine držali su u svojoj vlasti neko vrijeme i Nemanjići, ali je njihova vlast s narodnostnoga motrišta bila bez ikakvoga značenja.

Na osvojeno se područje nije uselilo dostatno Srba, da bi to područje postalo srbsko i u narodnostnom smislu. Nemanjići su radili na proširbi pravoslavlja kamo god bi stigli, ali se taj rad izgubio u kasnijemu razdoblju hrvatskobosanskoga vladanja. Nu taj je rad položio temelje kasnijim srbskim težnjama i nastojanjima. Možemo reći da je već u razdoblju Nemanjića srbstvo radilo u pravcu širenja pravoslavlja, a pravoslavlje u pravcu širenja srbstva.

U doba Nemanjića Srbi su izpružili ruke za Bizantom, za onim najvišim što si Balkanac može zamisliti od političkih, duševnih i ostalih ljudskih vrijednosti. Nu to im ne bijaše dosta. Oni izpružiše ruke i za onim što nikako nije pripadalo Bizantu - za hrvatskom Bosnom i Hercegovinom.

Današnji su se Srbi pojavili u Bosni tek nakon što su Bosnu godine 1463. osvojili Turci. Oni isti Vlasi, koji su pomogli Osmanlijama u osvajanju Bosne i Hercegovine i dijela ostalih hrvatskih zemalja.

"Osmanlijsko je carstvo politički sasvim lako asimiliralo onu pravu srednjovjekovnu Bosnu, jer je vladajući bosanski sloj velikom većinom prešao na islam. Protuudarac usliedio je s hrvatsko-katoličke i ugarske strane u drugoj polovici petnaestoga stoljeća. Kralj Matijaš Korvin osvoji čitav sjever Bosne i napravi od njega dvie banovine: jajačku i srebreničku. Katoličko-hrvatska feudalna gospoda postadoše sad veoma djelatna, jer osjećahu da im se radi o biti ili ne biti, te im ponekad pođe za rukom da osjetljivo poraze Turke. Turci uvidješe da im je najžilaviji protivnik katoličko-hrvatsko plemstvo, kojemu središte bijaše na sjeverozapadu Bosne, na sjeveru Dalmacije i na jugu Hrvatske. Turcima postadoše tim nesnosniji, što se najprije prisloniše uz ugarske kraljeve, a zatim na austrijske nadvojvode, te postadoše tako nepouzdani iz državno-političkih, a kao žarki katolici, također i iz vjersko-političkih razloga. Ta zar nisu pape pozivali na križarske ratove protiv Turaka, nisu li katolički vladari oslobađali od prisege da bi jače mogli suzbijati Turke i nisu li sklapali lige protiv Turaka (Sveta liga godine 1538.). Prema tomu možemo zamisliti s kakvim su nepovjerenjem Turci promatrali Hrvate. Zato primieniše protiv njih svoje staro prokušano sredstvo uništavanja, te se opet poslužiše nomadskim, nestalnim elementima s juga i iz sredine Balkanskoga poluotoka, tim pouzdanim raztvarateljima svakoga feudalnoga poredka. Izpred redova redovite turske vojske utamaniše ili odvedoše u robstvo ti elementi sve što bijaše feudalno-gospodsko i katoličko: iza bojnih redova naseliše se sami i uzeše u posjed onu zemlju, koju im ostaviše turski osvajači. Na taj način bijaše katolički element posvema iztriebljen u onomu dielu današnje Bosne, sjeverne Dalmacije i južne Hrvatske, koji spadaše u doba prije Turaka u katoličku Hrvatsku, a zamieni ga središnje balkansko, pravoslavno, polunomadsko i većinom vlaško stanovništvo."

Položaj katolika u Bosni bijaše osobito težak, pošto Turci osvojiše zemlju. "Pravni položaj raje bijaše i bez toga nepodnošljiv. K tomu je još osmanlijska država gledala na katolike kao na politički nepouzdan element i priekim okom, a proganjalo ih je i pravoslavno svećenstvo, koje je u osmanlijskoj državi doživjelo razdoblje najboljega napredovanja pravoslavlja. Položaj katolika u Bosni postade nimalo zavidan, te se očitovao bježanjem i selidbom množtva katolika iz Bosne u još neosvojene hrvatske krajeve, u Ugarsku, u austrijske nasljedne zemlje i u mletačku Dalmaciju. Godine 1687. dođe mletačko-hrvatski vojvoda Stojan Janković u Ramu i odvede četiri stotine katoličkih obitelji u mletačku Dalmaciju. Godine 1691. odvede austrijski general Perčiuli iz okolice Doljnje Tuzle 3.000 katolika u južnu Ugarsku. Godine 1697. odveo je princ

Eugen Savojski 40.000 katolika iz južne Bosne (oko Sarajeva) u Ugarsku i Austriju. Zemlju, koja postade slobodna izseljavanjem katoličkih Hrvata, zauzeše muslimani i ono nestalno, nomadsko grkoiztočno pučanstvo, i to ponajčešće ovo posljednje, jer se većinom radilo o manjim posjedima raje. Sve te manje posjede zauzela je gotovo bez iznimke grkoiztočna raja, jer raja bijaše u osmanlijskoj državi neobhodno potrebna. Na taj način bijaše u čitavoj Bosni katoličko pučanstvo dobrim dielom zamienjeno grkoiztočnim."

Posljedica već spomenutih selidaba katolika, vječnih ratova i loše osmanlijske uprave bijaše ta da je Bosna i Hercegovina izgubila dobar dio svoga stanovništva. Ta pojava, važna za čitavu osmanlijsku državu, bijaše osobito oštra u Bosni, gdje su stalno ratno stanje i loše gospodarenje bosanske gospode veoma nezdravo djelovale na družtvene i gospodarske prilike. Opadanje broja stanovništva zadalo je udarac i samim temeljima osmanlijske države i bosanskoj muslimanskoj gospodi. Vojničko ustrojstvo osmanlijske carevine temeljilo se na lenskomu sustavu, tako da su vojnička lena (vazalni zemljišni posjedi) u raznim oblicima bila temeljem moći bosanskoga plemstva. Kada vlastnik vojničkoga lena ne bi imao ljude da obrađuju zemlju i plaćaju razne danke, ne bi se moglo živjeti, ni hraniti konje, ni opremiti se, a niti polaziti u rat. Zato su bosanska plemićka gospoda zajedno s državom nastojala stati na put tomu zlu s pomoću nutarnje kolonizacije. Dovedoše koloniste odakle mu drago. Najveći je broj kolonista dalo opet ono polunomadsko, nestalno i plodno vlaško pučanstvo srednjega Balkana. Tomu pučanstvu dadoše prednost i zbog toga, što ga, budući da bijaše grkoiztočno, smatrahu politički povjerljivijim od katoličkoga. Tako su ti kmetovi naseljeni po posjedima bosanskih bregova. Među tim kmetovima prevlađivahu pravoslavni Vlasi.

4.

U drugoj polovici sedamnaestoga stoljeća opaža se na čitavomu zapadnomu Balkanu, da katolicizam naglo propada. Ostatci koji preostadoše nakon dvijestogodišnjega turskoga vladanja naglo se počeše razplinjavati. U to razdoblje pada i množtveni prelazak katoličkih Albanaca na islam. Samo se od sebe nameće tumačenje da je ta pojava u svezi s nutarnjom obranbenom akcijom osmanlijske države, s obzirom da je vladajuća austrijska katolička kuća iz obrane prešla u protunapadaj.

Nu bez obzira na sve to, broj katolika i katoličkih vjerskih ustanova iz dana u dan se umanjivao. Iz Bosne vidljivo nestaje katoličkoga svećenstva i katoličkih crkvenih ustanova. U doba osmanlijskoga osvajanja bijaše u Bosni trideset i tri franjevačka samostana, a godine 1555. bilo ih je još samo sedamnaest, godine 1655. samo dvanaest, godine 1675. samo osam, a godine 1758. još samo tri. Broj je franjevaca u toj godini pao na trideset i jednoga, a osim franjevaca ne bijaše u Bosni drugih katoličkih svećenika. Godine 1675. bijaše u Bosni još 74.066 katolika, dok ih godine 1741. bijaše još samo 43.822. Kako se to zbilo?

"Državna sila progonila je katoličko svećenstvo, uništavala je katoličke crkvene ustanove i pomagala je grkoiztočno svećenstvo u manje-više nasilnom obraćanju katolika na pravoslavlje. Po fermanu sultana Selima II. od mjeseca džemasinlahira godine 974. (god. 1566. po Kristu) vidi se, da su se franjevci iz Kreševa i Fojnice tužili, da grkoiztočni patriarsi od njih traže razna podavanja.U sidžilama (sudskim zapisnicima) Careve džamije u Sarajevu nalazi se priepis fermana (carske zapoviedi)

od godine 1776. u kojemu se potvrđuje izbor metropolita Kirila s naredbom, da se latinsko svećenstvo sandžaka Klis, Bosna i Hersek podređuje carigradskomu patriarhu. Ujedno bijahu katolički svećenici dužni plaćati patriarhu vladikarinu, nadalje za svakoga odrasloga katolika dvanaest akča (srebrnih novčića) i za svakoga svećenika po jedan dukat na godinu. U slučaju protivljenja imale su političke vlasti gornje iznose ovršnim putem utjerati. Franjevci bijahu međutim duhovni i politički vođe bosanskih katolika. Ostavši bez vodstva, a gonjeni od turske gospode i turskih vlasti, sad primamljivani a sad opet gonjeni od grkoiztočnoga svećenstva, ugnjetavani od neprijateljskoga grkoiztočnoga naroda, ne vidješe katolici drugoga spasa nego da priđu na njihovu vjeru. Godine 1600. bijaše još u Srebrenici dvije stotine katoličkih kuća, u doba okupacije godine 1878. nije u Srebrenici bilo više ni jednoga katolika. U Olovu obstoji dobro sačuvana crkva i ostatci velikoga katoličkoga samostana, ali na petdeset kilometara naokolo nema više katolika. Obstoji navodno i neka izprava, da je tek u početku devetnaestoga stoljeća većina katoličkoga pučanstva Sarajevskoga polja bila prisiljena prijeći na pravoslavlje."

(Nastavlja se)

Tatjana VRANIĆ

Amen

(Tako neka bude)

Hrvatskim Orfejima

Pjesniče koji si ko stanac kamen
noge tvoje bose po trnju hrabro kroče
braneći ideale vrištiš svijetu Amen
a suputnici tvoji "sottovoce".

Od postaje do postaje ti stenješ
i nikog nema da križ ti putem nosi
pa ipak se Sizifovim tragom penješ
dok težina bremena ti snagu kosi.

I kad već misliš da konačno ćeš pasti
na dno skotrljat tvoj se bolni kamen
iz rodnog tla iznova tad počneš rasti
a Hrvatskom odzvanja tvrdo tvoje Amen.

Kad stigneš konačno do vrhunca svoga
pred tobom bit će neugasiv plamen
vidjet ti ćeš svjetlo lice Sunčanoga Boga
a ljubav će sa tobom pjevat vječno Amen.

Nevenka ŠKREBLIN

Ratnik i smrt

Danas urlik bola
ruši stjenovite hridi
uplakanog mora.
Danas u sutonu tuge
razdire srce
podla zlokobna mora.
Danas je netko
oslobodio dušu
silinom vihora
s teškim uzdahom
olakšanja.
Danas je nestalo
teško breme sa
nejakih pleća ratnika,
nasta tišina i mir
za još jednog patnika.

Marijan CIPRA

Zbilja duše

Zbilja duše naziv je kojim je Carl Gustav Jung naslovio najveći dio svog psihološkog istraživanja. Riječ je o ponovnom zadobivanju smisla za jednu stvarnost koja je čovjeku od pamtivijeka najbliža i zato vjerojatno za kritički znanstveni pristup najudaljenija i najteže pristupačna. Jer duša nije neka stvar između ostalih stvari koje čovjek susreće u svom okolnom svijetu i koja bi se metodičkim znanstvenim zahvatom dala opredmetiti i učiniti objektom znanstvenog proučavanja; ona je, naprotiv, u obliku subjekta onaj *a priori* koji uopće tek omogućuje kako život i spoznajnu moć subjekta tako i pojavu mogućih objekata u horizontu čovjekova iskustva. Za znanost o duši, psihologiju, tu nastaje onda osebujni začarani krug da je duša kao objekt istraživanja ujedno i njegov subjekt, što isključuje jednu čvrstu, tako reći Arhimedovu točku izvan toga kruga koja bi svojom distancijom jamčila za "objektivnost" psihološke znanosti. Odatle mnogostruki pokušaji, već od konstituiranja moderne psihologije u drugoj polovici 19. stoljeća, da se ovaj krug izbjegne reduciranjem onog psihičkog na načelno opredmetive slojeve fiziološkog, biološkog ili naprosto materijalnog. Time se ujedno dogodila inverzija mjesta i vrijednosti psihe i psihologije s obzirom na njeno tradicionalno smještavanje u okvir filozofije, štoviše metafizike, gdje je nekada tema duše stajala kao specijalna metafizika uz bok teologije i kozmologije. Još za Kanta, i zaključno s njime, tri su osnovna motiva metafizike: svijet, duša i Bog - i zahvaljujući upravo kritičkoj destrukciji Kantovoj te metafizike psihologija se našla u onoj situaciji prognanika kojega filozofija *više* ne može, a znanost *još* ne može primiti pod svoje okrilje. Time je ujedno njena tema, duša, iščezla iz vidokruga znanstvene refleksije pa je moglo doći do takve paradoksalne pojave kao što je "psihologija bez duše", što ima svoju analogiju samo još u pojavi "teologije bez Boga". I to ne slučajno, jer znamo iz tradicije da su ove dvije teme - duša i Bog - uvijek na neki način bile razmatrane u međusobnoj zavisnosti i uzajamnoj upućenosti jedne na drugu. Ova tradicija ima daleko podrijetlo i za zapadno mišljenje seže sve do u početke buđenja samostalne ljudske misli. Već za rane jonske filozofe čitav je kozmos jedna oživljena cjelina u kojoj svaki dio ima sigurno određeno mjesto i ulogu u sklopu zakonomjerne samopokrenutosti velikog organizma. Što ovoj kozmičkoj cjelini podaruje život mišljeno je posvuda u analogiji prema duši, prema životnom dahu i duhu, i to je bit starogrčkog hilozoizma. I Heraklitova vatra i Empedoklovi elementi i Anaksagorin um kozmičke su projekcije duševnih moći i kao takve povezuju i drže u jedinstvu čovjeka i njegov okolni svijet, ne dopuštajući još strogo diferenciranje subjekta i objekta. Tek s razvojem grčkog polisa, izdvajanjem pojedinca iz prirodnih i plemenskih veza i odnosa, suprotstavljanjem onog prirodno samoniklog - *fysisa* - nomosu kao specifično ljudskom zahtjevu i trebanju stvara se pogodno tlo za razvitak onog intelektualnog i racionalnog stava i usmjerenja koje će predodrediti dušu Zapada ne da bude samo dionikom i dijelom svijeta i prirode, nego i povrh toga, kako će se to kasnije izraziti Descartes, da preuzme ulogu "gospodara i vlasnika prirode". Ovaj preokret naviješten je u osobi i djelovanju Sokrata čija metoda racionalnog ispitivanja, dovodeći u sumnju neposredno izvjesna mnijenja i ponašanja, poravnava put za nastanak kritički provjerenih znanja i znanosti. Time se odnos duše

prema svijetu mijenja i od naivne predodžbe o sveoduševljenosti kozmosa pretvara se u oprezno dijaloško raspravljanje pitanja: što je duša, koje je njeno podrijetlo, kakav je njen odnos prema neživoj tvari i tijelu, konačno, ali ne i najmanje važno, umire li duša zajedno sa smrtnim tijelom ili nešto od duše ili čak sva duša nadživljuje tijelo i tako biva besmrtna. Ovakvu raspravu zatičemo kod Platona, prije svega u dijalogu "Fedon", gdje je riječ o Sokratovom pripremanju na smrt i o smjeloj nadi da duša kao princip života, kao ona koja ima znanje o idejama i time već sada, u ovom prolaznom i promjenljivom životu sudjeluje u neprolaznom i stalno sebi istom svijetu bitnosti, ne može propasti zajedno s tijelom nego ovo nadživljuje i diže se iz njega kao iz groba, da bi tek sada, oslobođena tijela, bila doista to što jest, sama čista, neumrla ideja života.

Sokrat se pita: "Dakle, nevidljiva, koja odlazi na onaj drugi svijet, plemeniti, čisti i nevidljivi, u prvi svijet duhova, k dobrom i mudrome bogu, ova i ovakva duša, zar da se raspršii i propadne, kako mnogi ljudi vele? Nipošto, nego je ovako: Ako ode čista, te ne odnese ništa tjelesno sa sobom, jer se nikada nije s voljom družila s tijelom u životu, nego ga izbjegavala, i samo za sebe bila i nastojala uvijek oko toga da bude za sebe... ovakva, dakle, duša ne ide li u svijet, koji joj je sličan, božanski, besmrtni i umni? Ne postaje li, kad tamo dođe, sretna, riješena lutanja i bezumnosti i straha i žestokih strasti i drugih ljudskih zala, kako vele oni, koji su u tajne upućeni, u istinu provodeći život među bogovima?" Zato se mudar i duhovan čovjek, zaključuje Sokrat, ima radovati smrti, kao što labud, Apolonova ptica, na pragu smrti radosno pjeva svoju posljednju pjesmu.

Drugačije od Platona njegov učenik Aristotel vidi dušu kao od tijela nerazdvojnu entelehiju, zazbiljnost i svrhu tjelesnog, koje po mogućnosti ima život. Dosljedno svom teleološkom pogledu na svijet Aristotel promatra cjelinu bića kao sustav svrha od najnižeg bića samo po mogućnosti, materije, do najvišeg bića, čiste zbiljnosti i vrhovnog cilja sviju bića, samog bitka ili boga kao prvog nepokretnog pokretača svega. Posebno i izuzetno mjesto u tom sustavu zauzima duša, jer ona je "na neki način sva bića". Aristotel jasno uočava pračinjenicu da sve što jest, da bi uopće bilo znano ili pak bilo po mogućnosti spoznato, mora postati sadržajem duše. Zato duši posvećuje posebnu raspravu i ovaj spis "O duši" prva je sustavna i u nekom pogledu nenadmašna filozofska psihologija. Tu je riječ ne samo o jednoj i jedinstvenoj duši nego i o njenim višestrukim očitovanjima na stupnjevitoj ljestvici živih bića. Na najnižem stupnju ona se pojavljuje kao vegetativna, hranidbena duša već u biljnom svijetu. Kao senzitivna, osjetna duša ona je prepoznatljiva kod životinja. Uz osjetnu vezuje se onda požudni i pokretni dio duše. Svi ovi niži dijelovi duše prisutni su i kod čovjeka. Ali oni su tu modificirani, jer čovjeka odlikuje prvenstveno umni dio duše, i to u svom dvojakom vidu: jednom kao trpni um koji prima utiske i predstavlja mogućnost za tvorbeni um, koji je odvojen od svega ostalog, pridolazi duši "izvana", i označava najvišu spoznajnu moć duše, jer u svom čistom ozbiljenju zahvaća sama bivstva stvari i po tome je istovjetan sa samim božanskim intelektom, koji vječito sebe zna i misli kao ljubljena svrha sviju bića. Duša je prema tome onaj zlatni lanac, catena aurea, kojom su objedinjena i u savršeni red svezana sva bića od neživih elemenata, preko tjelesnih i bestjelesnih bivstava, do boga, i zato razmatranje o duši, psihologija, spada u najodličniji predmet filozofskog bavljenja.

Grčki duh orijentiran na kozmos uspio je u ovom otkriti dušu kao princip života i kretanja i u najvišem njenom vidu kao samosvijest, kao mišljenje mišljenja, pripisati

je samom bogu. Time je duša otkrivena po sebi, ali još nije postala iskustvom pojedinca za sebe, nije još postala subjektom. Ovo će se dogoditi najprije postupno u razdoblju helenizma, gdje se pojedinac, sve više izgubljen u njemu nepreglednoj svjetskoj civilizaciji, nalazi to jače usmjeren na samoga sebe i u sebi traži mjeru i oslonac za svoje spoznavanje i praktično ponašanje. Mnoge škole i učenja niču u ovom razdoblju, ali svima je zajednički cilj, kako pronaći pravi put do sreće i duševnog mira pojedinca. Teorijska pitanja stupaju u drugi plan, a praktički i etički ideal čovjeka mudraca ono je što se prvenstveno traži. I Epikur i stoici i skeptici slažu se u tome da je svrha filozofije nepomućen i sretan život. I sam rimski car Marko Aurelije, na primjer, kao sljedbenik stoičke filozofije vodi dijalog sam sa sobom i svojom dušom u zapisima "Samome sebi": "Vrijeme ljudskoga života trenutak je, priroda nestalna, osjećanje nejasno, sustav cijeloga tijela takav je da se lako raspada, duša kao kocka, sudbina neodrediva, slava sumnjiva, jednom riječi: sve tjelesno kao rijeka, a sve duševno kao san i para, život je rat i putovanje stranca, a posljednji glas - zaborav. Što može čovjeka ovuda provesti? Otuda i savjet: Povuci se u sebe! Nema za čovjeka ni višega ni mirnijeg zakloništa nego je njegova duša, osobito tko u njoj ima svojstva, koja će ga, kad ih promatra, staviti u potpuno sretno raspoloženje; pod ovim pak mislim uređenost duše". Svi ovi pokušaji, međutim, da se u okviru antičkog viđenja svijeta pronađe put do sreće nisu donijeli ploda. Starim svijetom zavladala je rezignacija, rušilački instinkti i naposljetku kaos. Trebalo se pojaviti nešto radikalno novo, da starog čovjeka ponovno uspravi i pruži mu samopouzdanje, vjeru i perspektivu jedne sasvim drugačije budućnosti. To novo došlo je s kršćanstvom i njegovim pozivom na metanoju, na preobrazbu i promjenu cjelokupnog duševnog stava u odnosu prema svijetu, čovjeku i Bogu. Radosna vijest o nastupajućem Kraljevstvu Božjem u osobi Isusa Krista, pravog Boga i pravog čovjeka, zahvaljujući njegovim apostolima prostrujila je čitavim tada poznatim svijetom i mogla je zateći svakoga tko je bio spreman da joj se odazove. Veliki Pan starog svijeta je umro i pale su spone koje su čovjeka vezivale uz naizgled neminovne realitete prirodnog i političkog bitka. Za dušu to znači oslobođenje od svih njoj stranih sila i utjecaja i obraćenje k Bogu kao njenom jedinom istinskom izvoru i Stvoritelju. Za mislioce ovog razdoblja značajno je da tokove grčkog mišljenja nastoje preusmjeriti u duhu kršćanstva, iako pritom nailaze na brojne poteškoće, jer kršćanstvo je u prvom redu vjera i stvar srca, a ne uma - a osim toga, kako apostol Pavao upozorava: Bog je svojim otkupiteljskim i spasonosnim djelom posramio mudrost svijeta i pred tajnom Križa učinio je ludošću.

Sa svim ovim paradoksima i protuslovljima vjere i uma bori se i želi izaći na kraj najoriginalniji vjernik i mislilac ovog razdoblja sv. Augustin. Povijest njegove misli ujedno je povijest njegova života, burnog i nemirnog traženja istine, koje svoje polazište ima u duši. Zato Augustin poduzima razgovore sa samim sobom i razumom "Solliloquia" gdje ustanovljuje da mu ništa nije tako očevidno i istinito kao iskustvo vlastita mišljenja: "Ti koji sebe želiš upoznati znaš li da jesi? Znam. - Otkud znaš? Ne znam. - Znaš li da se gibaš? Ne znam. - Znaš li da misliš? Znam. - Dakle je istina da misliš? Jest."

Na sličan je način kasnije i Descartes tražio osnovu umovanja, ali je doskora uvidio, da mu ona sama ne zajamčuje ni egzistenciju izvanjskih pojava ni objektivnu istinu. To vidi i Augustin, pa se zato i ne zadovoljava s tim uporištem. Treba li, naime, da spomenuta duševna činjenica bude od veće nego tek subjektivne vrijednosti vlastita

zadovoljenja, mora se, veli, u posljednjem redu osnivati na apsolutnoj istini, koja je mjerilo za svaku spoznaju, te kao neka svjetlost obasjava ljudski duh i daje ljudskim znanjima vrijednost istine. Ima, naime, jedna nepromjenljiva istina, to se ne može poreći, koja obuhvaća sve što je nepromjenljivo istinito. Ona je kao vječnost prema vremenitosti, kao neizmjernost prema ograničenosti, a budući da ne sudimo *o njoj*, kako to biva sa svime što je našem duhu jednako ili manje od njega, nego sudimo *po njoj*, ona je od našeg uma uzvišenija i vrednija. Istina je, dakle, osnovana u samom ljudskom duhu, budući da on ima udjela u božanskom umu, ali ujedno preseže granice ljudske prirode, budući da joj je posljednji osnov u Bogu. To je smisao Augustinovih riječi, kad kaže, da čovjek svu istinu gleda u Bogu. Tako se iz samoizvjesnosti samosvijesti kao za čovjeka prvotne istine zaključuje na Boga kao istinu samu, kao ono što naprosto jest, sam bitak. Zato je i za dušu postavljena zadaća da se oslobađa svega izvanjskog i prolaznog, jer u nutrini samoga sebe prebiva istina, i da se postupno uzdiže prema vječnom svjetlu svoga izvorišta.

Iscrpno opisuje Augustin ovaj uspon kao "hod koji nam Bog zapovijeda". Na njemu razlikuje više stupnjeva koji odgovaraju ujedno mogućnostima duše. Na početku stoji uvid da duša svojom nazočnošću oživljava zemaljsko i smrtno tijelo. Drugi stupanj sastoji se u spoznaji snage duše u osjetilima. Na to se nadovezuje memoria, pamćenje i sjećanje, koja omogućuje povijesnu egzistenciju čovjeka, njegove duhovne i kulturne pothvate. Na četvrtom stupnju duša se izdiže iznad svega tjelesnog: to je stupanj "čišćenja" na kojem počiva duhovna i moralna egzistencija ljudska. U sljedećem iskoraku duša spoznaje u oslobođenju od straha pred smrću i neokaljana svoje pravo biće i prodire u jednom nečuvenom i nevjerojatnom povjerenju k Bogu, to jest, k motrenju same istine. Kad se učvrsti u tom povjerenju i ne može više zabluditi niti skrenuti dospijeva duša na najviši, sedmi stupanj, gdje se suobličuje samom prvom uzročniku i najvišem pokretaču sviju stvari. Svakako, u svojim samokritičnim "Retraktacijama" pred kraj života Augustin je ovu blaženu viziju Boga pripisao kao mogućnost duši tek nakon smrti tijela u budućem životu.

U analogiji spram duše i njenih moći Augustin se usuđuje upustiti i u vrhunsku teološku spekulaciju o Božjem bivstvu, koje je jedno u tri osobe i trojstveno u jedinstvu. 15 knjiga "O Trojstvu", taj vrhunac Augustinove spekulacije, zasnovano je na psihološkom uvidu u trojakost duševnih moći - spoznavanja, volje i sjećanja, koje se uzajamno prožimlju i svaka sa svakom sačinjava nerazdvojno jedinstvo. Jer u spoznavanju ja hoću i sjećam se, u htijenju spoznajem i pamtim, u pamćenju spoznajem i hoću. Ova analogija ljudske duše s Najvišim omogućena je i opravdana istinom Objave, da je čovjek stvoren na sliku i priliku Božju i kao slika posjeduje analognu sličnost sa svojim Stvoriteljem. Metodom analogije poslužit će se i sva kasnija srednjovjekovna filozofija i teologija, prije svega visoka skolastika na čelu s učiteljem Crkve sv. Tomom Akvinskim čije se učenje o duši unekoliko otklanja od Augustinova platonizma i spiritualizma i ponovno u kristijaniziranom obliku aktualizira Aristotelovu psihologiju.

Znakovito je, da je Aristotel na svoja izlaganja "O duši" gledao ne toliko kao na znanost, koliko kao na povijest, kao na pripovijest o duši - *historia tes psyhes* - svjestan da je pripovjedački način primjereniji zbilji duše od strogo znanstvenog. I nije daleko pomisao da je duša na neki način, ma što inače po sebi bila, u svezi s poviješću i vremenom u kojem se zbivaju povijesne promjene i preokreti. Svijest o povijesnosti čovjeka i svega ljudskog nikla je u krilu kršćanske ideje o Božjem stvaranju, čovjekovom

padu i spasiteljskom naumu Božjem koji se u vidu Božanske ekonomije ostvaruje u vremenu ljudsko-povijesnog događanja. Za Augustina, tog prvog filozofa povijesti, povijest se ozbiljuje kao stalna napetost i borba između "države Božje" i "države zemaljske", izabranog Božjeg naroda i svjetovnih poredaka, koji su kao sve svjetsko podložni zavođenju i vlasti zloga. Ovaj trajni prijepor između *civitas Dei* i *civitas terrena* ili *diaboli*, koji sačinjava bit povijesti, ujedno je izvanjska slika duše u kojoj se bori novi sa starim, nebeski sa zemaljskim čovjekom, i gdje spašeni stoje nasuprot masi koja je osuđena na propast. Ovaj sukob je kao takav nepomirljiv, ne može se ničim posredovati niti dokinuti, i svoje rješenje ima samo u eshatološkoj, apokaliptičkoj viziji kraja svijeta i povijesti, kad će se Bog sam objaviti kao sudac i konačno zauvijek razdvojiti tamu od svjetla.

U međuvremenu, povijesno gledano, dogodilo se i još uvijek se događa ono što općenito nazivamo novim vijekom. Ako je istina da duša živi prvenstveno predvođena simbolima kao značenjskim slikama koje pokreću njenu dinamiku, onda je za stari vijek bio adekvatan simbol krug kao slika u sebe zatvorenog, kozmičkog kruženja, za srednji vijek bio je to križ, znak duše razapete između vertikalne aspiracije prema Stvoritelju i horizontalne upućenosti na stvorenja, a za novi vijek nametnula se slika perspektive kao simbola jednog po mogućnosti beskonačnog horizonta u prostoru i vremenu, otvorenog za ekspanziju svih ljudskih htijenja i moći s uvijek dalje odmaknutim ciljem njihova ispunjenja. Ovaj perspektivizam, nagovješten najprije zorno u umjetnost renesanse i baroka, zahvatit će vremenom sve sfere novovjeke civilizacije od znanosti i tehnike do etike, politike i ekonomije. Uvjet njegove mogućnosti leži u činjenici da je čovjek zauzeo stav i mjesto *subjekta*, autonomnog i suverenog centra spoznajnih i voljnih akata, kojemu se sve što jest pojavljuje u perspektivi kao svijet raspoloživih objekata odnosno predmeta mogućeg iskustva. Ovaj razdvoj na subjekt i objekt omogućio je s jedne strane ranije neviđeni razvitak i napredak iskustvenih znanosti i na njima zasnovane tehnike, ali je s druge strane onemogućio neposredni dodir *s jednom*, nerazdvojenom zbiljom onkraj ovog pojavnog dualizma. Prije svega to je zbilja duše na kojoj se upravo i dogodio ovaj proces udvajanja i koja se kao *jedna* i *cijela* onda konzekventno uspijeva i izmiče znanstvenom pristupu. Odatle proistječe paradoksalna činjenica, na koju je primjerice ukazao Max Scheler, da vrijeme u kojem se sve kreće oko čovjeka i njegovog subjektiviteta, o čovjeku kao takvom znade manje i površnije nego ijedno prethodno razdoblje.

Mi danas nemamo jedinstvene ideje o čovjeku - konstatira Scheler. Mnoštvo znanosti koje neprestano rastu a bave se čovjekom - ma kako vrijedne bile - osim toga daleko više prikrivaju bivstvo čovjeka, nego što ga osvjetljavaju. Upita li se obrazovani pojedinac što on zamišlja pod riječju čovjek, onda se u njegovoj glavi gotovo svagda počinju sukobljavati tri nespojiva idejna kruga. Jednom je to misaoni krug židovsko-kršćanske predaje o Božjem stvaranju, prvom čovjeku i njegovom padu, o otkupljenju i mogućem spasenju. Drugo je grčko-antički misaoni krug, u kome se prvi put u svijetu uzdigla samosvijest čovjeka do pojma njegova osobita položaja i to tvrdnjom da čovjek postaje čovjekom, jer posjeduje um, logos, ratio, gdje logos znači i govor i sposobnost da se shvati bit svih stvari. Treći je misaoni krug moderne prirodne znanosti i genetičke psihologije, da je čovjek vrlo kasni konačni rezultat razvoja Zemlje, biće koje se od svojih praoblika u životinjskom svijetu razlikuje samo zamršenijim stupnjem miješanja energija i sposobnosti koje se o sebi pojavljuju već u podljudskoj prirodi. Suvremenom

čovjeku posebno se nameće ova treća ideja koja za razliku od prethodne dvije nastoji čovjeka i njegovu duševnost protumačiti "odozdo", iz materijalne, biološke ili animalne sfere. Tako su nastale kauzalno-mehaničke teorije o "čovjeku kao stroju" ili pak psihologija asocijativnih mehanizama, zatim sve naturalističke teorije zasnovane na životnim nagonima rasta i moći, nagona za hranom ili razmnožavanjem. I sam potekao iz škole asocijativne psihologije i Freudova psihoanalitičkog kružoka možda je samo Carl Gustav Jung u suvremenoj psihologiji i učenju o čovjeku osjetio stvarnu potrebu da se s onu stranu teorijskih konstrukcija i reduciranja psihičkog, prodre do same zbilje duše kako se ona očituje po samoj sebi. U prvom razdoblju učinio je to u "Psihološkim tipovima", gdje na osnovu povijesnog i aktualnog iskustvenog materijala nastoji ustanoviti određene konstante duševnog života. To su mišljenje i čuvstvovanje kao funkcije racionalne, jer donose spoznajne i vrjednosne sudove, te osjetilnost i intuicija kao iracionalne funkcije. Zatim su tu stavovi introverzije i ekstroverzije kao i podjela cjelokupnog psihičkog života na svjesni i nesvjesni dio. U uzajamnoj isprepletenosti, jedinstvu i suprotnosti, ovi osnovni momenti sačinjavaju onda osebujnu dinamiku duše i svo bogatstvo njenog pojavljivanja. U kasnijoj fazi Jung obraća pozornost na velike religiozne i mitološke sustave predodžbi i nastoji njihove srodnosti objasniti iz arhetipskih dispozicija u temelju duše. Time se unekoliko vraća, polazeći iz psihološkog iskustva, na staro platoničko učenje o urođenim idejama i zatvara tako krug zapadnjačkog razmišljanja o duši.

Faktički, međutim, u suvremenosti duša kao da je potpuno isčezla u naraslom gospodarenju i osvajanju svijeta, i govor o duši i govor duše zanijemili su. Na djelu se obistinjuju riječi Evanđelja: Što ti koristi da čitav svijet zadobiješ, a dušu svoju izgubiš? Jer istina duše samo je u Bogu i samo u Kristu prebiva sva punina Božanstva bivstveno.

Gojko POLEGUBIĆ

IMA JEDAN BRIJEG malen, zdepast, okrugao.
Svaki put kad mu usmjerim pogled zagrli mi ruke,
nasmije se neizmjeru putova što ga spuštaju u
dolinu. Najdraže mi je gledati s njegova visa. Oko
se napaja svjetlosti a duša se nečim blaženim
ispunja. Sve ljepše i bjelije u tom danu:

Skupljam kamenčiće, ne gradim ništa, Mirišem
samoiznikle trave.
Na dlanu mi je zvonik, zaselak i polje.
Mogu dohvatiti oblak, mjesec, zvijezdu ...

Čudno je kako danas sve to ne gledam a vidim.
Pomišljam li to na smrt što mi je u očima zaspala?

Ne! To se dječak daljinama smije.

Ivna TALAJA

Bože pogledaj

otrovni
uskličnici
sviraju
na mojoj
rani

dan
je
uzeo
oblik
suze
i
isprepleo
se
s
prstima
kiše

u
odajama
duše
vide
se
otisci
nijemih
krikova

u srži
molitve
ljeskaju
se
tri
izmrvljene
riječi
DAJ
MI
SNAGE

U oku rujna

Dok
galeb
kljunom
povlači
sunčevu
zraku

I
valovi
s
bijelim
krunama
umnožavaju
svoje
izraze

Mihael
Gabriel i
Rafael
prostiru
plašt
Božjeg
blagoslova
na
izmučenu
dušu
naroda

Uskrsli Isuse

duša
puna
sretno
oblikovane
šutnje
čak
i
kroz
ovaj
papir
osjeća
kako
dišeš

Božo KUKOLJA

Otvorena knjiga

Čudesno sâm
ali osamljen nikada
pod ovim nesklonim nebom

Ponekad čak i bez sebe samoga
na ovome svijetu
gdje je sve samo sa sobom obuzeto

Živim i tražim - bez prestanka -
iako ne znam
koga ni zbog čega?

Sve dok, napokon,
ne nađem tebe.

Darko ŽUBRINIĆ

Kraj tornjeva, pod zvijezdama

(Uspomene na Čečeniju i Ingušetiju)

Moje putovanje u Grozni, glavni grad tadašnje Čečeno-Inguške autonomne republike (u sklopu Ruske federacije), ostvarilo se ljeti 1988. g. na poziv Sergeja i njegove obitelji, koje sam upoznao u Pragu.

To je područje otprilike kružnog oblika (promjera manjeg od 250 km.), koje se sa sjeverne strane naslanja na kavkaski lanac, na jugu graniči s Gruzijom i još dvije ruske autonomne pokrajine - Sjevernom Osetijom i Dagestanom - sa zapadne i sjeverne strane. Spomenuo bih usput da je Staljinova majka bila Gruzijka a otac Osetijac, prezimenom Džugajev, čije je prezime pogruzinjeno u Džugašvili. Najveće rusko crpilište nafte nalazi se upravo ovdje i krcato je golemim industrijskim postrojenjima. To je bio razlog da je to područje, sve do početka perestrojke, bilo nedostupno za strance.

Već prilikom dolaska, na aerodromu, Sergej mi je rukom pokazao fotografije male djevojčice, upadljivo izvješene na zidovima: bila je to oteta kćer jednog od pobornika perestrojke, s molbom da svi koji nešto znaju jave policiji. Mentalitet ljudi veoma odudara od onog u Lavovu u Ukrajini, gdje sam boravio jedan dan. Čečenci, koji su u Groznom u većini, veoma su temperamentni i bučni, a umjesto golemih redova kao u Rusiji i Ukrajini (u kojima i penzioneri zaraduju čekajući u redovima za druge), ovdje su obično pred blagajnama i sličnim mjestima gomile ljudi koji se za svoje mjesto nerijetko bore i šakama, uključujući i žene. Borbenu narav tog naroda potvrđuje i ovo: okosnicu bivše sovjetske boksačke reprezentacije činili su redovito upravo Čečenci.

Upada u oči nevjerojatan konglomerat naroda i rasa, jezika i običaja. U tom području su čak i sela s koreanskim življem, koje je Staljin u svoje vrijeme raselio (zamislite tu razdaljinu!).

Od zanimljivosti u nekadašnjem Groznom (prije 1994.), gradu s oko tristo osamdeset tisuća stanovnika, valja istaći u prvom redu veliki naftni institut koji posjeduje najbogatiju zbirku minerala i dragog kamenja u državi. Sam naftni institut je i velika školska ustanova s nekoliko tisuća studenata. U njegovim školskim dvoranama prvi put sam vidio staklene školske ploče, što je običaj i na nekim američkim sveučilištima. Ostao mi je u sjećanju golemi gorski kristal visine odrasla čovjeka, nevjerojatna zbirka obrađenih i neobrađenih dragulja, te dvije Ruskinje - voditeljice koje su mi s neskrivenim ponosom vrlo zanimljivo i stručno opisale tu zbirku. U gradu su 2 fakulteta, 9 specijalnih srednjih škola, 82 općeobrazovne (osnovne, desetgodišnje) škole, 30 tehničkih škola, 11 naučno-istraživačkih institucija, tri kazališta, filharmonija, aerodrom povezan s 35 gradova itd. U Groznom sam imao prilike vidjeti izvrstan baletni ansambl iz Saratova. Daleko najveća je zgrada bivšeg CK, vjerojatno najružnija zgrada u čitavom gradu, ako ništa drugo - zbog svoje deprimirajuće sive boje. Po svim gradovima u bivšem SSSR-u zgrade CK građene su na potpuno isti način. U to je vrijeme u Čečeniji bio na snazi "suhi zakon" (zabrana točenja alkohola), a "organi za otrežnjavanje" (poseban odjel policije) imali su pune ruke posla, osobito zimi, u spašavanju pijanih, promrzlih

ljudi. Ostao sam šokiran razmjerima alkoholizma: u nedostatku pića kupuju se čak i ženski parfemi. Zanimljivo je da *suhi zakon* nije vrijedio za cijelu bivšu državu: u Čečeniji alkohol nije bio nigdje u prodaji, dok su prodavaonice u Gruziji bile normalno opskrbljene alkoholnim pićima.

U šetnji kroz jedno malo selo kraj Groznog imao sam prilike vidjeti lijepu drvenu džamiju, ispred koje je na ogradi bio izvješen golemi natpis: "Partija naša ispravnim putem vodi vas u komunizam". Podsjetilo me to i na negdašnji natpis na Vaclavskom namjesti u središtu Praga: "Ze Sovjetskim Svazem na vječne časi!". Džamija je bila otvorena, a u njoj - "izložba komunizma". Nezadovoljstvo Čečenaca spram nazočnosti Rusa u Groznom osjetio sam već prvih dana u razgovoru s nekim kolegama mojeg domaćina Sergeja na poslu. Sergej mi je odmah po mom dolasku rekao da je nekoliko mjeseci ranije odjeknula eksplozija bombe točno ispod prozora sobe gdje ću spavati, na mjestu gdje je bio spomenik A. P. Jermolovu, osnivaču Groznog. Jermolov je bio ruski general koji je 1818. g. dao izgraditi tvrđavu za zaštitu Ruskog carstva prema Turskom carstvu na mjestu gdje je kasnije izrastao grad. Osobito je zanimljiv bio susret sa Sergejevim ocem, izvanredno krepkim starcem, koji je već nakon prvog stiska ruke prilikom upoznavanja našao za potrebno da mi kaže: "Darko, možete misliti što god želite, ali meni je pod Staljinom bilo dobro!". Sergej i njegova obitelj prognani su 1992. g. iz Groznog. Sin njegove sestre je ubijen. Kao i uvijek, rat odnosi najprije i najviše nevine živote.

Od nekoliko izleta tijekom mog dvadesetdnevnog boravka u Groznom opisat ću onaj, na koji ću uspomenu nositi do kraja života. Autobusom smo se uputili znamenitim Vojno-gruzijskim putem, koji povezuje sjeverni i južni Kavkaz, do ušća rijeke Armhi. To je najveća desna pritoka rijeke Terek. Odatle smo se pješice, duž slikovita kanjona čija ukupna duljina ne iznosi više od trideset kilometara, uputili do starog inguškog naselja Erzi iz 12. st., što na jeziku Inguša znači Orlovo gnijezdo.

Objekti nalik na dimnjake (tornjeve), koji su se počeli ukazivati, služili su nekada kao skloništa i stražarske kule. Gotovo na svakoj uzvisini je po jedno naselje, jedno gnijezdo, načičkano s nekoliko takvih tornjeva, koji daju cijelom krajoliku vanzemaljski ugođaj. Tornjevi su služili također i za slanje dimnih signala drugim naseljima. Visina im varira od deset do dvadeset metara. Još početkom stoljeća Erzi je posjedovao čak šesnaest tornjeva, dok ih je sada preostalo svega pet. U dolinama rijeka Armhi i Assi sačuvalo se do danas oko tristo takvih arhitektonskih kompleksa, koji predstavljaju prave bisere graditeljstva. Područje Ingušetije čine beskrajni zeleni pašnjaci na visini do 2500 metara, okruženi moćnim, stjenovitim četritisućnjacima.

Inguši su mali narod, ima ih oko dvjesto tisuća, i smatraju se potomcima prastarog naroda Hetiti. U dolini rijeke Armhi živi ih svega oko tisuću. Vrlo su ponosan narod, u kojemu su običaji još uvijek mnogo jači od službenog zakona. I dan-danas postoji krvna osveta. Neke su obitelji već kroz cijelo stoljeće u zavadi. Tvrde da nikada u svojoj povijesti nisu imali careve i despote, nego jedino ljude od ugleda, starce, čija se je riječ slušala. Sve do prije 200 godina Inguši su bili jazičnici, tj. vjerovali su u svoje bogove. Dolaskom Otomanskog carstva prihvatili su islam. Isto vrijedi i za Čečence koji su većinski narod.

Najveću tragediju u svojoj povijesti Inguši su doživjeli 1944. g., kada je Staljin naredio da se cijeli taj gorski narod silom preseli u pustinjsko područje Kazahstana. Njihova su ognjišta zaposjeli Gruzijci, s kojima su oduvijek ratovali. Preživjeli su

vraćeni tek početkom šezdesetih godina za vrijeme Hruščova. Inguši nemaju pisane povijesti, ali je zato nevjerojatno živa narodna predaja, koja pamti događaje iz daleke prošlosti.

Unatoč vandalskim razaranjima Gruzina, neka su naselja, kao Erzi, ostala dosta dobro sačuvana. To se ima zahvaliti i posebnoj tehnici gradnje drevnih Inguša, čuvenih kamenorezaca. Za to su se koristile stotine tisuća galebovih jaja, koje su karavane dopremale s obala Crnog mora u ove gudure. Bjelanjak se miješao s cementom, koji se u prirodnom obliku nalazio u blizini. Žutanjkom, koji je mastan i vodootporan, pokrivala se površina. Tako su se dobivale izvanredno čvrste nastambe, koje su nakon tolikih stoljeća i razaranja ostale sačuvane. Upadaju u oči već s velike udaljenosti svojom neobičnom, žućkastom bojom. I neke zgrade u Zagrebu su građene sličnom tehnikom.

Imali smo sreću što su u naselju bila tri mladića Inguša, koji su radili na restauriranju. Nakon upoznavanja, ostavio sam ruksak i obišao naselje, čiji počeci sežu u dvanaesto stoljeće. Zapele su mi za oko male polukružne, kamene nastambe, u stvari grobnice sa svega nekoliko uskih otvora. Malo što me se toliko dojmilo kao ono što sam vidio kad sam se navirio u jednu od njih: gomila ljudskih kostiju i lubanja. Običaj starih Inguša bio je da, kad osjete nailazak smrti, odu u tu grobnicu, i čekaju smrt, sjedeći na kostima svojih predaka. Hranu su im donosili jednom dnevno. I dan-danas neki od starih Inguša umiru na taj način. Zbog nadmorske visine kosti ostaju stoljećima neraspadnute. Domaće stanovništvo je jako ogorčeno što neki posjetitelji za uspomenu ponesu sa sobom po koju lubanju. To je u očima Inguša zločin. Kosti predaka su svetinja.

Pod dojmom svega toga pridružio sam se našim domaćinima Ingušima. Pas koji se odnekud pojavio zavalio se u travu kraj mog otvorenog ruksaka, zadovoljno vrteći repom. Bilo mi je odmah jasno zašto: u slast je smazao kruh i kobasu, do koje smo došli teškom mukom: to su one, namijenjene samo za članove lokalnog centralnog komiteta, tzv. ceka-kobasice.

Cijelu večer proveli smo uz pucketanje logorske vatre, pijući domaće kiselo vrhnje. Izvanredno gostoljubivi momci pokazali su nam rupu širine jedan metar na dnu tornja, nastalu nakon davnog, neuspjelog pokušaja Gruzinaca da je miniraju. Čuli smo mnogo o patnjama Inguša. Dojmilo me se njihovo čvrsto uvjerenje da nema pravednijeg i časnijeg zakona od zakona krvne osvete. Jedan od njih - Mogamed (Muhamed) - je univerzitetski obrazovan čovjek koji je studije završio na znamenitom Moskovskom državnom univerzitetu (MGU).

Uzeo sam njihovu adresu, uz obećanje da ću im poslati fotografije njihova i mog grada. Iznenadilo me njihovo objašnjenje da mi oni sami nikada neće pisati: takva se prisnost kod njih prezire. Ipak, kada me je Sergej sljedeće godine posjetio u Zagrebu, uputili su mi preko njega pozdrave i zahvalili na fotografijama.

U šatoru se našla i gitara, začudo jako dobra. Cijelu večer Magomed je pjevao pjesme poznatog ruskog protestnog pjevača i pjesnika V. Vysockog, kojega obožavaju (doznao sam da mu je grob u Moskvi, nakon smrti 1980. g., bio zatrpan stotinama gitara koje su donosili obožavatelji). Mojoj više puta ponovljenoj molbi da mi otpjevaju makar jednu njihovu, ingušku pjesmu, nisu htjeli udovoljiti. Nakon pjesme, uz utihlu vatru, zavukli smo se umorni u vreće i zaspali u čudesnom miru, kraj tornjeva, pod zvijezdama.

Tomislav SALOPEK

Snivaj, rano je još za svitanje

Snivaj, Djetešce, svoju blaženu noć, svoju rijeku, ljude, kamen koji će ti žariti stopala i zlobu ljudsku što će ti paliti srce. Rano je još za bol. Još ti treba cesta i magarac na kojem ćeš bježati. Prostirka od slame da na nju položiš svoj san. Još ti trebaju tesarske ruke, duša umivena u žuboru zlatnog podneva. Snivaj svoje masline i vino, prepune mreže, ribare, svoju čašu octa i žuči. Rano je još za muku. Još ti trebaju anđeli i pastiri, još ti treba vode sa zdenca i domovina usnula u paperju praskozorja. Ova se polja i za tebe zelene,ove zvijezde i za tebe svjetlucaju. Upoznaj čežnju Zemlje, gorčinu znoja, sjev i oštricu noža. Upoznaj braću razasutu po kamenu i morima. Prostranstva majčine kose još vapiju za tvojim malenim rukama. Sklopi oči za sutrašnji dan; njegova pjesma možda će biti sjetna. Rano je još za križ. Još ti se smiješe mati i otac, još se veo mira stere nad kolijevkom tvojih nada. Jutra i večeri još ne upoznaše tvoje ime. Ne klasa žito i ne bubri loza. Još se čuje dašak mjesečine nad kolibom; to ljubav putuje prema nebu.
Snivaj, Djetešce, još ti je riječ slabašna, tek gugut golubova i pjesma cvjetova što ih zahvaćaš u posudu svojega pogleda. Snivaj, rano je još za svitanje.

Stanislava ADAMIĆ

Amen

Ne čini se pobožno
Ne uvijek
U pokušaju molitve
nazirem sjenu
jedne prijetnje Kraja
Nije uvijek svršetak
početak Raja
Zašto, o Gospode
uvijek - i neopozivo strah!

Bože! Jedini. Radost nepovrediva
Ureži svoj znamen
živa nezaustavljiva gibanja
u krvotok
u tkivo
svoje satrvene djece
Usta su ranjiva
govor neprepoznatljiv
u urlanju dana

Bože, ja sam danas
- čini se od prapostanka -
tako stravično sama
I zahvalna zbog želje
da me samo Tvoja Prisutnost tješi
I Amen
svetopisamska obećanja
za samozataje.

Luka PERINIĆ

Iz moje ladice - V.

Jan Kubelík

Kada sam studirao filozofiju na sveučilištu u Firenci, nastojao sam biti ažuran u ondašnjim kulturnim zbivanjima u Italiji. I nije bilo važnije priredbe u gradu na Arnu, kojoj nisam prisustvovao. Osobito mi je ostao u sjećanju 22. travnja 1928., jer je tog dana gostovao glasoviti češki violinist Jan Kubelík. Znam, da sam s prijateljima gledao dobiti što bolja mjesta na njegovu koncertu, iako nisam obilovao talijanskim lirama. Koncert je bio prava senzacija, a u pauzi sam otišao iza kulisa pozdraviti slavnog umjetnika. Jan Kubelík je tom zgodom pokazao posebnu radost što se, eto, i u dalekom svijetu sreo s još jednim studentom iz "slavenske loze" (kako se on bio izrazio). Tada mi je za uspomenu na taj sastanak dao i svoj potpis, koji evo ovdje donosim:

Jan Kubelík je znameniti češki violinist i ujedno kompozitor, a rodio se blizu Praga 5. srpnja 1880. Umro je u Pragu 5. prosinca 1940. Kad sam ga upoznao, imao je već 48 godina i bio je poznat i vrlo popularan u cijelom svijetu. Zato je na brojnim turnejama nastupao po velikim muzičkim centrima, posebno Europe i Amerike. (Mislim, da je baš 1928. bio došao u Italiju s turneje po Španjolskoj.) "Ubrzo je stekao ugled jednog od najistaknutijih violinista svog vremena, imponirajući briljantnom tehničkom sposobnošću i neobično muzikalnim izrađivanjem i najsitnijih detalja" (kako o njemu piše svezak 2. naše "Muzičke enciklopedije", koju je 1963. izdao Jug. Leksikografski Zavod u Zagrebu.) Popularno su ga nazivali "Čarobni guslač".

J. KUBELÍK

E. HAJEK

U isto vrijeme kad i Kubelíka, upoznao sam i vrsnog češkog pijanista Emila Hajeka, koji je Kubelíka pratio na klaviru na spomenutom nastupu u Firenci. Uz Kubelíka, tom mi se zgodom za uspomenu potpisao i Hajek.

Emil Hajek se rodio 3. ožujka 1886. i osim što je bio vrsni pijanist bio je i vrlo poznati muzički pedagog. Radio je skoro 12 godina u Rusiji (Saratov), najprije kao nastavnik, a zatim i rektor Konzervatorija. I baš 1928. (kad sam ga upoznao u Firenci) išao je u Beograd kao nastavnik klavira, a zatim je bio tamo i direktor Muzičke škole. Na koncu, od 1937. radi kao profesor i šef klavirskog odsjeka Muzičke Akademije u Beogradu, a bavio se i kompozicijom. Koncertirao je kao solist, ali je bio i osobiti pratilac na klaviru Jana Kubelíka na njegovim koncertima. — I o njemu piše naša Muzička Enciklopedija iz Zagreba (svezak 1. iz 1958.), pa iz nje ovdje prenosimo njegovu sliku skupa s Kubelikovom.

Ivan Raos

Ivana Raosa upoznao sam kao mladoga čovjeka, ali za to nije bila uzrokom njegova književna djelatnost. Upoznali smo se i sprijateljili po igračim kartama. "Trešete" i "briškule" bile su igre, kojima smo se oduševljavali, a igrali smo s talijanskim tipom karata, kojih je snop sadržavao ukupno 40 komada, tj. četiri serije po deset, a koje su se nazivale kupe, špade, dinari i baštoni (prema crtežu na njima).

Svaka subotnja večer bila je kroz više godina vrijeme našeg sastajanja i vrlo su rijetki bili uzroci, koji bi mogli spriječiti te naše sastanke. A oni su se održavali u Palmotićevoj ulici 22. u Zagrebu, u stanu slikara Ive Dulčića, koji se sastojao od dvije sobe, što mu ih je besplatno bio dodijelio Pere Dulčić iz svog "golema" stana.

Moj "drug na kartama" uvijek je bio Pere Dulčić, a naši protivnici, ili "neprijatelji" bili su Ivan Raos i Ivo Dulčić. (Kasnije, kad je Raos otpao, trajni drug Ive Dulčića bio je Jurica Jakov Miličić.) Nije se igralo za novac, nego za slavu pobjede. I to do kasno u noć i u velikoj napetosti, a ponekad i uz oštre verbalne duele. Ja i Pere dogovorili smo za naše sporazumijevanje u igranju posebne tajne "mòte" (znakove) očima i ustima. Raos i Ivo rabili su već uobičajene standardne "mote" i nikada nismo otkrili, da li i oni imaju svoje specifične znakove.

Ivan Raos bio je dobar prijatelj i vrlo pomirljiva osoba, s posebnom naravi i vrlo neobičnim životnim tijekom. Rodio se u Medovu Dolcu kraj Imotskoga, dne 1. siječnja 1921. Pučku je školu svršio u Grabovcu, klasičnu gimnaziju i maturu dovršio je u Splitu (i to prvih šest razreda klasične gimnazije u Biskupskom sjemeništu), a g. 1940. odlazi u Zagreb i upisuje se na pravni fakultet, ali studije napušta. "Kasnije se bavi svačim (kako je to zabilježeno pri tiskanju njegova romana "Prosjaci i sinovi" 1971.), od poučavatelja, nosača, sudoperača, pipničara, konobara, honorarnog učitelja i statističkog činovnika, do novinara i slobodnog književnika. Bio je grafički urednik mnogih hrvatskih časopisa (Arhitektura, Čovjek i prostor, Teatar, Kulturni radnik, revija "Kerempuh" itd.), kao i posebnih izdanja Urbanističkog instituta Hrvatske, Turističkog saveza i dr. Neko je vrijeme vodio i Komercijalni odjel Nakladnog Zavoda Matice Hrvatske."

Još u gimnaziji piše pjesme i igrokaze za đake, a od 1940. javlja se gotovo u svim hrvatskim književnim i drugim časopisima, povremenim izdanjima, na radiju i u dnevnom tisku. "Piše pripovjetke, romane, drame, komedije, groteske, pjesme, pjesme

u prozi, humoreske, članke, polemike, kozerije, radio i TV drame i komedije."

Postao je osobito popularan po romanu "Prosjaci i sinovi", pa je po tom romanu snimljena vrlo zanimljiva dramska serija televizije Zagreb (u trinaest nastavaka). Taj roman objavio je Nakladni Zavod Matice Hrvatske u Zagrebu g. 1971.

Uza sve, što mi je bio vječni protivnik na kartama, moram priznati da je bio odličan igrač, vraški okretan. Pred očima ti je znao podmetnuti rog za svijeću. Naravno, i mi drugi smo se zdušno trsili da prevarimo, ako se moglo!

Ivan Raos je jako volio Hvar, pa se pomalo u njemu i udomio te rado boravio, napose preko ljeta. A znao se često naći u Loznoj kod Pereta (gdje je često ljetovao i slikar Ivo Dulčić) ili kod mene u Maloj Viri, gdje je naše društvo također mnogo kartalo. Obje te ubave morske uvale nalaze se par kilometara sjeverozapadno od grada Hvara, a pravi su raj zemaljski i za kupanje i za ribanje i uopće za ljetni boravak.

U našem kućnom "Dnevniku" iz Male Vire nalazim, da nas je dne 8. kolovoza 1958. ondje posjetio i Ivan Raos. Naravno, bilo je utanačeno, da će u isto doba doći s barkom i oni iz Peretove Lozne (jer kako bi to moglo proći bez trešete i briškule!). Tom zgodom Raos je u naš kućni "Dnevnik" napisao jednu pjesmu rugalicu, a evo kako glasi:

"Doša čovik iz Medovadoca,
Doša čovik bez štapa i koca,
Pa u Viru surgao je Malu
Ukopanu u kamenu žalu.
A da vidiš, mili pobratime,
moj viteže imotske krajine,
a da vidiš Perinića Luku,
što ga đavli na trešete vuku.
Pa kad sidne za trešete, sine,
kostobolja stara njega mine,
ruke, noge mašu na sve strane,
ko da siku viteze i bane.
Takav ti je Periniću Luka
s Petrom Molim sa bruškoga kuka.
Dok igraju, nikad vici kraja,
A kad svrše mućak misto jaja.
Živila vam vala Vira mala,
što me nije jutroske zaklala.

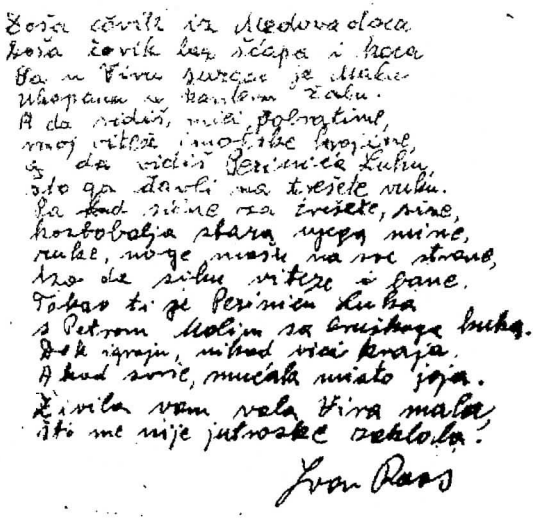

U pjesmi se spominje Raosovo rodno mjesto Medov Dolac, iz kojega je došao "bez šćapa i koca" (to jest, niti da prosjači, niti da se tuče!). Pa se onda ruga mom gestikuliranju za vrijeme igre na trešeti. Naravno, spominje se i moj drug "Petar Moli" (što je nadimak Pere Dulčića, jer je u obitelji po godinama od njega bio stariji - Petar Veli). A i ja i Pere smo "sa bruškoga kuka" t. j. iz sela Brusja na otoku Hvaru. I na kraju nam se Ivan Raos ruga:

"Dok igraju, nikad vici kraja,
A kad svrše, mućak misto jaja."

to jest, da uvijek izgubimo! No čini se, da smo ga Pere i ja često pobjeđivali, kad je ovaj put bio sretan što ga Vira Mala "nije jutroske zaklala" (tj. do nogu potukla!) - a to

se vrlo često događalo, što mogu dokazati do danas sačuvanim zabilježbama o našim kartaškim partijama).

Hrvatski pisac i književnik Ivan Raos preminuo je u Splitu dne 8. srpnja 1987. u svojoj 67. godini.

Ly-Tai-Fu

Već je prošlo šezdeset i nešto godina, otkako smo Kruno Krstić i ja stanovali u kući u centru Zagreba, od koje više nema ni traga. Kad s Jelačićeva trga krenete prema Kaptolu, odmah ćete na desnom uglu Bakačeve ulice vidjeti livadu. Na tom se mjestu nekad dizala stara jednokatnica, a u prizemlju je bila trgovina željeznom robom "Mervar i Hodniković", dok je na katu bio jedan stan. U tom smo stanu Kruno i ja, kao studenti iznajmili od obitelji Bubaš oveću sobu, koja nije gledala na Bakačevu ulicu, nego na dvorište. U Zagreb sam došao iz Dubrovnika i upisao se na Filozofski fakultet, a da bih uopće mogao egzistirati, posrećilo mi se, što sam se zaposlio 1. studenoga 1928. u Hrvatskom književnom društvu sv. Jeronima. I to najprije honorarno, s tjednom plaćom od 200 din. Tada su baš bile započele pripreme oko izdavanja ilustriranog tjednika "Obitelj" (od kojega se prvi broj pojavio za Božić 1928., kao početak prvog godišta 1929.). Kasnije sam se stalno zaposlio u uredništvu "Obitelji", s mjesečnom (a ne više tjednom) plaćom - i dugi sam niz godina radio u "Društvu sv. Jeronima", poslije rata nazvanom "Hrv. knjiž. društvo sv. Ćirila i Metoda".

I Kruno i ja u isto smo se vrijeme teško probijali kroz život, jer negdje smo se morali zaposliti da dođemo do nužnih prihoda, a istodobno zadovoljavati svim obvezama kao redovni studenti sveučilišta. (Zbog zaokupljenosti na poslu - radilo se u uredima dvokratno! - uspio sam diplomirati tek 18. listopada 1933.)

Kruno je bio dobar prijatelj i uvijek vedro raspoloženi sustanar. Sjećam se, kako je na nekoj pločici spretno složio neki kristal, preko kojega je hvatao valove radio Zagreba, pa smo na spojenim slušalicama besplatno pratili vijesti i glazbu. To "čudo od aparata" zvalo se kristalni detektor. (Usput ću spomenuti, da je Zagreb bio treći grad u Europi, koji je dobio radio stanicu, a prvi je put progovorila 15. svibnja 1926.)

Kruno je bio vrlo duhovit, volio je šale i viceve, pa smo se znali od srca nasmijati. A kako smo se obojica bavili pisanjem, jednog smo dana donijeli odluku, da zajednički napišemo "šaljivi roman, ili pripovijest". Željeli smo u književnom obliku izrugati životne prilike u ondašnjoj Jugoslaviji, a napose političke kontradikcije i nemogućnosti. I tako se rodio naš "Izlet na Mars". Za taj smo "izlet" izmislili nekoliko karakterističnih tipova naše ondašnje situacije. Članovi ekspedicije na Mars bili su:

1. Mate Dujić, profesor u miru, neoženjen, katolik, neporočan, rođen u Splitu 1876., izumitelj vakuum-balona, dioničar "Mars d. d.", redoviti član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, član Academie Française i svih ostalih kulturnih, dobrotvornih, znanstvenih i športskih društava na svijetu, počasni doktor svih sveučilišta Europe, Amerike, Azije, Afrike i Australije, vođa prve ekspedicije na planet Mars.

2. Makso Schwartz, bankar i veletrgovac, rođen u vagonu između Harkova i Berlina 1890., izraelitske vjeroispovijesti, predsjednik i dioničar "Mars d. d.", zastupnik svih ekonomskih interesa Zemlje na planetu Marsu.

3. Ivica Bukovec, novinar, bivši student filozofije, rođen u Zagrebu god. 1905., rimokatolik, neoženjen, pisac knjige "Šetnje po Zrinjevcu", član Haška, izvjestitelj s ekspedicije.

4. Imbro Nadžimerović, žandar, rođen u Sarajevu god. 1890., oženjen, musliman, pretstavnik vlasti i poretka na ekspediciji.

5. Milutin Jovanović, advokat, bivši narodni poslanik, rođen 1895. u Beogradu, pravoslavne vjere, oženjen, pretstavnik pravnih interesa Zemlje na planetu Marsu.

6. Dr. Adolf Prohaska, sveučilišni profesor, rimokatolik, rođen god. 1876. u Brnu, pisac djela "Historija južnoslavenskih dijalekata", jezični izaslanik Zemlje na planet Mars.

7. Micika Strugar, strojopisačica, rođena god. 1915. u Ljubljani, neudata, izabrana za "Miss Jugoslaviju" t. g. i dobitnica besplatne karte za vožnju do Marsa i natrag, domaćica ekspedicije.

Sam sadržaj pripovjesti "Izlet na Mars" nastao je iz naših večernjih dogovora, obično kad smo već bili u krevetu. Izmišljali smo razne scene i crkavali od smijeha. Onda bi to jedan ili drugi zapisao u bilježnicu, koja je stajala na stolu i u koju bi onaj tko je bio slobodan i kod kuće, pisao tekst. Nismo zapisali ni deseti dio zamišljenih scena, a rijetko smo se držali i skice, kad bismo pisali. Zgode su se mogle nastavljati u beskraj i pripovijest nikad ne bi završila. A tako se i zbilo!

Mjesečnik "Mladost" izlazio je 11 godina, a u jesen 1931. uredništvo je preuzeo Ivo Horvat - i tada se "prekrstila" u "Krijes". Ivo Horvat trsio se da u "Krijes" uvede neke novosti, pa je prihvatio, da se u nastavcima objelodanjuje naš "Izlet na Mars", koji je tek bio zamišljen, a napisano je bilo samo prvih nekoliko poglavlja. Zato smo se žurili s pisanjem i kroz cijelu su školsku godinu nastavci tiskani u deset brojeva. S desetim smo brojem morali završiti i nekako smo udesili kraj, jer nismo znali, kako će se stvari odvijati slijedeće školske godine.

No u našim je planovima najzanimljiviji dio radnje imao tek nastupiti - na Marsu! Jer prilike iz ondašnje Jugoslavije kanili smo prikazati, kao da se zbivaju na drugom planetu (na Marsu, a ne kod nas na Zemlji!) Taj smo produbljeni zadnji dio kasnije pokušali realizirati, kad je "Izlet na Mars" 1933. godine izlazio u podlistku "Hrvatske straže". No nažalost, nismo ni tu imali sreće, niti smo došli do završetka priče. Ovaj su put vlasti prozrele, da mi na Marsu zapravo prikazujemo Jugoslaviju, ismijavamo i kritiziramo nezdravo stanje u njoj, pa je daljnje izlaženje "Izleta na Mars" ubrzo obustavljeno, a o toj je obustavi napisana tek bilješka Uredništva u broju 7., na strani 147.

Sigurno se pitate, kakave sa svim tim veze ima Kinez Ly-Tai-Fu? Ima, jer taj Kinez smo Kruno i ja - naime to smo ime izmislili kao naš pseudonim za tu zgodu. Sami smo kombinirali razne pseudonime, ali smo na koncu (dvoglasno) prihvatili ime nekog Kineza, kojega je Kruno bio izmislio.

Još prije nego što je u "Hrvatskoj straži" počeo izlaziti "Izlet na Mars", Kruno se oženio i prestao mi biti sustanar. Nedugo zatim i ja sam iz Bakačeve ulice preselio u Đački dom u Runjaninovoj. Tako je prestao naš svagdašnji kontakt, a time je oslabila i zajednička briga oko naše komično-satirične pripovijesti. Kruno je uz nju ipak ostao dulje vezan, pa ju je mnogo kasnije, g. 1939. i 1940. (bez mog sudjelovanja) počeo plasirati u "Dom i svijet".

Kruno je ostao dugo vezan i za naš pseudonim Ly-Tai-Fu, pa ga je nastavio rabiti sam, bez mene, za svoje brojne duhovite kozerije, koje su izlazile u više listova, a ponajčešće u jeronimskom tjedniku "Obitelj" (1935.) i "Narodnoj (Hrvatskoj) obrani".

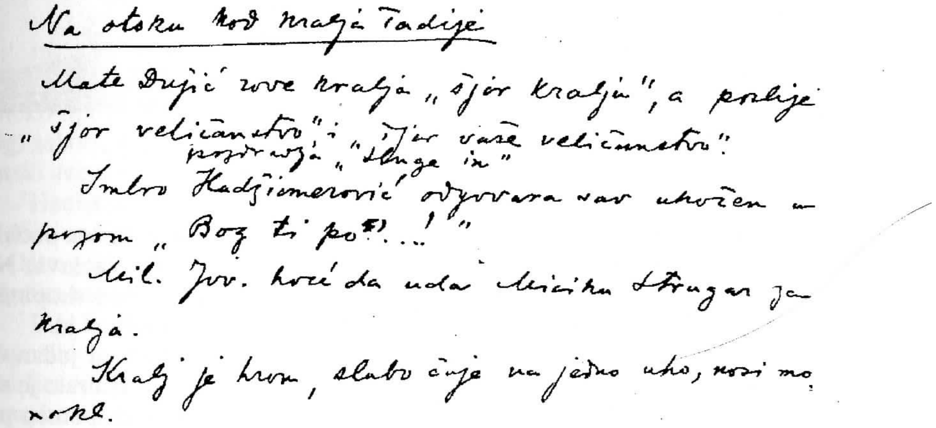
Na otoku kod kralja Tadije

Mate Dujić zove kralja „Šjor kralju", a poslije „Šjor veličanstvo", i „Šjor vaše veličanstvo". pozdravlja „Slunge in"

Imbro Hadžimerović odgovara sav ukočen u pozom „Bog ti po...!"

Mil. Jov. hoće da uda Miciku Strugar za kralja.

Kralj je krom, slabo čuje na jedno uho, nosi mo-nokl.

Do danas sam sačuvao neke ilustracije "Izleta na Mars", a i neke skice, što smo ih pisali kao plan rada, ili "nacrte" za zgode i događaje u pripovijesti". Ovdje donosim dio jedne skice, koju je u ono davno doba, prije više od 60 godina, napisao Kruno Krstić. Naravno, te skice nisu bile obavezne i uvelike su se mijenjale kod pisanja same pripovijesti.

Kruno Krstić rodio se g. 1905. (godinu prije mene!) u Arbanasima kraj Zadra, a umro je u Zagrebu 1987. Studirao je filozofiju, pa je iz tog područja dosta napisao, a uz stručne je stvari pisao i beletristiku. Nabrojao sam oko 200 jedinica, registriranih kod Hrvatskog leksikografskog zavoda u Zagrebu, što ih je Kruno objavio u raznim listovima i revijama. Tiskao je i nekoliko knjiga, ali ću ovdje spomenuti samo vrlo aktualne "Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika", koje su izašle u izdanju Matice Hrvatske g. 1940., a knjigu su napisali dr Petar Guberina i dr Kruno Krstić. Spisateljski rad dra Krstića toliko je opsežan i raznolik, da bi bilo zahvalno obraditi ga i tiskati u posebnoj studiji.

Milo Urban

ŽIVÝ BIČ

MILO URBAN

14. 9. 1970.
Chorv. Srob

S Milom Urbanom sreo sam se u Bratislavi g. 1929., a ta je godina u ondašnjoj Čehoslovačkoj bila posvećena 1000. godišnjici češkog kneza sv. Vaclava. Na tu proslavu, čiji se glavni dio odvijao u Pragu, pošla je iz Zagreba nevelika skupina pod vodstvom zagrebačkog nadbiskupa dra Antuna Bauera, a u njoj sam bio i ja.

No prije nego što smo stigli u Prag, naša delegacija imala je jedan čisto jeronimovski zadatak. Naime baš te godine naše HKD sv. Jeronima planiralo je svom utemeljitelju, prvom zagrebačkom nadbiskupu Jurju Hauliku, postaviti spomen-ploču na njegovoj rodnoj kući u Trnavi, u Slovačkoj. To je bila 60-godišnjica smrti Jurja Haulika (koji je umro u Zagrebu 11. svibnja 1869.), a prethodne se godine bila navršila 60. godišnjica osnutka Društva sv. Jeronima (koje je osnovano 27. ožujka 1869.).

Tom su nam zgodom Slovaci priredili veličanstvenu manifestaciju, na poticaj našega domaćina, Društva sv. Vojtjeha (Spolok sv. Vojtecha), koje je za slovački narod značilo isto što i Društvo sv. Jeronima za Hrvate i koje je isto tako bilo osnovano za objavljivanje dobrih pučkih knjiga za široke narodne slojeve. Tada je na čelu Društva sv. Vojtjeha bio politički vođa Slovaka, svećenik Andrej Hlinka. Bratislavski dnevnik "Slovak" (od subote 21. rujna 1929.) na prvoj je stranici donio veliku sliku nadbiskupa Bauera, s pozdravom na hrvatskom i slovačkom jeziku: "Dragoj braći Hrvatima". Početak i završetak toga pozdrava donosimo ovdje. A uz to je na prvoj stranici bio i popis nas tridesetorice "členova horvatská delegácia". Za mene su tu bili napisali da sam "spoluredaktor Spolku sv. Jeronyma". (I zaista sam nedugo prije toga - 1. XI. 1928. - bio namješten u Uredništvu našega Društva.) Tada su donijeli i sliku našeg predsjednika Ljudevita Knežića, potpredsjednika dra Velimira Deželića st. i glavnog urednika dra Josipa Andrića. Sutradan (22. IX. 1929.) "Slovak" je donio sliku Haulika i veliki članak o njemu te više slika i podataka o našem Društvu sv. Jeronima.

Dragoj braći Horvatima

Hrvatski i slovački narod, dvije bratske grane jednoga velikoga stabla, koje je sudbina historije tako često vezivala, a naročito u doba narodnog preporoda upućivala na uzajamnost, pružaju jedni drugima svoje bratske desnice, danas kada dolazite k nama da proslavite besmrtnu uspomenu našega zemljaka a vašega genija.

Pozdravljamo vas najsrdačnije. A kad se vratite do bijeloga Zagreba, ponesite vašima iskrene pozdrave od bratskog slovačkog naroda. Dobro nam došli, braćo Hrvati!

Drahým bratom Horvatom

Horvatský a slovenský národ, dve bratské vetve jedného veľkého kmeňa, ktorých osudy spútavala história tak často, a menovite v čase národného prebudenia, v akúsi súvislosť, podávajú si dnes, keď ste prišli k nám oslávit nesmrteľnú pamiatku nášho rodáka a vášho genia, priateľské pravice.

Buďte nám najsrdečnejšie vítaní, a až sa navrátite do bieleho Záhrebu, odovzdajte vašim iskrenné pozdravy bratského slovenského národa! Vítajte nám, bratia Horvati!

Juraj Haulik se rodio 24. travnja 1788. u Slovačkoj, u Trnavi, koja je bila duhovno-kulturni centar Slovaka (dok je Požun, koji se danas zove Bratislava, bio političko-upravno središte i sve do 1848. glavni grad Ugarske, gdje su se održavali mnogi sabori, važni i za hrvatsku povijest). U Trnavi je živio i nedavno kanonizirani hrvatski svetac Marko Križevčanin!

Haulik je mnogo toga stvorio u Hrvatskoj, gdje je od 1837. bio zagrebački biskup, od 1853. nadbiskup, a od 1856. i kardinal. Zagrebačka biskupija spadala je najprije pod Ostrogon, a onda pod Kalačku metropoliju, sve dok pod Haulikom nije 1852. uzdignuta na čast nadbiskupije i Hrvatsko-slavonske metropolije.

U to doba našeg slavlja u Slovačkoj Milo Urban bio je redaktor "Slovaka", gdje se zaposlio 1. I. 1928. Rodio se 1904. (dvije godine prije mene) od seljačkih roditelja u Rabšicama na Gornjoj Oravi. Naročitih škola nije izučio: malo gimnazije i malo šumarske škole, ali je rano počeo književno stvarati te je prve novele počeo objelodanjivati u časopisima - u svojoj 16. godini. A već 1922. izlazi mu prva knjiga "Jašek Kutliak iz Bučinke", zatim 1926. "Iza gornjeg mlina", 1928. "Krikovi bez jeke" i 1932. "Iz mirne fronte". Iznenadio je živim realizmom, monumentalnošću prirode i junaka, dramatičnošću, liričnošću, slikom osobitog osjećajnog i duhovnog svijeta običnih ljudi.

Njegov se prirodni talent razvio i usavršio u romanu "Živi bič" (1927.), koji se smatra "najboljim proznim djelom slovačke poslijeratne literature". "Djelo privlači epskom širinom, lirizmom, psihologijom junaka radnje, moralnom i umnom dubinom" te snažnom socijalnom dramatikom među malim ljudima.

Iz vlastita životnog iskustva, a opisujući sudbinu poslijeratnog slovačkog sela, Urban je 1930. objelodanio drugi roman svoje trilogije, "Magla u svitanju", u kojemu se ocrtava vrlo složena društvena i politička problematika života u novonastaloj Čehoslovačkoj državi. Svoju trilogiju završio je g. 1940. romanom "U zamci", obrađujući društveni i moralni pad u tridesetim godinama i nastojanje mlade generacije, da pronađe izlaz iz svoje bijedne situacije.

"Živi bič" je ubrzo nakon objelodanjenja preveden na njemački, ukrajinski, ruski, slovenski, a onda, u dvije knjige i na hrvatski jezik, 1933. u "Zabavnoj biblioteci",

koju je uređivao dr Nikola Andrić. Tamo je u uvodu o autoru napisano i ovo: "Ime ovog mladog Slovaka prokrčilo si je već prvim ovim djelom put u svjetsku književnost s tolikom snagom, da joj ne bismo umjeli naći primjera u ostalim slavenskim literaturama, a u svjetskoj mu se možda može staviti uz bok jedan Remarque. Jedan i drugi opisali su goleme grozote rata, samo što se Nijemac zadržao na bojnoj fronti, a Slovak - iza fronte".

Nakon dugogodišnje literarne šutnje vratio se Milo Urban svom stvaralačkom pisanju i tako je g. 1957. objavio roman "Ugasla svjetla", u kojemu dokumentarno obuhvaća burne događaje iz rujna 1938. do razbijanja Čehoslovačke Republike u ožujku 1939.

U slijedećem romanu "Tko sije vjetar" iz g. 1964. (u zamišljenoj novoj trilogiji) obrađuje život u Slovačkoj, u prvoj godini drugog svjetskog rata (1941.). Tada je, čini se, iz zdravstvenih razloga prestao raditi kao činovnik i povukao se u mjesto Hrvatski grob. Ovdje donosimo fotografiju iz Hrvatskog Groba od 15. svibnja 1966., na kojoj je desno Milo Urban, do njega njegov sin, a posve lijevo Urbanova supruga. Na slici su još naši zajednički prijatelji iz Trnave Vili Kovar s gospođom i njihova kćerkica.

Zadnji sam put bio u Slovačkoj 1970., pa sam u Hrvatskom Grobu posjetio Milu Urbana i njegovu obitelj - dakle četrdeset i jednu godinu nakon što smo se prvi put sreli u Bratislavi. Doista smo se dosta izmijenili i ne bismo jedan drugoga prepoznali! Tom zgodom, 14. rujna, Milo mi je poklonio jedan primjerak svog "Živog biča" i na njemu se potpisao. Gospođa Urban bila je zabrinuta za Milovo zdravlje i tužila mi se, da ima velikih problema sa želucem i da su čuli za jedan dobar inozemni, tj. nizozemski lijek "rotter" (po Rotterdamu), koji bi mu sigurno bio od koristi. No za to trebaju devize, kojih oni ne mogu imati, a kad bi ih i imali, opet bi bila nemoguća manipulacija sa svim tim. Ja sam im preko prijatelja u Nizozemskoj poslao više kutijica tih tableta, pa su bili vrlo radosni i zahvalni.

Četiri godine kasnije, 11. VIII. 1974., pisao mi je u Hvar, gdje sam ljetovao, prijatelj Vili Kovar, da se Milo preselio u Bratislavu te da će 24. VIII. proslaviti 70. godišnjicu života i 40. godišnjicu braka. Naravno da sam svečaru poslao srdačnu čestitku. Još imam sačuvanu zahvalu na čestitanju, koju mi je nakon toga poslao Milo Urban.

Ps.

U br. 6/1995. "Marulića" donio sam bilješku na str. 1014. pod naslovom *Rade Pribičević,* a u svezi s njom primio sam nekoliko pisama u kojima ljudi traže neka dopunska objašnjenja. Na ta pisma odgovorio sam poštom. No neki ističu kako bi bili i za opću javnost zanimljivi podaci o broju Srba izbjeglih za N.D.H. preko Drine. Ja sam u spomenutom broju "Marulića" nabrojio samo one kotare iz kojih je preko 1000 (tisuću) osoba bilo prebjeglo u Srbiju. Stoga ću ovdje te podatke dopuniti i za ostale kotare. Dakle u ono doba, t.j. nakon dolaska partizana u Zagreb, imali smo registrirano u Srbiji (pored već nabrojenih) još i izbjegle Srbe iz naših krajeva ovako (po kotarima): - Vrginmost 996 osoba, Gračac 891, Brod 772, Vojnić 771, Knin 674, Nova Gradiška 626, Ogulin 577, Karlovac 511, Đakovo 504, Ludbreg 499, Dvor 464, Sisak 448, Kostajnica 426, Gospić 417, Novska 410, Sinj 376, Otočac 356, Slunj 244, Pakrac 231, Daruvar 222, Valpovo 205, Korenica 196, Čazma 160, Brinje 155, Koprivnica 144, Vrbovsko 128, Šibenik 107, Donji Lapac 103, Split 95, Đurđevac 91, Udbina 86, Perušić 82, Garešnica 70, Varaždin 64, Dubrovnik 51, Benkovac 31, Kutina 30, Križevci 26, Pisarovina 21, Imotski 19, Crikvenica 15, Čakovec 15, Delnice 14, Sušak 13, Ivanec 11, Jastrebarsko 7, Pregrada 5 osoba. I još po 1 do 4 osobe iz nekoliko kotara (ukupno 14 osoba).

Tomislav SALOPEK

Ohrabri radost!

Ohrabri radost što se poput crva sklupčala u nekoj grudi, bezobličnoj i zabačenoj, gorkoj od grcanja izoranog tla tvoje nutrine. I tvoja pognuta glava, zgrčen dlan tvojega hoda (umire sunčana padina tvoje ulice), proljeća i lipe listaju. Milijuni trenutaka šetnji kroz drvorede samoće, raspuknuli koraci svitanja i sutona ... Odlaziš i vraćaš se da bi ispio još jednu čašu sna.

Još si tu. Bježiš da bi te pronašli. I bojiš se još jednom izustiti pticu o kojoj si tako rado snio. Sve tvoje misli, osjećaji, obećanja, doživljaji, sve je to sada izvan tebe, odbačen stari namještaj, prolaznici utopljeni u dubinama mraka, jutra porazbacana u zastavama jednoga grada. Tvoj je pogled zaspao nad stranicama nedočitane knjige. A ti u mrkloj ostavi svojih dana gradiš krila od mostova i nedokučivih horizonata.

Tvoj Emanus, tvoj čas prepoznavanja još je daleko a ti si odbacio svoje sandale . Pjesma kruha ishlapjela je u nečijim rukama. Protrljao si krvave oblake svoga vida i, misleći da sanjaš sjajnu oštricu ljubavi, svoj si mač zakopao na proplanku putovanja. Ohrabri radost, jer tvoje druge obale još i sad miluju nepoznate ruke nedodirnute vode.

Marko OREŠKOVIĆ

Postanak hrvatskoga grba

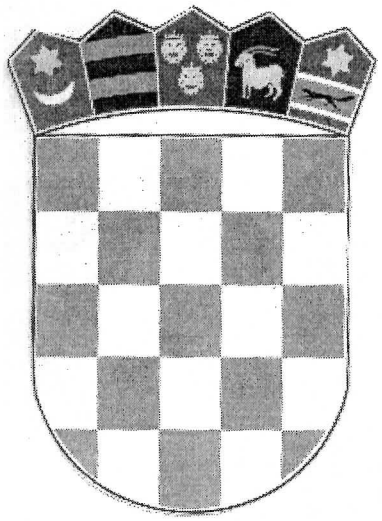

Pristaše teorije da su Hrvati iranskoga porijekla i da je, uz ostalo, i hrvatski grb s kockicama donesen iz Irana (Perzije), iznose dokaze da je hrvatski grb prastarog postanja, pa je potrebno da se to pitanje razjasni prema znanstvenim istraživanjima hrvatskih povjesničara.

Grbovi dolaze prvi put u upotrebu u evropskim zemljama nakon križarskih ratova, početkom 12. stoljeća, kao amblemi velikaških porodica, a preko Ugarske dolaze i u Hrvatsku gdje ih preuzimaju hrvatski velikaši, među kojima se ističu grbovi Zrinskih, Frankopana, Hrvoja Vukčića Hrvatinića i brojni drugi. U to vrijeme nema još državnih grbova, koji se javljaju puno kasnije, a u Hrvatskoj istom godine 1525.

Mnogi Hrvati ne znaju kada je osnovan hrvatski grb kao simbol hrvatske državnosti i slobode pa je potrebno da se to prikaže i opiše.

Kako je naprijed spomenuto, danas su to pitanje pokrenuli pristaše teorije da su Hrvati porijeklom iz Irana i da su imali glagoljsko pismo i grb s kockicama kao na šahovskoj ploči, koje se, i danas, nalaze u hrvatskom grbu.

Spomenutu teoriju o iranskom porijeklu Hrvata iznosili su, već početkom ovog stoljeća, brojni poznati povjesničari i slavisti kao: Konstantin Jireček, A. I. Sobolevski, Fran Ramovš, Ljudmil Hauptmann, Luka Jelić, Jozef Strzygowski, Milan Sufflay, Ivan Pilar, Stjepan Sakač i drugi.

Nakon drugog svjetskog rata vlast je spomenutu teoriju negirala i sprečavala, a jedini su je podržavali političar Josip Smodlaka (1952) te prof. Jaroslav Šidak, Dominik Mandić, a naročito Silvije Grubišić (1910-1985), koji je, u članku "Postanak imena Hrvat", iznio da se, u Iranu, na jednoj klisuri, nalazi natpis perzijskog cara Darija I. 520. godine pr. Kr. s imenom 23 naroda u perzijskom carstvu, i, među njima, ime naroda HARAUVATTI, što on čita HRVATI.

Isto tako, u gradu Tanaisu na Azovskom moru, otkriven je grčki natpis iz 3. stoljeća, s imenom poglavice HOROUATHOS, što znači HRVAT. U knjizi indijskog povjesničara B. G. Tilaka "Arktička pradomovina Veda" ima podatak da je iranski bog Ahura Mazda stvorio 16 zemalja i, među njima, desetu "sjajnu zemlju HARAHVAITI" (Hrvatsku).

U novije vrijeme to je pitanje opširno obradio poljski slavist Jerzy Bechicicky, koji je, 1987. godine, iznio da su Hrvati obitavali u tzv. Bijeloj Hrvatskoj. (Kod Iranaca bijela boja označuje zapad: Bijela Hrvatska, Bijela Rusija, Bijelo more i dr., a crvena jug: Crvena Hrvatska, Crveno more. Crna boja označuje sjever: Crno more, a zelena

istok). On, ujedno, kao dokaz da su Hrvati porijeklom iz Irana, navodi ove iranske riječi u hrvatskom jeziku: ban, česma, čipka, Krapina, Krka, šokac, tamburica, Tuškanac, Velebit, zatim da su Hrvati donijeli iz Irana i ličku kapu, šestinsku narodnu nošnju, grb Šubića i sv. Nikole Tavelića.

Zanimljivo je da iranisti ne navode nigdje iransku riječ hram (bogomolja), za koju sam našao podatak da je postala od iranske riječi Atarh behram, što znači: hram ognja. (Atarh je vatra, behram je hram. V. "Večernji list" od 27. siječnja 1981). Kod nas zastupaju iransku teoriju poznati znanstvenici dr. Antun Bauer, dr. Nedjeljko Kujundžić, Mato Marčinko (Tomislav Heres) i drugi.

Prvi puta, kako je spomenuto u uvodu, hrvatski se grb spominje 1525. godine, a prije toga nema podataka, pa je potrebno donijeti prikaz postanja hrvatskoga grba, prema istraživanjima povjesničara Emilija Baszowskoga u djelu "Grbovi Jugoslavije". Zagreb, b. g., Ivana Bojničića ("Der Adel von Kroatien", Nürnberg, 1898) i drugih. Bojničić je nazirao u grbu s kockicama grb Primorske Hrvatske ili grb jednoga od hrvatskih plemena, s čime se složio i Vjekoslav Klaić. Spomenute kockice nalaze se, vrlo često, i u stranim grbovima.

Godine 1525., na povelji kralja Ljudevita (1516-1526), nalazi se hrvatski grb s 25 kockica koje počinju crvenom. Kod izbora Ferdinanda Habsburškog (1527-1564) za hrvatskog kralja, 1. siječnja 1527. godine, u povelji hrvatskih velikaša, nalazi se, na pečatu, spomenuti grb sa 8x8 (64) kockica, kao na šahovskoj ploči, no bez naznake boje, s natpisom na latinskom jeziku: "Pečat hrvatskoga kraljevstva". Ovo je prva službena upotreba hrvatskoga grba. Isti grb nalazi se i na kraljevskim pečatima i poveljama, koje su izdavali habsburški vladari.

Na slici kralja Ljudevita II., koju je slikao njemački slikar Burgmair (1472-1559), nalazi se, također, i hrvatski grb, koji je prikazan sa 7x4 (28) kockica, a otpočinje s bijelom kockicom.

Godine 1496. podijelio je kralj Vladislav (1490-1516) grb Kraljevini Slavoniji, u kojemu je prikazana kuna između dvije rijeke - Save i Drave sa šestokrakom zvijezdom. Ovaj se grb, uglavnom, stavlja na spise i povelje, a ne grb s kockicama.

Godine 1548. izdao je njemački heraldičar Johann Stumpf djelo o austrijskim zemljama, pa, uz druge grbove, donosi i hrvatski sa 8x8 (64) kockice, no bez naznake boja.

I slavni bakrorezac Albrecht Dürrer poznavao je hrvatski grb i rezao ga u bakru. On je hrvatski grb izradio u tzv. "Triumfalnom luku cara Maksimilijana".

Poznati pisac hrvatske povijesti Mavro Orbini (umro 1614), u djelu "Il Regno degli Slavi" (Kraljevstvo Hrvata, 1601) donosi hrvatski grb, ali bez naznake boja.

Godine 1595. spominje se hrvatski grb i u rukopisu Rupčićevog spisa "Liber...", u kojemu donosi 5x5 (25) kockica. Godine 1604. donosi heraldičar Siembacher hrvatski grb sa 5x5 (25) kockica u crvenoj i bijeloj-boji, u djelu "Wappenbuch" (Grboslovlje).

Poznati hrvatski povjesničar Pavao Ritter-Vitezović (1652-1713), u svojoj knjizi "Stemmatographia" (Grboslovlje) iz godine 1701., donosi 5x5 (25) kockica koje otpočinju s bijelom bojom, uz stihove na latinskom jeziku:

"Bijela i crvena boja u tvom se mijenjaju polju,
Divno prikazuju one našega roda kob.
Tuj se bacaju kocke sumnjive ratničke sreće,
Ranjenom meni od rana gubi se boje i trag".

Godine 1757. isusovac O. Klein spominje i hrvatski grb, bez slike, i navodi da hrvatski grb ima složeno polje od srebrenih i crvenih kockica. On citira i epigram na latinskom jeziku:

"Pusta i prazna su tvoja polja, slavni Hrvate,
Nek ih zamijeni Turaka krvlju tvoj mač!"

Na škrinji, u kojoj se čuvaju privilegija Kraljevine Hrvatske i Slavonije, a koju je darovao Ivan Zakmardi, 1643. godine, nalazi se i hrvatski i slavonski grb sa 4x4 (16) bijelih i crvenih kockica, koje počinju sa bijelom bojom.

I poznati heraldičar Trier, u svome djelu "Wappenkunst" (Umjetnost grbova), godine 1744., spominje i hrvatski grb za koji navodi da počinje crvenom kockicom.

Na crkvici Sv. Lucije, na otoku Krku, u kojoj je otkrivena Baščanska ploča, iz 11. stoljeća, i na kojoj se, glagoljskim slovima, spominje ime hrvatskog kralja Zvonimira - nalazi se, s lijeve strane zvonika, ploča na kojoj je isklesano 8x8 (64) šahovskih kockica, kao na grbu iz 1527. godine, no natpis je oštećen i nečitljiv.

Na grobnoj ploči hrvatskoga bana Tome Bakača Erdödyja, u zagrebačkoj Katedrali, nalazi se i hrvatski grb s kockicama, prvi puta kombiniran s grbom Dalmacije i Slavonije.

Od godine 1497. upotrebljava se samo grb Slavonije na svim spisima i poveljama Sabora "Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije" s natpisom na latinskom jeziku "Pečat plemenite Kraljevine Slavonije 1497.", koji se i danas čuva u Državnom arhivu u Zagrebu.

Hrvatski grb sa šestokrakom zvijezdom i polumjesecom na plavom polju preuzeo je Ljudevit Gaj iz poljskog plemenskog grba. Dalmatinski grb ima 3 zlatne leopardove glave na plavom polju, a slavonski grb je u upotrebi sve do 1848. godine, kada ga zamjenjuje drugi u kojemu su uklopljeni grbovi Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, tzv. "Trojednice". Ovaj grb bio je u upotrebi sve do 1919. godine.

Poslije nagodbe Hrvata s Mađarima, 1868. godine, hrvatski grb s kockicama ukomponiran je u ugarski državni grb sve do 1918. godine.

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je osnovana 1. prosinca 1918. godine, izrađen je zajednički državni grb sa srpskim, hrvatskim i slovenskim na štitu s dvoglavim orlom s kraljevskom krunom.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koja je osnovana 10. travnja 1941. godine, prihvaćen je hrvatski grb sa 25 crvenih i bijelih kockica, a na kruništu je naznačeno slovo U.

Nakon propasti Nezavisne Države Hrvatske (8. svibnja 1945.) nova, komunistička vlast imala je državni i savezni grb s 5 baklji s klasjem i natpisom 29-XI-1943, a na kruništu je naznačena petokraka zvijezda. God. 1963. dodana je i šesta baklja. Socijalistička Republika Hrvatska imala je grb s plavim poljem i klasjem, a na vrhu je bila petokraka.

Nakon proglašenja današnje Republike Hrvatske (25. lipnja 1990) izrađen je novi hrvatski grb sa 5x5 (25) crvenih i bijelih kockica koje počinju s crvenom. Na kruništu se nalaze grbovi 4 hrvatske pokrajine i grada Dubrovnika s ovim redoslijedom: grb Hrvatske, grb Dubrovnika, Dalmacije, Istre i grb Slavonije.

I hrvatski umjetnici prikazivali su hrvatske grbove kao na pr. slikar Oton Iveković (1869-1939) na slici krunidba kralja Tomislava 925. godine na Duvanjskom polju s hrvatskim i dalmatinskim grbom.

Malkica DUGEČ

Elegija o bezimenima

Ima ih
Koji se ne uzdignu do prepoznatljivosti
Ni do trona
Veličine i hvalospjeva
No ipak ostaju vjerni
I zaljubljeni
U vidike i zvona
Isijavajući dobrotu nad bespućima
Tragovima zlosti i pakosti.
Ima ih
Što potajno ljube ne otkrivajući se
Ranama beznađa niti naricaljkama.
Ima ih, ima među nama
Živućih besmrtnika
Koji još nisu kročili na visove
Jer se granice ljudskoga ne mogu pregaziti
I jer - barem za života -
Treba ostati među prijateljima
Zaboravljajući sebe i tupu bol jave.
S visova
Još se nitko nije vratio
Grleći neutješene
Niti je itko pričao u predvečerja
Kako je bilo
Kada se snilo
Da je moguće nadvisiti Najviše
Nadživjeti živote i stoljeća.
S visova
Još se nitko nije zemlji prignuo
Slušajući joj otkucaje
Niti moleći za praštanje zbog zaborava.
A bilo je dana
I bilo je proljeća
Nijemih od čuđenja
Skamenjenih
Neoplakanih toplinom riječi hrvatske.
I bilo je djece
I bilo je žena
Spaljenih dlanova od žara mijena
I sijede kose i krvave rose
I svatovskih ručnika nedarovanih
I groma
I munja
I žutih, žutih dunja
U zori nedočekanoj.
S visova
Ne može se u dubine
Do dna boli
Do korijena od gorčine.
Ipak
Ima ih
Koji su bezimeni i mali
S pravednicima koračali
I čitava sebe
Zemlji hrvatskoj darovali!

Smiljka SAX

Zrcalo

Uđeš li u sliku srebrnu,
češljajući kosu kuštravu,
il' padaš u vir bezdani
il' jezerom jedriš čarobnim.

Suton, noćne tišine mir
odraz tvoj mijenja radoznali ...
Voli tvoje promjene sve
kad sjeća te Snjeguljičine kraljice
zle.

I tako kroz srebrn sjaj
toneš u priča čarobni kraj
jer odraz te zove u tajni svijet
i niže slike u nedogled!

Zagreb, 1. V. 1984.

Živko PRODANOVIĆ

Podrum u nebu

Novinar i publicist, feljtonist i kazališni kritičar drugog je dana studenog ratne 1943. godine zapisao u svoj dnevnik: "...Oko 11 sati prije podne danas uzbuna, oko pola 1 pucnjava. Pravcem iz sjeveroistoka, u visini od kojih 3000 metara, letjeli avioni, srebrne točkice, ispod kojih su nicali crni oblačići protuavionske paljbe. Avioni su mirno letjeli na jug kao da ih se sve to ne tiče. Bizarna senzacija, možda zato jeziva, jer se sve odigrava u neiskazno lijepoj sunčevoj atmosferi. Slika lijepa, jeza dolazi od zvuka, koji prodire pod kožu. To je prvi veliki prelijet preko Zagreba. Znači, sad i za nas postaje ozbiljno. Odsad ću kušati dnevno pisati bilješke, kako sam slučajno povremeno bilježio prošle tri godine. Preživim li sve, bit će mi od koristi za projektiranu kroniku ovih sablasno-ludih godina. Ljudi se i boje i radoznali su. Kad je počeo prelijet, došlo je do prave seobe naroda Hercegovačkom cestom prema Pantovčaku. Ljudi misle da su vani sigurniji. Čudno. U vrtu smo našli par iveraka granata. Možda su te opasnije od samih bombi ..."

U duši tridesetdvogodišnje Lote Wirth-Neumann, taj dan s početka studenog zapisan je mrljama slova neiskazivog straha. Iz jeze zvuka avionskih motora krenulo je novo razdoblje u njenom životu, mučnina u kojoj je dotadašnjim brojnim tegobama skrivanja usamljene Židovke u velikom gradu dodana još jedna neizmjerna muka više.

- Zagreb neće biti bombardiran - pomislila je u prvom trenutku zgranuta Lota. - Nas će avioni samo prelijetati. Pravi ciljevi su tamo na sjeveru, na zapadu Europe. Mi nismo cilj. Mi ne smijemo biti cilj, tâ ovdje je samo običan svijet - pomislila je još, hrabreći samu sebe, tražeći i istražujući olakotne okolnosti i razmišljajući o bombarderskoj logici, koja je u biti običnim ljudima nedokučiva, a onda se zgrozila. - I oni! I oni su tu!

I više je nikakve misli nisu mogle osloboditi snažnog nadirućeg straha. Onog koji se odmah javljao s prvim zvukom avionskih motora i rasprostirao venama po cijelom tijelu dok su muklo tukli protuavionski topovi. Strah koji je razdirao utrobu i misli kovitlao u spiralama nevidljive galerije užasa. Uzaludna su bila sva racionalna razmišljanja, samouvjeravanja da neće baš nju savezнички zrakoplovac pogoditi bombom, da za njih postoje određeni vojni ciljevi i da je dovoljno držati se što dalje od njih i da će tako biti sve u redu.

U narednim mjesecima Lotin strah od bombardiranja dobio je realnu točku opravdanja za svoje postojanje. 22. veljače 1944. godine, bez ikakva znaka uzbune stigli su anglo-američki avioni i kroz snažnu protuavionsku pucnjavu padale su bombe na Središnji ured, Esplanadu, sjemenište. Teški su motori svemoćno brujali dok je stradavala četvrt oko Krešimirova trga. Jedna je bomba pala u Kumičićevu ulicu, a dvije u Botanički vrt. Jesu li mirne, tihe staze Botaničkog vrta vojni cilj! Jasno je da jesu. U ratu je sve cilj, naročito ako se u blizini nalazi željeznička pruga, postaja i nadvožnjak ili neka važna njemačka vojna komanda. Očito su zrakoplovci vrlo dobro znali što se gdje nalazi i na koji dio grada treba bacati bombe. A pogođena je i tvornica ulja, ali je nastali požar brzo ugašen. Kažu ljudi da je samo toga dana palo oko 120 bombi, najteže od 250 kilograma. Bilo je mnogo mrtvih, više od sedamdeset, a 160 je

ranjeno. Poduzete su smjesta razmjerno energične mjere za smještavanje postradalih u kavanu "Dubrovnik". 50 je kuća srušeno. Vojnih ili civilnih? Bombama je to svejedno.

Bombe padaju.

Kako preživjeti?

Lota se već duže od dvije i po godine skrivala. Do sada je izbjegla sve progone i odvođenja. Iza nje je više od osam stotina dana samoće. I zar ne bi bilo savršeno glupo da nakon toliko vremena upravo ona strada od savezničkog bombardiranja? Ona koja je uspjela zavarati i nadmudriti sve svoje moguće progonitelje u uniformama i u civilu.

Lota je odmah na početku rata shvatila što u bliskoj budućnosti čeka njen židovski narod. Od prvog je trenutka znala što će se dogoditi. Nije bilo nikakve dvojbe da će svi biti uništeni. Pokušavala je to objasniti i drugim članovima svoje obitelji, ali u njihovim mislima, ne manje zabrinutim od njenih, vladala je drugačija logika. Oni su događaje iščitavali na svoj način.

-Trideset godina sam naporno radio, dan i noć, da bih došao do ovog što danas imam - govorio je onkl Ferdo, vlasnik male trgovine u Vlaškoj ulici. - I neću to sada napustiti. Punktum. Cijeli sam život uložio u nju.

-Ja imam dvoje djece - tumačila je tante Renata. Budi Bog s nama, tko bi nâs dirao. Ta to su djeca.

Tata je samo odmahivao glavom i gladio mamu po ruci. I on je bio uznemiren, ali je samo ponavljao: "Prvo treba vidjeti kako će se stvari razvijati. Ako krene na loše, tada ćemo odlučiti što ćemo raditi."

-Lota, mi smo stari i nama se neće ništa dogoditi - rekla je omama Zina kada ju je Lota posjetila. - Nama ne treba puno. I ako nam sve uzmu, nekako ćemo preživjeti, a i onako nam nije mnogo ostalo. I molim te, nemoj nas više strašiti s tim tvojim dešperacijama.

Lota nije sa sigurnošću razabrala na što je to omama mislila kada je kazala da im nije mnogo ostalo. Imovine ili ljudskog trajanja? Ili i jednog i drugog? Omama je već prešla osamdesetu godinu, otata Franc bio je vrlo bolestan, a njihovu pbstolarsku radionicu s više ili manje uspjeha vodio je najstariji sin, Branko.

-I još bi netko mogao pomisliti kako se ti, balavica, razumiješ u svjetsku politiku. Kaj god. Vi frajlice samo fantazirate i kajgod kombinirate. Tak su vas krivo učili u školi. Politika nije za tebe.

Lota se, usprkos ozbiljnosti i težini trenutka, morala nasmiješiti. Za omamu Zinu svi tridesetgodišnjaci su bili još klinci i balavci. Oni koji pojma nemaju o životu. Uostalom, možda je i omama, na svoj staračkí način, u pravu. Što konkretno za nju znači istina o mračnim događajima koji su se gomilali pred židovskim vratima? Što za nju znači razlistavanje kobne budućnosti? Što jedna osamdesetgodišnjakinja može učiniti da te događaje uspori ili onemogući? Ništa. Apsolutno ništa. U drugoj sobi njen bolesni Franc hriplje i drhtavom rukom okreće stranice knjige koju je još davno kao mladić donio iz Galicije i koju sada polagano čita već više od dva mjeseca. Kuda će oni? Mogu li oni pobjeći od svoje sudbine? Imaju li snage i volje da to učine? Ne. Njihov cijeli univerzum nalazi se tu, u malom stanu na trećem katu u Dugoj ulici. I oni ga nikada neće napustiti.

-Lotika, ja ću ti nešto reći. Ako misliš da si u pravu, onda radi onako kako trebaš

raditi ako si ti u pravu. Brini se za sebe, a ne za druge.

Lota je baš htjela reći kako ona nije samoživa osoba, kako ih ona sve jako voli i kako se ona brine za sve njih, kada ju je zaustavio omamin oštri pogled.

Nekoliko dana kasnije Lota je napustila svoj stan u Berisavljevićevoj ulici i počela svoju samotničku borbu za život. Sama i bez ikoga, nezaštićena, neiskusna i bez ikakvih osnovnih informacija i uputstava o tome kako se to radi. Iza nje ili s njom nije bilo nikakve organizacije. Svoju je borbu vodila na njoj jedan jedini mogući način - skrivanjem. I za to je bila potrebna velika odlučnost, pribranost i snaga duha. Psihički pritisak bio je strašan. Sve je morala sama dokučiti, svaku je vještinu skrivanja morala sama otkriti. Progonitelja je bilo mnogo, protiv nje funkcionirali su brojni mehanizmi, a njena znanja o policijskim metodama bila su nikakva. Odgojena u tradicionalnom građanskom duhu, u kojem je jedan davni razgovor s gradskim stražarom koji je njenu majku oglobio zbog istresanja krpe za prašinu kroz ulični prozor, bio prava avantura o kojoj se u obitelji dugo pričalo i prepričavalo, Lota nije mogla ništa znati o tajnim postupcima lova na ljude koji je počeo djelovati u divovskoj zavjeri protiv židovskog naroda. Lota je znala samo ono najosnovnije - ako želi preživjeti mora se skrivati.

Morala se izdvojiti iz svijeta i zaroniti u nepostojanje. I niti jednog trenutka ne zaboraviti da ne postoji.

Noći, koje su posebno opasne za bjegunce, jer ih izlažu pozornosti progonitelja, provodila bi u jednoj poplunarskoj radionici u Ilici, nešto niže od "Malog placa". Vlasnici radionice, dvojica njenih daljnjih rođaka, zaštićeni odredbom o mješovitim brakovima, bili su izuzeti sa spiskova onih koje je trebalo odvesti i ubiti, ali tu spasonosnu činjenicu oni nisu prihvatili kao jedini način svoje egzistencije. Poklonjene im živote odlučili su podijeliti s drugima, iako je to mogla biti smrtna presuda za njih same. Oni su Loti osigurali toliko potrebno prenočište, drugima davali novac, treće potajno opskrbljivali hranom i odjećom.

I oni su bili samouci. Možda ih je zato i bilo teško otkriti.

Radionica je imala ulaz s Ilice i još jedna pokrajnja dvorišna vrata, jer su za lijepa vremena mnogo poplunarskih radova obavljali u dvorištu. Stanari dvorišta i posjednici malih obrtničkih radionica u dugačkoj dvorišnoj zgradi nisu se zbog toga ljutili, jer su im oni za uzvrat krpali i popravljali poplune po najnižim cijenama, pa su ih svi smatrali dobrim i časnim ljudima. U tim krugovima te riječi imale su svoju punu težinu.

Odlazeći s posla, rođaci su ostavljali otključana dvorišna vrata radionice, pa bi se Lota predvečer uvukla u nju i krila ispod popluna koji su čekali svoj red za popravak, a ujutro bi, prije nego što bi se otvorila ulična vrata s Ilice, šmugnula i izgubila u iličkom protoku ljudi. Tada bi lutala gradom, pazeći da ne sretne poznate, hodajući iz jedne ulice u drugu, iz druge u treću, pa u četvrtu, petu, uvijek izbjegavajući jednom prijeđeni put, prolazila bi trgovima, parkovima, kružila po nekim vlastitim zamršenim šemama kroz razne kvartove, kombinirajući intuiciju i logiku u nemogućim sklopovima, uvijek u brzom hodu, kao da ide prema vrlo određenom cilju.

Tijekom vremena postala je pravi stručnjak u zaobilaženju policijskih patrola i u izbjegavanju legitimiranja, a ulične racije nepogrešivo je uočavala na vrijeme i brzo nestajala prije nego što bi one počele. Nije imala nikakvih dokumenata, niti pravih, koji su je mogli upropastiti, niti lažnih, do kojih nije znala doći. Zato je u glavi izmišljala tisuću i jednu priču za slučaj ako je ipak zaustave i zatraže dokumente. A onda bi jednu

po jednu priču odbacivala, jer je predmnijevala da policija i agenti UNS-e sve te lažne priče znaju odavno i da ih ona sigurno neće prevariti nečim što oni već ne znaju. Ili, mislila je, možda će moja priča upravo zato proći jer je jednostavna i naivna. Onaj tko se skriva pred policijom sigurno se neće pokušati izvući s trampavom naivnom isprikom zašto nema dokumente sa sobom. I onda bi Lota opet počela izmišljavati nove priče, pa čak ih u glavi pretvarati i u cijele male igrokaze, kao već doživljene, u kojima ona nadmudruje iskusne policajce i lukave uhode.

Preko nekih poznatih Lota je prodavala vrijednije predmete svoje preostale imovine i tako se najskromnije hraneći, nekako preživljavala.

Jedne je večeri u poplunarskoj radionici svojih rođaka našla novac, ali ga nije dirnula.

-Baš su neoprezni - rekla je samoj sebi. - Ostaviti toliki novac na stolu. U ovim teškim vremenima! Pa, mogao ga je netko uzeti. I oni su, nedaj Bože, mogli pomisliti da sam ja to učinila.

Ostavila je Lota nedirnut novac na mjestu gdje je bio, ostavila ga je, jer još nije otkrila sve strane ljudske duše i one dubine u kojima se nalazi istinska, nepatvorena dobrota, a drugu je večer taj isti novac našla u bijelom ovitku na kojem je pisalo: "Za L."

U prvi mah nije shvatila da je ona "L.", a kada je to, u brzom, ali nimalo jednostavnom slijedu čuvstva i zaključivanja prihvatila, osjetila je veliku potištenost. Da, bila je ona sretna zbog ljudi koji i u neljudsko vrijeme ostaju ljudi, bila je zadovoljna što je dobila toliko potreban novac koji će joj potrajati duže vrijeme, ali je bila duboko nesretna, jer nikome na svijetu ne može kazati što se lijepo dogodilo, čak se ni svojim dobročiniteljima ne može osobno zahvaliti, jer ih mjesecima uopće ne viđa i kako je to užasno da jedan ljudski život ovisi o otvorenim vratima u jednom iličkom dvorištu, o slučaju koji se svakog trenutka može grubo poigrati s njenom sudbinom.

U tom dvorištu, dvoje ili troje vratiju dalje od poplunarske radionice stanovala je jedna strašna baba. Pogrbljena, jedva pokretna, s crnim muškim štapom na kojeg se oslanjala pri hodu, psiktava glasa kojim je ružila i proklinjala sve na ovom ludom svijetu, a posebno one koji su se muvali po dvorištu. Imala je baba željezo'u očima i nitko je nije trpio. Lota je bila upozorena, još davno, prije nego što je prvi put zanoćila u radionici, da je se čuva.

Jedne večeri, Lota se baš pripremala da se uvuče ispod jednog starog popluna i zahvali Bogu na još jednom preživljenom danu, u radionicu je bez kucanja upala baba i samo procijedila kroz zube: "Bježi, počinje racija za ovaj kraj. Brzo van, gubi se!" Nakon toga zatresla je glavu i tiho dodala: "I pazi se da te ne uhvate!"

Lota je smućena od straha, tâ bila je ugrožena u svojem skloništu, pobjegla i cijelu noć provela u jednom udaljenom haustoru, koji, za divno čudo, slučajno ili možda čak i namjerno, te noći nije bio zaključan. Uvukla se do podrumskih drvarnica i očajavala. I budna i u kratkim snovima. Koliko puta je u mislima o babi izrekla najgore rečenice, koliko puta je zaželila da crni vrag odnese tu mrsku dvorišnu napast, a ta baba sa željezom u očima spasila joj je život.

Te večeri vratila se u poplunarsku radionicu, jer je predpostavljala da ponovljene racije neće biti. Babu nije vidjela. U njenom dvorišnom sobičku nije bilo svjetla. Da joj se nije nešto dogodilo? Lota je bila zabrinuta, ali nikog nije mogla pitati što se sve događalo za vrijeme racije. Odahnula je tek nakon nekoliko dana kada je pri dolasku

ugledala babu u dvorištu. Namjerno je zastala na vratima, duže nego što je smjela, i pogledala je u oči. Željezo je i dalje bilo u tim očima, ali ono željezo od kojeg se kuju plemeniti djelovi najfinijih strojnih mehanizama.

Lota se i dalje užasno bojala aviona. Uznemiravala ju je opravdana pomisao da ni mirni građani neće biti izuzeti s popisa bombarderskih ciljeva. A tko je zapravo ona? Sitni židovski mrav koji pokušava preživjeti. I ništa više. Uzalud je tražila odgovor na pitanje zašto bi nju, Lotu Wirth-Neumann, ženu običnu, trebalo raznijeti ili zašto bi je trebala zatrpati avionska bomba koju su bacili savezнички zrakoplovci, nebeski letači koji stižu iz slobodnog svijeta rušiti nacističko zdanje. Nije li ona sama prizivala u srcu taj dan kada će se sve to srušiti i ona biti slobodna. Da, ona nije cilj, zbog njene slobode lete ti avioni, da, sve je to točno, ali nimalo ne umanjuje strah.

Čula je kako je Sarajevo teško stradalo u bombardiranju. Spominje se oko osam stotina žrtava, mrtvih, teško i lako ranjenih. Kažu da je sedamdesetak zgrada srušeno. Bombardirani su i Zadar i Šibenik i Dubrovnik, odnosno Lapad. I na njen Zagreb padaju avionske bombe, ruše se zgrade, ginu ljudi. Teški se događaji neumoljivo množe i nitko joj nema pravo kazati da nema razloga za zabrinutost. Stoga Lota nije mogla izbjeći strah od zatrpavanja u ruševinama i grozne smrti u mraku.

Vođena nekom čudnom znatiželjom, možda kroz suočavanje s ruševinama pokušavajući pronaći odgovore na pitanja koja je taj strah iznova postavljao, prošla je pokraj avionskim bombama srušenih i oštećenih zgrada u Tkalčićevoj i Mihanovićevoj ulici. Još više se uplašila. Mjesta na koja su pale bombe tiho su režala jezovitu prijetnju - I ti si mogla biti tu, raskidana, ubijena, nitko s nebeskih visina ne može razlikovati nedužne od krivih, uniforme od civila, Židove od njihovih progonitelja. Nitko.

I zbog toga je Lota odmah kada bi zasvirale preduzbune i uzbune odlazila u sklonište. Uostalom, bilo je vrlo opasno ostati na ulici, jer su se svi sklanjali i bilo bi teško objasniti policajcima zašto ona ne bježi kada se svi skrivaju. Biti sam na ulici moglo je biti vrlo sumnjivo. A sve što je sumnjivo nadziru policija i UNS.

Lota je najčešće odlazila u sklonište na početku Radićeve ulice. To nije bilo pravo sklonište, jer je u biti bilo i ostalo samo jedan obični gradski podrum, ali je i takav nudio neku sigurnost. Upravo ono za čim je Lota hitala. Ulazila bi, tiho, kradom, pokušavajući biti što manje zamjetna, sjedala bi na najneprimjetnije mjesto.

U podrumu su svi znali da je ona Židovka. Tâ bili su to njezini dojučerašnji susjedi, ljudi koje je neke poznavala još iz djetinjstva i koji su dobro poznavali i nju i njenu obitelj, sad već nestalu u nekom logoru. I Lota je znala da oni znaju, ali nije imala nikakvo drugo rješenje za skrivanje pred avionima.

Osim toga bilo je teško tako dugo vremena biti bez ljudskog društva, pa makar bila samo nijemi promatrač. S oduševljenjem je hvatala najobičnije rečenice koje su majke upućivale nemirnoj djeci, osluškivala je riječi, pratila razgovore o cijenama na Dolcu, razmjenu informacija o tome gdje se može nabaviti duhan ili male kućne priče o malim kućnim sudbinama.

Ljudi u podrumskom improviziranom skloništu imali su već i svoja stalna mjesta pokraj kojih bi ostavljali naprtnjače s najnužnijim stvarima. Lotu nitko nije pozdravljao, niti razgovarao s njom, jer bi na taj način javno priznali da im je poznata činjenica da se u tom njihovom podrumu, zajedno s njima, nalazi i jedna Židovka. Takvo priznanje bilo bi suludo, opasno i za nju i za njih same. Ona je bila tu i nije postojala u isti mah. I nitko ju nije prijavio. Nepoznati ljudi, koji bi se znali također naći u tom podrumu u

samom središtu grada, nisu mogli ništa naslutiti. I nikada nitko nije nikome izvan podruma kazao da se tu često skriva osoba s popisa za odvođenje u logor.

Običnom, jednostavnom svješću o tome što je dobro, a što nije, ti ljudi su, bez ikakva dogovora, osim onog kojeg čovjek dogovara sam sa sobom u svojim mislima, u svojem srcu, sazidali spasonosni zid šutnje. I branili Lotu od svijeta užasa. U toj situaciji kada je izgledalo da se ništa ne događa, u toj tišini negovora, u tom prostoru negledanja, vodila se dramatična borba za Lotin opstanak. Uporno su je vodili obični zagrebački ljudi, sitni činovnici i obrtnici, mrzovoljni umirovljenici i brbljave kućanice, bezbrižne školarke i zabrinuti kalfe. Pred njima je zapeo golemi mehanizam policije, uhoda i agenata. Više od godinu i pol Lota je redovito dolazila u podrum i preživjela je rat. Njeni anonimni branitelji dobili su svoju bitku.

Bio je to podrum u nebu, satkan od zagrebačke duše.

I reče jednom Lota: "Ja se nisam spuštala u podrum. Ja sam se penjala u njega."

Mirko VALIDŽIĆ

Moj dan

Moj se najdraži dan
sve više bliži, a zjenice
u iščekivanju postaju sve veće.

Strah je ishlapio poput rose
na listu procvale krizanteme
što nečujno širi miris tihog uzdisaja.

Nada se uspinje visom
poput vodoskoka u perivoju
i mirno čeka završnicu.

Staze što uviru u plavetni sag
postaju sve vedrije i
u dozivu sustižu zvijezdu večernjicu.

O kako će biti pozlaćen ulaz
u Očev dvor beskraja u osrećenju,
kad prestane vrijeme, prostor, omeđenja.

I tada samo svjetlo, trajnost, sreća,
punina, ljubav i spokojstvo,
neuveli vijenac ovjekovječenja.

Tatjana VRANIĆ

Jesen

Stiže jesen.
Osjetih vjetar.
Pod nogama lišće
šušti sjetno.

U nekom prolazu
zasja mladost
no hladna kiša
steže mi dah
i opet se na tren
iz tamnih dubina
na površinu probije
potopljeni strah.

Boris NAZANSKY

Sljemenski pogled

Kad prvi zračak proljetnog sunca
takne tvoj toranj i prospe sjaj
šuma još u snu kao da bunca...
Zelen se budi, cvrkuće gaj.

A tamo dolje i grad zabruji,
lahor mu širi prozorska krila,
ulicom mojom život prostruji...
Nikada ljepša nije mi bila.

Podnevni pucanj gričkoga topa,
taj dragi bum sa Lotrščaka,
čuješ i s vrha gdje svaka stopa
pamti šetače koraka laka.

U smiraj dana opet pješice
umornim korakom dolje u grad,
u vrevu špice, plimu Ilice,
sutonski nemir, a ipak - sklad.
***
Uberi koji cvijetak više
na uskoj sljemenskoj stazi,
svom snagom neka zamiriše
u najljepšoj vazi...

Pet godišnjih doba
(haiku)

proljeće

rasklopio je
žute latice jaglac ...
strpljivo čeka

zarobljeni zuj
tulipanov je cvijet
slatka tamnica

ljeto

neočekivan
poslijepodnevni dažd
sunce ga tjera

leptir mi sjeda
prhnuvši dva-tri puta
na znojno lice

jesen

sipi kišica
ne treba mi kišobran
kako je sitna

fikus kraj vrata
miruje - vani vjetar
raznosi lišće

zima

grijući sobu
gleda ružu u oknu
kaktusov cvijet

ruka u snijegu
netko se okliznuo
i sretno pao

sloboda

visinski vjetar
podruke sa zastavom ...
kninska tvrđava

širokih krila
roda pod ličkim nebom
gdje su dimnjaci?

Mato MARČINKO

Kratak pregled suvremene hrvatske književnosti

U doba skoro polustoljetne jugosrbskokomunističke vladavine hrvatska književnost bijaše razlomljena na dva glavna odvojena dijela: domovinsku i izseljeničku. Ta dva dijela iste književnosti nisu mogla međusobno slobodno saobraćati, što je naneslo veliku, neprocjenjivu štetu kako cjelini tako i dijelovima. Ako ga je uopće i bilo, promet između rečena dva dijela bio je samo jednotračan: od domovine k izseljeništvu. Povratno prometovanje nije bilo dopušteno. Domovinska pak književnost sastojala se od više dijelova: službeno dopuštene i podržavane, više ili manje trpljene, svjetonazorski nepoćudne, prešućivane i zabranjene.

Od dolaska komunista na vlast hrvatska domovinska književnost stenjala je i kržljavila u okovima teorije i prakse takozvanoga socijalističkoga realizma. Pisci kao "inženjeri duša" trebali su pisati takva književna djela, koja će družtvu to jest vladajućoj marksističkoj ideologiji poslužiti u oblikovanju novoga čovjeka - graditelja bezklasnoga i bezvjerskoga komunističkoga družtva na temeljima dialektičkoga materijalizma. Nametnuti socrealistički nazor u književnosti podržao je i Miroslav Krleža, koji se inače prije drugoga svjetskoga rata bio žestoko sukobio s takozvanom književnom ljevicom. Toliko žestoko, da se u doba Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.) bojao pridružiti partizanima. On je odmah godine 1945. u svome eseju *Književnost danas* napisao da je dužnost književnosti "da pomno motri oko sebe, prikaže narodni život i zaustavi ga u polog vjekovima, kao pamćenje i kao upozorenje". Socialistički realizam nametnuo se hrvatskoj književnosti kao izprazno i naduto teoretiziranje, "opasno kao politička prijetnja, bezvrijedno kao misaon odnosno umjetnički napor" (Ivo Frangeš).

Nakon donošenja Rezolucije Informbiroa u Bukureštu 28. lipnja 1948. došlo je do osobnoga ali ne i svjetonazorskoga sukoba između Tita i Staljina. književne spone socrealizma polagano su počele popuštati. ali je još i pojačan ideološki nadzor KPJ i KPH nad književnošću. Prvi poslijeratni naraštaj hrvatskih pisaca počinje se okupljati oko novopokrenuta časopisa *Krugovi,* koji je počeo izlaziti god. 1952. te izlazio do god. 1958. (Urednici: Josip Barković, Vlatko Pavletić, Nikola Miličević, Antun Šoljan, Josip Pupačić). Jedna skupina "krugovaša" pokrenula je god. 1953. i časopis *Međutim* (Uredništvo: Zlatko Tomičić, Vlado Gotovac, Antun Šoljan i Ivan Slamnig). "Ono što su *Krugovi* donijeli kao novo bilo je oslobođenje od dirigiranosti ... Mi smo i prije privatno bili za to, ali nismo mogli to pokazati, nismo imali tribine. Ono što je bilo specifično za *Krugove* bio je taj novi duh, ali bilo je i članaka, i priloga uopće, koji su odudarali od toga." (Ivan Slamnig). Iako je u *Krugovima* objavljeno i množtvo družtveno angažiranih i dirigiranih književnih priloga, ipak valja reći da je taj časopis odigrao važnu ulogu u razvitku poratne hrvatske književnosti.

Poslije ugasnuća časopisâ *Krugovi* i *Međutim* pokrenut je god. 1961. časopis mladih za književnost, umjetnost i kulturu *Razlog* (prestao je izlaziti god. 1968.). Ovaj je časopis okupljao treći naraštaj poslijeratnih hrvatskih književnika (Urednici: Milan Mirić, Igor Zidić, Vlado Gotovac, Vjeran Zuppa i Ante Stamać).

U početku svibnja 1965. Zlatko Tomičić s Berislavom Nikpaljem i Mehmedom Mašićem osniva *Nezavisnu književnu grupu TIN*. Koncem god. 1967. ta se književna

skupina pretopila u društvo *Zajednica samostalnih pisaca TIN*. Ta Zajednica iduće godine počinje izdavati *Hrvatski književni list* (prvi broj je izišao 10. travnja 1968. - glavni i odgovorni urednik Zlatko Tomičić a njegov prvi zamjenik Mihajlo Maruševski, urednici: Ivan Boždar, Julije Derossi, Matija Pokrivka, Joja Ricov i Veljko Vučetić; prije izlaska trećega broja iz uredništva su se povukli Ivan Boždar i Matija Pokrivka a u uredništvo je ušao Jovan S. Prica). Od petoga broja HKL uređuje uredničko vijeće, u kojemu su pored navedenih urednika još bili: Enver Čolaković, Jakov Gotovac, Mirjana Matić-Halle, Jure Juras, Zvonimir Kulundžić,Stanko Škare, Ferdo Škrljac i Juraj Lončarević. Komunistički vlastodršci su HKL od početka gledali prijekim okom i zbog njegova naziva *hrvatski* (prvi poslijeratni list u nas koji je imao tu oznaku) i zbog njegova sadržaja koji je osobito išao na živce visokomu partijskomu dužnostniku Milošu Žanku. Već šesti broj lista je bio zabranjen i uništen, a zadnji, devetnaesti broj (nosio je nadnevak studeni 1969.) uništen je već u samoj tiskari. Suradnici lista između ostalih su bili: Bruno Bušić (Udba ga je ubila u Parizu god. 1978.), Mirko Vidović (robijao u logorima Stara Gradiška i Srijemska Mitrovica pet godina i dva mjeseca), znanstvenik i povjestnik Stjepan Krizin Sakač iz Rima, akademik Dubravko Jelčić, književni kritičar Miroslav Vaupotić, pisac i znanstvenik prof. dr. Josip Bratulić, pisac i antikvar Živko Strižić, književnik i znanstvenik dr. Aleksandar Stipčević, pravnik i povjestnik dr. Ivan Mužić, povjestnik Vladimir Košćak, pjesnik Boro Pavlović, pjesnik Radovan Žilić, muzikolog i pisac Lovro Županović, pjesnici i književnici: Dubravko Ivančan, Enver Čolaković, Slavko Batušić, Salih Alić, Kalman Mesarić, Jure Ujević, jezikoslovac Božidar Vančik, književnici Juraj Lončarević i Tin Kolumbić, Mate Meštrović i dr. *Hrvatski književni list* odigrao je preporoditeljsku ulogu u hrvatskomu nacionalnom okupljanju i oživotvorenju hrvatske državotvorne ideje. Pokretač lista i njegov glavni i odgovorni urednik Zlatko Tomičić bio je osuđen na pet godina strogoga zatvora i robijao u Staroj Gradiški.

Nakon prestanka izlaženja *Hrvatskoga književnoga lista* Upravni odbor Matice Hrvatske raszpravlja o potrebi pokretanja svoga lista. Napokon je Upravni odbor MH odlučio 21. studenoga 1970., da se pokrene list za kulturna i društvena pitanja pod nazivom *Hrvatski tjednik*. Prvi broj toga lista izišao je 16. travnja 1971., a uređivali su ga: Jozo Ivičević (odgovorni urednik i urednik stupca "politika i društvo"), Igor Zidić (glavni urednik te urednik književnosti i likovne umjetnosti), Zvonimir Berković (glazbeni urednik), Stjepan Babić (jezikoslovni urednik), Dubravko Horvatić (lektor i književni urednik), Srećko Lipovčan (urednik), Zvonimir Lisinski (urednik deska i športa te povremeno filozofije i ljetopisa), Petar Selem (kazališni urednik), Tvrtko Šercar (urednik stupca o Matici Hrvatskoj), Hrvoje Šošić (gospodarski urednik), Ivo Škrabalo (urednik za film, TV i "tjedan u svijetu"), Franjo Tuđman (urednik povjesnice), Zlatko Posavec (urednik filozofije), Drago Čvrljak (tehnički urednik), Aleksandar Brnetić (urednik), Draško Šorak (izpravljač/korektor), Bruno Bušić (novinar i povremeni urednik), Vladimir Vuković (tehnički urednik) i Danijel Bučan (privremeni suradnik). Igora Zidića je uskoro na mjestu glavnoga urednika naslijedio Vlado Gotovac.

Još godine 1968. Nakladni zavod matice Hrvatske pokrenuo je časopis *Kritika* - dvomjesečni časopis za kritiku umjetnosti i kulturno-politička pitanja. Uredništvo: Glavni i odgovorni urednik Vlatko Pavletić, tajnik uredništva Branimir Donat, urednici: Dalibor Cvitan, Branimir Donat, Vlatko Pavletić, Danilo Pejović i Petar Selem. Zadnji 20. broj *Kritike* izišao je u rujnu-listopadu 1971. U njemu je pretiskan članak iz

Hrvatskoga tjednika od 1. listopada 1971. (*O nacionalnoj strukturi u Službi javne sigurnosti*), u kojemu se kaže "da su po narodnosnoj strukturi zastupnika u Saboru SR Hrvatske Hrvati manje zastupljeni nego u strukturi pučanstva, a isto tako i u općinskim vijećima i vijećima radnih zajednica. Od te disproporcije nisu bili pošteđeni ni glavni gradovi pojedinih naroda ...".

Od 30. studenoga do 2. prosinca 1971. u Karađorđevu se sastaje vodstvo SKJ s Titom na čelu te izvodi udar na Hrvatsku. Zabranjen je rad svih prohrvatskih društava, među njima i rad Matice Hrvatske. Zabranjeni su također *Hrvatski tjednik* i *Kritika* kao i svi drugi prohrvatski časopisi i novine. U Izvještaju Republičkoga sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske od travnja 1972. o kontroli zakonitosti rada Matice Hrvatske u razdoblju takozvanoga "hrvatskoga proljeća" ocijenjen je ovako: "Nacionalistička ideologija istakla je Maticu Hrvatsku kao jedinog borca za prava hrvatskog naroda, dovela je do sprege s političkom emigracijom i pretvarala u pokret za 'ujedinjenje' svih Hrvata ... Matica Hrvatska, dopustivši da zbog neprijateljskog djelovanja jednog dijela svoga članstva postane žarište kontrarevolucije, odstupila je od svoje svrhe određene Pravilima i kao udruženje za širenje književnosti, umjetnosti i nauke razvijala se i prerasla u udruženje za ostvarivanje kontrarevolucionarnih ciljeva."

Godine 1972. i 1973. doba je političkih progona, smjenjivanja, zatvaranja, izseljavanja i ubijanja hrvatskih političara, književnika, kulturnih i javnih djelatnika pod optužbom da su htjeli provesti kontrarevoluciju i srušiti ustavnopravni poredak SFRJ. Od vodstva i suradnika Matice Hrvatske uhićeni su i osuđeni na zatvorske kazne Marko Veselica, Šime Đodan, Jozo Ivičević, Vlado Gotovac, Franjo Tuđman, Zvonimir Komarica, Vlatko Pavletić, Hrvoje Šošić, Bruno Bušić i mnogi drugi. Neki su pisci osuđeni na dugogodišnju šutnju (kao na pr. Petar Šegedin) ili su se sami na nju osudili. Bilo ih je koji su si nametnuli najteži i najgori oblik cenzure - autocenzuru. Dobri a nepoćudni pisci nisu mogli godinama objavljivati. Lošima a ideološki "podobnima" široko su bila otvorena vrata svih izdavačkih kuća.

U okviru domovinske književnosti obstojala je ni od koga priznavana književnost, koju bismo mogli nazvati književnošću geta ili nutarnjega izseljeništva. U tu književnost ulaze pisci koji su se okupljali oko Hrvatskoga književnoga društva Sv. Jeronima - Sv. Ćirila i Metoda i Hrvatske književne revije *Marulić* - časopisa za književnost i kulturu.

HKD Sv. Jeronima osnovano je god. 1868. na poticaj zagrebačkoga nadbiskupa kardinala Jurja Haulika, podrijetlom Slovaka. Pravilima je određeno, da je "svrha društva Sv. Jeronima izdavati i za jeftinu cijenu širiti pučke spisove (knjige), dobrim duhom pisane, zabavno-poučne struke". Poslije Matice Hrvatske to je najstarije književno društvo u Hrvata, utemeljeno samo pet godina nakon osnutka Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti (JAZU, sada Hazu). S vremenom je Društvo počelo izdavati ne samo pučke knjige, nego i takozvani čistu književnost. U prvom razdoblju do god. 1918. kao jeronimski pisci iztakli su se: dr. Franjo Iveković, Pavao Leber, dr. Radovan Marković, Josip Šafran, Ivan Vitez Trnski. Vjekoslav Klaić, Oton Kučera i dr. U drugom razdoblju (1918.-1945.) kao pisci se iztiču: Petar Grgec, dr. Josip Andrić, Mate Ujević, Luka Perinić, dr. Fran Binički, Milan Pavelić, Izidor Poljak, dr. Velimir Deželić st., dr. Velimir Deželić ml., dr. Ljubomir Maraković, dr. Stjepan Filipović, Josip Cvrtila, Lovre Katić, Sida Košutić, Antun Matasović, Milutin Mayer, Izidor Kršnjavi, Marko Vunić, dr. Kruno Krstić i dr.

Odlukom Gradskoga narodnoga odbora u Zagrebu od 5. listopada 1945. Društvu Sv. Jeronima dopušteno je daljnje djelovanje, ali su iz njegova nekadašnjega punoga naziva izbrisane oznake *hrvatsko* i *književno*. Samo nepunih osam mjeseci kasnije Društvo je ukinuto odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova NR Hrvatske od 25. svibnja 1946. Na suđenju zagrebačkomu nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu, na kojemu je on 18. listopada 1946. osuđen na 16 godina robije zbog navodne suradnje s organima Nezavisne Države Hrvatske, blagopokojni je kardinal u svojoj zaključnoj riječi oštro prosvjedovao protiv ukinuća Društva Sv. Jeronima. Zauzimanjem dr. Svetozara Rittiga, Društvo Sv. Jeronima naknadno je preimenovano u Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda i na njega je prenesen imutak Društva Sv. Jeronima.

Treće razdoblje HKD Sv. Jeronima - Sv. Ćirila i Metoda zaključeno je izdavanjem Hrvatskoga književnoga zbornika *Marulić* (Zagreb 1968.), u kojemu su objavljeni prilozi ovih hrvatskih pisaca: Josip Antolović, Tomislav Antunović, Ivan Bach, Josip Badalić, Ivo Balentović, Hrvoslav Ban, Anđelo Begonja, Josip Berka, Mato Blašković, Gašpar Bujas, Josip Butorac, Ivan-Zvonimir Čičak, Darko Deković, Stanko Dominić, Pere Dulčić, August Đarmati, Gabrijel Glavnik, Ivan Golub, Petar Grgec, Radovan Grgec, Željko Haberštok, Ivan Hudovsky, Bogo Jakopič, Ante Jakšić, Josip M. Janković, Karlo Jurišić, Juraj Jurjević, Sida Košutić, Petar Kreml, Stjepan Krčmar, Ivan Kujundžić, Tin Kulić, Dragan Lendić, Juraj Lončarević, Matko Maronić, (pseudonim Mate Marčinka), Ljiljana Matković, Serafin Mičić, Zvonimir Milković, Josip Nagy, Mirjam Pehar, Makso Peloza, Mira Preisler, Tomislav Prpić, Zvonimir Remeta, Joja Ricov, Silvije Sacher, Geno R. Senečić, S. Marija od Presvetog Srca (Anka Petričević), Ton Smerdel, Jeronim Šetka, Ante Šimunić, Cvite Škarpa, Ante Škobalj, Mijo Škvorc, Julije Šoltić, Mara Švel-Gamiršek, Zlatko Tomičić, Dinko Bilić-Tusun (pod pseudonimom Nedjeljko Travljanin), Mirko Validžić, Smiljan Velebit, Andrija Vučemil, Veljko Vučetić, Zvonimir Wyroubal, Branislav Zeljković.

Društvo Sv. Jeronima-Sv. Ćirila i Metoda svoje treće razdoblje završilo je proslavom stogodišnjice osnutka Društva 27. listopada 1968., a u četvrto razdoblje je ušlo novoosnovanom Hrvatskom književnom revijom *Marulić*. U toj reviji kao i u ostalim izdanjima Društva nastavljaju objavljivati gore navedeni pisci iz zbornika *Marulić*, a pridružuju im se i novi: Enver Čolaković, Anto Gardaš, Zvonimir Husić, Dubravko Ivančan, Ivica Jembrih, Krešimir Mlač, Boro Pavlović, Ante Sekulić, Svevlad Slamnig, Stanislava Adamić (pseudonim Ava Mislan), Salih Alić, Ivan Alilović, Jozo Bačić, Marko Babić, Ferdo Bačić, Ante Bačić Fratrić, Vladimir Bažant, Ivan Berislavić, Stipo Bešlin, Živan Bezić, Nikola Bićanić, Gracijan Biršić, Petar Zdravko Blajić, Augustin Blazović, Nikola Bonifačić Rožin, Hrvoje Bor, Ivan Bošković, Antun Brajković, Božidar Brezinščak Bagola, Vladimir Brodnjak, Jakov Bubalo, Janko Bubalo, Bruno Bulić, Josip Buturac, Paško Cvekan, Emil Čič, Zlatan Čolaković, Katica Čorkalo, Iva Čuvalo, Krešimir Čvrljak, Drago Čepulić, Šito Čorić, Josip Ćosić, Ivan Damiš, Miho Demović, Julije Derossi, Pavao Despot, Vladimir Devidé, Mladen Deželić, Vinko Dorčić, Dubravka Dorotić, Tomislav Dorotić, Ivo Dragić, Ilija Drmić, Malkica Dugeč, Pere Dulčić, Stjepan Džalto, Josip Gujaš Džuretin, Alma Fides, Božidar Finka, Ivan Fuček, Nasko Frndić, Ivan Gabelica, Grgo Gamulin, Zdravko Gavran, Vinko Aldo Gladić, Miro Glavurtić, Ivica Golec, Mustafa H. Grabčanović, Mladen Hanzlovsky, Tomislav Heres (pseudonim Mate Marčinka), Vojmil Rabadan, Ivo Horvat,

Dubravko Horvatić (pseudonim Tvrtko Varadin), F. E. Hoško, Josip Hrastović, Siniša Hrestak, Stjepan Hrastovec, Rudolf Hrašćanec, Miroslav Vaupotić, Žarko Ilić, Antun Ivandija, Jerko Ivanković, Jakov Ivaštinović, Ivan Ćuk (Yves Ivonides), dr. Marko Japundžić, Alojz Jembrih, Mislav Ježić, Tomislav Jonjić, Jure Juras, Mladen Jurčić, Neven Jurica, dr. Karlo Jurišić, David Kabalin, Marijan Karabin, Blago Karačić, Vendelin Karačić, Jure Karakaš, Ivica Karamatić, Marko Karamatić, Tomislav Karamarko, Branko Klarić, Tvrtko Klarić, Ante Kadić, Đuro Kokša, Slavko Kokša, Viktor Kopač, Jakov Kopilović, Lucijan Kordić, Nikola Kordić, Vinko Kos (posmrtno), Josip Kosor, Anto Kovačević, Krešimir Kovačić, Đuro Krasnov, Stjepan Krčmar, Josip Kribl, Kamilo Križanić, Branko Krmpotić, Stjepan Krpan, Drago Krpina, dr. Nedjeljko Kujundžić, Zvonimir Kulundžić, Đuro Kuntarić, Rajmund Kupareo, Mirko Kus Nikolajev, Džemaludin Latić, Ivo Lendić, Vlado Lozić, Andrija Lukinović, Trpimir Macan, Ljudevit Antun Maračić, J. Marasović, Mato Marčinko (i pod pseudonimima: Matko Maronić, T.J. H. MAR,T.J. MAR), Tomislav Maretić, Zdenka Marković, Mile Maslać-Pedić, Mate Maras, Antun Matasović, Ante Matić, Kalman Mesarić, Serafin Mičić, Andro Vid Mihičić, Anđelko Mijatović, Lav Mirni, Ivan Mirnik, Alojz Mudrinić, Rasim Muminović, Ivan Mužić, Zdravko Mužinić, Josip Nagy, Alija Nametak, Nevenka Nekić, Ante Neimarović, Andrija Nikić, Marijan Oblak, Muhamed Omerović, Vejsil Osmanović, Ivan Pandžić, Anto Paradžik, Ante Parčina, Vesna Parun, Mladen Pavković, Boro Pavlović, Ivan Pederin, Makso Peloza, Dubravka Petek, Grgo Pejnović, Mirko Peti, Božidar Petrač, Mirko Petravić, Edo Pivčević, Adalbert Pogačić, Adolf Polegubić, Zlatko Posavac, Mira Preisler, Tomislav Prpić, Željko Puratić, Valentin Putanec, Vojmil Rabadan, Ivana Radić Rokić, Milan Radić, Stjepan Radić, A. Rem, Zvonimir Remeta, Ivo Slaviček (Antun Removčan), Smiljana Rendić, Josip Riječanin, Mirko Rogošić, Ante Rukavina, Petar Runje, Željko M. Sabol, Tomislav Salopek, Slavomir Sambunjak, Jakov Sedlar, Ante Sekulić, Petar Selem, Zuhra Selimović, Geno Senečić, Frane Sentinella, Ante Sironić, Mirko Slade-Šilović, Ivan Slamnig, Svevlad Slamnig, Marko Soljačić, Ivan Sović, Ivo Sokač, Josip Soldo, Krsto Spalatin, Ante Starčević, Drago Stipac, Mile Stojić, Živko Strižić, Stjepan Sulimanac, Mate Sušac, Ferdo Šarić, Krešimir Šego, Petar Šegedin, Mirko Šeper, Stjepan Šešelj, Anđelko Vrsaljko, Mate Šimundić, Drago Šimundža, Petar Šimunović, A. Škunca, Mijo Škvorc, Stanislav Pejković Šodan, Baldo Šoljan, Davorin Šišić, Ivo Šrepel, Rozario Šutrin, Mirko Talajić, Nikica Talan, Milan Taritaš, Stanko Tenšek, Ante Tičić, Pavao Tijan, Krešimir Tičić, Ivan Tolj, Slavko Tomerlin, Zlatko Tomičić, Stjepko Trontl, Ana Tusun-Grgec, Jure Ujević, Mario Ujević, Vera Valčić, Mirko Validžić (pseudonim M.V. Ćelkanović), Stanko Vasilj, Miroslav Vaupotić, Josip Velebit (pseudonim Josip Riječanin), Grgo Pejnović (pseudonim Smiljan Velebit), Saša Vereš, Tomo Vereš, Romana Videka, Đuro Vidmarović, Mirko Vidović, Veseljko Vidović, Nikola Vončina, Josip Vrana, Blaž (Blago) Vrankić, Anđelko Vrsaljko, Andrija Vučemil, Veljko Vučetić, Stojan Vučićević, Dragutin Vunak, Zvonimir Wyroubal, Sibe Zaninović, Benedikta Zelić-Bučan, Branislav Zeljković, Vinko Zlamalik, dr. Lav Znidarčić, Vinko Žganec, Darko Žubrinić, Lovro Županović i mnogi drugi.

Do god. 1976. glavni i odgovorni urednik revije *Marulić* bio je Stjepan Krčmar, a nakon toga Radovan Grgec. God. 1969. reviju *Marulić* napao je u glasilu SKJ *Borba* dr. Miloš Žanko zbog jednoga prikaza zbirke *Pjesme* Izidora Poljaka, u kojemu su citirani i Poljakovi stihovi koje je Miloš Žanko ocijenio kao neprijateljsku aluziju na

NOB i poslijeratnu izgradnju. U početku lipnja 1971. HKD Sv. Ćirila i Metoda odkazalo je Novosadski dogovor o jeziku, pridruživši se time Matici Hrvatskoj. Revija *Marulić* jedina je u doba jugosrbskokomunističke vladavine objavljivala književne ostvarbe ovih prešućenih hrvatskih pisaca i pisala o njima: Vinko Kos, Zvonimir Remeta, Stjepko Trontl, Jakša Ercegović, Zdravko Brajković, Dražen Panjkota i Dragutin Kolak.

Upravitelj HKD Sv. Jeronima-Sv. Ćirila i Metoda te glavni i odgovorni urednik revije *Marulić* i kalendara *Danica* Radovan Grgec bio je osuđen još kao malodobnik na četverogodišnju robiju, koju je izdržao u logoru Stara Gradiška. Kasnije je još dva puta bio osuđivan zbog objavljivanja smionih članaka u *Maruliću*. Kada je god 1972, u kalendaru Danica prvi puta objavljena istina o ubojstvu uglednoga katoličkoga intelektualca i kulturnoga djelatnika dr. Ive Protulipca (ubili su ga jugopartizani na ulici u Trstu 31. siječnja 1946.), *Danica* je bila zabranjena. Svaka treća knjiga koju je izdavalo društvo, među njima i Manzonijevi *Zaručnici*, proglašena je bila šundom da bi se naškodilo Društvu (naime na takve je knjige trebalo platiti dodatni porez). Stalni suradnik *Marulića* i *Danice* Mato Marčinko bio je zbog pjesme *Hrvatska molitva* (objavljene u Glasniku Sv. Nikole Tavelića) osuđen na jednu godinu strogoga zatvora, koju je izdržao u logoru Stara Gradiška.

Izseljenički hrvatski književnici najviše su se okupljali oko časopisa *Hrvatska revija*. Ovaj je časopis od god. 1928. do 1945. bio glavno i središnje glasilo Matice Hrvatske. Nakon petogodišnjega prekida i zabrane izlaska u domovini, *Hrvatska revija* nastavlja izlaziti u izseljeništvu. Taj su nastavak pokrenuli ugledni hrvatski pjesnici i književnici Vinko Nikolić i Antun Bonifačić. Njih dvojica su bili i prvi urednici izseljeničke *Hrvatske revije* (počela je izlaziti god 1951.), a od god. 1955. uređuje je Vinko Nikolić sam. Od 1951. do 1990. izišlo je 160 svezaka *Hrvatske revije* (ukupno oko 25.000 stranica) i 65 knjiga *Knjižice Hrvatske revije*. God. 1990. *Hrvatska revija* se vraća u domovinu i od god. 1991. opet izlazi kao časopis Matice Hrvatske (i dalje je uređuje Vinko Nikolić). Po vanjsku obliku i po nutarnjoj strukturi sadašnja domovinska *Hrvatska revija* nastavak je izseljeničke, a namijenjena je kako domovinskim tako i izseljaničkim čitateljima (treba znati da u izseljeništvu na svim kontinentima svijeta živi najmanje onoliko Hrvata odnosno njihovih potomaka koliko ih živi u domovini). Hrvatska Domovina nije više samo područje između Dunava, Drine, Mure i Jadrana - na kojemu Hrvati žive već dva tisućljeća - nego je ona danas u duhovnu smislu čitav hrvatski narod, bez obzira gdje on živio.

Kada se govori o suvremenoj hrvatskoj književnosti, ne može se mimoići ni Časopis Razreda za suvremenu književnost Jazu (sada: HAZU) *Forum*. Pokrenuo ga je Miroslav Krleža, a kao glavni urednik do smrti ga je uređivao Marijan Matković. *Forum* je počeo izlaziti god. 1962. Okupljao je oko sebe takozvane "pečatovce" (Miroslav Krleža, Marijan Matković, Ranko Marinković, Petar Šegedin, i dr.), a kasnije i "krugovaše" i "razlogovce" kao i suradnike iz svih krajeva tadašnje SFRJ. *Forumu* je predhodio Mjesečnik za književnost, umjetnost i kulturu *Književnik*, koji je izlazio od god. 1959. do 1961. kada je obustavljen (Glavni urednici: Mirko Božić, Josip Pupačić, Antun Šoljan). Posebno mjesto zauzima Slavko Kolar (1991.-1963.), pisac "tužne smiješnosti skromnoga svijeta" (Ivo Frangeš), koji je zbog sukoba s nekim predstavnicima vladajuće ideologije izbačen iz tadašnjega Društva književnika Hrvatske (po njegovim pripovijstima *Breza* i *Svoga tela gospodar* snimljeni su istoimeni filmovi).

Od god. 1990. počinju velike i sudbonosne promjene u Hrvatskoj. U početku god. 1990. obnavlja se rad Matice Hrvatske, a koncem te iste godine (22. prosinca) Hrvatski sabor usvaja novi demokratski Ustav Republike Hrvatske nazvan Božićnim ustavom. Hrvatski sabor je 25. lipnja 1991. donio odluku o proglašenju Hrvatske samostalnom i suverenom državom (odluka je stupila na snagu 8. listopada 1991.). Hrvatsku kao samostalnu i suverenu državu prvi je priznao Island (19. prosinca 1991.), a zatim 13. siječnja 1992. Sveta Stolica (istoga dana kada je urbi et orbi - gradu Rimu i svijetu objavljen izbor današnjega pape Ivana Pavla Drugoga - Karola Woytile, agenti "službe bezbednosti Sekretarijata inostranih poslova SFRJ" ubili su u Parizu hrvatskoga pisca i rodoljuba Brunu Bušića). Sve države članice Europske zajednice priznale su samostalnost i suverenost hrvatske države 15. siječnja 1992. Članicom Ujedinjenih Naroda Hrvatska je postala 22. svibnja 1992. Sve su se ove promjene odrazile i na suvremenu hrvatsku književnost.

Počinju se okupljati razpršeni dijelovi hrvatske književnosti. Izseljenička književnost vraća se u domovinu. Književnost kršćanskoga nadahnuća za sada tek proviruje iz geta (jedan od njezinih najboljih predstavnika Nikola Šop stječe sve više priznanja u svijetu, dok se u domovini poluprešućuje). Hrvatska povijest, književnost i kultura pokušavaju se ocijeniti na novi način - s hrvatskoga motrišta. Prvi takav pokušaj je knjiga *Moja Hrvatska* (Zagreb 1992., ponovljeno nešto dopunjeno izdanje Zagreb 1993., englezko izdanje Zagreb 1994.), u kojoj su objavljeni prilogi ovih hrvatskih pisaca: Zdravko Gavran (urednik), dr. Ljubomir Antić (*Iseljena Hrvatska*), Mr. Nikica Bićanić (*Slavni domoljub*), Milka Čurković (*Lijepa naša*), Dr. Ratimir Kalmeta (*Zemljopisne/prirodne značajke*), Dr. Josip Kekez (*Jezik, predaje, običaji)*, Mate Kovačević (*Od 7. stoljeća do danas)*, Marijan Križić (*Demografska kretanja i migracije*), Dr. Nedjeljko Kujundžić (*Školstvo*), Mato Marčinko (*Tragovima hrvatskog imena od najstarijih vremena do 7. st. po Kr.*), Mr. Mirko Mihalj (*Vjera i Crkva)*, Zlatko Ožbolt *(Gradovi)*, Dr. Zlatko Posavac (*Kulturna baština/osim: Suvremena književnost i Školstvo)*, Žarko Susić (*Šport*), Vesna Škare (*Hrvatsko pravo i Ustavno uređenje*), Branko Tuđen (*Hrvatska u svijetu)*. Konzultanti knjige *Moja Hrvatska* su: dr. Mato Artuković, mr. Mladen Čutura, dr. fra Karlo Jurišić, Milan Rakovac, dr. Hrvoje Šošić i drugi.

Mi imamo samo jednu povijest cjelokupne hrvatske književnosti do god. 1941. To je knjiga Slavka Ježića *Hrvatska književnost od početka do danas 1100-1941* (Zagreb 1944.). Književno stvaralaštvo hrvatskih pisaca od god. 1941. do danas čeka svoga Slavka Ježića.

NE PROPUSTITE!

JUBILARNI DVADESETI BROJ "POLJICA"

1975 - 1995.

GATA 1995.

Jasna ANDRIĆ

Iz baštinjene kulture Hrvata odavno nastanjenih u okolici Bihaća

U selima iz najbliže okolice Bihaća sačuvala je, usprkos golemim nedaćama, svoj opstanak i svoju zajedničku kulturnu osobnost jedna mala i prostorno, s obzirom na bosanske prilike, osamljena grupa Hrvata. Izvori različito nabrajaju njihova sela - stariji zbog postojanja zaselaka i vrlo bliskih naselja, noviji zbog doseljavanja Hrvata u naselja u kojima ih prije toga dugo nije bilo. Pravo stanje možda najbolje donosi početkom stoljeća Ivan Klarić u svojoj monografiji, u svojoj građi o životu i običajima sela Kralja. Nošnja kakva je bila u Kraljama bila je značajka i stanovnika u selima: Vrkašić (ista knežija s Kraljama), Vedro Polje i Panjak (jedna knežija), Žegar i Križ (jedna knežija), Gulubić (Golubić), Jezero i Kalina (koja također spada pod Kralje)[1]. Prema podacima u župi Bihać u novije doba Hrvata je bilo u manjim ili većim skupinama i u nekim drugim naseljima i u samome gradu, a toj župi pridruženi stanovnici ličkoga sela Zavalja ni po svojoj povijesti ni po baštinjenoj kulturi ne pripadaju Bišćanima starosjediocima.

Prema povjesničaru Radoslavu Lopašiću: "Pređi današnjih bihaćkih katolika jesu bez dvojbe starosjedioci..."[2]. U samoj osnovi bit će u tome istine, no njihova se skupina u stoljeću nakon pada Bihaća sastojala od svega oko dvije stotine ljudi, prema svjedočanstvu biskupa fra Nikole Olovčića iz 1675. godine.[3] Godine 1743. popisana su u župi Bihać, u izvještaju biskupa Pavla Dragičevića, 352 vjernika.[4] Bili su zatečeni u selima Golubiću i Kraljama te u naselju navedenom kao "Ripac-Podzavoglie". Popisivač je mogao neka od sela sastaviti pod jednim imenom, tako Kralje i Vrkašić koje dijeli samo rijeka Una, no Ripač je prilično udaljen od Podzavalja. U kasnijim se popisima i u maticama župe Bihać u Ripču javlja tek po koja hrvatska obitelj (to je bilo naselje Bošnjaka, muslimana), Podzavalje se javlja zasebno, a u novije doba to se naselje zove Žegar.[5] U doba pohoda biskupa Dragičevića u gradu Bihaću nije bilo katolika, no u njemu je bila sačuvana crkva svetoga Antuna, pretvorena u džamiju, a sačuvana je tako i do najnovijega doba. Biskup spominje i nekoliko ostataka crkava izvan grada, dvije od njih u Golubiću. Jedna je od tih bila na otoku u rijeci Uni i uz nju kućica za župnika,[6] te je možda dijelom i stoga u popisu stanovnika Golubić označen kao: insulo (ne kao: villa). Selo Golubić smješteno je sada na lijevoj obali Une, jugoistočno od Bihaća, a u njemu su živjeli i Bošnjaci, muslimani (prije Drugoga svjetskog rata i nešto Srba, koji su odselili).[7] U osamnaestom stoljeću župnik je, kada ga je u župi bilo, boravio ili u Golubiću ili u Kraljama. Fra Frano Jukić bio je 1842. i 1843. godine kao gost kod bihaćkoga župnika koji je tada stanovao u Vedrom Polju, a 1855. sjedište je župe preneseno na brdo Križ kod Žegara. Gradnja crkve u Bihaću porušene, osim poznatoga zvonika, u Drugom svjetskom ratu, počela je tek 1884. godine i nastavljala se tijekom dužega razdoblja.[8]

Nakon pohoda biskupa Dragičevića broj je župljana župe Bihać postupno rastao, katkada i naglije, sve do 5.450 u 1939. godini.[9] Osim prirodnoga prirasta u mirnijim razdobljima razlog će biti i u doseljavanjima, dijelom s nekih bosanskih prostora (što bi bilo moguće pobliže utvrditi po prezimenima i prema maticama, a možda i prema kulturnim utjecajima), a dijelom su to doseljavanja iz Like koja na zapadnije prostore Bosne počinju u većoj mjeri u prvoj polovici 18. stoljeća i čini se da se bez većih prekida nastavljaju.[10] Ličani su i neposredni susjedi stanovnicima iz okolice Bihaća, susretali su se s njima, kada je to bilo moguće, na sajmovima i u drugim prilikama, no i duboko su osjećali znatnu razliku između svoje i njihove baštinjene kulture. Zvali su Ličane, kao i Bošnjaci, muslimani, i Kaurima, jer dolaze iz "kaurske", u odnosu na islamsku, "poganske" zemlje. Izbjegavali su s "Kaurima" i sklapanje brakova, postupno su tek počeli uzimati njihove djevojke za žene, no i u najnovije doba udaja djevojke iz starosjedilačkih naselja oko Bihaća za Ličanina bila je velika rijetkost.[11] U svom prikazu bihaćkih župljana fra Boris Barun je (iza drugog svjetskog rata), naveo da su česti brakovi između rođaka, te zatim: "Čudno je vladalo mišljenje do prije nekoliko godina, da se nikako nisu miješali ženidbama naši s Ličanima. 'Mađari' i 'Kauri' čudno su se gledali i jedni od drugih zazirali." Tek u najnovije doba, prema zapažanju fra Borisa Baruna, takvi su brakovi bili češći i po njegovu mišljenju korisni.[12] Nije to, međutim, ni izdaleka jedini primjer, ni u Bosni ni drugdje, da jedna manja skupina, oblikovana kroz duže razdoblje, na taj način izražava samoobranu svoje kulturne osobnosti i svoje cjeline, a poznato je to, dakako, i za veće vjerske i narodne skupine. Pojedine su obitelji Ličana ipak useljavale i u starosjedilačka naselja, a dokaz tome može biti i zabilježeno prezime "Bunievaz". Radi se o većoj obitelji koju je biskup Dragičević zatekao u mjestu "Ripac-Podzavoglie", a 1768. popisani su, vjerojatno članovi iste obitelji, kao "Bunievçich", u Podzavalju.[13] Poznato je da ni u Bosni ni u Hercegovni nema imena Bunjevac kao naziva jedne etničke skupine.

Hrvate u okolici Bihaća njihovi susjedi zovu Mađarima (Madžarima), no nije taj nadimak, barem u prošlosti, bio ograničen samo na njih. Ivan Frano Jukić navodi da i u "nahiji staromajdanskoj i pridorskoj Bošnjaci zapadnoga obreda zovu sami sebe 'Kàrstjani', a drugi ih nazivaju 'Madžari'". Nošnja im je ista kao u katolika u banjalučkoj nahiji. "U nahiji bihaćkoj kàrstjane po isti način zovu 'Madžare'. Njihova je nošnja na polak turska, kao što i drugih kàrstjanah po sriedi Bosne..."[14] Jukić je vrlo dobro zapazio razlike u nošnji između "Mađara" u okolici Bihaća i Hrvata kojima susjedi daju isti nadimak a žive (živjeli su sve do sasvim nedavno) u okolici Ljubije, Sanskoga Mosta (Staroga Majdana kao nekoć važnijega naselja) i Bronzanoga Majdana (koji već nije daleko od Banjaluke). Ima, dakako, i nekih osnovnih srodnosti: u nekim vrstama obuće, u kroju košulje, pa i u dijelu, ali samo dijelu, oglavlja udate žene, u dugoljastoj povezači zvanoj (na obje strane) "rida". Nošnja djevojaka i žena iz okolice Bihaća doista upućuje na sličnost s odjećom Hrvatica u okolici Travnika pa i Gornjega Vakufa, ali i s odjećom Bošnjakinja, muslimanki. Vrlo je uočljivo da Bišćanke ("Mađarice") nikada nisu nosile pregače, a to je u Bosni značajka muslimanki na selu, tako gdje su do novijega doba nosile košulju a ne dimije. Nošenje pregače izostavljaju ljeti i Hrvatice u okolici Travnika, no nose ih kada je hladnije i kada ogrću sukneni haljetak bez rukava (zubun). Takav haljetak "Mađarice" iz okolice Bihaća nisu nosile. Nosile su, kao i žene iz srednje Bosne i kao Bošnjakinje, muslimanke, duge gaće ispod košulje i ukrasne metalne spone na pojasima. Kao i muslimanke omatale su glavu prevjesima od kupovna tanka tkanja, a djevojke su nosile kupovne kape s kićankama ("kitalije") ili sasvim plosnate, oble i dugoljaste male kapice domaće izrade ("pulalije") na koje su po vrhu našiveni stari novčići koji se vide nad djevojačkim čelom.[15] Kape pulalije (i spone na pojasu, uz

neke druge pojave) izričito upućuju na vrste nakita u našem dinarskom području, premda dosta toga iz kulture Hrvata u okolici Bihaća predstavlja i utjecaje iz drugih velikih regija. Područje obradbe tekstilnih vlakana pripada dijelom, čini se, značajkama panonske kulturne zone. Hrvatice u okolici Bihaća malo su obrađivale vunu, znatno više konoplju i lan, a obilje platnenih proizvoda s time je u skladu: ručnici, omotači za hranu koja se nosi na polje ili na dar, posteljina. Imale su i veoma razrađena pomagala za tu svrhu, tako više vrsti grebena za vlakno, veći i bolje izrađen tkalački stan no što je to inače u Bosni, a posebna im je značajka vrsta preslice. Preslica je važan kulturni pokazatelj, žene su često polagano napuštale jedan oblik i preuzimale drugi. Za Hrvatice u srednjoj i sjevernoj Bosni i za Bošnjakinje, muslimanke, na čitavom prostoru, vrlo je karakterističan tip takozvane stožaste ili konične preslice, dokazano slavenskoga podrijetla. Na vrhu drška, preslišća, nalazi se glava stožastoga oblika na koju se stavlja ili navija predivo, a u Bosni je ona većinom (za razliku od preslica zapadne Hercegovine) poseban odvojen dio. Muslimanke najčešće predu tako da preslica stoji uz njih zataknuta u kružni (rjeđe četvrtasti) podstavak, a upravo takve preslice imaju i Hrvatice u okolici Bihaća. Posebnost je da su razmjerno visoke, obilato ukrašene rezbarenjem i da samo u tom dijelu Bosne stožasta glava može dobiti i odvojen nastavak, da bi bila produžena radi navijanja dugoga vlakna. Nazivi te preslice i njenih dijelova jednaki su kao i u susjednih Bošnjaka, muslimana i dijelom predstavljaju posebnost u odnosu na ostale krajeve.[16] Iz djelatnosti žena u okolici Bihaća i slučajan bi posjetilac primijetio da one hranu omotanu u lijepo ukrašeno platno, rublje na pranje i ostale terete nose na glavi, što nije u skladu s pojavama na dinarskom području i može se, dakako, uspoređivati s takvim načinom nošenja tereta na području Jadrana i u nekim dijelovima uže Hrvatske. Nemamo još, nažalost, pregled pojava iz važne teme o naslijeđenim načinima nošenja tereta, no u dijelovima zapadne Bosne teret na glavi nose ponegdje i Bošnjakinje, muslimanke.[17]

Od razlika između prostorno izdvojene grupe Hrvata u okolici Bihaća i Hrvata u selima zapadno i istočno od rijeke Sane, također zvanih "Mađari", istaći se mogu neke od njih koje su dosad više zapažene i obrađivane. Jedna je od tih razlika vrlo izrazita: "Mađari" u području oko rijeke Sane bavili su se do početka 20. stoljeća vađenjem, taljenjem i kovanjem željezne (nekad i ponegdje i bakrene) rude, a toga u okolici Bihaća nije bilo.[18] U tom su predjelu Hrvati bili u prvom redu zemljoradnici, uz to i stočari, a rijeka Una davala je pojedincima mogućnost da se dijelom posvete i ribolovu. Muškarci u Golubiću bili su i zidari, obrađivali su meki kamen (bihacit) koji se u tom kraju može naći.[19] U selima Žegaru, Kraljama i napose u Vrkašiću bila su poznata središta za proizvodnju lončarske robe. Hrvati u okolici rijeke Sane nisu se bavili lončarstvom, proizvodima toga rukotvorstva snabdjevali su svoju okolinu Bošnjaci, muslimani iz širokoga kruga sela oko Sanskog Mosta (iz Husinovaca, Podbrižja, Tomine, a u posljednje doba napose iz Demiševaca). Riječ je u oba slučaja o lončarstvu s ručnim lončarskim kolom, ali upravo to kolo nije u središtima oko Bihaća i oko Sanskoga Mosta jednakih osobina i izrade. Ima i drugih razlika, premda su osnovne značajke zajedničke.[20] Za neke od lončara u selu Vrkašiću pričalo se da im pređi potječu iz Dalmacije, no kazivači su tvrdili i to da rukotvorci u tom selu "lončarstvo nisu naučili od doseljenika, nego da se tim zanatom bave od starina, prelazeći od oca na sina, 's kolina na kolino' kako oni kažu"[21]. Može se spomenuti da su se u Bosanskoj krajini (u užem smislu toga naziva) lončarstvom bavili i Bošnjaci iz Brezove Kose kod

Cazina, a njihov radni postupak i lončarsko kolo mogli bi biti slični kao u selima "Mađara". Jedino bi postojanje lončarske peći moglo biti starije, jer u okolici Bihaća ono je bilo sasvim novo. Tu, kao i u okolici Sanskoga Mosta, lonci su se pekli na otvorenom prostoru.[22]

Iz običaja Hrvata Bišćana može se ukratko istaći samo nešto dosad zapaženih osobina i posebnosti. Dobro im je bilo poznato, a bilo je to i vrlo uočljivo, tatauiranje, tako značajno za većinu bosanskih katolika i još više katolikinja. Izostaje taj običaj u nekim sjevernim i sjeverozapadnim hrvatskim selima i područjima, a nije ga bilo ni među "Mađarima" oko rijeke Sane, pa je njegova pojava u Hrvata oko Bihaća prostorno prilično udaljena od svojih usporednica u drugih bosanskih i hercegovačkih Hrvata. Motivi koji se izvode tatauiranjem (tetoviranjem) brojni su i često vrlo složeni, no obvezni su svojevrsni oblici križa. U okolici Bihaća možda je češća pojava križa ovdje zvanoga "kukaš" (svastike), a među ostalim znakovima nije rijetka virovita rozeta koju zovu "prešljen". Podsjeća ih ona na vrtnju pršljena na vretenu, žene ga tu još rabe (drugdje najčešće prazno vreteno po potrebi opterete bilo čime pogodnim što im je pri ruci). Posebnost je bila i tetoviranje određenih motiva duž lista ženske noge i izvođenje tetoviranja mješavinom čađe i meda, što je inače vrlo rijetko (čađa se miješa s vodom, mlijekom).[23]

U etnološkoj građi iz sela Kralja, u opisu pogrebnih običaja, spominje Ivan Klarić da ukopnici prije spuštanja pokojnika u grob "otvore još kovčeg, da ga sunce obasja i da ga rodbina poljubi"[24]. Namjera - da ga sunce obasja, biti će dio zanimljivoga vjerovanja o kojem je ponešto zapazio poznati proučavač stećaka Šefik Bešlagić. Jednom se bavio i temom s užega područja etnologije, jer mu se činilo da je, i uz stećke, naišao na običaj "dvostrukog sahranjivanja", to jest na pojavu da se nakon nekoga razdoblja namjerno otvara grob i da se sa zemnim ostacima obave neki običajni postupci. Nije to ni izdaleka poznato svuda u jugoistočnoj Europi, tek u Grčkoj, u Makedoniji i u dijelovima Srbije i, na sasvim drugoj strani, u Koruškoj (u Sloveniji i u Austriji). Tragajući za tim običajem Šefik Bešlagić je primijetio jedan podatak da narod ponegdje, prema iskustvu arheologa, rado prihvaća otkopavanje grobova iz želje da pokojnike "još jedanput sunce ogrije". Dobio je zatim i zasad sasvim neobičnu obavijest da je običaj otvaranja grobova bio nekada poznat i u muslimana u okolici Bihaća, no, čini se, bez drugih običajnih postupaka već samo stoga da "još jedanput sunce ogrije njihovog dragog pokojnika".[25] To je isto vjerovanje kao i u Hrvata u Kraljama, u njih izraženo prilikom pogreba, a i u cjelini ne mora ono biti suštinski sasvim povezano s običajem "dvostrukog sahranjivanja". O tom vjerovanju zasad još imamo premalo podataka i o njegovu značenju ne znamo ništa. Samo otvaranje grobova prate suprotna mišljenja, ne uvijek ista u različnim (no možda i u istim) krajevima, a može to ukratko osvijetliti zapis arheologa Luje Maruna iz Uzdolja kod Knina gdje su ljudi "vjerovali u teške nebeske kazne, ko bi njihove ostanke bud na koji način bez goleme nužde uznemirivao, a u neždi pako zadužbinom smatrali, da im suhe kosti opet sunce Božje ogrije, kako se ovo čuje od našega pučanstva pričati"[26].

Od zanimljivih, zasad još nedovoljno ispitanih podataka iz običaja Hrvata u okolici Bihaća spomenuti se može i potpun nedostatak običaja paljenja panja "badnjaka". U sjevernijim dijelovima Bosne badnjak se ne pali na ognjištu, badnjak je grana koja se stavlja na krov kuće, rjeđe je to stablo koje se uz kuću prislanja. U Bišćana starosjedilaca nema ni te vrste badnjaka, oni jedino znaju da njihovi susjedi Hrvati iz

Like pale panj badnjak na ognjištu.[27] Istraživač božićnih običaja Hrvata u Bosni i Hercegovini o. Tomo Marković misli doduše da je u okolici Bihaća nekoć "svuda bio masivan badnjak, panj", no njegov podatak potječe samo iz Žegara (Podzavalja), a zatim iz samoga Zavalja (gdje žive Ličani). Za ostala sela ne donosi on podatke.[28] U okolici Bihaća prije bi trebalo očekivati badnjak kao lijeskovu ili hrastovu granu koja se ne spaljuje. Za takav je običaj o. Tomo Marković utvrdio da ga je u nekim krajevima bilo, ali je u novije doba iščeznuo (tako u Hrvata oko rijeke Usore).[29] Radi li se i u okolici Bihaća o gubitku običaja (o čemu kazivači u posljednjim desetljećima ništa nisu znali) trebat će tek utvrditi. Nestajanjem badnjaka, panja, glavnje koja se pali, shvatljivo je, nestajala su ognjišta, nestajanje drugih oblika badnjaka, već u prošlosti, teže je objasniti.[30] Spomenuti se može da u srcu Bosne ima krajeva ili pojedinih sela gdje nije poznat badnjak ni u kojem obliku. Čuli su za kićenje bora, pa će tako u Gornjem Orašcu, u Pougarju, odmah spomenuti svoj običaj kićenja velikih grana na Cvjetnicu. Takav je običaj poznat i u selima u okolici Bihaća.[31] U tim je selima za Božić značajan božićni kruh, "litnjak", s reljefno izvedenim motivima na površini, s križem među čijim su kracima predstavljeni simboli plodnosti, orač, domaće blago, kokoš s pilićima. Ni tako oblikovani hljebovi nisu poznati svuda u Hrvata u Bosni; poznati su, dakako, u nekim dijelovima Hrvatske.[32]

Pokušali smo dotaći samo neke od dosad više zapaženih pojava iz baštinjene kulture Hrvata u okolici Bihaća. Koliko je toga ostatak iz predturskih vremena, koliko je toga zajedničko s pojavama u Bošnjaka islamske vjere ili potječe, možda, iz suživota s njima, a koliko je pojava zajedničkih s Hrvatima u nekim dijelovima Hrvatske ili u pojedinim dijelovima Bosne, tek će trebati utvrđivati. Pažljivo će trebati dokazati i podrijetlo i značenje njihova nadimka, imena "Mađari", no već je vidljivo da svi oni Hrvati u Bosni koji su njime obilježeni nemaju sasvim istu naslijeđenu kulturu. I ne primaju taj naziv jednako. Hrvatima oko Bihaća on je dobro poznat, ne vrijeđa ih, katkad se s njime šale, no nije on njihov, vlastiti. Do toga stupnja nije tu došlo. U mnogim selima oko rijeke Sane ime "Mađari" bilo je pogrdno i vjerojatno ga se stoga nerado sjećaju. Takvih pojava oko etničkih nadimaka uvijek ima i za bar neke od njih moglo bi biti od značenja sabiranje svih podataka o bosanskim Hrvatima, "Mađarima" i o smislu njihova naziva.

Napomene:

1. *Ivan Klarić*, Kralje (u turskoj Hrvatskoj), Narodni život i običaji, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 6, Zagreb, 1901, 76.
2. *Radoslav Lopašić*, Bihać i Bihaćka Krajina, Mjestopisne i poviestne crtice, Zagreb, 1943, 40.
3. *Berislav Gavranović*, Povijest franjevačkog samostana Petrićevac i franjevačkih župa u Bosanskoj Krajini, Dobri pastir, 9, Sarajevo, 1959, 176 i navedeni izvor (broj stanovnika je prema izvoru, jer je u djelu B. Gavranovića pogreška; navedeno je 20 ljudi).
4. *Luka Đaković*, Prilozi za demografsku i onomastičku građu Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1979. (prema vlastitom zbiru koji ne mora biti savršen; u djelu nisu ni izdaleka iskorištene sve mogućnosti klasifikacije podataka informatičkim putem); *Berislav Gavranović*, n. dj., 176 donosi, prema navedenom izvoru, brojku od 442 vjernika, što, čini se, nije točno.
5. *Luka Đaković*, n. dj. (na više mjesta uz prezimena: Arvath, Barich, Colachovich, Deian, Dogan, Gaglian, Gargich, Ivanchovich, Mali, Sutina; neka se od njih ovdje osamljeno javljaju u odnosu na ostala područja Bosne); vlastiti ispisi iz Matice krštenih župe Bihać, 1771-1785.
6. *Berislav Gavranović*, n. dj., navedeno mjesto.

7. *Luka Đaković*, n. dj. (uz prezimena: Banovich, Cognevich, Covac, Cragniza, Filipov, Gargich, Illich, Matcho, Micho, Perissich, Philippovich, Pialich); *Stanko Sielski*, Naše selo Golubić, Socijalno-medicinski pregled, 11, Beograd, 1939, 209, 210; vlastita zapažanja i zapisi iz 1965. i 1966. godine.
8. *Berislav Gavranović*, n. dj., 179-184.
9. *Isto djelo*, 176-177.
10. *Stjepan Pavičić*, Seobe i naselja u Lici, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 41, Zagreb, 1962, 264-265.
11. *Dušan Drljača*, Prilog proučavanju porekla imena "Madžar" u severozapadnoj Bosni, Zbornik krajiških muzeja, 1, Banja Luka, 1962, 124-125 i navedeni izvori.
12. *Boris Barun*, Narodni običaji i dušobrižništvo u okolici Bihaća, Dobri pastir, 7, Sarajevo, 1956, 155.
13. *Luka Đaković*, n. dj., 25, 148; *Dominik Mandić*, Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae, Chicago-Roma, 1962, 175 (vizitacija biskupa Marijana Bogdanovića).
14. *Ivan Frano Jukić*, Putovanje po Bosni godine 1843., Kolo, 5, Zagreb, 1847, 21-22.
15. *Ivan Klarić*, n. dj., 76-81; nešto podataka potječe iz vlastitih zapažanja iz šezdesetih godina kada su, napose žene, još nosile osnovne dijelove baštinjene odjeće i kada su po koji njen stariji dio imale sačuvan; podaci u djelu I. Klarića često su sažeti i bez dovoljnih opisa.
16. *Jasna Andrić-Matijević*, Tipovi preslica na području Muzeja Bosanske krajine, Zbornik krajiških muzeja, 2, Banja Luka, 1964, 61-63 (72, 73, 74) te nešto kasnije vlastiti zapisi iz Kralja i Golubića; za ostala pomagala pri obradi vlakana usp. *I. Klarić*, n. dj., 88-90, 101.
17. Podaci su iz vlastitih zapažanja, a mogućnost šire obrade teme trebale bi pružiti upitnice Etnološkoga atlasa koje posjeduje Etnološki zavod Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.
18. Od starijih podataka može se usporediti: *Ivan Frano Jukić*, n. dj., 16-17 i *isti autor (Slavoljub Bošnjak)*, Zemljopis i poviestnica Bosne, Zagreb, 1851, 47, 48, 49.
19. Usp. *S. Sielski*, n. dj., 212-214.
20. *Ante Kalmeta*, O seljačkom lončarstvu u zapadnoj i srednjoj Bosni, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Istorija i etnografija, Nova serija, 9, Sarajevo, 1954, 138-148.
21. *Isto djelo*, 144.
22. *Cvetko Đ. Popović*, Lončarstvo Bosne i Hercegovine, 2, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Istorija i etnografija, Nova serija, 12, Sarajevo, 1957, 24-26; *Ante Kalmeta*, n. dj., 143, 147-148.
23. *Mario Petrić*, Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda, Karakteristike, uloga i porijeklo, Sarajevo, 1973, Disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, napose str. 92, 93, 113, etnološke karte; uz to navedeni izvori i vlastiti zapisi iz Kralja i Golubića (pretežno korišteni u navedenom djelu).
24. *Ivan Klarić*, Porod, ženidba, smrt, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 27, Zagreb, 1930, 174.
25. *Šefik Bešlagić*, O običaju "dvostrukog sahranjivanja" kod naših naroda, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Etnologija, Nova serija, 29, Sarajevo, 1974, 207.
26. *Lujo Marun*, Ruševine crkve Sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira, Starohrvatska prosvjeta, Nova serija, 1, Zagreb-Knin, 1927, 272.
27. *Boris Barun*, n. dj., 148; vlastita ispitivanja.
28. *Tomo Marković*, Božićni običaji Hrvata u Bosni i Hercegovini, Etnološka istraživanja i građa, 2, Zagreb, 1940, 65.
29. *Isto djelo*, 28.
30. Usp. *Milovan Gavazzi*, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, Zagreb, 1988², 132-133, 142.
31. Vlastiti podatak iz Gornjega Orašca, župa Dobretići, Jajce (za sela oko Bihaća usp. *B. Barun*, n. dj., 146); badnjak uopće nije poznat u nekima od sela oko Gornjega Vakufa, a ima i sela u kojima je badnjak ili glavnja, ili stablo prislonjeno uz kuću (prema vlastitim podacima; *T. Marković*, n. dj., 64. ima iz toga kraja podatak samo iz jednoga sela).
32. *Boris Barun*, n. dj., 149 i vlastiti podaci; *Tomo Marković*, n. dj., 38 -kao najpomnije izrađene ističe "kreševske, fojničke, sutješke i varcarske (Mrkonjić-Grad) *krsnice*"; o takvim hljebovima usp.: *Milovan Gavazzi*, Oko podrijetla jednoga blagdanskog peciva južnih Slavena, u: Vrela i sudbine narodnih tradicija, Zagreb, 1978, 38-43.

Nikica TALAN

Život i djelo Luísa Vaza de Camõesa

Portugalci su razmjerno mali narod, no udio tog naroda u svjetskoj kulturnoj povijesti krajnje je nesukladan njegovoj (statističkoj) malobrojnosti. Tome je zacijelo u velikoj mjeri pridonio i poseban splet povijesno-zemljopisnih okolnosti (kompleks geografske zabačenosti i odsječenosti od Europe, opkoljenost oceanom i Španjolcima...) koje su žitelje iberskog Zapada naprosto prisilile da se "odmetnu" u nepoznati prekooceanski svijet. Ta njihova prekomorska "avantura" imala je dalekosežne posljedice kako za portugalsku nacionalnu povijest, tako i za europsku, odnosno svjetsku povijest uopće. Kratko vremensko razdoblje u kojem je Portugal (uz Španjolsku) bio vodeća svjetska imperijalna velesila na portugalskom je nacionalnom biću ostavilo neizbrisive tragove ponosa, ali, istodobno, i očaja i sjete *(saudade)* zbog nepovratno prohujalog luzitanskog sjaja. Tragični "oživljci" Velikih Otkrića (mala početna slova ove sintagme Portugalci bi zasigurno doživjeli kao svetogrđe, pa ćemo se stoga i mi podložiti njihovoj grafiji!) najviše će se osjetiti upravo kod onih koji su "čuđenje u svijetu" - kod pjesnika. Dapače, moglo bi se reći kako gotovo da i nema portugalskog pjesnika od šesnaestog stoljeća na ovamo koji se, na izravan ili neizravan način, u većem ili manjem dijelu svog stvaralaštva, ne bi dotaknuo problema "kolektivne (podsvjesne) traume" prouzročene Otkrićima (i svime onime što taj fenomen Otkrića podrazumijeva). U tom je smislu posebno znakovit slučaj najvećeg luzitanskog pjesnika svih vremena (i najvećeg pjesnika portugalskog jezičnog izraza uopće) - Luísa Vaza de Camõesa - čiji kako epski tako i lirski opus uvelike odražava krivulju prevrtljive sudbine šesnaestostoljetnog Portugala - krivulju začuđujuće podudarnu s Camõesovom osobnom životnom sudbinom. Možda je i to jedan od razloga što je baš L. V. de Camões sinonim ne samo portugalske književnosti, nego i kulture i civilizacije uopće. Da bismo, međutim, u potpunosti shvatili razloge takvog poistovjećivanja, moramo se najprije upoznati s Camõesovim životom i djelom, tim više što je to dvoje (prema mišljenju velike većine "camõesologa") u potpunosti neodjeljivo.

Tko god se prihvati istraživanja Camõesova života i djela, odmah će zapaziti kako na tom području postoji niz golemih, na prvi pogled sasvim nerješivih protuslovlja. Najveće od tih protuslovlja vjerojatno je ono između količine Camõesovih životopisa (u tom pogledu Camõesa po svoj prilici ne bi mogao nadmašiti nijedan drugi portugalski autor!) i količine pouzdanih podataka koji se odnose na život i rad tog najvećeg luzitanskog pjesnika. Postoji, naime, svega sedam povijesno vjerodostojnih dokumenata o Camõesu: kraljevsko pomilovanje za zlodjelo što ga je Camões počinio na Tijelovo 1552. ranivši jednog dvorskog namještenika, dozvola za objavljivanje *Luzitanaca,* te rješenje o godišnjoj potpori od 15000 reiša što se imala isplaćivati kroz tri godine; ostala četiri dokumenta su produženje roka za isplaćivanje godišnje potpore. To je, eto, arhivska građa koja zaslužuje potpuno povjerenje. Sve ostalo što se zna o Camõesovu životu spada u područje nagađanja, usmenih predaja, legendi, izvještaja temeljenih na prvim pjesnikovim životopisima ili pak više ili manje proizvoljnih tumačenja zasnovanih na mnogobrojnim biografskim referencama i aluzijama sadržanim u Camõesovim tekstovima. Stanje, međutim, postaje još zamršenije imamo li u vidu

niz falsifikata što su se pojavili još za pjesnikovog života, a naročito (neposredno) poslije njegove smrti, budući da je stanovit broj osoba bio zainteresiran da pojedine epizode iz Camõesova života (posebno one vezane uz pjesnikovu ljubav) ne prodru u javnost. Tako, prema Joséu Hermanu Saraivi,[1] svatko tko pažljivije čita prve Camõesove životopise steći će dojam da su njihovi autori znali o Camõesu znatno više no što su rekli. O razlozima prešućivanja nekih podataka može se nažalost samo nagađati.

Prvi Camõesov životopis, koliko je dosad poznato, potječe od Pedra de Mariza. Riječ je o životopisu što čini sastavni dio predgovora *Luzitancima* iz 1613. U tom se predgovoru ističe kako je komentar što ga je de Mariz objavio uz Camõesov ep napisao neki Manuel Correia. Poslije smrti spomenutog Correie de Mariz je na dražbi kupio njegov komentar *Luzitanaca*, preradio ga (dozvolu za to dobio je, navodno, od samog Correie) i dao ga tiskati. Zanimljivo je da de Marizovo izdanje, osim komentara M. Correie, sadrži i de Marizov vlastiti komentar, pri čemu obrazloženja što ih je glede tiskanja obaju komentara dao de Mariz proturječe jednom drugom. Osim toga, verzija Camõesova životopisa što je on nudi u nekim je elementima posve oprečna verziji Correie. Dakle, već u prvom poznatom spisu koji se bavi Camõesovim životom (objavljenom svega 33 godine nakon pjesnikove smrti) susrećemo niz nepoznanica i, u najmanju ruku, dvojbenih mjesta. No unatoč tome de Marizov tekst ima golem historiografski značaj jer su se njime služili gotovo svi kasniji Camõesovi životopisci. J. H. Saraiva će s pravom naglasiti kako prilikom čitanja tog teksta treba uzeti u obzir ne samo obavijesti što ih on eksplicite sadrži, nego i one što ih namjerno izostavlja. "Bilo koji životopisac onog vremena smatrao je važnim kako pitanje mjesta rođenja tako i pitanje škole što ju je dotična osoba pohađala. De Mariz je to izostavio, kao što je izostavio i sve što je Camões radio do 25. godine: gdje je živio, koga je služio, kakav je posao obavljao, kako je zarađivao kruh. Sve je to bilo u vezi s vrlo 'škakljivim' razdobljem njegova života, smjerajući na ono na što de Mariz, iz nekog razloga, radije nije želio podsjećati."[2]

Jedanaest godina kasnije (1624) objavljen je novi Camõesov životopis, ovaj put iz pera velikog Camõesova štovatelja, evorskog kanonika i erudita Manuela Severima de Farie. I de Faria je, kao i njegov prethodnik de Mariz, imao priliku upoznati još žive Camõesove suvremenike, što se može zaključiti na temelju podrobna opisa pjesnikova tjelesnog lika. Usprkos tome što je čitao de Meriza (kojega, uostalom, citira u svom tekstu), de Faria gotovo da se i nije osvrtao na podatke što ih je ovaj ostavio o Camõesu. Najznačajnija novost koju evorski polihistor uvodi u proučavanje Camõesa metodološke je naravi. Naime, tragovi pjesnikova života, prema njegovom mišljenju, mogu se iščitati iz samog djela, "koristeći ponajviše ono što Luís de Camões kazuje o sebi u svojim stihovima, u kojima pjesnici i inače ostavljaju svoje životopise."[3] Proučivši stoga pažljivo svu dostupnu mu Camõesovu liriku, de Faria je iz nje rekonstruirao najveći dio Camõesova životopisa: progonstva, putovanja, poslove što ih je pjesnik obavljao, tamnice u koje je zatvaran, no, kao ni de Mariz, ni on se nijednom riječju ne osvrće na Camõesov život prije odlaska u progonstvo (što je također vrlo znakovito!).[4]

Posljednji sedamnaestostoljetni životopisi Camõesa su oni što ih je jedan od najvećih "camõesologa" u povijesti - Manuel de Faria e Sousa - napisao za monumentalna izdanja *Luzitanaca* i *Rima* (Rimas). *Luzitanci* su objavljeni u Madridu 1639, dok je rukopis *Rima* (priređen za tisak još 1649), zbog Sousine smrti[5] objavljen tek 1685. u Lisabonu (i to u necjelovitom obliku). Iz kratkih, ali vrlo jasnih aluzija što

ih nalazimo u Sousinom izdanju *Luzitanaca* očevidno je da je Faria e Sousa znao gotovo svu istinu o intimnoj Camõesovoj životnoj (ljubavnoj) drami, s čime se može dovesti u vezu činjenica da je on sam dospio u madridski zatvor, dok su mu knjigu koju je izdao zaplijenile vlasti u Lisabonu. "Zatvor i zapljena bili su kratkog vijeka, jer je u međuvremenu došlo do 'intervencije odozgo'. Ono što je, međutim, ostavilo dugotrajne posljedice jest kampanja nepovjerenja što se digla protiv pisca. Postalo je obvezatno da se Faria e Sousa drži autorom u čije tvrdnje ne treba vjerovati. Ta je predrasuda doprla sve do naših dana, ostavljajući teške posljedice kako glede samog istraživanja Camõesova života, tako i glede identifikacije velikog dijela Camõesove lirike... Istraživači kasnijih razdoblja bezbroj su ga[6] puta kopirali, citirajući ga samo zato da bi ga vrijeđali."[7]

U narednom - osamnaestom stoljeću o Camõesu se vrlo mnogo pisalo, ali se nije došlo ni do kakvih novih spoznaja. Gotovo isto se može reći i za devetnaesto stoljeće, kada, u skladu s poetikom romantizma, Camões doduše postaje najveći genij što ga je iznjedrio Portugal, ali, usprkos tome, nema nikakvih novih otkrića o njegovoj krajnje zagonetnoj životnoj putanji. Od Camõesovih životopisa nastalih u tom razdoblju obično se izdvajaju dva što su još za života njihovih autora postali obavezna lektira svim proučavateljima Camõesa. Prvi je životopis podgrofa Juromenhe, objavljen 1860. u okviru Camõesovih "Sabranih djela" (Obras Completas). Životopis je vrijedan pažnje jer je njegov autor prvi put u povijesti camõesologije sustavno prionuo uz arhivska istraživanja, pronašavši neke od izvornih dokumenata koji su i danas najvažnije vrelo podataka za Camõesovu biografiju. Drugi Camõesov životopis iz tog razdoblja djelo je njemačkog luzitanista Wilhelma Storcka. Njemački izvornik tog životopisa objavljen je 1890, a portugalski prijevod 1897. (prevela ga je D. Carolina Michaëlis de Vasconcelos, koja se i sama proslavila kao jedan od najvećih stručnjaka za Camõesovo stvaralaštvo). Storckov romansiran Camõesov životopis (koji zapravo spada u područje beletristike) uvelike je utjecao na mnogobrojna kasnija slična djela kojima su oskudni autentični podaci o Camõesu služili samo kao "natuknice" za njihove više ili manje fantastične "varijacije na zadanu temu". Najzagonetnije razdoblje Camõesova života - ono prije odlaska u Indiju - postaje tada omiljena tema raznih romanopisaca. Zadnjih desetljeća gotovo sve biografske studije o Camõesu uglavnom variraju mitove stvorene tijekom proteklih stoljeća, ne trudeći se da ih, koliko je moguće, razluče od zbilje. Posljednji značajan životopis Luísa de Camõesa duguje se ne nekom znanstveniku - "camõesologu", već, pomalo paradoksalno, "čovjeku beletristike" - romanopiscu Aquilinu Ribeiru koji 1958. objavljuje Camõesovu biografiju "koja po mnogo čemu predstavlja napredak u odnosu na ranije biografije".[8]

"Ukratko: ono što se danas zna o Camõesovu životu manje je od onog što je 1639. objavio Faria e Sousa. Stanje sadašnjih spoznaja o Camõesu još se u biti svodi na ono što je 1860. 'zacementirao' životopis Juromenhe, uz ispravak gdjekoje pojedinosti, koji, međutim, ne razjašnjava cjelinu."[9]

Navedeni citat, preuzet iz knjige *A Vida Ignorada de Camões (Nepoznat život Camõesa)* Joséa Hermana Saraive, mogao bi se doduše shvatiti i kao svojevrsno "pretjerivanje" spomenutog autora, koji na taj način želi "skupiti poene" za originalnost vlastite rekonstrukcije Camõesova života. Pročitavši, međutim, čitav niz tradicijom "posvećenih" Camõesovih životopisa[10] i usporedivši ih s citiranom Saraivinom knjigom, došao sam do zaključka da je Saraiva, po svoj prilici, ipak najbliže istini, odnosno da

njegova verzija Camõesova životnog puta najviše odgovara zbilji jer za nju jamči sam Luís Vaz de Camões. Naime, goleme praznine u Camõesovoj biografiji J. H. Saraiva nastoji popuniti oslanjajući se na brojna Camõesova autobiografska svjedočanstva rasuta gotovo po svim njegovim pjesničkim tekstovima. U stvari, moglo bi se s punim pravom reći da svekolika Camõesova književna ostavština predstavlja opsežnu, ponajviše šifriranu (sic!) pjesnikovu autobiografiju - autobiografiju koju je Saraiva, čini se, uvelike uspio dešifrirati na četiri stotine stranica svoje knjige. Stoga će se i ovaj naš prikaz Camõesova života (a dijelom i pjesništva) ponajviše temeljiti na spomenutom Saraivinom djelu.

U mnogim svojim pjesničkim tvorevinama Camões izrijekom tvrdi kako njegovi stihovi predstavljaju svojevrsno "izvješće" o osobno proživljenom iskustvu. Iako bi se možda moglo pomisliti da su takve pjesnikove izjave naprosto uobičajeni "stilski ukrasi", pažljiv uvid u cjelinu Camõesova djela pokazuje da je Pjesnik[11] u pravu. "Ne poznajem nijednog drugog portugalskog pisca tog razdoblja u kojeg bi se tako ustrajno naglašavala istinitost i autobiografski značaj pjesničkog djela" - zaključit će J. H. Saraiva.[12] Navest ćemo tek jedan primjer iz bogatog Camõesova opusa. Riječ je o dvije završne strofe soneta "Enquanto quis Fortuna que tivesse..." (soneta koji je trebao biti uvod u nikad pronađenu Camõesovu zbirku):

O svi vi što Amor srce vam draži
žudnjama raznim! U knjizi toj kada
čitali budete zgode što pišu

čiste su istine, nipošto laži . . .
Po ljubavi vašoj zbit će se tada
stihovi moji u vama da dišu.

Doslovan prijevod: "O vi što vas Amor prisili da robujete raznim željama! Kada u kratkoj knjizi budete čitali o tako raznolikim događajima, znajte da je riječ o istinama, a ne o hinjenjima... A znajte i to da ćete moje stihove razumjeti prema tome kako sami budete ljubili." (U camõesovskom rječniku to bi značilo: "kako sami budete trpjeli ljubavne boli.")[13]

Upravo u navedenim stihovima leži ključ Saraivine interpretacije Camõesova pjesničkog djela, "alfa i omega" kojeg je Camõesova gospodarica i najveća (a, čini se, i jedina istinska) pjesnikova ljubav - prelijepa grofica Violante de Andrade - osoba koja će u najvećoj mjeri odrediti Camõesovu životnu sudbinu. Zato će i naša pozornost, poslije Camõesa, biti ponajviše usmjerena na tu ženu, koja je desetljećima oblikovala pjesnikov ne samo životni nego i stvaralački put.

Camõesov život

Što se tiče vremena Camõesovog rođenja, pretpostavlja se da je rođen 1524. ili 1525. godine. Pretpostavka se zasniva na podatku što ga je zabilježio M. de Faria e Sousa. De Sousa, naime, piše da je Camões 1550, dakle u vrijeme kad se prvi put prijavio kao kandidat za odlazak u Indiju, imao 25 godina (premda je, prema nekima, kako bi postigao što izvjesnije izglede za primitak u prekomorsku službu u Indiji,

vjerojatno zatajio koju godinu, tvrdeći da je mlađi no što je doista bio). O mjestu Camõesovog rođenja životopisci se ne slažu. Najčešće se navode četiri grada: Lisabon, Alenquer, Coimbra i Santarém. Većina se biografa opredjeljuje za Lisabon kao pjesnikovo rodno mjesto, no J. H. Saraiva (oslanjajući se na jednu Camõesovu elegiju[14]) zaključuje da Camões najvjerojatnije nije rođen u portugalskoj prijestolnici, već negdje u provinciji.[15] Pretpostavka o Alenqueru temelji se na tri stiha iz epa *Luzitanci*,[16] gdje se pjesnik na spomenuti grad osvrće s takvom nježnošću s kakvom se ne osvrće ni na koje drugo mjesto u cijelom epu. Riječ je o pretpostavci koju se ne smije posve isključiti, iako ne postoji nikakav konkretni dokaz koji bi je mogao potkrijepiti. Što se tiče Coimbre, izbor tog grada duguje se isključivo aluzijama na "vode Mondega" što ih nalazimo u tri Camõesove pjesme. "Rijeka što prolazi kroz Coimbru vezana je uz Camõesove ljubavi. Upravo uz tu rijeku počela je Camõesova dugotrajna i dramatična ljubavna povijest. To je sve što se sa sigurnošću može o tome reći."[17] Santarém se pak spominje jer su nekadašnji Camõesovi životopisci navodili podatak prema kojem Camõesova majka (odnosno, točnije, obitelj Macedo kojoj je pripadala) vuče podrijetlo iz tog grada. "Jedini zaključak koji se može izvesti jest da ne znamo gdje se Camões rodio; od mnogih nepoznanica koje se tiču njegovog života ova zasigurno nije najozbiljnija. Rodno je mjesto igralo tako malu ulogu u Camõesovom djelu da on nikad nije prepoznatljivo ukazao na nj."[18]

U svakom slučaju, razlozi zbog kojih Camões jobovski proklinje dan u koji se rodio zacijelo se ne mogu svesti na mjesto rođenja, već prije na okolnosti u kojima se rodio. A da ga je već samim činom rođenja doista snašlo veliko zlo, pokazuje i sonet "O dia em que naci moura e pereça ...", iz kojeg ćemo, za ilustraciju, navesti tek prvu strofu:

Nek dan što me rodi umre potpunce,
nek vječno mu vrijeme povrat uskrati;
no ako ipak na svijet se vrati,
nek u tome času pomrči sunce.

Očito je, dakle, da se pjesnik, što tako potresno parafrazira biblijsku Knjigu o Jobu, rodio u okolnostima koje mu nipošto nisu mogle jamčiti sretan život i blistavu karijeru. Zapreku tome, prema J. H. Saraivi,[19] predstavljalo je nekoliko čimbenika. Prije svega, Camões nije rođen kao plemić, već kao običan pučanin. Da on doista nije bio plemić po rođenju (a najvjerojatnije niti "po dekretu"!) u to više ne sumnja nijedan nepristran istraživač koji se dao na proučavanje postojeće histioriografske građe.[20] Uostalom, nema nikakvog protuslovlja u tome da je pjesnikov otac Simão Vaz bio *cavaleiro-fidalgo*,[21] a sin mu Luís običan pučanin, jer spomenuta titula nije stečena rođenjem, već zaslugama, pa, prema tome, nije bila nasljedna. Što se tiče samog prezimena Camões, istina je da ga je pjesnik dijelio s istoimenom plemićkom obitelju galješkog podrijetla koja je krajem XIV. stoljeća doselila na područje Portugala, ali je (kako ističe J. H. Saraiva[22]) krajnje dvojbeno mogu li se stari ljetopisi sumnjive historiografske vrijednosti, po kojima bi Luís Vaz de Camões bio izdanak drevnog galješkog plemstva, uopće smatrati vjerodostojnim. Sama pak činjenica da je prezime Camões vrlo rijetko u Portugalu još ništa ne dokazuje o tome da bi Luís Vaz bio potomak plemenitih Galježana. Glede pak Camõesove majke - Ane de Macedo, "plemenite žene

iz Santaréma" - valja spomenuti kako se njezino ime prvi put javlja u životopisu de Mariza, pri čemu je znakovito to što se u nekim dokumentima (uključujući i samu de Marizovu biografiju!) uopće ne navodi da je bila udana za Camõesovog oca Simaoa. Iz toga se (kao i iz treće i četvrte strofe IV. pjevanja *Luzitanaca*, gdje se govori o bogovima-bastardima) može naslutiti kako je možda i Camões bio vanbračno dijete. Osim toga, postoje stanovite naznake na osnovu kojih bi se, premda bez konkretnih arhivskih dokaza, moglo pretpostaviti da je Camões bio "novokršćanin" (cristão-novo), tj. potomak pokrštenih Židova,[23] što je također mogao biti razlog snažne doživotne "obilježenosti". Stoga se na kraju nameće zaključak da uzroke Camõesovog proklinjanja vlastitog rođenja valja tražiti među njegovim neprijepornim plebejstvom (i, shodno tome, siromaštvom na koje je trajno bio osuđen), te možebitnim vanbračnim rođenjem i židovskim podrijetlom. No "ulje na vatru" Camõesove nesreće dolila je zasigurno njegova gospodarica - već spomenuta Violante de Andrade.

Na mnogim mjestima u Camõesovoj lirici susrećemo pjesnikove aluzije na služenje u kući gospodara, pri čemu je to služenje redovito povezano s ljubavnom dramom što se odvijala između sluge i jednog ili više članova dotične kuće. Tu temu obrađuje i jedan od najčuvenijih Camõesovih soneta "*Sete anos de pastor Jacob servia ...*":

Sedam je ljeta pastir Jakob bdio
nad stadima oca Rahele krasne;
da zasluži ruku brđanke stasne,
sedam je ljeta tek o tome snio.

Dani mu tekli u ozračju nade,
već pogled njen razlog bješe mu sreće;
no Laban lukavstvu tad se uteče,
i mjesto Rahele Leu mu dade.

Prijevaru videć tužno siroče
što mu pastirče uskratila mlado,
kao da ne bje izvršen zadatak,

služiti novo sedmoljeće poče,
prozboriv: "I dalje čuvo bih stado,
no ljubavi dugoj život je kratak.

Sigurno nije slučajno što je Camões, koji je inače vrlo rijetko posezao za obradom biblijskih tekstova, posegnuo upravo za spomenutom epizodom iz Knjige Postanka (pogl. 29), tim više što je Lea, koju je Laban podmetnuo Jakobu umjesto Rahele, majke Dine, a *Dina* je opet, kao što ćemo vidjeti, anagram imena jedne Violantine kćeri koju je Pjesnik htio oženiti kako bi mogao nesmetano održavati ljubavnu vezu s njezinom majkom.

Pomno analizirajući mnogobrojne stihove u kojima se Camões autobiografski (ali, dakako "šifrirano"!) osvrće na ljubav prema ženi u čijoj je kući služio, J. H. Saraiva utemeljeno zaključuje kako je nedvojbeno riječ upravo o grofici Violante de Andrade.

Kada P. de Mariz 1611. piše prvi životopis Camõesa još je svježa uspomena na pjesnikovu vezu s groficom Violante, pa životopisac, da izbjegne opasan skandal, prešućuje njezino ime, ograničivši se na to da navede kako iza Camõesovog progonstva stoji neka njegova ljubavna veza na Dvoru (na osnovu čega je dio kasnijih Camõesovih biografa krajnje neutemeljeno zaključio da je riječ o Catarini de Ataíde ili čak o samoj kraljevni D. Mariji). Oko tri desetljeća kasnije M. de Faria e Sousa će se "zaletjeti" i izrijekom spomenuti Violantino ime.Reakcija na taj njegov "verbalni delikt" bila je, međutim, žešća no što je itko mogao i pomisliti, a sam Sousa završio je, kako smo već spomenuli, u zatvoru. Zanimljivo je da će i Lope de Vega, u jednom prizoru iz *Doroteje*,[24] govoreći o velikim ljubavima pojedinih iberskih pjesnika, odnosno književnika (kao što su, primjerice, Montemayor, Montalvo, Cervantes ili Garcilaso), uz Luísa de Camoesa vezati upravo ime njegove Violante.

Violante de Andrade se doduše nije mogla dičiti kraljevskim precima, kao njezin muž D. Francisco, ali je zato pripadala jednoj od najbogatijih obitelji u Portugalu, koja je uz to dala čitav niz značajnih književnih imena.[25] Njezin otac Fernao de Álvares, koji je bogatstvom stekao plemićku titulu te se nakon toga počeo potpisivati s "de Andrade", udao ju je za D. Francisca de Noronhu, potomka slavne grofovske obitelji Linhares. Udaja se zbila svakako prije 1535, jer se iz jednog kraljevskog dokumenta doznaje da su Violante i Francisco tada već vjenčani te da je Violante u to doba imala 13, a muž joj Francisco preko 30 godina.[26] Camões je, razvidno je to iz jedne njegove pjesme,[27] počeo raditi u kući grofa Noronhe, odnosno grofice de Andrade (kako se i nakon udaje nastavila potpisivati D. Violante), neposredno nakon njihove ženidbe. Obitelj Noronha posjedovala je veliku kuću u Lisabonu, tik do čuvene starogradske četvrti Alfame, na tzv. Campo das Cebolas,[28] no ljubav pjesnika prema njegovoj prelijepoj, svega dvije godine starijoj gospodarici rodila se ne u Lisabonu, već u malom mjestu Sao Martinho do Bispo nedaleko Coimbre, uz samu rijeku Mondego. Tu je, naime, D. Francisco, kao nadarbenik (komendator) Kristovog reda (Ordem de Cristo), imao prilično veliku nadarbinu, provodeći na njoj veći dio života zajedno s obitelji.[29] Camões na nekoliko mjesta u svojoj lirici spominje "vedre", odnosno "bistre" i "blage" vode Mondega koje se mogu dovesti u izravnu vezu s popijevkom (cançao) X, gdje je voljena žena - gospodarica (ama) uzrok strahovite pjesnikove ljubavne boli, baš kao i u sonetu "Doces águas e claras do Mondego ...", koji su mnogi pogrešno uzimali kao dokaz da je Camões studirao u Coimbri (dok su neki, kako smo vidjeli, na temelju toga tvrdili da je on rođen u toj sveučilišnoj prijestolnici Portugala):

Oj bistre i blage vode Mondega,
vi spokoju preslatki spomena mog,
gdje himbena nada mi pripravi log
pošto me davno oslijepi od svega:

od vas se dijelim; no kao da snivam,
sjećanje na vas još toli je svježe
da zauvijek ono uz vas me veže;
i što sam dalje, to bliže vam bivam.

"Uvjerljivo je da Camões prešućuje pravo ime voljene žene, imajući u vidu svoj položaj u odnosu na nju", zaključuje J. H. Saraiva, naglašavajući kako je ipak moguće da je njezino ime sadržano u onim pjesmama za koje je Camões mislio da će ih čitati samo Violante. U pjesmama pak pisanim za "javnost", uz nekoliko krajnje prepoznatljivih aluzija na gospodaričino ime ("violeta", "viola" i sl.), D. Violante se najčešće krije pod imenima kao što su, primjerice, Zora (Aurora), Sunce (Sol), Venera (Vénus), Galateia, ali ona je, jednako tako, i Zvijer (Fera), Tigrica (Tigre), Tvrdi Kamen (Pedra Dura), Razularena Vučica što prodaje ljubav (Loba Isenta que amor vende) ...[30] Tako oprečan "repertoar" imena što ih Pjesnik nadijeva ljubljenoj ženi može se objasniti izrazito ambivalentnim osjećajima što ih je Violante gajila prema Camõesu.

Naime, sretno razdoblje pjesnikove ljubavi prema plavokosoj gospodarici, i ujedno najsretnije razdoblje njegova života uopće, trajalo je svega četiri godine (od 1540. do 1544), za vrijeme kojih je D. Francisco boravio u Parizu kao veleposlanik Porugala u Francuskoj. Upravo u tom razdoblju Camões je "propjevao" i upravo tada je stvorio znatan dio svog lirskog opusa. Opreka između ovog sretnog, idiličnog vremena i vremena nakon 1544. godine jedna je od najčešćih tema Camõesovog pjesništva nastalog poslije D. Franciscovog povratka iz Francuske i preseljenja obitelji Noronha u Lisabon.[31] Jer ljubav prema D. Violante - ljubav koja je za Camõesa bila najsvetiji osjećaj što ga je ikada upoznao (o čemu će pjevati sve do smrti), za njegovu je gospodaricu bila tek prolazna zabava koju si je priuštila kako bi razbila provincijsku dosadu izazvanu višegodišnjom odsutnošću supruga. Iz ljubavnih ispovijesti što ih nalazimo u Camõesovim stihovima može se odčitati kako je Camõesa najviše boljelo Violantino odbijanje da mu se ponovno potpuno preda, kao i njezina neprekidna nevjera. Optužbe zbog nevjere i ljubomorne aluzije na suparnike javljaju se u mnogim Camõesovim sonetima, ali i u nekim eklogama i odama, što jasno pokazuje u kojoj je mjeri Pjesnik bio "opsjednut" tjelesnim i duhovnim[32] čarima svoje gospodarice. O dometu te "opsjednutosti" najbolje svjedoči neobičan, za ono vrijeme gotovo "sulud" plan što ga je Camões razradio zajedno (sic!) s Violante. O čemu je zapravo riječ?

Na temelju mnogobrojnih mjesta iz Camõesove lirike, ali i epa *Luzitanci,* José Hermano Saraiva je došao do zaključka kako je Comões, uz podršku same Violante, kanio oženiti Violantinu kćer Joanu u koju se (negdje između 1547. i 1550) iskreno zaljubio, opazivši da je djevojka "slika i prilika" njezine majke. U međuvremenu se, međutim, prevrtljiva Violante (najvjerojatnije zbog ljubomore na rođenu kćer) nenadano okrenula protiv Camõesove (ali i vlastite!) zamisli, zbog čega je Pjesniku prijetila životna opasnost.[33]

Brojne su pjesme u kojima Camões aludira na djevojku koju je ljubio a koja je preminula u cvijetu mladosti. Po J. H. Saraivi riječ je nedvojbeno o Joani de Noronha koja se u Camõesovim stihovima nerijetko javlja pod imenom *Dinamene*. "Mislim da je djevojka koju je zvao Dinamene ona ista u kojoj je vidio sliku i priliku svoje gospodarice: Joana, Aónia, Ana, Diana, Nise, Natércia, Terciana, Tétis u lirskoj epizodi iz Adamastora. Bol zbog njezine dramatične smrti jedna je od učestalih tema [Camõesove] lirike. Ta je bol nadahnula jednu od najslavnijih epizoda *Luzitanaca*, a povezana je i s oprekom između Ljubavi i Sjećanja, te Babilona i Siona."34 Njome je nadahnut i najpoznatiji Camõesov sonet - "Alma minha gentil, que te partiste ...", kao i čuveni sonet "Cara minha inimiga, em cuja mão ..." iz kojega se može rekonstruirati kakvom je smrću umrla mlada Joana:

Din-dumšanko draga, u čije ruke
sudbina ljuvenu sreću mi preda,
zemlja u sebi počivat ti ne da,
ne bi li moje potrajale muke.

Nikad iz voda neće da isuši
vanredna tvoja i vrsna ljepota;
no dokle u meni bude života,
uvijek u mojoj živjet ćeš duši.

Pa ako mi opori uzmogne spjev
spomen obećat dugovječan cvijetu
te ljubavi istinske štono je snih,

vjekovječno moj će te slaviti pjev;
jer sve dok bude sjećanja na svijetu,
tvoj epitaf uvijek moj biti će stih.

Pozivajući se na "Osmu dekadu" Dioga Couta mnogi su Camõesovi životopisci držali da je djevojka kojoj je posvećen ovaj sonet, kao i drugi soneti iz tzv. ciklusa o Dinameni, zapravo mlada Kineskinja što se utopila u ušću Mekonga kad je s Camõesom putovala iz Macaoa u Indiju. Odavno je, međutim, dokazano da je navodni Coutov tekst koji se odnosi na spomenutu "Kineskinju" falsifikat iz XVII. stoljeća, sastavljen kako bi se prikrio identitet prave osobe čija je smrt nadahnula citirani Camõesov sonet. J. H. Saraiva pak opravdano pretpostavlja da je ta osoba, zvana DINAMENTE, upravo D. I-oana N-oronha A-ndrade, čija se obitelj običavala potpisivati i prezimenom MENEses (pa je time odgonetnut ovaj neobični kriptonim upotrebljavan još u antičkoj književnosti, naročito kod Hesioda[35]). Naime, premda ne postoji nijedan dokument koji bi izrijekom spominjao D. Joaninu smrt i premda su nestali popisi putnika što su tijekom 1550. godine putovali iz Portugala u Indiju, po Saraivi, ima dovoljno uvjerljivih razloga za tvrdnju kako je D. Joana bila prisiljena da spomenute godine otputuje u Indiju, kamo, međutim, zbog brodoloma nikada nije dospjela, utopivši se u moru. Pritom je itekako indikativno da ne samo što nema nikakvih dokumenata o D. Joaninoj smrti, nego su tajnovito iščezli i svi dokumenti o njezinom životu (pa je tako, primjerice, ime D. Joane namjerno ispušteno i iz "Rodoslovne povijesti portugalske kraljevske kuće"[36]), što dokazuje da je obitelj, odnosno rodbina nesuđene Pjesnikove supruge nastojala pod svaku cijenu suzbiti spomen na (onodobnom društvu) krajnje skandaloznu ljubavnu vezu, odnosno bračnu ponudu. Stoga se u potpunosti obistinila proročanski izrečena misao iz posljednjeg stiha soneta da će upravo Camõesovi stihovi biti jedini trajan spomen na djevojku koja je morala umrijeti kako bi spasila obiteljsku "čast". Za samu smrt D. Joane Camões izravno okrivljuje njezinu majku Violante (koja nije htjela, a možda ni mogla ispuniti svoja ranija obećanja glede Camõesovog braka[37]), ali i oca - D. Francisca de Noronhu koji je osim Joanine smrti imao na duši i smrt prvorođenog sina D. Antónia de Noronhe koji je, kao sedamnaestogodišnji mladić, poslan na sjevernoafričko bojište kako bi se "izliječio" od "nedostojne" ljubavi. D. Francisco je, naime, prosudio da životna odabranica njegova sina ne zadovoljava "hijerarhijsku

podobnost", tj. da je nešto nižeg društvenog položaja od D. Antónia, zbog čega je izjavio da sina radije želi vidjeti mrtvog negoli oženjenog protiv očeve volje. Želja mu se uskoro ostvarila u jednoj bitci s Maurima nedaleko Ceute, negdje tijekom 1549. D. Antonijeva smrt najviše je pogodila njegovog prijatelja Luísa Vaza de Camõesa koji je mladom grofu Noronhi posvetio neke od svojih najljepših pjesama, i to ne samo zbog svoje ljubavi prema Antonijevoj majci i sestri Joani, nego i zbog toga što je i sam, kao ratnik-prognanik, prošao kroz dvogodišnji "pakao Ceute".

Analizirajući dalje Camõesovu autobiografsku popijevku (cançâo) br. X (u kojoj se, između ostalog, govori o pjesnikovom nesretnom rođenju, o ženi koju mu je sudbina dodijelila za gospodaricu, o ljepoti djevojke što predstavlja sliku i priliku gospodaričinu, zbog čega je osuđena na pogibeljnu odiseju ...), J. H. Saraiva se posebno zaustavlja na posljedicama koje je Pjesnik trpio uslijed spomenutih ljubavnih veza s majkom i kćerkom. Među te posljedice ubrajaju se i dva progonstva. Na osnovi druge Camõesove elegije ("Aquela que de amor descomedido"), ali i pomno proučene arhivske dokumentacije,[38] Saraiva je došao do zaključka kako Pjesnik nije otišao dobrovoljno na sjevernoafričko ratište (što je inače bio uvelike rasprostranjen običaj među mnogim njegovim vršnjacima koji su time stjecali mogućnost znatno bržeg napredovanja u karijeri), nego je na to bio prisiljen. Naime, kao što se može razabrati iz elegije III, Violante se požalila da je Camões u svom ljubavnom žaru nespretno dao naslutiti kako je između njih "nešto bilo", zbog čega su se dvorske dame prema njoj počele odnositi s krajnjim prezirom. Kakav god bio neposredan povod Camõesovu progonstvu, neosporno je (u tome se slažu svi Camõesovi životopisci) da je u pozadini svega bila pjesnikova skandalozna ljubav. Nedugo nakon povratka iz Ceute (iz koje se Pjesnik vraća prilično nagrđen jer je u bici izgubio jedno oko), Camões je osuđen na novo progonstvo, ovaj put unutar portugalskih granica.

"Vrlo velika skupina pjesama - skupina koja predstavlja jezgru i dominantu cjelokupnog (Camõesovog) lirskog opusa - daje naslutiti dugotrajno i okrutno ispaštanje povezano s Violante, no ovaj put ne više kao sa *slatkom varkom* njegove ljubavi, nego kao sa Zvijeri, ženom što je otvrdnula uslijed osvetničkog bijesa i ljubomore. Životopisci to razdoblje zovu razdobljem *progonstva u Ribateju*[39] jer se u elegiji *O sulmonense Ovídio Desterrado*, često zvanoj i *elegija o progonstvu,* susreću naznake mjesta što dokazuju da se progonstvo na koje se aludira u toj poemi dogodilo negdje uz obale Teja. Budući da se samo mjesto progonstva izrijekom ne navodi, camõesolozi predlažu Santarém, Constânciu, Almoutrol, pa čak i Alenquer, usprkos činjenici da je ovaj potonji gradić prilično udaljen od rijeke."[40]

Najvjerodostojnijom se ipak čini tvrdnja prema kojoj je L. de Camões po povratku iz Ceute prognan u mjesto Punhete, danas zvano Notável Vila de Constância (o čemu postoji i usmena predaja koja se sačuvala sve do naših dana). No bez obzira na to je li Camões bio prognan u Punhete ili u neko drugo mjesto Ribateja, činjenica je da u zatočeništvu trpio strahovite duševne i tjelesne patnje. O tome svjedoči i potresni autobiografski sonet "Em prisões baixas fui um tempo atado ...":

Uzama bijah časovito vezan,
rad vlastitih bludnji sramotno mučen;
još i sad za sobom lanac svoj vučem,
što nažalost smrću rano bje srezan.

Naime, prema uvjerljivom tumačenju J. H. Saraive,[41] Camões je za Joaninu smrt doznao upravo u zatvoru (u Constâncii, odnosno Punheteu), na koji je bio osuđen u vrijeme svog drugog progonstva. Kao što je već ranije spomenuto, Joana se, po svoj prilici, utopila, i to za vrijeme ekspedicije D. Afonsa de Noronhe, koja je iz Lisabona krenula put Indije u travnju 1550. Vijest o tome stigla je u Portugal u ljetu 1551. Stoga "rezanje zatvorskog lanca", odnosno oslobađanje iz zatvora (o kojemu se govori u citiranoj strofi navedenog soneta) Pjesnik duguje Joaninoj smrti. Znakovit je pritom prilog "nažalost"[42] koji jasno pokazuje što je Camõesu značila ljubav prema okrutnoj gospodarici i želja da ženidbom konačno riješi svoju najveću traumu (poslije one ljubavne!) - traumu prouzročenu nesrazmjerom između vlastite duhovne veličine i bijednog društvenog položaja na koji je bio osuđen rođenjem. No Camõesova golema patnja zbog "vlastitih bludnji", odnosno "pogrešaka" (erros) bila je ne samo duševne (smrt Joane, izdaja ili, u najblažem slučaju, nevjera D. Violante), nego i tjelesne naravi. Iz povijesti portugalskog sudstva poznato je naime, da su u procesu sudskog ispitivanja gotovo svi osumnjičeni (osim višeg plemstva, doktora znanosti i političkih dužnosnika) bili podvrgnuti tada uobičajenom postupku mučenja zvanom "o trato da polé" ("obrada", tj. mučenje koloturom).[43] Optuženika bi polegli na dasku vezavši ga užetima povezanim s koloturom. Svaki pojedini pokret koloture prilikom mučenja zvao se "trato".[44] Mučenja su se odvijala unutar skale od jednog, jednog i po do dva pokreta koloturom. Ako optuženik ne bi htio priznati ono što se od njega tražilo, mučenje bi se nastavilo sve dok se ne bi onesvijestio od boli. U načelu takvo mučenje nije imalo za posljedicu smrt optuženika, pogotovo ako se radilo o mlađoj osobi, no, njegovi su se tragovi redovito osjećali do kraja života. U mnogobrojnim stihovima (uključujući i citirani sonet) Camões aludira na mučenje kojemu je bio podvrgnut za vrijeme jedne takve sudske istrage. Štoviše, poznato je[45] da mu je zdravlje potkraj života, zbog mučenja u zatvoru (Punhetea), bilo toliko narušeno da se morao kretati pomoću štake. U tom kontekstu doživotne tjelesne i duševne boli (kao posljedice zatvorskog mučenja, odnosno Joanine smrti i Violantine nevjere) valja čitati i stih: "još i sad za sobom lanac svoj vučem" - stih koji nedvojbeno pokazuje kako su događaji koji su se zbili neposredno prije, kao i za vrijeme zatočeništva (u Punheteu) ostavili neizbrisiv trag u cjelokupnom Camõesovom životu i djelu.

Ne može se pouzdano utvrditi kada je završilo ovo prvo Camõesovo progonstvo. Najvjerojatnije iza ljeta g. 1551, kad je, po svemu sudeći, Pjesnik doznao za Joaninu smrt koja ga je oslobodila daljnjeg izdržavanja kazne. Uslijedilo je kratko razdoblje života na slobodi da bi, nakon poznatog događaja koji se zbio na blagdan Tijelova 1552,[46] Camões ponovno završio u tamnici. Naime, toga dana u ulici Santo Antão (nedaleko čuvenog lisabonskog trga Rossio) izbila je svađa između dvorskog sluge Gonçala Borgesa i dvojice maskiranih kavgadžija, inače Camõesovih prijatelja. U svađu se odmah uključio i sam Camões, ranivši mačem spomenutog dvorskog slugu. Ovaj incident ne samo da će označiti kraj Camõesovog "kavgadžijskog" i krajnje pustolovnog načina života,[47] nego će istodobno biti uvod u predstojeću Pjesnikovu "indijsku epizodu". Naime, budući da mu je G. Borges oprostio napad, Camões nije osuđen na smrt, nego mu je dosuđena osmomjesečna kazna zatvora, relativno visoka novčana odšteta i progonstvo u Indiju.[48] Zatvorsku je kaznu izdržavao u lisabonskoj tamnici Tronco, što neprijeporno dokazuje da te, 1552. godine, nije imao plemićku titulu, jer je navedena tamnica bila namijenjena isključivo neplemićima. Taj dokaz dodatno

potvrđuje i napomena uz listu putnika što su 1553. putovali iz Lisabona u Indiju: "Luís de Camões, ŠTITONOŠA (ESCUDEIRO), sin Simãoa Vaza de Camõesa i Ane de Sá, otputovao je[49] 1553. na lađi *Galega*. Jamac mu je bio Belchior Barreto."[50] Naime, riječ *escudeiro* u Portugalu Camõesovog vremena upotrebljavala se uglavnom za označavanje titule kojom su se oslovljavali pučani (dakle, neplemići) u službi plemićkih obitelji.[51] Plemićki gospodari su se nerijetko koristili njihovom, u pravilu, veoma širokom naobrazbom kako bi prikrili vlastitu intelektualnu "sirovost" i nedostatak opće kulture.[52] U načelu su *escudeiros* bili autodidakti koji su otvoreno prezirali akademsku "mudrost" i titule, učeći ne samo iz knjiga što su spadale u tada obvezatne općekulturne priručnike, nego, još više, iz (osobno proživljenog) iskustva i "knjige Prirode". Stoga se, prema J. H. Saraivi,[53] može opravdano pretpostaviti da ni Luís Vaz de Camões, poput ostalih pripadnika svog društvenog staleža, nije "gubio vrijeme" u dvoranama slavnog Coimbrskog sveučilišta, nego je svoje izvrsno poznavanje botanike, povijesti, zemljopisa, kozmologije, Ptolomejeve astronomije, filozofije, latinskog jezika i književnosti uopće (napose klasične) zacijelo stjecao lektirom "ex privata diligentia",[54] kao i bogatim životnim iskustvom.

To se iskustvo posebno produbilo u Indiji, gdje je Pjesnik proveo punih četrnaest godina. Ni o tom indijskom razdoblju Camõesovog života nema mnogo podataka, no kad se objedine svi poznati povijesni izvori (uzimajući u obzir i autobiografske dijelove epa *Luzitanci*), dobiva se prilično jasna predodžba o krajnje nesretnoj sudbini koja je Pjesnika pratila u dalekoj Aziji.

Čim je, nakon izuzetno napornog šestomjesečnog putovanja, stigao u indijski grad Gou (tada upravno središte svih portugalskih kolonija na azijskom kontinentu), Camões je poslan u vojni pohod u pokrajinu Malabar, a ubrzo zatim sudjelovao je i u portugalskoj vojnopomorskoj ekspediciji koja je imala zadatak razbiti tursku trgovačku flotu na Istoku. Poslije ovih ratnih okršaja uglavnom se više nije micao iz Goe, obavljajući, kako se čini, ponajviše administrativne poslove. U jednom svom pismu poslanom iz toga grada Luís de Camões piše: "O ovoj vam zemlji mogu reći to da je ona majka pokvarenim gadovima, a maćeha čestitim ljudima."[55] Premda mu se nekoliko puta ukazala prilika da se obogati, njegova rastrošnost (kako ističe već prvi Camõesov životopisac) nije mu dopustila da tu priliku iskoristi. Da bi ga spasio bijede, tadašnji potkralj Indije imenovao ga je upraviteljem dobara pokojnih i nestalih Portugalaca na području Kine. Obnašanje te dužnosti donijelo mu je, međutim, više štete negoli koristi jer je, vraćajući se iz Macaoa (gdje je uredovao i gdje je, po svoj prilici, nastao najveći dio *Luzitanaca*), na ušću Mekonga doživio brodolom u kojemu je izgubio ne samo svu svoju imovinu, nego i (kako se može zaključiti na osnovi nekih naznaka[56]) imovinu, odnosno novac, ureda za pokojne i nestale osobe na čelu kojeg se dotad nalazio.[57] Vrativši se u Gou, gdje je trebao položiti račun o poslovanju spomenutog ureda, optužen je i zatvoren zbog pronevjere dobara kojima je upravljao, ali je uskoro pušten budući da je uspio dokazati svoju nevinost.[58] "Tada mu je bilo obećano neko dobro mjesto, ali ga nikada nije dobio i uglavnom je živio oskudno. I sam se znao šaliti na račun svoga siromaštva, pa bi govorio prijateljima da će ih pozvati na večeru ako će se zadovoljiti da im u tanjure mjesto jela stavi po jednu pjesmu. Ali kako ga nevolje nikada nisu puštale na miru, tako je opet dospio u zatvor, jer ga je neki lihvar tužio zbog dugova. Spasio se tako što je guverneru poslao jednu šaljivu pjesmu pa je ovaj naredio da ga puste."[59]

Iako je Camões za svog boravka u Indiji imao priličan broj zaštitnika i prijatelja među (visokim) plemićima što su ondje službovali i iako mu je izuzetna pjesnička darovitost osiguravala stanoviti ugled, ipak je njegov društveni položaj bio u potpunom neskladu sa zaslugama za domovinu. Stoga je, mučen domotužjem i željom da opet bude u blizini one "što svom je ljubljaše silinom", neprestance razmišljao o povratku u Portugal. Još nešto ga je, međutim, vuklo u domovinu: silna želja da objavi *Luzitance*. Jedini nepremostivi problem bio je kako namaknuti novac za put, no i za to se uskoro našlo sretno rješenje. Naime, Camõesov prijatelj - kapetan Pêro Barreto Rolim putovao je 1567. u Mozambik, ponudivši Pjesniku da će ga povesti na svom brodu (uz odgodu plaćanja) i obećavši mu unosan posao u toj istočnoafričkoj portugalskoj koloniji. No Camões, koji nije imao "dlake na jeziku", u međuvremenu se posvađao sa svojim prijateljem kapetanom koji je zahtijevao da mu se isplati dug. Kako nije imao čime platiti, kapetan ga je pune dvije godine držao u zatočeništvu. Tek kad su 1569, na putu iz Indije u Portugal, u Mozambik stigli neki pjesnikovi prijatelji (među kojima se nalazio i čuveni portugalski povjesničar Diogo de Couto), isplativši Barretu Camõesov dug i podijelivši među sobom trošak daljnjeg Camõesovog prijevoza do Portugala, Camões je mogao nastaviti put u domovinu, kamo stiže u proljeće 1570.

Bio je to tužan povratak, jer glavnim gradom Portugala u to je doba harala pošast kuge, zbog čega je najveći dio pučanstva izbjegao u seoska područja. Grad pjesnikove mladosti ostao je gotovo posve pust. Camõesova nekadašnja gospodarica D. Violante de Andrade zbog svog je "slobodnog ponašanja" (na koje će u jednom izvještaju madridskom dvoru upozoriti i španjolski veleposlanik u Portugalu[60]), kao i zbog skanadala koji je izbio kad se pročulo za njezinu vezu s L. de Camõesom, sve više zapadala u nemilost dvorskog javnog mnijenja. Ugled stare i slavne grofovske obitelji Noronha (odnosno Linhares) bio je nepovratno poljuljan. Između D. Violante i muža joj D. Francisca u međuvremenu je došlo do ozbiljnog sukoba koji je, kako se čini, završio rastavom ("od stola i postelje"). D. Francisco je nastavio živjeti pustinjačkim, gotovo redovničkim načinom života, preminuvši (1574) na glasu svetosti, dok je njegova (nekadašnja) supruga i dalje nastavila sablažnjavati "krijeposne matrone", nadživjevši muža više od tri desetljeća (umrla je 17. listopada 1605). Duboko ojađen Violantinom prevrtljivošću i vjerolomstvom, očajan zbog Joanine smrti i razočaran nezahvalnošću Domovine, Camões sve više nalazi utjehu u vjeri. Pohađa tečaj moralne teologije u lisabonskoj crkvi São Domingos, zanimajući se za misticizam i religiozne teme uopće. Jedna od najčešćih tema Camõesove lirike nastale u tom potkrajživotnom razdoblju jest gotovo barokna "opsjednutnost" ništavnošću i prolaznošću ovozemaljskog života:

Kako iz ljeta u ljeto se duži
moj dugačak, zamoran, romarski hod!
Života mi skoro će pristati brod
što kratkovijek sad još utaman kruži![61]

Neposredno po povratku u Portugal Camões se nadao da će mu, osim vjere, stanovitu utjehu i zadovoljštinu za patnje kroz koje je prolazio tijekom proteklih desetljeća, donijeti i tiskanje njegova životnog djela - junačkog epa *Luzitanci*. Prema svjedočanstvu prvog Camõesova životopisca *Luzitanci* su dovršeni ne u Indiji, već u

Lisabonu. Pouzdano se zna da je 1570. napravljen čistopis rukopisa epa po nalogu grofa D. Afonsa de Portugal. Preostalo je još da se pronađu "sponzori" koji će financirati tiskanje (za koje bilo neophodno pribaviti golemu svotu od oko 40000 reiša). Poznato je da se Camões obraćao za pomoć mnogim plemićima, crkvenim i svjetovnim velikodostojnicima (uključujući i samog kralja), kao i sinovima glavnog junaka poeme - Vasca da Game. Krajnje je, međutim, neobično da nikada nitko nije uspio otkriti tko je na kraju doista snosio troškove tiskanja Camõesove epopeje. U svakom slučaju, Camões je očito imao nekog bogatog zaštitinika koji je svakako htio ostati nepoznat. Tko god on bio, imao je zacijelo valjane razloge zahtijevajući da ga se ne spominje.[62] O tim se razlozima danas može samo nagađati, no čini se da bi oni ipak mogli biti političke naravi.

Luzitanci, naime, izlaze u vrijeme kada u Portugalu vlada velika politička napetost i borba za vlast. Formalno je vlast u rukama tada osamnaestogodišnjeg kralja D. Sebastijana, no stvarno Portugalom vladaju braća Câmara - Luís Gonçalves (kraljev ispovjednik) i Martim Gonçalves (nositelj raznih visokih političkih dužnosti na dvoru). Znatan dio plemstva mrzio je braću Câmara, optužujući ih da su oko kralja stvorili "vakuum", sprečavajući da mu se bilo tko približi. Puk je pak vjerovao da je kralj u biti dobar, ali zaveden od mrske braće-vladara. Budući da je svatko tko bi se javno usudio upozoriti na činjenicu kako je monarh zapravo lutka u rukama zloglasne braće završavao u progonstvu ili zatvoru, uskoro je pronađen nov, mnogo manje opasan način izražavanja narodnog nezadovoljstva - putem anonimnih pamfleta. Proučavajući stil ovih pamfleta J. H. Saraiva je došao do zanimljive spoznaje kako taj stil pokazuje neobičnu sličnost sa stilom onih dijelova epa *Luzitanci* u kojima se prikriveno, ali krajnje prepoznatljivo kritizira onodobno političko vodstvo Portugala.[63] Stoga se s vrlo velikom sigurnošću može zaključiti kako je autor anonimnih političkih pamfleta koji su početkom sedamdesetih godina šesnaestog stoljeća kolali Portugalom nitko drugi do Luís Vaz de Camões. Podudarnost između sadržaja pamfleta i *Luzitanaca* po Saraivi je toliko očigledna da se ne može govoriti ni o kakvoj slučajnosti.[64] Dokazuje to nepobitno i objavljivanje Camõesovog epa koje je izazvalo politički skanadal bez presedana u povijesti Portugala. Camõesov mecena bio je očito svjestan "političkí-subverzivog" učinka do kojeg će dovesti tiskanje *Luzitanaca* i zbog toga je mudro prosudio da ne bi bilo poželjno otkriti svoj identitet. Da ironija bude veća, Camõesova epopeja ne samo što izlazi s kraljevskim dopuštenjem nego je sam kralj njezinom autoru odobrio godišnju novčanu potporu za uzdržavanje, i to, važno je naglasiti, nakon izlaska knjige koja je nedvosmisleno bila uperena protiv kraljevog načina vladanja (odnosno, točnije, nevladanja) državom. Postavlja se dakle pitanje kako je uopće bilo moguće da Camõesovo djelo prođe neoštećeno kroz škare svemoćne inkvizicijske cenzure?!

Odgovor na nj čini se prilično jednostavan. Naime, u vrijeme prvog izdanja *Luzitanaca* glavni inkivizitor (cenzor) u Portugalu bio je D. Sebastijanov ujak (brat kraljeve bake), infant D. Henrique, "čovjek od književnosti", veliki zaštitnik književnika i umjetnika uopće. No bez obzira na to, Camõesov ep teško da bi dobio inkvizitorski "imprimatur" da nije bilo još jedne sretne okolnosti. Ta okolnost bila je činjenica da je i D. Henrique, kao i L. de Camões, oštro osuđivao način vladanja svog nećaka D. Sebastijana što se dao voditi ("za nos") od braće Câmara koji, prema starom infantu, "nisu zaslužili drugo doli da ih se spali na lomači ..."[65] "Doista je, dakle, razumljivo zeleno svjetlo Inkvizicije. Camões je služio kao njezin instrument u velikoj borbi za

osvajanje političke vlasti u kraljevstvu u kojemu je svima bilo jasno kako je kralj, sam po sebi, nesposoban da vlada."[66] Camõesu je uvelike pomoglo i to što se u *Luzitancima* negativno izražava o isusovcima koji su u Portugalu imali veliki broj neprijatelja kako među samim pripadnicima Inkvizacije - dominikancima, tako i među još uvijek moćnim, premda formalno razvlaštenim krugovima kakav je, primjerice, bio onaj oko stare kraljice D. Catarine, udovice D. Ivana III, koja je, pošto joj je onemogućeno da nastavi vladati zajedno s unukom D. Sebastijanom, postala središtem oporbenog političkog stožera u zemlji. Tako dominikanac p. Bartolomeu Ferreira, koji je bio zadužen za cenzuru Camõesova epa, ne samo što nije našao ništa što bi, prema njegovu mišljenju, podlijegalo cenzuri, nego je Camõesovo djelo unaprijed žestoko branio od mogućih napada pojedinih kritičara, najpohvalnije se izražavajući o njegovu autoru: "Autor u njemu[67] pokazuje mnogo darovitosti i mnogo erudicije na području humanističkih znanosti."[68]

Spomenuto je već da je kralj D. Sebastijan neposredno po objavljivanju *Luzitanaca* Camõesu dodijelio novčanu potporu od 15000 reiša godišnje.[69] Ako se ta brojka podijeli s 365 dana u godini, dobije se svota od 41 reiša dnevno. Radi se otprilike o desetini onodobnog godišnjeg prihoda jednog prosječno plaćenog odvjetnika, odnosno o polovici godišnjeg dohotka portugalskog zidara ili tesara onog vremena. Već odavno su Camõesovi životopisci izračunali kako je njegova godišnja pripomoć odgovarala zaradi jednog prosjaka koji bi dnevno isprosio oko 40 reiša. Službeni kraljev historiograf primao je, usporedbe radi, 400000 reiša godišnje. Valja, međutim, naglasiti kako ni ta više nego bijedna svota koju je Camões dobivao nije redovito isplaćivana, pa je (prema izvješćima Comõesovih biografa) njegov rob Antonio noću prosio hranu za sebe i svog gospodara. Osim toga, prema kraljevskoj odredbi, rješenje o isplati novčane pomoći Camõesu odnosilo se samo na trogodišnje razdoblje, nakon čega je bilo potrebno izdati novo rješenje za sljedeće tri godine, zbog čega se Camões nalazio u stanju trajne neizvjesnosti. Rješenja o isplati Camõesove novčane potpore historiografski su zanimljiva i zbog toga što otvaraju jedan do danas neriješen problem. Naime, u prvom od njih (onom iz 1572) Camões se oslovljava s "cavaleiro-fidalgo de minha casa", tj. "vitez-plemić moje (kraljevske) kuće". Moglo bi se, dakle, zaključiti da je kralj zajedno s novčanom potporom Camõesu dodijelio i plemićku titulu. U kasnijim ispravama,[70] međutim, Camõesovo ime nije popraćeno nikakvom titulom. Budući da se u svim službenim dokumentima onog vremena uz ime osobe na koju se dotični dokument odnosi obavezno navodila i njezina plemićka titula, J. H. Saraiva smatra kako Luísu de Camõesu nije dodijeljena takva titula jer bi se, u protivnom, ona nalazila u svim rješenjima o isplati novčane pomoći koja su nam sačuvana. Navođenje titule u rješenju iz 1572. godine može se lako objasniti zabunom činovnika koji je sastavljao dokument.[71]

Nisu nažalost poznate okolnosti u kojima je Pjesnik preminuo. Zna se da je umro u Lisabonu, ali se ne zna gdje. P. José Índio će doduše izvijestiti kako ga je vidio gdje "umire u jednoj bolnici u Lisabonu bez plahte da se pokrije, nakon što se proslavio u Istočnoj Indiji i preplovio 5500 milja",[72] no vjerodostojnost njegove primjedbe, zapisane uz jedan primjerak *Luzitanaca*, krajnje je dvojbena, budući da ne postoji nijedan pouzdan historiografski dokument koji bi je potkrijepio. U tim danima "velikog straha i očaja",[73] kada su, nakon smrti kardinala D. Henriquea, svi tjeskobno iščekivali invaziju Španjolaca, smrt velikog pjesnika prošla je posve nezapaženo. Na nadgrobnoj ploči, postavljenoj petnaest godina kasnije zaslugom velikog Camõesovog štovatelja Gonçala

Coutinha (koji je dao sakupiti pjesnikove posmrtne ostatke), navodi se da je Camões umro godine 1579. (pri čemu se ne spominje ni mjesec ni dan smrti):

OVDJE LEŽI LUÍS DE CAMÕES KRALJ
PJESNIKA SVOG VREMENA. ŽIVIO JE JAD-
NO I BIJEDNO A TAKO JE I UMRO GODI-
NE 1579.

Kasnije su proučavatelji Camõesova života, na temelju dokumenata kojima se Camõesova "mirovina" poslije njegove smrti dodjeljuje pjesnikovoj majci, ustanovili točan datum Camõesove smrti: 10. lipnja 1580. Taj dan se danas u Portugalu slavi kao nacionalni blagdan. Mnogi će tvrditi kako nije slučajno što je Camões umro iste godine kad su Španjolci okupirali Portugal.

"Umro je stari isluženi vojnik, koji više nije bio sposoban za oružje da brani svoju zemlju. Ali zato je ostavio svoju epopeju, kao najjaču obranu svog naroda i jezika. I zaista, tek pošto su izgubili slobodu, Portugalci su uvidjeli što za njih znače *Luzitanci*. Za 60 godina okupacije izašlo je 28 izdanja tog djela, među njima i dva španjolska prijevoda. Zanimljivo je uz to spomenuti da je J. Pinto Ribeiro, inspirator ustanka protiv Španjolaca, 1640, sam svojom rukom komentirao Camõesov ep. Tri stoljeća kasnije španjolski pisac Juan Valera će reći: '*Luzitanci* su najveća prepreka ujedinjenju svih dijelova Pirinejskog poluotoka. Camões se diže između Španjolske i Portugala kao snažan zid i teže ga je oboriti nego sve utvrde i gradove.'"[74]

(Nastavlja se)

BILJEŠKE

1. V. Saraiva, José Hermano: *Vida Ignorade de Camões*, Publicações Europa-América, Lisboa, 2s. a., str. 17.
2. Isto, str. 21.
3. Isto, str. 23.
4. Govoreći o tom razdoblju Camõesova života, uglavnom se ograničio na proizvoljne "fantastične konstrukcije". Tako će, primjerice, polazeći od "blagih voda Mondega" ("serenas águas do Mondego"), što ih Camões spominje u čuvenom sonetu "Doces águas e claras do Mondego ...", zaključiti kako je Luís Vaz de Camões studirao u Coimbri.
5. Umro je te iste, 1669. godine.
6. Misli se na Faria e Sousu.
7. Sp. djelo, str. 24.
8. Isto, str. 26.
9. Isto, str. 26.
10. Od kojih je većina gore ukratko prikazana.
11. Kako portugalska tradicija zove, odnosno piše Camõesa, po uzoru na srednji vijek kada se za Aristotela naprosto pisalo "Filozof".
12. Isto, str. 45.
13. Upravo zbog ovakvih ispovijesti Camões je tijekom sedamnaestog stoljeća najviše napadan od mnogobrojnih protivnika.
14. Riječ je o elegiji "Correntes águas frias do Mondego ..." (V. sp. djelo, str. 62.)
15. V. o tome sp. djelo, str. 62.
16. Treće pjevanje, 61. strofa.
17. Sp. djelo, str. 62.

18. Isto, str. 63.
19. V. sp. djelo, str. 63.
20. V. isto dj., str. 55.
21. Tj. pripadnik nižeg plemstva (nešto kao naš "šljivar" ili "boljar").
22. V. sp. djelo, str. 55-56.
23. Tako je, primjerice, nedavno otkriven rukopis *Luzitanaca* iz šesnaestog stoljeća, koji bi se mogao nazvati hebrejskom verzijom tog Camõesovog epa objavljenog 1572. godine. Rukopis bi mogao biti židovska obrada *Luzitanaca*, što ju je načinio neki učeni Židov, ali bi, jednako tako, mogao biti i prijepis Camõesovog izvornika koji je sam autor preradio, odnosno "kristijanizirao" kako bi epopeja uopće mogla biti objavljena.
24. V. sp. djelo, str. 84.
25. Najznačajnije od njih svakako je ime fra. Tome od Isusa (Frei Tomé de Jesus), rođ. 1534. - autora čuvenog djela *Os Trabalhos de Jesus* (Muke Isusove), napisanog u alkazarkibirskom zatočeništvu, gdje je (1582) i preminuo.
26. Rođen je 1503. ili 1504.
27. V. sp. djelo, str. 124.
28. Doslovno: Polje crvenog luka.
29. Danas je područje te njegove nadarbine krajnje urbanistički "devastirano", tvoreći zapravo predgrađe Coimbre.
30. Isto, str. 126.
31. Do tog je preseljenja došlo nakon D. Franciscovog povratka.
32. Kao obrazovana žena, potekla iz obitelji u kojoj se osobita pažnja polagala na odgoj i obrazovanje djece, Violante je, prema mišljenju J. H. Saraive (v. str. 155. spomenute Saraivine knjige), imala odlučujuću ulogu u pjesničkom sazrijevanju L. de Camõesa, vršeći, "službu" njegova "književnog kritičara".
33. Naime, prema tada važećem zakonu, vjenčanje između sluge i kćeri gospodara kod kojeg je dotični sluga služio kažnjavalo bi se smrću (osim ako bi brak bio izričito odobren od strane gospodara, tj. zaručničinog oca).
34. V. sp. djelo, str. 192.
35. Isto, str. 209.
36. V. str. 184. sp. djela.
37. V. isto, str. 215.
38. V. sp. djelo, str. 233. i dalje.
39. Ribatejo je portugalska pokrajina koja se nalazi u središnjem dijelu zemlje, gravitirajući prema rijeci Tejo.
40. Isto, str. 40.
41. V. sp. djelo, str. 270. i dalje.
42. U izvorniku stoji "a meu pesar", tj. "na moju žalost", "na moju nesreću".
43. V. o tome u sp. djelu, str. 273. i dalje.
44. I dans imenica "trato" (u pluralu) označava "mučenje", "muku".
45. Izvještava o tome i Faria e Sousa.
46. Te godine Tijelovo je padalo na dan 16. lipnja.
47. O Camõesovom nimalo "čudorednom" lisabonskom životu svjedoče i dva njegova tzv. lisabonska pisma (v. knjigu Antíonia Joséa Saraive *Luís de Camões - Estudo e Antologia*, Lisboa, 1980, str. 13. i dalje). Iz njih je vidljivo kako je Pjesnik odlično poznavao jezik raznih pustolova i probisvijeta, na temelju čega se može zaključiti da nije nimalo zazirao od njihova društva. Možda je i to jedan od razloga njegove zagonetne izopćenosti iz službenih književnih krugova što su se okupljali oko Sá de Mirande.
48. Iako neki, poput Hernânia Cidadea (v. *Dicionário de Literatura*, Porto, 1983. sv. I, str. 137), drže da Camõesov odlazak u Indiju nije bio prisilan (budući da mu je Borges oprostio), nego dobrovoljan, kako bi Pjesnik lakše ishodio oprost i riješio se duševnih i tjelesnih muka koje je trpio u domovini, čini mi se uvjerljivijim mišljenje J. H. Saraive, prema kojemu je doista riječ o izgnanstvu, a ne o dobrovoljnom odlasku.
49. Misli se: u Indiju.
50. V. Saraiva, José Hermano: *Vida Ignorada de Camões*, Lisboa, 2s. a., str. 298.
51. Nešto rjeđe spomenuti se izraz upotrebljavao i za posjednike (proprietários) koji nisu bili ni u čijoj službi, pa su ih nerijetko poistovjećivali s tzv. *fidalgos*, tj. plemićima.
52. Camõesov je slučaj, u tom pogledu, bio specifičan, jer su njegov gospodar D. Francisco de Noronha i gospodarica D. Violante de Andrade bili obrazovani i književno nadareni.
53. V. sp. djelo, str. 322. i dalje.
54. Zna se da je Camões dobro poznavao *Ljetopise* (Crónicas) Fernãoa Lopesa e Ruia de Pine, kao i povijesne spise Duartea Galvãoa posvećene D. Afonsu Henriquesu. Čitao je i Castanhedine *Histórias do Descobrimento da Índia* (Izvještaji o otkriću Indije), te prve dekade Joãoa de Barrosa. Proučio je i dvije knjige Andréa de Resendea, objavljene 1545. i 1553, a sastavni dio njegove lektire tvorili su i pjesnici poput Dantea, Petrarce, Tassa, Garcilasa, i Boscána, utjecaj kojih je očigledan u mnogim Camõesovim pjesmama.

55. V. Saraiva, A. J.: sp. dj., str. 20.
56. V. Saraiva, J. H.: sp. dj. str. 338. i dalje.
57. Jedino što je (plivajući) uspio spasiti jest rukopis *Luzitanaca*.
58. Pedro de Mariz pak izvještava kako je zbog toga bio sudski gonjen čak i nakon što se vratio u domovinu, ali je, kao i prethodno u Goi, ponovno oslobođen jer se pokazalo da je doista posve nevin.
59. Milićević, Nikola: "Luís de Camões", "Forum" br. 11-12, Zagreb, 1965, str. 437.
60. V. Saraiva, J. H., sp. dj., str. 350.
61. Prva strofa soneta "Oh! como se me alonga, de ano em ano ...".
62. U Comõesovo vrijeme bio je općeprihvaćen običaj da autor svoje djelo posveti osobi koja je novčanom potporom omogućila tiskanje dotičnog djela. U Camõesa to, međutim, nije bio slučaj, što je itekako indikativno.
63. V. pj. III, strofe 83-86; pj. VIII, strofe 54 i 55; te pj. IX, strofe 26-28 i 93-95.
64. V. Saraiva, H. H., sp. dj., str. 384.
65. Isto, str. 385.
66. Isto, str. 386.
67. Misli se na ep *Luzitanci*.
68. V. Saraiva, A. J., sp. dj., str. 22.
69. Kraljev dekret o dodjeli novčane potpore Camõesu izdan je 27. lipnja 1572.
70. Izdanim 11. kolovoza 1575, 22. lipnja 1576, 11. lipnja 1578. i 31. svibnja 1582.
71. Takve su zabune bile vrlo česte, pa se tako, primjerice, D. Ivan III. žalio da njegovi pisari promoviraju više plemića negoli on sam.
72. Milićević, N., sp. dj. str. 438.
73. Naime, već nakon što je 1578. u bitci kod Alkazarkibira (na području današnjeg Maroka) poginuo kralj D. Sebastijan, bilo je jasno da će španjolski kralj Filip II. posegnuti za ispražnjenim portugalskim prijestoljem. Poslije smrti D. Henriquea (umro 31. siječnja 1590), koji je portugalsko kraljevstvo oporučno ostavio Španjolcima (sic!), o tome više nije moglo biti nikakve dovojbe. Ubrzo nakon Camõesove smrti Španjolci su okupirali Portugal koji se španjolske vlasti uspio osloboditi tek 60 godina kasnije (1640).
74. Milićević, N.: sp. dj., str. 438.

Ivana RADIĆ

Jedan osmijeh Kninu

Stari, kraljevski
Knine,
od tebe sloboda
sine!
Dični Zvonimirov
grade,
prebriši prošle
jade.

Brod si na kraljevskom
tronu
i psalam na uskrsnom
zvonu!
S cijelom Hrvatskom
plovi
da ožive naši
snovi.
Visoko jarbole
diži
da budeš suncu
još bliži!

Bela GABRIĆ

Ante Jakšić (1912 - 1987.)
pjesnik svoga zavičaja

Ante Jakšić (rođen 22. IV. 1912. u Bačkom Bregu) najveći je šokački pjesnik i književnik te jedan od najplodnijih stvaralaca u sveukupnoj hrvatskoj književnosti.

Umjetničko stvaralaštvo nekog pjesnika i književnika čini jednu cjelinu pa nije dobro dijeliti i cijepati ga na pojedine dijelove, ali u jednom prikazu nije moguće obuhvatiti tu veliku cjelinu, nego moramo uzeti samo jedan tematski dio.

Ovom prilikom prikazat ću Antu Jakšića samo kao pjesnika svoga zavičaja, jer su te njegove pjesme objavljene davno i većinom su nepoznate široj hrvatskoj kulturnoj javnosti.

Svaki čovjek u svom životu ima dva odsudna momenta. To je početak života, koji je vezan za rođenje te kraj života koji nastupa smrću.

Početak života vezan je za zavičaj gdje su primljeni prvi dojmovi u djetinjstvu i prvi doživljaji koji prerastaju u neizbrisivu i neraskidivu ljubav prema rodnom mjestu.

Što čovjek više osjeća da se približava kraj životne staze, to se s većom sjetom i radošću sjeća svoga zavičaja. Ako ga je životni put odveo daleko od rodnog kraja, želi vratiti se k njemu i u njemu naći konačni i vječni počinak.

Bački Breg, ili kako stari Šokci kažu Bereg, kao rodno mjesto A. Jakšića zauzima veoma važno mjesto u njegovu književnom stvaralaštvu. Osim lijepih opisa svoga rodnog sela, A. Jakšić je velikom ljubavlju opisao svoje drage Šokce, a osobito su mu dragi likovi oca, majke, djeda i bake.

A. Jakšića je životni put veoma rano odveo daleko od zavičaja, ali on ga nije nikada zaboravio.

Dok je išao ulicama kojeg dalekog grada, u duhu se vraćao i mislio na svoj rodni kraj. U mašti je vidio svoje drage seljane, vidio je na bereškim njivama orače, sijače i žeteoce kako ustrajno rade na svojim poljima.

Zato iskreno priznaje da je trajno vezan sa svojim zavičajem pa kaže:

Nema dana da se u meni zavičaj ne budi
i da mi se žitom obasjana polja ne jave.
Pozdravljam ga po oblacima što u daljini plove
i pomalo tugujem i šutim iz prikrajka.

Svi smo se davno razišli na sve četiri strane
i zavičaju vraća me samo još molitva smjerna.
(Grančica masline, *Subotička Danica*, kalendar za 1986. 50. str.)

Zbog toga A. Jakšić, kad je mogao, uvijek se u svoj Bereg vraćao da se duševno odmori i nadiše zraka rodnog kraja i tako ojača ljubav prema svima koji su mu bliski i dragi.

Posljednja želja mu je ispunjena. Nakon smrti u Zagrebu 30. XI. 1987. god. sahranjen je 4. XII. uz najveće počasti na seoskom groblju svoga rodnoga Berega.

Toga dana u 14 sati u župnoj crkvi bila je sv. Misa zadušnica koju je prikazao subotički biskup Matija Zvekanović u koncelebraciji više svećenika. Biskup je predvodio i pogrebne obrede pa je Ante do svog vječnog počinka ispraćen od seljana i prijatelja, pozdravljen oproštajnim govorima. Počiva pored svoje drage mame Klare i sestre Eve.

Tako je konačno i trajno potvrđena njegova ljubav prema zavičaju koju stalno susrećemo u njegovim proznim i poetskim djelima.

U svom romanu "Šana se udaje" (Subotičke novine 1939-1940., Zagreb, 1943. i 1980.) A. Jakšić je dao lijep opis panorame Bačkog Brega kako nitko ranije nije učinio. U ovom i u drugim svojim romanima osim ljepote narodnih običaja i narodnih svečanosti, pisac je uočio velike društvene probleme koji razaraju narodni život njegova sela. Seljani su zavidni i pakosni jedni prema drugima. Bolje stojeći potcjenjuju i ucjenjuju siromašnije i dodvoravaju se nosiocima vlasti i režima. Veličina imanja i novac postali su mjerilo moći i ugleda ljudi u selu. Ali njive Šokaca sve su manje i atar Bačkog Brega se smanjuje, a atar susjednog njemačkog sela Koluta je sve veći.

Stari Šokci tu nesreću bolno proživljavaju, a tugu svoga djede A. Jakšić je opisao u pjesmi "Vinograd". Dok stari djed sa svojim unukom sjedi u vinogradu, koji svaki dan njeguje i poznaje svaki čokot, najednom mu se nabralo čelo s bolom na licu, a glas mu se rastuži:

Ta ravna polja, salaši i vode
i Bogom dane obilate paše,
taj narod, koji o svom trudu živi,
sve je to nekad bilo samo naše!

A onda glas mu polako se snizi
ko da mu tuga u misao uđe,
a ja ga pitam: "A kako je danas?"
A on mi reče: "Sve je skoro tuđe!" (odlomak)
(Vinograd, *Klasje naših ravni*,
Zagreb, 1943. 1. br. 2-3. str.)

U toj ekonomskoj krizi prije drugog svjetskog rata bački Šokci su izgubili utakmicu, ali pisac se ne upušta u političke probleme, nego svu krivicu baca na moralnu stranu. Šokci u Beregu propadaju zbog nereda, pijanstva i razbacivanja novca.

Ti su problemi izraženi u proznim djelima A. Jakšića, ali u pjesmama dao je lijepe pjesničke slike druge, ljepše strane života. U brojnim svojim pjesmama sjeća se blagih uspomena iz svoga sela gdje je doživio prve radosti djetinjstva i mladosti. S radošću se sjeća svoga sela i svojih seljana. Tako su nastale njegove pjesme o idiličnoj ljepoti sela koje se smirilo oko stare crkve na brijegu. Ona bdije nad selom i vidi se iz daljine. Stari toranj je pjesnika ispraćao na odlasku, a pozdravljao na povratku u svoj rodni kraj.

U svom rodnom selu među najbližima liječio je rane koje je nosio na srcu dok je lutao svijetom tražeći sreću. Umoran našao je utjehu u svom selu:

I glava moja da se opet spusti
na krilo majci smirenije i tiše,
jer snove svoje u svijetu ne nađoh,
a zvijezde već ne svijetle više. (odlomak)

(Seoce, *Klasje naših ravni*, Zagreb, 1942. 1. br. 21. str.)

Pjesnik vidi da su njegovi seljani neraskidivom ljubavlju vezani za svoju zemlju koja je izvor stalnog i uvijek novog života.

Orač, dok ide za plugom uzoranom brazdom, sa svojom zemljom razgovara i kao da čuje njene poruke i izraze međusobne ljubavi i povezanosti. Seljak osjeća da je iskonski vezan za zemlju koja je dio njegova bića. Dok ide po uzoranim brazdama, on prisluškuje i čini mu se da čuje pjesmu zemlje koja je njemu upućena. Zato joj s ljubavlju uzvraća:

Zemljo, ti majko života i snage,
U času toplog i blaženog zrenja,
Kroz tebe motrim radost djece drage
I velik život novih pokoljenja,

Jer ti si izvor naše skromne sreće,
Sestra što nas blago miluje i tepa,
Ti si beskrajno velika i lijepa. (odlomak)

(Seljak prisluškuje pjesmu zemlje,
Subotička Danica, kalendar za 1934. 62. str.)

Dok sijač baca svojoj zemlji pšenično sjeme kao dar, uvijek se nada da će od nje dobiti bogato uzdarje. Sijač ide po svojoj njivi vođen ljubavlju:

On gleda nebo i sve brže kroči,
sve više mu je svaka brazda draga.
Jutarnjeg sunca pune su mu oči
i vraća mu se pritajena snaga.

I on ugleda već ovoga časa
gdje mlado klasje poljem se talasa. (odlomak)

(Sijač, *Subotička Danica*, kalendar za 1984. 176. str.)

Žetva je na selu uvijek bila najveći i najteži posao, ali je obavljan s najvećom ljubavlju i radošću, jer žito je izvor i sigurnost života. Kruh naš svagdašnji. Zbog toga je na selu posebno naglašen kult prema žitu, jer žito je simbol života. Zato žetelac, dok kosi žito, široko zahvaćajući kosom, kao da čuje zov klasova uz pjesmu ševe, a oblaci u visini plove:

I djed maše. Znoj mu prsa kvasi.
Na njegovoj kosi sunce jače blista.
Nižu se vedri, uzvišeni časi,
budi se radost velika i čista.

I djed maše. Briga je sva manja.
Klas svaki pred njim niže se i klanja. (odlomak)

(Kosidba, *Subotička Danica*, kalendar za 1984. 176. str.)

Kad je A. Jakšić bio svjedok te velike ljubavi seljana prema svojim njivama, i sam je želio dati izraz svoje ljubavi prema toj dragoj zemlji gdje se rodio i gdje je došao među svoje najbliže da s njima podijeli sreću i radost života.

Tako je nastala Antina veličanstvena apoteoza rodnoga kraja, rodnoga zavičaja u poletnim stihovima:

Blagoslovljena da je ova zemlja
gdje sam došao na sunce
među ljude.

Blagoslovljena ova kuća stara
gdje sam prvi put osjetio majčinu ruku
i prve radosti
kad se nejaka krila bude.

I kao da se zavjetuje, pjesnik obećaje trajnu ljubav prema rodnom kraju i sam sebe pita:

Zar bih mogao zaboraviti
ove ljude na zlatnim našim poljima,
ovaj jezik narodni,
ove pjesme vesele,
ove pjesme šokačke.

Ove poletne stihove rodoljublja komponirao je subotički kompozitor Milan Asić 1982. u povodu Antine 70. obljetnice života i često je pjevana.

Premda je u svojim romanima A. Jakšić s iskrenom tugom i boli dao mnoge prijekore svojim Šokcima, ipak je u mladosti napisao pjesmu "Šokica", koja je spjevana u živom ritmu bačkog bećarca i opjevane su sve ljepote jedne šokačke djevojke:

"Oči crne što namame diku,
vito tijelo, duga kosa vrana,
vedro čelo kao vedre nade,
ja sam grana roda šokačkoga.
Pa kad svirac tanke žice dirne,
kad se digne pjesma puna jeze,
ruka sama srodnu ruku traži,
noga sama sitno kolo veze.

Srce dršće ludo da poludi,
pjesma sama na usnama cvate,
ej, kad zađe selom jesen rana,
mome dvoru namamit će svate.

Pa nek dršću puste žice tanke,
nek se strese kolo sa svih strana,
neka ruka srodnu ruku traži,
ja sam grana roda šokačkoga." (odlomak)

(Šokica, *Subotička Danica*, kalendar za 1989. 174. str.)

Osim ovog lika vragolaste Šokice, A. Jakšić je stvorio niz likova svojih najbližih. Susrećemo pjesničke slike u kojima je dat lik djeda, bake, oca i majke.

To su veličanstveni likovi, koji su veliki zbog svoje ljudske jednostavnosti i iskrenosti, pjesnički likovi kakvih ima malo u sveukupnoj hrvatskoj književnosti. Oni su nam dragi zbog svoje bliskosti i kao da ih poznajemo u svojoj okolini u svagdanjem životu.

Lik starog djeda pred nama se javlja kao div koji je velik jer je dobar kao komad kruha, a zemlji poklanja ljubav. moleći Boga da mu ne bude uzaludan rad težačkih ruku. Cijeli njegov život bio je tako običan kao što su bile jednostavne želje i nade, a iza svake se riječi krila pritajena ljubav prema svima.

I ako godine mnoge njegova nošahu leđa,
vrh glave prošlo mu dosta raznih briga i muka,
dobrota sjala se stalno iz vedrih njegovih vjeđa,
i život davala svemu tvrda, trudna mu ruka.

I dok su proljeća išla iznad polja i sela,
i naša porasla krila za polet dušu što čisti,
njegova kosa je bila stalno duga i bijela,
jedino on je ostao ko zemlja vječito isti. (odlomak)

(Moj djed, *Klasje naših ravni*, Zagreb, 1943. 1. br. 1. str.)

Ova je pjesma napisana u dugim stihovima koji imaju smiren ritam i melodiju, kao što je bio smiren i blag stari djed, kao što je blaga i mirna bačka ravnica njegova zavičaja.

Kada je pjesnik doživio smrt svoga oca, tek onda je pred njega iskrsla spoznaja o nesreći toga života s malo sreće i bez pravde. Ipak na samrtnom času ocu je kanula suza niz lice, jer ipak mu je bilo žao što mora napustiti ovaj život, premda je odlazio praznih ruku bez ispunjenih želja.

Sve te spoznaje za pjesnika su bile pravi bič kojim ga je život udario, jer je spoznao teške istine:

Koliko puta si znao za pravdu, brigu i ljubav,
Da čašu ispiješ žuči ko jadi tešku i ljutu,
Da najzad uvidiš kako kad sunce stane da slazi,
Nekome bio si uvijek smetnja i trn na putu!

Ti nisi našao uskrs ni svjetlo čuvanih nada,
Za boli znao si samo što dušu očajem tuku,
I ko što došo si bijedan u život jednoga dana,
Iz njeg si otišo tako praznih žuljavih ruku! (odlomak)

(Pod bičem saznanja,
Klasje naših ravni, Subotica, 1936. 3. br. 138. str.)

Simbol žrtve i ljubavi u našem životu je majka. Zato je tom dragom i plemenitom biću pjesnik A. Jakšić posvetio svoje najljepše pjesme. Njene ruke su mršave i žuljave od rada, ali one nas stalno vode i prate.

Trajni spomenik tim majčinim rukama pjesnik je stvorio kada je napisao ove stihove neprolazne ljepote u svojoj pjesničkoj slikovitosti:

Drage mamine ruke: grane što Bogu se mole,
uzglavlje toplo i meko, izvore životne snage,
pripijam usnice svoje, cjelivam umornost vašu,
mamine ruke drage!

Niko ne pozna bolje ljubav veću ni jaču,
u času kada se spuste u dušu očajne tame,
od ruku mršavih tvojih koje me vječno prate,
koje su vječno uza me. (odlomak)

(Pjesma maminim rukama,
Klasje naših ravni, Subotica, 1938. 5. br. 43. str.)

U hrvatskoj književnosti brojne pjesme su posvećene mjaci da prikažu njenu bezgraničnu i požrtvovnu ljubav.

Među najljepše pjesme o majci svakako treba uvrstiti i Jakšićevu pjesmu "Imam jednu dušu". Ta plemenita duša je dobra mati, koja svoga sina stalno brižno prati i za njega stalno moli. Zato pjesnik ushićeno kaže:

Imam jednu dušu što me mnogo voli
I koja me stalno brižnom mišlju prati,
Imam jednu dušu što se za me moli.
To je moja
Mati.

Ja ne znam za ljubav iskreniju, jaču,
Niti za riječi što su toplije no njene,
Ja znam da bi mnogo, vrlo mnogo dala
Samo da joj dijete na kriv put ne skrene.

Kad me napuste svi što mi vjerni bjehu,
Usamljeno srce presjetno zaboli,
Onda ona dođe i uz mene sjedne
I ja vidim da me još jedino ona,
Ona vjerno voli. (odlomak)

(Imam jednu dušu,
Subotička Danica, kalendar za 1935. 48. str.)

Ovi iskreni stihovi s mnogo osjećanja, bili su nadahnuće subotičkom kompozitoru Milanu Asiću da 1982. god. komponira ovu pjesmu za solo sopran i pjevana je na mnogim svečanim priredbama.

Osobito je s mnogo topline i sinovske ljubavi prikazan lik starice majke koja pod teretom godina traži utjehu u staroj seoskoj crkvi gdje dolazi svaki dan s brojanicama u mršavoj staračkoj ruci i moli za svoga sina. Zato pjesnik kaže:

O, dobra majko iz djetinje bajke,
na čelu tvome nije povez skupi.
Sva si mi slična liku Božje Majke
sa svojim bolom pognuta u klupi.

I sklapam ove svoje slabe ruke
sa molbom, koja svijetu je gluva:
O Bože, koji slušaš ljepše zvuke,
neka tvoja pravda milosno je čuva!

Ne slušaj kletve i pogrde tuđe,
već primaj njene molbe pune žara,
dok jednom tiho i skromno ne uđe
u Tvoje carstvo pognuta i stara. (odlomak)

(Crkva, *Subotička Danica,* kalendar za 1985. 88. str.)

Osim ovih likova, koji su mu bili najbliži i s kojima je bio neraskidivo vezan najiskrenijom ljubavlju, A. Jakšić je u svojim pjesmama želio stvoriti trajan spomenik i napisati pjesme posvećene svojim zemljacima, koji su živjeli običnim svakodnevnim životom. Oni su veliki u svojoj jednostavnosti i bogati u svojoj duši punoj plemenitosti. Zato je želio njima stvoriti trajan spomenik i napisao je pjesmu prepunu blagosti, nježnosti i prikrivene sjete nad tužnim i teškim životom tih običnih ljudi koje svaki dan susrećemo i poznamo u svojoj okolini, a osvajaju nas svojom jednostavnošću i plemenitošću.

Za mržnju sa susjedima nikada nije znao,
vinovu lozu je obrezivao i mlado vino točio,
namjerniku je rado, što mu pripada, davao,
na čelo je šešir nabijao kad se od kiše namočio.

Bio je blizak zemlji i s njom je vodio govor,
razumio je ptice i njihove znakove u lijetu.

Za trud svoj nije očekivao da mu glavu kiti lovor,
bio je jednostavan, običan putnik na svijetu.

Pomolimo se za pokoj njegove umrle duše
da i tamo sluša kako se zreli klasovi njišu,
da zaboravi na kišne večeri i neočekivane suše,
da stabla s plodovima nad njegovom glavom dišu.

Molimo Te, Gospodine, za Tvoga slugu Matiju,
koji je izuo opanke i prešao preko Tvojih međa,
da ga Tvoja ljeta bolje nego ovdje griju
i da od mnogoga tereta i briga odmori leđa. (odlomak)

(Molitva za Matiju, *Subotička Danica*, za 1987. 134. str.)

I u ovoj pjesmi A. Jakšić je ostao vjeran svom stilu, jer stih mu je ispunjen blagom melodijom koja je vođena mirnim ritmom u skladu sa sadržajem pjesme i zbog bogate misaonosti. Ali, pjesma nam je bliska u svojoj jednostavnosti koja osvaja.

Ovo je djelomičan prikaz Antinih pjesama posvećenih njegovu rodnom selu i zavičaju.

Na početku je naglašeno da je pjesništvo Ante Jakšića veliko po obimu, a lijepo u svojoj umjetničkoj vrijednosti. Tokom svog života surađivao je u brojnim kalendarima i književnim časopisima. Objavio je 12 zbirki pjesama, dijelom u vlastitoj nakladi, a dijelom kod izdavača. Prva je zbirka "Biserni đerdan" (Sombor 1931.), a zadnja "Prema drugoj obali" (Đakovački Selci, 1987.). U rukopisu je pored mnogo pjesama ostalo više dramskih i proznih djela.

Bački Breg, stari Bereg je najmanje šokačko selo, ali može biti ponosno, jer je dalo našeg najvećeg šokačkog hrvatskog pjesnika i tako je neizbrisivo ušlo u našu kulturnu povijest.

Bački Breg je sretno selo sa svojim seljanima, jer su po književnim djelima svoga sina A. Jakšića ušli u našu književnost da ih upoznaju i zavole svi čitaoci i naša šira kulturna javnost.

Ali, nažalost, moram reći da su književna djela A. Jakšića malo poznata i prisutna u njegovom rodnom selu i šire u Bačkoj.

Ovaj prikaz je mali prilog tome, ali to nije dosta. Treba još vrlo mnogo učiniti. Velika je nesreća u tome što ne poznajemo i ne cijenimo umjetničke i kulturne vrijednosti koje imamo.

Josip Sanko RABAR

Odjeci tišine u pjesmama Mladena Jurčića

Mladen Jurčić je pjesnik krajolika i prirode. No, on svoju okolinu duboko zrije i pripušta je u govor otajstva i prisutnost suća (Boga) u njoj. Priroda je prozor u Boga, no, ona je to upravo svojom vlastitom puninom, tjelesnošću i ćutilnim bogatstvom. Krajolik tanahno titra tihim preobiljem postojanja, kao Božja pjesma i liturgija stvorenja.

Priroda je kozmos, ures iskonski, i Jurčić je često hotimični stilski anakronist, poput drevnog draguljara filigranski brusi svoj kristalno zvučan, pravilan i vrlo sažet stih, ne bi li u njemu, kao u čarobnome zrcalu, uhvatio nešto od tog zgusnutog kozmičkog sklada. Osebujan spoj kršćanske osjećajnosti i zenskog dubinskoga zrenja, izrečen je ovdje jezikom uzdignutim, pročišćenim i posvećenim, ritmičkim, obrednim i čistim. Plešući s ritmom zemlje i dišući s dahom bilja, često čeznutljivo uzlijeće s pticom i neoplatonistički se utapa u beskrajnoj modrini neba. Pod utjecajem francuskog dekadentnog romantizma i, vjerojatno, Rilkea, artizam se spaja s romantičnom elegičnošću, svjetskom boli i nostalgijom za iskonskim zavičajem: Nebeskim Kraljevstvom. Pjesnikovo biće je ranjeno "transcendencijom", ranjeno je u korijenu svoga bića, to je žeđ koju samo Bog može zadovoljiti, a kozmičko zrenje, iako pruža ljepotu, utjehu i viši sklad, samo produljuje agoniju. Ta vrlo istančana žeđ osuđuje duhovnog aristokrata na bolno tavorenje na zemlji, no on ujedno, kao kakav kršćanski ili zenski mistik, nalazi povremeno ćutilno i opipljivo ispunjenje u najneposrednijoj spoznaji okolnog svijeta kao istinskoga sklada i punine života. Usprkos sudioništvu u zapadnjačkoj otuđenosti Jurčić na neki način zna, ili bar sluti da je već u raju, kad cijelim bićem zrije prisutnost punine suća u svakome biću. Njegova poezija prepleće oba motiva u proturiječan kontrapunkt.

Jurčićevo mistično stapanje s prirodom ili beskrajem često nosi visoki intenzitet i dubinu vidovitog blijeska, koji je ujedno i običan vid, jer ništa nije tako obično i jednostavno kao suće. Smisao postojanja jest u tome zrenju, i pjesma je samo izbrušeni svjedok prohujaloga stanja, njegova intenziteta i životne ljepote koja se zbila negdje u vremenu, no, ona je ujedno svjedok neprolaznosti toga zrenja, njegove sačuvanosti negdje u vječnosti. Pjesma tako dvostruko svjedoči i spaja dvije prividne nespojivosti, u svojemu vječnom vraćanju. Filigranski dušom odbljesnuti tajnu i potom zauvijek uzrcaliti njen bljesak u brušenoj riječi, to je ujedno i samoosvjetljenje vlastite dubine, putovati područjem gdje su subjekt i objekt još iskonski jedno, i vanjski ocean pljuska u unutarnjem oceanu. Od čega je satkan naš duh?

Jurčić je pjesnik "duše svijeta", koja je u tehnološkoj eri anakronizam i izvan je znanstvene dohvatljivosti. No, stoga je danas još više aktualna i nezbježna, jer ona je, zapravo, ovaj prebujan život, i čovjek koji živi u svijetu, a ne neki subjekt izvan svijeta, odakle mjeri svijet kao građu, kao apstraktni tehničar i beživotni kalkulator.

Opremivši svoju zbirku pjesama "Daljine, blizina" pogovorom "Sumrak pjesništva?" Jurčić samorefleksivno o tome piše: "Sve više govorimo o ekologiji, ali što je sa svježinom, zelenilom i listanjem u nama, s potrebom stalna obnavljanja unutrašnjih prostranstava, koja žive kroz naš senzibilitet?"

Jurčić sebe vidi kao redovnika, čuvara, i uzgajatelja toga eminentno kulturnoga, a opet bitno prirodnog, prostranstva, koji se povlači i sklanja u egzil, u samostan poezije, pred navalom tehnoloških barbara, ne bi li tako za neka buduća pokoljenja sačuvao taj ugroženi zavičaj i životvorni iskon. Ljepota, sklad, zvučnost i značaj pisane riječi nisu nikakav larpurlartistički balon iznad zbilje, neka samosvrha, čista igra bez veze s tlom, već su, naprotiv, zrcalo istinske zbilje, bitna veza s tlom onakvim kakvo je ono uistinu, makar je čovjek već od njega otuđen i makar smo ga takvog počeli opasno zaboravljati. Odatle su čak i sitničavo razmišljanje o jednoj rimi, o mjestu nekog zareza, i druga artistička i artificijelna "prenemaganja", zapravo u službi težnje da se "ukorijenimo u dubinama bića", učvrstimo ljubavlju i odbljescima suća, ili kako Jurčić kaže "biti".

U ogledu "Sumrak pjesništva?" Jurčić dalje piše:

"Pogledajmo, primjerice, samo jedno raskošno drvo na livadi, okupano vedrinom, tu samodovoljnu, čistu, ustrajnu snagu iz čijeg smo veličanstvenog sjaja isključeni s našim tjeskobama, nesigurnošću, krhkošću, rascjepkanošću i proturječnošću postojanja - osim kroz ("pjesnički") osjećaj i slutnju sveopće povezanosti u tajni."

Riječ "pjesnički" se našla nužno u navodnicima, i u zagradi!, jer nije riječ o nečemu čisto pjesničkom, niti o pukopjesničkom doživljavanju svijeta, već o predpjesničkom iskonu pjevanja koji je, zapravo, mitski ili mistički. Jurčić nastavlja:

"Ako ta objedinjujuća tajna - čiji je pjesništvo bogato izvezen plašt - za nas ne postoji, onda smo sami, posve odijeljeni od svega i zapravo uzaludni."

Govoreći o "sumraku pjesništva" Jurčić govori o zaboravu tajne, religijske osjećajnosti i mističnog uvida, zaboravu logosa, onog jednog što protjera sve kroz sve, o zaboravu suća koje je isto i posvuda u svemu. I nije samo pjesništvo bogato izvezen plašt tajne, već je i priroda takav plašt, i sve što jest. I sve je bogato, i sve je izvezeno, samo je *homo faber* sve manje svjestan te istine. A odatle je i njegova paleta poetskoga izričaja postajala sve hladnija, otuđenija, artificijelnija ili kaotičnija, oruđevnija i praznija.

No, to je samo jedna strana Jurčićeve istine. Jurčić svoj zor i svoje pjevanje smješta u ono "između" takve samosuspoznaje suća u sebi i izvan sebe, s jedne strane, i refleksivne moderne otuđenosti, s druge. On vibrira između tih polova ne opredjeljujući se definitivno ni za jedan od njih. On živi i opjevava taj procjep, taj tragični raspon. Njegova pjesma često frca kao iskra između ta dva stanja, ono zenskog ili kršćanskoga mistika, i ono modernoga filozofirajućeg Europljanina. Taj plodonosni napon ocrtava topografiju različitih razina i svaka pjesma strukturira vlastiti simbolički prskaj i osebujnu misaonu čipku.

Jurčićeva čežnja za beskrajem, za čistim i punim životom u Bogu, tragičnom kontraproduktivnošću svoga erosa, svojim zrncem lucidne tame, često mučno odgađa životno ispunjenje za "Onkraj", za nedostižni eshaton, bolno nedohvatljiv, prema kojem uzaludno poseže artificijelni ustroj riječi, ali ga ipak paradoksalno zrije i puni zahvaljujući praznini neba ili golotonji mora, ili malenosti bilo kojeg običnog bića, travke ili oblaka; prastara je to zenska meštrija i luda mudrost asiškoga siromaška; tako i taj "Onkraj", ipak, nije naprosto samo **onkraj** već je **i tu.** Životno i poetski. Što je isto. Dijamantno krilo prostora pjesme može zrcaliti bol toga nedostatka i umah radosno upijati svjetlo prisutnosti odsutnog.

Jurčić ima puno, i želi još i više. To je hybris obilja, proizašao iz Bog zna kakve oskudice? Djelomično zrijući "nedohvatljiv spokoj i dubine sjaja" u modrome

prostranstvu, "daljine spojene tajnovitom dugom, vidik duhom prožet, šume guste sjene u kružnoj modrini", zrijući čisto nebo ili divno more, kako je moguće ne željeti to u još većoj mjeri, i to u nekome prostoru gdje "nema zaborava, gubitka ni bola", to jest "Onkraj".

Sada više zapadnjak nego zenski mistik, Jurčić će ovaj svijet doživljavati razorenim, više nalik zoološkome vrtu negoli prirodi. Svijet je skršen svijet. On pjeva:

"Vidiš li, sonetom pokušavam gradit
skršen svijet, sonetom! - skladnim i prastarim,
oblik mi obzora vječan je kad vadit
amfore zaronim morem srca, zarim

prostora ih snagom."

Samosvijest zapadnjačkog proizvođača, kreativnog subjekta, filozofski (zapadnjački) obrazovanog, u kontrapunktu je s iskonskim jedinstvom, s prirodnim stanjem, prepleće se s njime, proturječi mu, no, i skladno spaja na način - pjesme.

Filozofski smisao za konkretno vidi u svijetu i životu oba pehara Sudbine, vidi i "blag suton" i "krvavi mač". Podaruje kritičko oko, bolno osjetljivo na smisao i besmisao ljudskih stvari, no, ujedno ih zacjeljuje zrenjem poetske mistike. U pjevu često filozofičan, filozofiju ispunjava poetskim zrenjem; često je reflektira kao novovjeki subjekt, koji se poput Mide egocentrirano hvata o otuđene i prazane predmete, da bi ih mislio; a ipak zrcali, nekim čudom, prvotnu cjelinu i puninu.

Svijet

U svemiru moćan, o pogleda niti
našega tek visiš, tkaš u beskraj staze;
tek ponekad iskre nepoznate biti
iz bolnih visina u srce nam slaze.

Platonični Kolumbo transcendentne plovidbe u nepoznato, u beskrajnu pučinu bez ikakve luke, osim naše čežnje koju pozivlju daljine iz mnogih mitova, "a sat polaska poput mača blista u visinama", ponekad žestoke slike vrcaju preobrazbu riječi, dok u preobrazbu bića ulazi hladnoća, "pa stalno rastemo sve samotniji, čišći, prema ljubavi koja je tvoja krv" zato da granice svijeta budu dohvatljive? Smrtonosne li transcendencije! I Sokratova i Kristova smrt u isti mah.

I opaka i divna zapadnjačka beskonačnost: "Šuma čeka dublje i dublje uvide!" Do nas dopiru: "Daleki, tajni odsjaji novog neba i nove zemlje."

"Dan od bistrine, drveća i trave,
od duboka grmlja, prošlosti i čežnje,
vrtova, nepovrata, nade
- vrtoglavo rastvara tajnu dubinu,
nešto s onu stranu
što mori sjećanjem,
nalogom ljepote, oblika.
Proniknuti kako sjaj šume žarko

teži u izraz
- zašto se i kako bitno stapa s dušom,
zašto je ponekad tako dovoljan ...

Jurčić zrije basmom i pita razlogom u isti mah, on se nostalgično sjeća i okrenut je budućnosti, nastupa produktivistički i meditativno, zapadnjački i istočnjački, misterijski i konstruktivistički, sakralno i profano, dionizijski i apolonski, on se trudi proniknuti, a već je proniknut nečim što rastvara forme, a ipak nalaže oblik, nešto s ovu i s onu stranu, strahovito nedovoljno, a ipak ponekad tako dovoljno! Bistro i mutno vidi, samosvijestan je kao tajna, dvojstven egzistencijalno, kao i u izrazu, a ipak ucjeljen pjesmom samom, zacjeljen nečim otajnim što predhodi pjesmi.

Noć

Silina prostora
zida u nama kraljevske plesne dvorane,
posrtanje se ispravlja u ples.
Ritualno naslućijemo zvjezdane skladove.
Otok je vremena kalež
na sjajnom oltaru mora
čija nas vedrina preliva neizdrživom bitnošću.
O, vječni povratak otklonjenih himni!
A navečer ... dijamantna tijara rive,
svjetlosno grožđe noćnih vinograda.
Nad nevidljivom pučinom
najtajnije naslućeno nešto
poput loze obavijeno oko titraja tame,
ono nedohvatljivo
što tako blago
a tako nepobitno
jest ...

Izrazito misaona i nadmisaona poezija, žestokih slika a opet tako promišljajuća, neizreciva i poimajuća, rastjerana bićima i daljinama, a opet sva usmjerena k suću, k onom nedohvatnom, nepredručnom, a ipak opipljivom i sveobuhvatnom, onom što uistinu jest. Ova biljna slutnja obavijena oko praznine! Ova silina prostora! Ovo zrenje žrtve u korijenu suća! Vizije su to religioznog, mitskog, mističnog a ne filozofskog porijekla. Otok je vremena kalež na oltaru vedrine! Krv je skrivena. Krv onog strašnog žrtvenog trenutka. Zato loza zrije oko titraja tame, kao dar te mračne bolne srži, koja žrtvom stvara svijet. Misterij, a ne refleksija.

Kao "draguljar u samoći" Jurčić izrađuje "prsten od zlata spoznaja, ispranog iz rijeke slika, krajolika, bića", on oblikuje svoj svijet "za nas dvoje koji smo jedno", a opet, taj svijet je tako drugi, svoj "i nježna, i olujna, i zapovijedna lica". Proturječnost, drugost i konkretnost. Jurčić često reflektira svoj poetski čin, koji je ujedno simbol, metafora vlastitog životnog i egzistencijalnog čina. U sebe uvrnuto, reflektirano samopjevanje - umah je samogovor egzistencije, igrom pjesme u igri je pjesnik.

Te pjesme su ponekad ljubavne, ponekad vjerske. Ponekad se odnosi prema nekoj nepoznatoj voljenoj osobi, ponekad prema Osobi Boga, no često je to susret s bilo kojim bićem punim postojanja. Dovoljan je "životvorni pogled krošnje", jer i stablo - jest! Tajna i punina.

O Bogu Jurčić ponekad priča, filozofira ili pjeva, ponekad mu se osobno obraća. "Božji dah rastjeruje oblake vremena" i donosi "sjajan kristalni mir".

Međutim, to uspinjanje, taj anagoški put k Bogu gasi, ponekad, Jurčićev pjev, stišava pjesmu, koja pritom danteovski nestaje u apstrakciji, odvodi (uvodi) govor u šutnju, u potpuni muk. Mistični put negacije pjevanja, put utrnuća riječi, vodi pjesnika u životno ispunjenje koje više nema potrebe za pjevom, koje odbacuje, sada već suvišne, ljestve riječi ...

Na obali

Prvi korak - reći: "Mirne grane borova nad morem.
Punina. Prečisti spokoj pučine".
Drugi: "Tek odsjaj ljepote Biti,
dah i slutnja Beskraja".
A treći: postojano šutjeti,
utrnuti, šutjeti
i trajati (u svetoj šutnji)
u srcu svega ...

Mirko VALIDŽIĆ

Nemir

Nečujno se libi u hodu mučnine
i osvaja psihu, mrači nutrinu,
zastire pogled, skraćuje nam polet,
svuda se uvlači, otklanja vedrinu.

Misli se roje bez smisla i reda,
nadimlju grudi, srce tuče jače,
nigdje nema mira, ishlapio spokoj,
a suzno oko neutješno plače.

Uzalud nam borba, napor i upornost,
još jače peče nevidljiva rana,
krvari curkom i probada jetko,
tijelo drhti mučno, glava uzburkana.

Ne daj se pobijedit patnjom ovjenčani
ubojitim praskom munje, groma, tuče,
zlokobnice nisu dugovječne, trajne,
ne mogu nas hirom da u beskraj
muče.

Iza pljuska noćnog vedro jutro svane,
pomoli se sunce pomlađena lica,
iz duše se sklanja useljeni nemir,
na obzorju plamti nova uzletnica.

Trpimir MACAN

Pisma Nedjeljka Subotića Vlahu Turčinoviću

U Arhivu Tomislava Macana u Dubrovniku sačuvalo se nekoliko pisama književnika Nedjeljka Subotića Vlahu Turčinoviću iz 1937. i 1941.-1943.

Tih je nekoliko Subotićevih pisama zanimljivo, jer iz njih doznajemo pojedinosti o njegovu životu i radu u Splitu i Makarskoj. Zanimljiva su u prvom redu po podacima o njegovu radu na studiji o Celestinu Medoviću i sudbini rukopisa, koji mu je ukraden na zagrebačkom kolodvoru 1942. U pismima ima također podataka o drugim Subotićevim člancima te slikarskim i kazališnim pokušajima.

Pisma su zanimljiva i po različnim crticama o suvremenim ili nešto starijim Dubrovčanima (npr. Vojnovići, Marko Murat, Urban Talija), u kojima se može osjetiti ozračje prvih desetljeća XX. stoljeća u Dubrovniku.

Naposljetku, u njima možemo upoznati Subotićeve poglede na ratne prilike u Makarskoj i Makarskom primorju te njegove političke poglede. Riječ je očito o nepolitičnom svećeniku i rodoljubu, načelnom i dosljednom protivniku Jugoslavije, liberalizma i komunizma, koji je bio oduševljen uspostavom hrvatske države pa nije analitički ni kritički razmišljao o režimu, pri čemu su na njegove prosudbe znatno utjecali talijanska okupacija i svaki oružani protudržavni otpor.

Nedjeljko Subotić rođen je 17. IX. 1884. u Trpnju. Pučku školu završio je u Trpnju, franjevačku klasičnu gimnaziju u Zadru, bogosloviju u Innsbrucku, a 1928./29. u Rimu je studirao sociologiju. Bio je lektor crkvenoga prava i povijesti u franjevačkoj bogosloviji u Dubrovniku, dušobrižnik u nekoliko sela Dubrovačke biskupije, župnik u Trpnju. God. 1935.-1938. predavao je sociologiju i povijest kršćanske umjetnosti u Središnjem bogoslovnom zavodu u Splitu, a 1928.-1943. bio župnikom i kanonikom u Makarskoj. Surađivao je u mnogim listovima i časopisima te publicirao knjige *Na rimskim brežuljcima* (Virje 1926), *Suncokret svetog Vlaha* (Dubrovnik 1928), *U dubravi Božjeg Slavuja* (Zagreb 1931; na koricama 1932), *Kršćanski brak i njegovi protivnici* (Split 1933), *Dvije golubice i druge pelješke priče* (Zagreb 1938), *Valovi svijetla i sjene* (Zagreb 1944). Potpisivao se također N. Sabatini-Subotić, N. S., Gorčakov. Umro je u Žuljani na Pelješcu 7. IX. 1950.

Vlaho Turčinović rodio se 11. IX. 1878. u Dubrovniku. Tu je završio pučku školu, a do 1892. i tri razreda franjevačke privatne škole u Rijeci dubrovačkoj. Od 1893. radio je pri Kotarskom poglavarstvu u Dubrovniku, od 1905. pri Namjesništvu u Zadru, od 1917. pri Kotarskom poglavarstvu u Splitu, poreznom uredu u Makarskoj (1919.-1920.) i pokrajinskoj upravi u Splitu, od 1923. u Dubrovniku kao ravnatelj pomoćnih ureda velikog župana Dubrovačke oblasti, a umirovljen je na Cetinju gdje je službovao nakon osnutka Zetske banovine. Pisao je igrokaze, pjesme, kulturološke sastavke (rukopisi u zagrebačkom Zavodu za književnost i teatrologiju), organizirao pjevačko-glazbena društva u Dubrovniku i Zadru te sudjelovao u kazališnom životu. Potpisivao se i Vlađan Turković. Umro je 27. X. 1952. u Dubrovniku.

* * *

Split (bogoslovija), dne 28. VI. [19]37

Dragi gosparu Vlaho!

Napokon eto mi glasa od jednog skladnog dubrovačkog i prijateljskog gospara, koga odavna nijesam vidio a ni čuo, pa ovo Vaše pismo neka mi bude predmet i zadovoljstva, što se je neko od naših pravih Dubrovčana mene sjetio, a i zahvale za lijepu i željenu uslugu, koju mi je obavio nešto po svojoj želji ("motu proprio"), ali nešto onako na sirovu kožu, kad je nehote udrio u "mrežu" Njegove Preuzvišenosti,[1] pa je "od nužde postao krepostan". Situacija, koju ste mi, dragi gosparu Vlaho, opisali, jest nešto komična, ali - koliko se to puta ljudima događa! Ehe! ...

Vaše su mi informacije osobito glede slika na banskoj upravi vrlo zanimive i važne. *Netom budem imao vremena, ja ću to sve istražiti kod g. bana,[2] da može sve doći u moj katalog slika našeg najvećeg hrvatskog slikara.[3]*

Podaci za Medovićeve radove u biskupskoj pinakoteci su nedovoljni, jer je trebalo navesti mjeru (visinu, širinu), po prilici godinu izradbe, tehniku (ulje, platno, akvarel, karton) i je li slika potpisana. Ako nije, stvar je nedovršena, škica, koju sam umjetnik nikako ne bi uvrstio u katalog. Ja ću te slike u "Jadr[anskom] Dnevniku"[4] ipak navesti, a kašnje ćete Vi s Vašim komodom saopćiti ono drugo. Treba navesti i trošak, no bez toga može paliti.

Dakle ste imali čak sreću da našem velikom dubrovačkom umjetniku služite Misu! Bilo bi mi drago čuti od Vas o Medoviću još koju uspomenu, da je mogu u biografiji iskoristiti.

Hoću li i ja za euh[aristijski] kongres tamo? To je bio moj program i prihvatio sam čak i predlog biskupov, da držim u "Gospi"[5] govor ili govorčić drugi dan "tridua"[6] na 16/7. Ali mi se dogodila kod svojte teška, najteža nevolja: moja sva nada i nada roditelja moj neput Nedjeljko u dubrov[ačkom] sjemeništu se (VII razred!) razbolio od pleurite.[7] Ta se tamo nije izliječila - pošao u Trpanj, tu se bez moga znanja valjda njegovo stanje i pogoršalo - ovdje mi je došao na pregledbu i konstatiran je težak katar, koji treba odma liječiti stručno, jer "periculum in mora".[8] Ovo mi je pokvarilo i volju i praznike: sada sam oko njega da ga odvedem na sigurnije mjesto i tako sam Don Franu[9] pisao, da ne dolazim na kongres. Jedan strahoviti teret koji me čeka, jer njegov otac, siromašni invalid, ne može ništa.

Jest, žao mi je, da sam potisnut i nepriznat odozgo ostavio svoj mili dubrovački kraj. U drugu ruku i ne žalim, kad vidim, kako se žalosne prilike odvijaju u gradu sv. Vlaha[10] i kako ide sve nistrmo, što ste mi i u pismu konstatirali.

Sada Vas hoću, eto posve slučajno, inkarikati[11] za jednu drugu stvar, a radi se o jednom djelu milosrđa prema jednoj našoj staroj, čestitoj i pobožnoj Trpanjki od 75 godina, koja se nalazi bez ikoga svoga u Splitu.

Prije nego sasvim klone (gripa je ove zime jako oslabila) i da ne dođe u ruke kakve bezdušne osobe, treba da odma sada traži zaklon. Ja sam joj tražio zaklon ovdje kod dumana, ali ili je sve puno ili za nju nije zgodno.

Ostaje za nju sada još "Domus Christi"[12] u Dubrovniku, gdje je (?) i Dum Antun Ljepopili.[13]

Stoga Vas molim, gosparu Vlaho, u moje i njezino ime: što prije da se prošetate gori u Domus Christi i da zamolite za ovu gospođu jedno zgodno i prazno mjesto (stan i hranu). Samo stan i hranu, jer ona ima i svoju robu i svoju mobilju[14] za sobu.

Treba samo znati, koji su uvjeti, da se primi. Ona ne bi pristala na to, da plaća svaki mjesec, jer su njezine prijašnje finance iscrpljene. Radije bi dala neku svotu

odma s početka, ali ne zna koliku taj zavod traži. (Neko mi je kazao, da treba odma predati oko 30.000 Din?) Moj je utisak, da ona nije duga života, premda izgleda još u dobrom stanju. Molim Vas, da me u tom obziru što prije obavijestite, jer sam ja ovdje još samo 5-6 dana, a onda nepoznatim smjerom pa na odmor u Trpanj, ali bi trebalo još dok sam tu, da ovu plemenitu ženu o stvari obavijestim, ona nema nikoga, da se sa povjerenjem obrati u svojoj nevolji, a ja je poznam od moga djetinjstva, jer je bila naša susjeda u Trpnju i nekoć agentica "Lojda".[15] Vrlo je inteligentna i baš dubrovački skladna, naše čeljade. Zove se Mare Nesanović pok. Jera.

Kad vidite starog Dum Antuna kan[onika] Ljepopila, mnogo ga pozdravite, tog jednog od najdičnijih stražara naših dubrovačkih tradicija.

Želio bih ipak da se trknem u Dubrovnik makar kasnije u setembru.[16] Ako to bude moguće, onda ćemo se sigurno vidjeti i porazgovoriti.

Dum Balda Bottu ovih dana nijesam vidio, a rektor bogoslovije Kasandrić i Prof. Dum Mate Garković su već utekli svaki u svoj "tusculum",[17] jer je i ovdje u Splitu pasja vrućina: stoji tu komu je od nevolje, ko može, bježi, ali ćete se i vi tamo dobro pofrigati[18] kroz ovo petnaestak dana.

Što je od g. Marka Murata?[19] Kako će se on sada snalaziti u "pravaškom" Dubrovniku? On zna mnogo o Medoviću, jer mu je bio saučenik u Münchenu. Kad sam zadnji put (1934) bio u njegovu ateljeru na Busovini,[20] nešto smo govorili o Medoviću, ali se gospar Marko ne slaže sa mnom u mišljenju glede Medovića, a to nije ni čudo: la gelosia del mestiere![21]

I eto sada moram da zaključim, da Vam na svemu zahvalim i da Vas lijepo i srdačno pozdravim

odani Vaš
Don Nedjeljko S. Subotić(profesor bogoslovja)

Makarska, 19/XII. [19]41.

Carissime!

Za Božić stari prijani valja da se makar dva slova porazgovore a u drugo vrijeme - kako se i ako se može. Tako eto i ja dolazim k tebi, Vlagjo[22] moj, najprije sa čestitkom iskrenom i toplom za svete Božićne blagdane, želeći Ti svako pravo dobro. Ove godine nam je Božić došao u oblacima tuge, borbe, oskudice svake vrsti, ali taj blagdan ne gubi nikad na svome značenju, na svojoj duboko kršćanskoj i posve čistoj poeziji pa i onda kad ga ljudi ne će da slave baš onako kako treba: u ljubavi i miru. Ljudi, pogotovo oni od moći i sile, hoću da idu svojim putem, nikako u Betlem, božjim putem. Jasno je da će tako razbiti i faktično razbijaju sebi i drugima glave i vrlo kasno dolaze do vazda tako jasne istine, da je Istina, da je Bog temelj svakoga istinitog dobra.

Upravo zato sam ja glede budućnosti optimista: *ljudi će preko stranputica svih vrsti, bolova i žrtava doći i baš morati doći na put Pravde, a to je jedina prava linija koju Providnost zacrtava u kulturnoj povijesti čovječanstva. Koja golema svjetska nepravda nije bila osvećena (kadli - tadli) zasluženom odmazdom? Nijedna. Ne govorimo o pojedincima koji ne vrše usudnu ulogu u međunarodnom životu, nego o veličinama, o cjelinama bilo narodnim, političkim i socijalnim. Imamo razloga da gledamo* vedro *u ono što će doći sutra i ako mi pojedinačno možemo i stradati. A pored svih tih vrtloga stojimo visoko iznad svega s pravom katoličkom ideologijom i čvrstom voljom: Neka se Božja vrši! I bit će dobro ... A bit će dobro i za našu malu, našu svetu Hrvatsku. Ona će biti svijetu dokumenat, da je pravica zakon nužde i da*

Hrvatska mora postojati. Ona može biti i jest u svome početku i krvava, izmučena u svojoj djeci, izbodena iznutra, okrnjena izvana, još nešto i zablaćena (stari liberalizam, korupcija ...), ali i ona, naša draga Majka, malo pomalo će skupiti svoju djecu, odmorit će se, uredit će se, oprat će se i naresiti kao mlada nevjesta i doći će nam u središte, u kolo svijeta svijetla, vesela, radosna, kraljevski ponosna. E da su živi oni naši stari pravaši, pravaši iz našega djetinjstva, što bi se oni radovali... Ali dosta je, da se raduju ili da će se radovati u svome potomstvu ... pogotovo u našem osloboditelju, velikom Anti Paveliću.[23] Bog ga poživio!

I što ti imam drugo reći, kad znam, da su i tamo kao i amo iste poteškoće, zbog kojih zapinjemo na svakom koraku, dižući "škrafune" ili pete iz blata kao da su od olova. Manzoni[24] je lijepo opisao, kako je Don Abondijo[25] teško koracao, i kako nije zbog svoje tromosti mogao da ide uporedo sa drugim ljudima svoga vremena. Ipak jedna me pojava i u Dubrovniku veseli: počinje novi organizacioni ustaški život nastupom novog stožernika [Vlade] Hercega. Eppur si muove[26] ... Ovdje se radi sustavno, na svu paru i vjerujem da će nam omladina ozdraviti zakržljali nacionalni hrv[atski] organizam, što ga je beogradski sistem bio do visokog stupnja rastrovao. I to unatoč mnogim bivšim našim sada ušutkanim veličinama, koji plaču za punim jugoslavenskim loncima i naučeni su svuda gledati samo - sebe. Poznaš ih ti u dušu vrlo dobro ...

Napokon sam se sjetio obećanja koje sam ti dao, stavio se na posao i napisao jednu sažetu studiju o Todoru (Fedoru) M. Dostojevskom[27] *(60. godišnjica smrti) kao političaru i poslao sam je tvom srčanom prijatelju Tijasu Mortigjiji[28] za "Hrv[atski] Narod"[29] ima 20 dana. Uz popratno pismo. Još sam puno toga stavio u izgled. Razočarao me je - nije našao shodnim niti da mi potvrdi primitak kompozicije (koja nije kako mu drago iskrpljena) po našoj dubrovačkoj skladnosti i reče: valja ili ne valja, piši ili "sta zitto!"[30]*

Vidi se, ne mogu ja da se plasiram u Zagrebu, nego da ostanem i vršim svoj dnevni posao kao obični provincijalac. Kad me ne trebaju - neka rade sami, kako znaju bolje. Svršio sam i onaj prikaz o dubrovačkoj hrvatskoj *literaturi za promičbu u kojem njemačkom listu. Sada počiva između mojih kartušina[31] ...*

I basta za ovaj put.

Kad mi se javiš, ne štedi na karti. Čekam vazda tvoje glase kao Mesiju - sve me iz našeg Dubrovnika interesira. Ne mogu dospjeti nego u moje ime čestitaj onoj našoj dvojici: Dum Franu iz "Collegium Ragusinum"[32] i Niku Trpanjcu[33] iz Busovina.

Srdačan ti pozdrav od vazda vjernoga
Don Nedjeljka

Makarska, 17/I. 1942.

Dragi gosparu Vlagjo!

Prekojučer sam primio la tua cara del[34] 12 ovog mjeseca sa tvojim tužaljkama o lošoj prehrani i poslima koji su te toliko osvojili za opskrbu in materialibus[35] da nemaš kad sastaviti za prijatelja u Makarskoj bokun knjige,[36] a znaš koliko očekujem tvoje vijesti iz Dubrovnika.

Ista je pjesma i ovdje. Samo što tamo komunističke žene ne prave galamu ispod pendžera potestata[37] i poglavara kao neki dan ovdje u Makarskoj. Ovdje nijesu ljudi od flegme i "lasci me stare",[38] nego odma tri a dva pet pa za grlo kad im dođe

"trentaun".[39] Lako bi bilo sve i glede prehrane, da nam naši velikodušni "tutori"[40] ne sprečavaju regulaciju cijena i ne grabe ono malo iz našeg grla. Ali dok je taj parasit u našoj kući, moramo se hraniti - pirulama,[41] eto ti tu. No neki dan napokon vlada dozvolila, da mogu i privatnici gore na sjeveru dobavljati hranu i dovesti je bez posebne dozvole doma. Tako će se prehrana mnogo poboljšati.

Naši ljudi u danima kušnje brzo klone, a ne znaju, da drugi ljudi u mnogim državama stoje mnogo gore. Mi smo svi sporedna zanemarena pozadina, a žarište odlučne pažnje je fronta - pogotovo ona u Rusiji. Onamo su užasni glavni napori, a sve drugo stupa u - pozadinu. Ali ako ono onamo uspije, onda je drugo sve spašeno ako nas onaj u Berlinu[42] ne - prevari i ostavi na cjedilu.

Ovdje neki dan pukao glas, da je Krnjević[43] utekao iz Londona, da se javio na portugalskom krugovalu te izjavio da se raskrstio sa Srbima, da se s njima ne može raditi i da Hrvatska ostaje u svakom slučaju, pobjedila jedna ili druga strana ... Još nijesmo provjerili je li ta izjava uopće slijedila.

Zaboravio sam ti javiti, da sam suo tempore[44] bio od tebe primio one dubrovačke ilustrov[ane] dopisnice - grazie tante![45] Kombinirao sam 2 dopisnice i naslikao Dubrovnik od strane sv. Jakova[46] - obična dubrovačka veduta. Sliku sam svršio i ona u lijepom okviru visi u mojoj spavaćoj sobi. Arte?[47] Malo sve to danas važi ispred bronzina puna pulente![48] ... Na što smo spali! Sreća da se je Pelješac u prehrani otcijepio od Dubrovnika, pa sada bolje stoji nego prije. Za Božić su u Trpnju dijelili po 8 kila brašna na glavu, a ovih dana opet dolazi preko Bosne u mali Trpanj 1 1/2 vagon kukuruza, 1/2 brašna, 1/2 fažola, 1/2 vagona druge hrane a vi tamo pjevate "kolende"[49] potestatu i poglavaru ispod prozora za mladu godinu. A mi smo danas na objedu imali kupusa s krumpirima i priganih gerica,[50] a mješte kruha - prikala,[51] tako isto evo sada za večeru, pa smo isto pasali[52] dobro i zdravo, kume moj... A bifteka više nema i - ne trebamo ga, mnogo smo zdraviji od prije, kad su bile na dnevnom redu masti, pračarije, njoki, štufadini, polpete i drugi slični atrasi[53] ... E gdje je sv. Antun[54] današnji (onaj s gudinom[55] oko noga ...) da nas nauči jesti onaj mali zalogaj dopo il tramonto del sole[56] ... i koji bi i današnji moj objed smatrao po svih sedam razloga suvišnim - luksusom.

Un altro vocabolario[57] - današnji naš vijek ne razumije se u ričete[58] božjih svetaca, s kojima se prolazilo vrijeme s većim zadovoljstvom nego u naše vrijeme. Paraju mi uši ovi neki "laudatores temporis acti",[59] koji uzdišu za punim "jugoslavenskim loncima". Sada osjećamo, kako su ti srpski lonci ubili dušu naših ljudi.

Ne piši ništa prijatelju Tiasu M[ortigjiji] u Zagreb. Istom malo prije Božića mi potvrdio primitak mog pisma i članka o Dostojevskom kao političaru, što je izašlo u božićnom broju "Hrvatskog Naroda" pod mojom šifrom N. S. - možda si to i prolego. A jučer sam mu poslao per la propaganda croata[60] za list "Die neue Ordnung"[61] moj njem[ački] članak o hrvatskoj kulturi u Dubrovniku. Mislio sam u tom listu još pisati, ali mislim - con questa la finisce![62] - nije moguće više raditi u ovo mahnito i bedasto vrijeme - i to besplatno.

Pošo sam daleko, a nemam vremena. Ali hoću da nešto ipak brškam[63] i da te podraškam, da mi se javiš malo opširnije - ako nemaš ingvasta,[64] poslat ću ti ja od ovamo koju bočicu... Forza e Coraggio![65] Svaka će stvar doći na svoje mjesto ali u svoje vrijeme i napokon: Geduld![66]

Uz bratski pozdrav za naš arvacki: Dom spreman
Tvoj odani Don Nedjeljko S

(Nastavlja se)

1. *Njegova preuzvišenost*, Josip Carević, tadašnji dubrovački biskup (ubili ga partizani u Kloštru 1944)
2. ban Primorske banovine u Splitu
3. Celestin Medović, slikar (umro 1920)
4. *Jadranski dnevnik*, novine pokrenute u Splitu 1934 (usp. Katalog slika Celestina Medovića u 1937, br. 85, 91, 110, 115, 119, 124, 130, 138, 144, 151, 155; 1938, br. 106)
5. *Gospa*, dubrovačka katedrala
6. *triduo*, trodnevlje, trodnevica, pobožnost u trajanju od tri dana
7. *pleurita*, upala porebrice
8. *periculum in mora*, opasnost je u odgađanju
9. Frano Vučetić, svećenik, upravitelj sjemeništa
10. *Grad svetoga Vlaha*, Dubrovnik
11. *inkarikati*, opteretiti
12. *Domus Christi*, dom starih i nemoćnih
13. Antun Liepopili, svećenik, kulturni povjesničar (umro 1940)
14. *mobilja*, pokućstvo
15. *Lloyd*, brodarsko društvo u Trstu
16. *setembar*, rujan
17. *tusculum*, miran, od svijeta udaljen stan
18. *pofrigati*, ispržiti
19. Marko Murat, slikar (umro 1944)
20. *Busovina*, ulica u zapadnom dubrovačkom predgrađu
21. *la gelosia del mestiere*, profesijska ljubomora
22. *Vlagj(o)*, lik imena Vlaho
23. Ante Pavelić, političar, ustaški poglavnik
24. Alessandro Manzoni, talijanski književnik
25. *Don Abbondio*, lik iz Manzonijevih "Zaručnika"
26. *eppur si muove*, ipak se kreće
27. Fjodor Mihajlovič Dostojevski, ruski književnik
28. Tias Mortigjija, publicist, tada urednik "Hrvatskoga naroda", poslije tjednika "Spremnost" (strijeljali ga komunisti 1947)
29. *Hrvatski narod*, novine pokrenute u Zagrebu 1939.
30. *sta zitto!* šuti!
31. *kartušina*, ovdje spisi, zapisci
32. *Collegium Ragusinum*, barokna zgrada iz XVIII. st. kraj isusovačke crkve sv. Ignacija u Dubrovniku
33. *Niko Trpanjac iz Busovine*, Niko Iveta
34. *la tua cara del*, tvoje drago pismo od
35. *in materialibus*, u materijalnim stvarima
36. *bokun knjige*, pismo
37. *potestat*, gradonačelnik
38. *lasci me stare*, pusti me na miru
39. *trentaun*, bijes
40. *"tutori"*, Talijani, okupatorska vojska
41. *pirule*, pilule
42. *"onaj" u Berlinu*, Adolf Hitler, njemački diktator
43. Juraj Krnjević, političar, član Hrvatske seljačke stranke, član kraljevske jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu (umro 1988)
44. *suo tempore*, u svoje vrijeme
45. *grazie tante*, hvala lijepa
46. *Sveti Jakov*, dio istočnoga dubrovačkog predgrađa s bivšim benediktinskim samostanom sv. Jakova
47. *arte*, umjetnost
48. *bronzin pun pulente*, lonac pun pure, žganaca
49. *"kolende"*, prosvjedne podoknice
50. *prigane gerice*, pržene girice
51. *prikle*, uštipci
52. *pasali*, prošli
53. *pračarije, njoki, štufadini, polpete i drugi slični atrasi*, vrste hrane i podvoraka
54. *sveti Antun*, opat, svetac, blagdan 17. siječnja
55. *gudin*, prasac
56. *dopo il tramonto del sole*, nakon sunčeva zalaska
57. *un altro vocabolario*, drugi rječnik

58. *ričeta*, recept
59. *laudatores temporis acti*, hvalitelji prošlosti
60. *per la propaganda croata*, za hrvatsku propagandu
61. *Die neue Ordnung*, novine pokrenute u Zagrebu 1941.
62. *con questa la finisce*, s tim završavam
63. *brškati*, pisati, zapisivati
64. *ingvast*, crnilo, tinta
65. *forza e corraggio!* snažno i hrabro!
66. *Geduld*, strpljenje

Mirko VALIDŽIĆ

Prisutna stalnost

već dugo, dugo umirem
od devete moje godine,
kad prvi put uz krevet
ukaza se lik smrti.

Otada navratila je
u nekoliko teških vijavica
motreći moje lice u
spremnom hodu do obesmrćenja.

Metrila je krvavu stučenu glavu
u veljačkom osunčanom podnevu
i bila spremna na ispraćaj slave
u plavičasta nebodarja iznad zvijezda.

Toliko puta bila je pažljivo spremna,
posebno kad zastade srce
i zastor mraka pade mi na oči
skrivajući i otkrivajući ljepote
nadsvijeta.

Šutljiva je, ne govori ništa glasno,
ni kad će doći, ni kad će otpratiti,
ali je sigurno da ona mora
u određeno vrijeme k meni stići.

Magdalena VLAH-HRANJEC

A zvoni zvonidu ...

Prešla su leta i leta,
od da pre naši hiži na Badnjak
neje slama prestreta.

Pod borom ga ne jabuke z našega vrta,
a v hiži naši vek je samo zima,
zidana pečka je zdoja podrta ...

Pod stolnjakom neje složeni križ
slamnati,
a vuni zvoni zvonidu, jape ga ne,
kaj pokolčili po vrtoti...

Radost Božića kaj donesli v našu hižu
i si skup kaj zapopevali
onu storu poznatu vižu:
"Narodil nam se Kralj nebeski
od Marije čiste Djevice..."

A zvoni zvonidu,
čuti je pesmu,
ljudi k polnočki idu ...

Pred menom kitica bora
i več žota slika na zidu,
japa i mama močeč me gledidu,
a zvoni, zvoni zvonidu ...

Šimun JURIŠIĆ

Hrvati u Parizu

Ja bih rekao da je duh Pariza najbliži duhu Toskane. Oni se zbližavaju na zajedničkim i srodnim simpatijama za Grčku i na grčko posmatranje života. Bogdan Radica: Grad duha i ukusa. (Obzor, 5. V. 1928, str. 6)

U Parizu možda samo jedna javna spomen-ploča govori o Hrvatima. Dne 25. listopada 1950. Hrvati u "gradu svjetla" postavili su spomen-ploču hrvatskim pukovnijama koje su se borile pod francuskim barjakom. Ploča je u Palači invalida i desetak je metara udaljena od Napoleonova sarkofaga. U vojsci tog vojskovođe služio je i Marko ŠLJIVARIĆ kojega je Napoleon unaprijedio u brigadnog generala. O Hrvatima u francuskoj vojsci napisao je knjigu francuski publicist i diplomat Auguste Boppe (1862-1922). Knjiga ima naslov *Vojna Hrvatska* (Croatie Militaire) i tiskana je u Parizu 1900.

U Parizu su razmjerno najviše boravili naši *likovnjaci*. Njihov broj je velik, veći nego u nekom drugom europskom središtu. Leo JUNEK (Zagreb, 1899-Orsay kod Pariza, 1993) od godine 1924. (te je godine diplomirao u rodnom gradu) živio je u Parizu i u Francuskoj, dakle oko sedamdeset godina. Naročito su mu cijenjene slike u kojima je dao motive sa Sene, s ulica Pariza i njegove okolice. Izlagao je i u domovini. U Zagrebu je imao pet samostalnih izložaba. Bijaše majstor u bojama.

Milivoj UZELAC (1897-1977) od godine 1923. živio je i stvarao u Francuskoj, a u Parizu četrdeset godina (1923-1963). Radio je kao slikar, ilustrator i dekorater. Izradio je zidne dekoracije u pariškoj Športskoj palači. Nikada nije prekidao veze sa svojom domovinom i imao je nekoliko izložaba u Hrvatskoj. Više puta je reproducirana njegova slika u boji *Sena s Eiffelovim tornjem* (1935). Uzelca je temeljito proučio Josip Vrančić u svojoj doktorskoj radnji koja je objavljena u obliku monografije ili foto-monografije pod naslovom *Milivoj Uzelac* (Zagreb, 1991).

Ivan MEŠTROVIĆ (Vrpolje, 1883-South Bend, USA, 1962) u Parizu je živio i radio godine 1908. i 1909. Načinio je oko 50 skulptura, od kojih je 40 pripadalo Kosovskom ciklusu. Godine 1908. izložio je deset skulptura u Jesenskom salonu. *Velika izložba sabranih Meštrovićevih skulptura* bila je priređena 1933. u Parizu. Njegovih 63 skulptura i 28 crteža bili su izloženi u proljeće u muzeju Jeu de Paume. Izdan je i opširan katalog s tekstom. Godine 1919. u palači Palais des Beaux-Arts (Petit Palais) organizirana je jugoslavenska umjetnička izložba. U to vrijeme održavala se Mirovna konferencija i izložba je trebala predstavnicima sila koje su odlučivale o sudbini Europe dokazati da jugoslavenski narodi imaju svoju kulturu i umjetnost i da zavređuju samostalnost. Na izložbi je bilo 285 izložaka od 64 hrvatska, slovenska i srpska umjetnika. Meštrovićevih radova bilo je najviše - čak 40 skulptura. Meštrović je prijateljevao s Rodinom i Bourdelleom. Pisao je o Rodinu i pohađao njegovu školu.

Slikar Vlaho BUKOVAC (1855-1922) više od deset godina živio je u Parizu. Prvi je hrvatski slikar koji je završio Akademiju lijepih umjetnosti (1877-1880) u

glavnom francuskom gradu. Bio je učenik Aleksandra Cabanela. Redovito je izlagao u Salonu 16 godina. Ljeti ili u ranu jesen 1887. u blizini bazilike Srca Isusova (Sacré Coeur), u Rue de la Chevalière du Marre 40 sagradio je atelje i uz njega kućicu, kojih više nema. Tu je Bukovac živio i radio do godine 1894, kad se konačno preselio u Zagreb.

Dujam PENIĆ (Split, 1889-Zagreb, 1946), kipar, osam godina (4.V. 1924. do 1932) živio je i radio u gradu svjetla. Držao je svoju privatnu kiparsku školu i od toga je uglavnom živio. Dobre veze i glas dobra kipara stekao je u Americi, pa mu je to i u Parizu pomagalo. Obavljao je neku vrstu dužnosti američkog umjetničkog poklisara jer su ga Amerikanci smatrali svojim umjetnikom. Samostalnu izložbu imao je godine 1929. Redovito je sudjelovao na godišnjim izložbama Jesenjeg salona i Nacionalnog salona francuskih umjetnika. Brončani *Djevojački torzo* izložen u Nacionalnom salonu godine 1928. osigurao mu je, jedinom od hrvatskih umjetnika, izbor za člana Francuskog društva umjetnosti. Andre Mihicic objavio je na francuskom jeziku knjigu o Peniću (Pariz, 1930). O Peniću postoji opširna literatura na francuskom jeziku i popisao ju je dr. Duško Kečkemet u svojoj monografiji *Dujam Penić* (Zagreb, 1979, 211 str.). U rodnom gradu, a u predjelu Veli Varoš, jedna ulica nosi ime Dujma Penića, umjetnika koji je u svojoj domovini živio veoma skromno.

Slikar Josip RAČIĆ (1885-1908) živio je više od dvadeset godina i ubio se u Parizu u hotelskoj sobi. Antologijska je njegova slika pariškog *Umjetničkog mosta*. U francuskoj je metropoli živio četiri mjeseca i umro je u lipnju 1908. Tek 1991. publicist i književnik Davor Šošić pronašao je groblje na kojemu je bio pokopan velikan našega slikarstva. Račić je pokopan na groblju Bagneux, u istoimenom južnom predgrađu Pariza. Grob mu nije sačuvan jer je bio običaj da se poslije pet godina sirotinjski grobovi prekopaju. Tako je Šošićevo "otkriće" došlo poslije više od osamdeset godina od slikarove tragične smrti.

Trebat će istražiti koji su naši umjetnici na raznim izložbama u Parizu dobili nagrade. Tek bilježimo da je Robert FRANGEŠ-MIHANOVIĆ, kipar i plaketist, dobio kao animalist Grand-prix na Svjetskoj izložbi godine 1900.

Znamo samo djelomično koji su naši umjetnici i s kojim djelima u pariškim muzejima i galerijama. U muzeju *Louvre* ima najviše naših djela, npr. slika *Posljednja večera* i *Sveta obitelj* Andrije Medulića, reljef *Arhitrav s girlandom* koji se pripisuje Ivanu Duknoviću, *Žensko poprsje* Franje Vranjanina (Francesco Laurana). U kabinetu crteža su četiri rada Jurja ili Julija Klovića na biblijske teme.

"No, ako Pariz ima prednost u našem renesansnom kiparstvu, London ima prednost u djelima naših modernih kipara. Za razliku od pariškog Musée d'Art moderne, londonska Tate Gallery ima kipove Meštrovića i Kršinića" (Matko Peić).

Dva naša učenjaka bili su članovi Francuske akademije ("Četrdeset besmrtnika"): bizantolog i numizmatičar Anselm Banduri Bandurović i Ruđer Bošković. Matematičar, fizičar i astronom Ruđer BOŠKOVIĆ (1711-1787) živio je i radio oko deset godina u Parizu (1773-1783). U tom je gradu imao dosta prijatelja na nagovor kojih je osnovano za nj mjesto *ravnatelja optike za pomorstvo*. U Parizu je, kao već prije u Rimu i u Londonu, mnogo puta zastupao trgovačke i političke interese rodne mu dubrovačke republike. Imao je i dosta protivnika, od kojih bijaše najodrješitiji D'Alembert. Bošković je umro kao francuski državljanin.

II

U prethodnom poglavlju spomenuti su samo naši najvažniji likovni tragovi u Parizu. Kažem spomenuti su jer je tema takva da traži višegodišnja istraživanja. Moramo se nadati da će u drugoj knjizi (prva je upravo izašla) Enciklopedije hrvatske umjetnosti (gl. urednik dr. Žarko Domljan) biti članak *Pariz*, u kojemu će se naći i podaci o Parizu u likovnim djelima naših umjetnika. Iako su naši tragovi u Rimu u cjelini znatno veći, bilo bi dosta teško naći desetak naših značajnijih slika na kojima je predstavljen Vječni grad. Međutim, Pariz i pariške teme predočene su na desecima naših poznatijih slika. Ako već imamo na jednom mjestu sakupljene naše značajnije feljtone i eseje o Parizu (izbor je dao Saša Vereš u knjizi *Hrvatski Pariz*, Zagreb 1989), možda će se jednog dana pojaviti knjiga u kojoj će biti reproducirane naše poznate i poznatije slike "grada svijeta i svjetla". U toj i takvoj knjizi naći će se zacijelo i slika *SLAVKA KOPAČA (Most Aleksandra III.)* ili neka veduta *Vladimira Kirina*. Joko KNEŽEVIĆ izradio je oko 50 crteža Pariza, a od tog je broja 22 crteža objavio u katalogu svoje izložbe iz 1989. pod naslovom *Pariški crteži* 1959. (Split, 1989).

Trebat će pažljivo pregledati pariške muzeje i galerije te njihove kataloge. U novije doba upozoreno je na muzej *Jacquemart-Andrè*, koji se nalazi na bulevaru Haussmann i sadrži nabogatiju zbirku talijanskih umjetnina u Francuskoj poslije Louvrea. U muzeju su i dvije slike *Jurja Ćulinovića: Portret muškarca s kapom i Bogorodica među svecima*.

Nisu samo naši likovni umjetnici hrlili u Pariz; u manjem broju to su isto radili književnici i publicisti. Antun Gustav Matoš proveo je u gradu na Seni ukupno pet godina, a Radovan Ivšić daleko više - stalno živi u Parizu od 1954. i objavio je na francuskom jeziku osam knjiga.

Antun Gustav *Matoš* je neko vrijeme stanovao u hotelu Cronstadt u ulici Jacob (Rue Jacob), a u Latinskoj četvrti. "Sumnjao sam u smisao ovog poznog hodočašća sve dok nisam u istoj ulici opazio spomen-ploču koju su Poljaci postavili svom Mickiewiczu... - I tako sam se skrušeno približavao uglu lice Jacob, hotelu kojega više nema, mjestu gdje bi ipak jednom trebalo staviti spomen-ploču: Ovdje je živio i ubijao stjenice hrvatski književnik Antun Gustav Matoš" (Ivan Katušić, 1959). Radovan IVŠIĆ (Zagreb, 1921), dramatičar, pjesnik i prevoditelj, sudionik je francuskog nadrealističkog pokreta. Njegova drama *Kralj Gordogan* (1943) doživjela je nekoliko premijera u bivšoj Jugoslaviji i Francuskoj, a objavljena je i u Parizu (1968). S francuskog je prevodio djela Molièrea, Rousseauove *Ispovijesti* i dr. Predstavljen je u zbirci *Pet stoljeća hrvatske književnosti*.

Desetljećima je (od jeseni 1945) u Parizu živio i radio Dinko ŠTAMBAK (Donje Dicmo, 1912-Pariz, 1989), feljtonist i prevoditelj. Po zanimanju profesor, autor je knjiga *Pariska bohema* i *Dvadeset i pet godina Pariza* (1945-1970) te nekih drugih. Mato VUČETIĆ (Hvar, 1892-Pariz, 1981), publicist i pjesnik, od godine 1916. živio je u Parizu. Studirao je pravo. Bio je dopisnik dnevnika *Obzor* (1922-1929) i atašej za tisak jugoambasade (1929-1941). Objavio je pet knjiga pjesama na hrvatskom jeziku, knjigu feljtona *Pariske šetnje* te četiri knjige na francuskom jeziku. Pod pseudonimom Spectator tiskao je knjigu *La Position internationale de la Yougoslavie* (1938).

I prije Vučetića tiskali su naši ljudi u Parizu svoje knjige. Tako je još Imbro Ignjatijević Tkalac 1866. tiskao svoju poslanicu protiv austrijske vlasti pod naslovom *Pitanje austrijsko*.

Malo je poznato da je Tin Ujević jedan od pisaca gramatike srpskog jezika na francuskom jeziku. Priča je nešto duža, ali zanimljiva. Ujević je proveo u Francuskoj, uglavnom u Parizu, nepunih šest godina, od studenog 1913. do svibnja 1919. Bijaše redovit gost kavane Rotonda. Godine 1916. napisao je antologijsku pjesmu *Svakidašnja jadikovka*.

Dragutin Antun PARČIĆ (1832-1902), svećenik i autor brojnih izdanja talijansko-hrvatskog i hrvatsko-talijanskog rječnika, objavio je slovnicu *Grammatica della lingua slava (illirica)* u Zadru 1873. Tu je slovnicu J.-B. Feuvrier preveo na francuski i publicirao u Parizu 1877. s ispravcima i dopunama koje je autor objavio u svojem drugom izdanju 1878. Na temelju drugog izdanja prijevoda iz 1904. Pierre de Lanux i Tin Ujević dali su kompilaciju i objelodanili je pod naslovom *Grammaire élémentaire de la langue serbe* (Pariz, 1916). To su Lanux i Ujević naveli na str. 109 svoje slovnice, "koja je gotovo neupotrebljiv priručnik učenja jezika" (Vjekoslav Ćosić) jer je vrlo kratka.

Kad smo već kod pisane riječi i publicistike valjalo bi zabilježiti prvu knjigu o Parizu nepoznata autora. Riječ je o knjizi *Sa puta u Pariz* koja je objavljena u Karlovcu 1900. i ima 240 stranica manjeg formata. Na knjizi stoji da je tekst pretiskan iz *Karlovačkog glasnika*. U hrvatskoj književnosti samo dva strana grada imaju posebne knjige (ne vodiče!) o sebi - to su Rim i Pariz, zacijelo najpoznatiji europski velegradovi. Nepoznati autor je napisao i rečenicu: "Pariz bez boulevarda ne bi u obće bio Pariz!." Tin Ujević je napisao nešto slično: "Smatraju da je Boulevard Saint-Michel neka začarana sredina." A Saša Vereš: "Mladi Krleža baš kao i njegov junak Orlić bio je opčinjen pariškim bulevarima, vjerovao da su nam snovi i od samog Pariza pariškiji." Rodonačelnik našeg novijeg putopisa Slavko Batušić bio je zaljubljen ne samo u pariške bulevare već i u ulice, kao u Mletačku ulicu (Rue de Venise), koja je "najuža ulica Pariza, pandan ulicama Venecije, Napulja i nekih gradića naše Dalmacije".

Osim tragova u likovnoj umjetnosti, književnosti i publicistici, Hrvati su ostavili u Parizu tragova i u glazbi. Spomenut ću samo dva primjera, možda i ne najvažnija. Ivo MALEC (Zagreb, 1925), skladatelj koji je završio glazbenu akademiju u rodnom gradu, od godine 1959. stalno živi i radi u Parizu, a od 1972. do listopada 1990. bio je profesor kompozicije na Pariškom konzervatoriju. U travnju ove godine u glazbenoj dvorani kulturnog središta *G. Pompidou* izveden je glazbeni plakat (tako autor zove svoje djelo) *Milka Kelemena Reqiem za Vukovar, Osijek, Dubrovnik, Sarajevo...* Djelo je izvedeno pod ravnanjem Paula Mefanoa, umjetničkog ravnatelja orkestra *2e 2m* koji je sudjelovao u izvedbi.

III

Mnogi Hrvati studirali su, diplomirali, magistrirali i doktorirali na Pariškom sveučilištu koje je poznato kao Sorbona. Blaženi Antun KAŽOTIĆ (Trogir, 1260 - Lucera, 1323) prvi je naš doktor teologije i filozofije na Sorboni, potom biskup zagrebački i lučerski. Kardinal i pisac Ivan STOJKOVIĆ (Dubrovnik, oko 1390 - Lausanne, 1443), dominikanac, magistrirao je i doktorirao u Parizu. Godine 1422. bio je delegat Pariškog sveučilišta koji je od pape tražio saziv općeg crkvenog sabora.

U ovom stoljeću na Sorboni su predavali profesori Mirko Dražen GRMEK i Predrag MATVEJEVIĆ, ovaj posljednji opću književnost. Mirko Dražen Grmek

(Krapina, 1924), povjesničar znanosti, studij medicine i doktorat znanosti završio je u Zagrebu. Od godine 1963. živi i radi u Parizu, u kojemu je stekao i doktorat iz filozofije (1971). Od godine 1973. bijaše profesor povijesti bioloških znanosti i medicine na Školi visokih studija Pariškog sveučilišta. Objavio je nekoliko knjiga na hrvatskom i francuskom jeziku. Bio je pomoćnik glavnog redaktora drugog izdanja Medicinske enciklopedije Leksikografskog zavoda u Zagrebu. Mnogo se zauzeo oko širenja istine o Hrvatskoj kad je dobila svoju nezavisnost.

Godine 1958. zalaganjem našeg književnika i tadašnjeg kulturnog atašeja jugoambasada Petra Šegedina na Sorboni *je priznata diploma Zagrebačkog sveučilišta.* Srpsko-hrvatski jezik (službeni naziv) može se u Francuskoj studirati na tri mjesta - na Sorboni, na Institutu za istočne (orijentalne) jezike u Parizu i na Sveučilištu u Bordeauxu, gdje je i najstarija katedra za srpsko-hrvatski jezik. U siječnju godine 1974. službeno je osnovana katedra za srpsko-hrvatski jezik, književnost i civilizacije jugoslavenskih naroda na Sorboni. Te je godine na toj katedri studiralo stotinjak studenata. Kao živi jezik hrvatsko-srpski uči se na oko dvadeset francuskih fakulteta. Od školske godine 1984-1985. na Sorboni se može diplomirati srpsko-hrvatski jezik i književnost. Do tada se na tom sveučilištu mogla dobiti diploma samo za dva slavenska jezika, za ruski i poljski jezik i književnost. Od veljače godine 1989. na Sorboni se predaje kolegij *Uvod u povijest hrvatske kulture*. Među predavačima je i Henrik Heger, član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Naš katolički puk u Parizu najviše je zadužio dominikanac *Bogdan Dragun.* Utemeljio je 1953. *Hrvatsku katoličku misiju* za koju je godine 1962. kupio dvokatnicu u predgrađu Bagneauxu u kojoj je i danas.

Bogdan DRAGUN (Donji Humac na Braču, 1913 - Pariz, 1962), dobrotvor i publicist, od godine 1945. živio je u Austriji, a od 1947. u Parizu. Objavio je knjigu *Le dossier du Cardinal Stepinac* (Zbirka spisa o kardinalu Stepincu) godine 1958. Umro je od infarkta na Božić dok je propovijedao našim ljudima. Naslijedio ga je Zdravko OSTOJIĆ (Povlja na Braču, 1914 - Pariz, 1992), misionar i dobrotvor. Potječe iz obitelji koja je dala dva svećenika (on i don Ivan, povjesničar) i jednu redovnicu. Završio je Filozofski fakultet u Zagrebu i bio je poslije Drugog svjetskog rata profesor povijesti i zemljopisa te prefekt u splitskom sjemeništu. Na početku kolovoza 1956. komunisti su ga osudili na četiri godine i šest mjeseci zatvora jer su htjeli zatvoriti splitsko sjemenište i bogosloviju. Hrvatsku katoličku misiju u Parizu vodio je više od deset godina (1963-1975), a u njoj je radio do smrti. U Parizu je pomagao našim ljudima u raznim nevoljama, duhovnim i novčanim. Za Dom hrvatskih hodočasnika u Rimu dao je 37 milijuna talijanskih lira. Tako je na drugom mjestu od pojedinačnih darovatelja po veličini svojega dara za spomenuti dom.

Na kraju ovog nepotpunog prikaza navest ću i jedan kuriozitet, manje poznat i nekadašnjim komunistima. Josip Broz TITO (Kumrovec, 1892 - Ljubljana, 1980) u Parizu je živio ukupno 403 dana u tri godine (1937-1939). U tom gradu je u kolovozu 1937. preuzeo dužnost glavnog tajnika Komunističke partije Jugoslavije. U Parizu je Centralni komitet KPJ imao sjedište od studenog 1936. do ožujka 1938. Ne treba spominjati tko je financirao Titov boravak u Parizu i rad CK Komunističke partije Jugoslavije.

Miroslav MAJNARIĆ

Čitanje

Nije potrebno poznavati sva slova da bi se nekoga moglo pročitati, ali za čitanje onoga što je napisano, slova ipak treba znati i tu nema spasa. Prije toga, svakako, netko je morao slova napisati, jer ne mogu ona nastati sama od sebe i rasti u prirodi poput trave. U čitanju, dakle, dolazimo u dodir s pismoznalcem, u razgovor s onim koji je to napisao. Katkad je taj susret ugodan, katkad neugodan, kao i sve drugo na ovome svijetu.

Dakle, kad naučimo sva slova, tad ih idemo čitati. Novopečeni smo čitatelji, pa najprije kod čitanja prebiremo usnicama kao da brojimo zrna graška ili griskamo koštice. Dok sričemo slova ponekad pojedino od njih tražimo po papiru jer nam je nekamo uteklo. No, budimo bez brige, ono je tu i treba ga samo naći. Jedino, ako ga je pisac izgubio iz vida, tu pomoći nema, a možda ga i on sada traži na sve strane.

Isprva pročitavamo tekst više puta dok ne shvatimo da je, za neke sastavke, i ono prvo čitanje bilo možda suvišno. Izuzetak su službeni spisi i slične umotvorine koje smo prisiljeni dobro upamtiti i proučiti u tančine, dapače, naučiti ih napamet.

Čitanje se, samo po sebi, obavlja na stotine načina. Nešto se čita pažljivo kako nam ne bi ništa izmaklo, osobito u novinama kod škakljivih tema. Pa se zna dogoditi da se zaustavimo, jer nam nešto nije jasno i razumljivo te si pomognemo pomicanjem novina bliže ili dalje od očiju. Prisutnima biva smiješno, kad vide kako tražimo jedno jedino slovo pokraj tolikih milijuna slova, a ne znaju, siromasi, da je možda baš to jedno slovo važno za čitav svijet, osobito, ako ga je napisao mjerodavni faktor koji tim svijetom trenutačno vlada.

Bilo tko među nama ima običaj jesti svoj obrok polagano ali sa slašću, a bilo kakav čitatelj polako i s užitkom čita svoju knjigu, pa onda nama, gledajući jednog i drugog, rastu zazubice za onim što rade. Poput sporog blagovanja tako se i sporo čitanje može u nedogled produžiti, tim više, ako takozvani čitatelj uz čitanje radi i neke druge poslove: žmirka očima, češe se iza uha, gleda kroz prozor kakvo je vani vrijeme, ili pomišlja kako čuje muhu u zraku. On zatvara oči da bi muhu bolje locirao sluhom, a za to vrijeme mu se oči nekako zalijepe, pa, dok misli kako bi ih otvorio, dotle i zaspi. Pritom mu zanimljivo štivo ispadne iz ruke, ali veće štete nema. Naprotiv, kad je glava bistra, znamo očima letjeti iznad slova poput ptice ili brzog vlaka što prebire po pragovima. Naročito se događa pošto nam ponude nešto na licu mjesta na brzinu pročitati, a iz pristojnosti ne možemo odbiti. Pokazujući tobože interes, trčimo očima po tekstu, naoko se dublje zamislimo i izrazimo svoje razumijevanje, makar nismo ni malo od svega razumjeli. Lakše je kad nas nitko ne gleda i ne tjera na čitanje, jer tad žurbe nema, pa nepoželjno štivo fino odložimo i spremimo za sutra, a možda i za koji udaljeniji datum.

U obiteljskom okrilju, želja nam je ono što nam je u novinama zapelo za oko prisutnima pročitati. Jer, ako se odmah friško ne obavi, kasnije ćemo sigurno zaboraviti. Druga je stvar kakav je odaziv slušača: jedan će stvarno slušati, drugi misli pri tom svoje probleme i neće uopće slušati, a treći samo glumi slušanje.

Kod glasnog čitanja nije uvijek sve jednostavno. Naime, netko čita glasno, izgovara svako slovo koje nam bez poteškoća ulazi u uho, drugi napisanom slovu pridometne svoj poluglas pa čitanje odjekuje kao u praznoj dvorani. Ili zastajkuje kao da se spotaknuo o gredu, zastane, pa se zaleti i preskoči tu gredu, to jest slovo. Treći zaplete više slova, pa se ne dadu rastaviti. Slijedeći dok čita, poput dosadne jesenske kiše, uspavljuje slušatelje. Onaj, pak, zuji nalik komarcu, jedva se čuje, te je to prigoda za vježbanje sluha. Na kraju, treba spomenuti kako se slova na veliko i gutaju, jer ih je lakše progutati nego izgovoriti, a to gutanje nema baš nikakvih posljedica za zdravlje gutača.

Dogodi se čovjeku da se dočepa pogodne knjige za svoj ukus, pa se onda prilijepi uz nju, začitao se, kažu. Tad on zaboravi na mnogo toga oko sebe, kao da je utonuo u rijeku i bujicu slova i redaka, te onaj koji želi s njim razgovarati mora ga kliještima vući na površinu. Doista, čitanje nas katkad ponese u više sfere, pa, kad prestanemo čitati, padamo na zemlju kao iz oblaka. A, opet, znamo se zabuljiti u novine ili zanimljivo štivo, visimo nad tim kraće vrijeme pa onda u tom položaju lako prelazimo u carstvo snova. Postoji i čitanje u jednom dahu od korica do korica knjige, ali, srećom, to je rjeđi slučaj. Kad smo s čitanjem gotovi, nema nam druge nego knjigu zaklopiti ili je prevrnuti kako bismo znali dokle smo stigli. Ipak, najsigurnije je zadnju stranicu obilježiti magarećim uhom, kako bi kod slijedećeg čitanja, ako do njega dođe, odmah nastavili na pravom mjestu.

Zanimljivo je čitanje napreskokce, sad tu, sad tamo, sprijeda, straga; kljucne se po koji redak poput site kokoši dok čeprka po zrnju. I ona obično kljucne poneko zrno, ali to čini više iz navike nego iz želje za konzumacijom. Čitanje se dade i glumiti kad nas na njega prisile kojim slučajem. Onda se ispod oka gleda naokolo a uhom hvataju možebitni glasovi. Pabirčenje po knjizi je korisno kako bi se ponešto pribilježilo: sad zadnja rečenica, sad prva, sad koji redak iz sredine kojega vadimo odatle kao crva iz jabuke i spremamo u svoju zbirku. Najprvo se knjiga stavlja uz uzglavlje da nam bude pri ruci za eventualno noćno čitanje, pa, pošto tamo smeta, nakon kraćeg vremena stavljamo je na policu ili u ladicu neka se tamo odmara.

Zadovoljstvo je čitati nešto preko tuđeg ramena makar to i ne bilo naročito zanimljivo. Volimo to zato jer je besplatno, a pritom utažimo želju saznati što toga čitatelja zanima? Odmah možemo ustanoviti njegove osobitosti koje inače ne pokazuje. Još uzbudljivije je čitanje tuđih pisama, posebno onih škakljive naravi, do kojih smo došli bilo kojim slučajem. A ne škodi pročitati ni pismo kojega nam poznanik ponudi, da se s njim pohvali ili požali, jer i to doprinosi našem obrazovanju, kratko rečeno.

Svako slovo na svijetu do kojega pogledom stignemo stoji nam na raspolaganju za čitanje. Na osnovi toga i postoje brojni natpisi, nazivi i upozorenja često vrlo poučna, zatim su tu imena dućana, ureda, uprava koja upozoravaju i nukaju prolaznika da ih pročita, dakako, ako je pismen. Pritom natpisi na krčmama i nisu neophodno potrebni, jer njih toliko ima da ih zainteresirani i u najvećem mraku brzo i lako nađu. U izlozima stoje nazivi raznih artikala a isto tako i njihove cijene, pa uz njihove nazive moramo znati čitati i brojeve. Po zidovima kuća, u novo vrijeme, ima mnoštvo našaranih finih narodnih razmišljanja i parola te nam i to uljepšava ulično kretanje. Pored ceste su table pune slikovnog pisma kao i brojeva koji se tiču automobila. Pošto se automobil na to ne obazire jer ne zna čitati mora ih čitati njegov vlasnik. Za pješaka sve to puno ne vrijedi, jer čitao on ili ne čitao, stalno nosi glavu u torbi. Kad se nešto istražuje,

čitaju se tragovi na cesti. Nekad, u zaostaloj prošlosti, čitali su se na njoj konjski tragovi, osobito na Divljem zapadu, dok se u današnje vrijeme čitaju tragovi auto-guma i po tome ustanovi tko je tim putem projahao.

Postoje dva pojma u svezi s čitanjem: knjigoljubac i knjigomrzac. Između njih je velika razlika ali ih knjiga spaja, jer je jedan voli a drugi mrzi. Zato, prvi kupuje knjige a drugi gleda kako da ih se riješi, jer mu smetaju u kući. Obično su one kod njega na mjestima gdje im se ne nadaš, a katkad koja posluži za podmetanje pod kraću nogu stola. Bibliofil isto spada ovdje, on voli knjigu, voli je posuditi od drugoga i onda zaboravi vratiti, čak, u zgodnoj prilici, prijatelju će knjigu i drpiti, pošto zna da prijatelj to nikad neće opaziti.

Poznat je jedan način čitanja koji se ne uči u školama ili na tečajevima za nepismene. Zapravo, to nije čitanje slova jer je postojalo kad pismu nije bilo ni traga. Na primjer, s nečijeg se lica dade mnogo toga pročitati, bolje nego iz bilo koje knjige. I ostali dijelovi tijela dobro posluže. Recimo, usta: čim ih netko otvori i proizvede glas, odmah otpočinje i naše čitanje. Smjesta saznajemo odakle je čovjek, kakve je naravi i mnogo drugih pojedinosti, a mi smo zato tu da sve to ocijenimo. Dalje, iz očiju se čita, tako reći, sve. Trebamo samo i mi svoje širom otvoriti da to uočimo. Ruke se moraju sakriti kako se ne bi iz njih pročitao sav naš život, jer na njima sve piše. O nosu, pak, ne treba puno govoriti, jer na njemu nam može biti mnogo toga napisano a ne možemo hodati skrivenog nosa, valjda! Osim toga, moguće je čitanje iz oblaka, iz kamena, iz mora, iz sunca, a iz babinog kuta izvješće o vremenu. Pravodobni mig oka, pokret prstom, gore-dolje ili desno-lijevo glavom, više može značiti nego pismeno priopćenje. Od davnine tako. Talentirani pojedinci znaju još i više, oni čitaju izravno tuđe misli, pa u suradnji s vlastima ponešto i zaraditi. No, to je bilo pa prošlo! Danas je tek među supruzima korisno čitati misli te unaprijed poduzeti potrebne korake, a vrijedno je također znati čitati misli svoga pretpostavljenog. Ako nekoga veseli, može čitati iz zvijezda, a, kad ne umije, ima mnogo stručnjaka koji to znaju. Kako je rečeno, za navedena čitanja nije potrebno poznavati ni jedno slovo, dosta je samo prirodna nadarenost.

Uza sve, upotrebljava se još jedna vrsta čitanja, a njega izvode domišljati čitatelji novina: oni znaju čitati između redaka, jer kažu kako tamo zna biti napisano mnogo više nego u samim redcima. Oni za pojedine vidljive retke mnogo ne mare. Pa, i nama, dobro je katkad poneku rečenicu, u sebi, pročitati u obratnom značenju od onoga kako nam je servirana i tako se približiti istini.

Čitamo onako kako nam prilike, okolnosti, raspoloženje i naša volja dopuštaju. Među ostalim, veselo, žalosno, ravnodušno, preko volje, bezvoljno, prisiljeni, zamoljeni, ovisno o dobi dana, prije ili poslije spavanja, uz buku, u tišini, u društvu, u samoći, u strahu, jednom za svoje a drugi put za tuđe veselje, na svoj ili na tuđi račun. Svako čitanje ima svoju osobitost: drukčije se čita literatura, poezija, a drukčije lekcija, pošta, note, sudski poziv, paragraf, nerazumljiva riječ a o pismima da i ne govorimo, ima dobrih i loših.

A zašto se čita? Ukratko, za svoje zadovoljstvo, za plaću, badava, u želji da budeš načitan, znati više nego drugi, iz istih se razloga i obratno radi, to jest: ne čita se ništa. Konačno, pokušavamo čitati kako bi se nešto zaboravilo, odvratila pozornost od problema, s manjim ili većim uspjehom, jer problem stalno proviruje između redaka

pa i usred najuzbudljivijeg štiva. Čitamo, ukratko, kako bismo ubili našeg neprijatelja: dosadu, ali je i nju dosta teško dokrajčiti.

Netko voli sve vidjeti crno na bijelom te osobno pročitati, kako bi se osvjedočio vlastitim očima što to piše. Ima ih koji čita samo nove novcate knjige, a drugi više poštuje one stare, istrošene i krezube od vremena. Oštre oči čitaju i na mjesečini, a one najoštrije i u mraku kao kod danjeg svjetla. A čita se svugdje: na mjestu čekanja, na putu, na cesti, u sobi, hodajući, ležeći, sjedeći i stojeći, javno i skrivećki, potajno, u zatvoru ako daju, u palači i potleušici, kućerini i kućerku kao i u podrumu i mnogim nepoznatim mjestima. Kako rekosmo, treba postojati bar jedno slovo jer bez njega nema ni čitanja.

Sve u svemu, čitanje osladi ali i ogorči život, ono ne čini ljude boljim nego ih i kvari, ne samo veseli nego i ljuti i ogorči. Pa je štivo mnogo čemu krivo, jer se poput nevidljive bolesti uvlači u kožu života i pomalo razara a ne samo ozdravlja sudionike.

Na prvi se pogled ne može na čovjeku vidjeti je li on sklon čitanju ili nije, a istodobno, je li on sâm čitak ili nečitak za sav ostali svijet. Treba ipak nešto vremena da bi se to saznalo. Kad razmišljamo o problemu čitanja, moramo reći, da je svekoliko čitanje posao kao i svaki drugi rad, od kojega se živi ali zna i umrijeti. Nije sasvim lako pročitati knjige kao što nije lako pročitati ljude, sve oko njih i nas, i sve razumjeti. Nije to lako uraditi u ovom kratkom životu, ali je ipak najteže od svega dobro i nepristrano pročitati samoga sebe.

Milan RADIĆ

Primorsko groblje

Prolaze ljeta, ljeta i ljeta
nad čempresima svršena svijeta.

Vjekovi se ruše, napisi suše,
a živi žive bez srca i duše.

Valovi vam noćas, snovi smilja,
talasaju našu kletvu zbilja.

Mjesečina krilom zlata sniva,
i naša su suha vesla živa.

Tiho, tiho snivajte nad gradom
gdje se i ja borim snom i nadom.

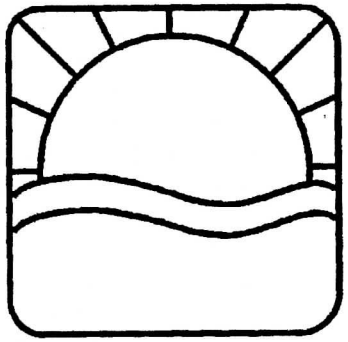

Mladen JURČIĆ

Jedanput

Jedna Zemlja
i jedno naše doba na njoj,
jedan Bog, život, smrt,
jedno djetinjstvo
i vrijeme dozrijevanja ploda
pod jednim Suncem
nad samo jedanput razlistalom
svježinom nam staza ...

Stanislav PEJKOVIĆ ŠODAN

Estetičarski Knin je još okupiran

Priredio sam u svom stanu izložbu svojih rukopisa (10 knjiga pripremljenih za tisak). Tu izložbu su posjetili: Petar Šegedin, Dubravko Jelčić, Zlatko Tomičić, Boro Pavlović, Joja Ricov, Gojko Sušac, Mato Marčinko, Iva Čuvalo, Petar Mihanović, Martin Kaminski, Juraj Lončarević i drugi. Malo? Ne. Dosta! Zadovoljan sam i brojem i kvalitetom posjetilaca.

Neki su mi obećali tri puta da će doći, a nisu došli! Neka! Niti su oni tako veliki, niti sam ja tako malen, da bih to smatrao svojim neuspjehom. To je njihov neuspjeh!

Nekima sam čak pisao, a oni nisu odgovorili. Je li to obična građanska nepristojnost ili nešto drugo?

Kome ovo pišem? Nikome! Ili nekom budućem razumijevanju?

Zagreb, 17. VII. 1993. Subota.

P. S. Ipak se nadam da je ovo samo jadikovka i da će se negdje nešto dogoditi. Vjerujem da ima dobronamjernih ljudi, jer su se takvi već pojavili.

Jakov Ivaštinović, "Pismo nikome" (HKL, br. 5, 1995)

Knin je oslobođen. Stari hrvatski kraljevski grad opet je u našim hrvatskim rukama.

Nu jesu li baš svi hrvatski Knini oslobođeni?

Činjenica jest da nema ništa važnije od teritorijalnog oslobođenja jer ono je osnovni preduvjet da se dogode i sva ostala oslobođenja.

Nakon potpune zemljopisne slobode Lijepe naše na red će doći i raznorazna mentalna i duhovna oslobođenja. Jer meni se čini da jedan dio mentalnih okupatora hrvatskog duhovnog prostora još uvijek nije sjeo na traktor i vratio se svojim vlaškim korijenima. Ali što je još i opasnije, mentalna okupacija upala je i zauzela i neke hrvatske glave! A odatle ih je najteže istjerati! I mogu se istjerati jedino snagom hrvatskog duha, uma i pera!

Naime, u mentalnome sklopu pojedinih mislećih Hrvata i određenih duhovnih, a osobito literarnih grupacija, još uvijek opstoji zakržljali umjetnički vrijednosni sustav Bivšeg Režima.

I moj dojam je da nam Krležin Lazar još uvijek ne da mira!

I s najviših estetičarskih katedri se tvrdi da je umjetnost bila imuna na sva zla jugo-srbo-komunizma! Dobro, pokatkad se prizna da je bilo određenih nepravdi, pa se misli da se priznanjem nekoliko takvih književnih nepravdi mogu sve rane izbrisati, i nastavlja se po starom, tj. boljševičkom vrijednosnom sustavu. A taj vrijednosni sustav danas se samo zaogrnuo plaštem nekakvog kozmopolitskog estetičarenja i zadržao prevagu u svim relevantnim umjetničkim događanjima.

I tu se negdje krije taj čvrsti agnostičarsko-estetičarski literarni kamen smutnjak o koji se zakačio naš literarni plug i prestao orati hrvatsku njivu.

Jer i postolar, i kućna pomoćnica, i drvosječa, i liječnik, i učitelj, i student, i

pjevač, i seljak, i svećenik..., i da dalje ne nabrajam sva ostala zanimanja, svi su mogli dopasti šapa ondašnjega sustava osim naših veleumnih i, tobože, genijalnih književnih stvaralaca, koji su rođeni za Goranovu nagradu u svim sustavima, od jugo-boljševičkih do našega hrvatskoga. Dakle, njihova literarna pamet je neupitna i oni su naši vječni literarni suci. Ako ponekad i pogriješe, oni su spremni oprati ruke. I to je ta zlosretna hrvatska *poncijevština* koja je još preživjela u našoj umjetnosti.

I ona je ta koja nije priznala Jakova Ivaštinovića do dana današnjega, a nažalost još je uvijek moćna i odlučuje o tome hoće li se Jakovu tiskati knjiga ili ne će.

I nemojmo brkati tu poncijevštinu s našom državom! Ona je samo žilava i preživjela je i u našoj državi, nu i ovo moje pisanje je pokušaj da je se barem raskrinka ili uškopi u svojoj boljševičkoj prepotenciji.

U "Hrvatskom književnom listu" (br. 5, 1995) Juraj Lončarević je pišući o Jakovu Ivaštinoviću zapisao slijedeće: "*... Ivaštinović uopće nije zanimao književne foteljaše. Zato mu i nije preostalo ništa drugo nego da sâm sebi godinu dana prije svoje vlastite smrti, organizira izložbu vlastitih rukopisa, posve spremnih za tisak do kojeg nije nikada došlo. Bilo ih je desetak, a posjetitelji te izložbe bili smo opet mi, nekolicina njegovih prijatelja. Bili su i drugi pozvani, ali se ne odazvaše, jer držahu, da i u novim prilikama Ivaštinović treba da ostane tamo gdje ga je ostavio bivši režim, dakle u duhovnoj dijaspori...*"

Hrvatska poncijevština je vrlo žilava i lukava, i u stanju se je kameleonski prilagoditi svakom okruženju, i to ne da bi samo opstala, nego i da nametne i zadrži svoje tzv. enciklopedijsko-akademijsko svaštarsko znanje. Oni su u stanju čak i Starčevića pomilovati da bi opstali! Osobito stariji lukavci koji doživljavaju gerijatrijski tip hrvatstva. Biti Hrvat pa barem pet minuta prije nego li im kucne posljednji čas.

Takva poncijevština, ustvari hrvatski kukavičluk i prikriveno *titoljublje*, rađa veoma napadački i nasrtljivi tip jurišnog estetičarsko-kozmopolitskog *nehrvatstva* kojemu je potka u tjeskobi i žalu za Vardarom i Triglavom. To kvaziestetičarenje je vrlo surovo i nemilosrdno prema našoj zbilji. Ono je potpuno slijepo za hrvatsku muku i patnju i jedino ga zanima kako se dodvoriti kojekakvim svjetskim centrima moći, te se u tu svrhu priređuju razne anacionalne književne tribine, tiskaju se anacionalni literarni spisi i po Europama se plače o hrvatskoj netoleranciji.

Iako su ovo samo najgrublje manifestacije tzv. kozmopolitskog malohrvatstva, ono što posebno boli i peče je činjenica da se ni za jotu nije promijenio njihov umjetnički vrijednosni sud.

I tu je ona kobna i srhovita točka koja dijeli odnos naše službene vlasti prema piscu-pojedincu od odnosa službenih umjetničkih *slijepocrijevaških* vrijednosnih sudaca. I otuda razočaranja kod mnogih naših nepriznatih pisaca koji su u komunističkom režimu bili proskribirani i koji su mislili da će samim stvaranjem naše države automatski biti i priznati. I naša država bi njih i priznala, ali svi segmenti naše uljudbe nisu još uvijek u našim hrvatskim rukama.

Stoga i Jakov Ivaštinović nije mogao za života doživjeti priznanje za svoje životno djelo jer bitka za potpunu duhovnu slobodu još uvijek traje. Činjenica da je njemu nuđeno radno mjesto našega kulturnog predstavnika u Slovačkoj, ne znači da je on time bio priznat od književnih moćnika i za pisca! Niti su oni to priznali tada, niti su do dana današnjega! Njihov biljeg nepriznatosti Jakova Ivaštinovića traje i dalje iako je udaren davno u doba boljševizma.

Ja ću samo nasumce nabrojiti nekoliko duhovnih područja naše zbilje za koje držim da su još uvijek nedostupne hrvatskom duhu.

Na prvom je mjestu kazalište, jasno uz časne iznimke, i to vrlo rijetke i uglavnom rubnog domašaja.

U hrvatskom kazalištu još uvijek je vodeći misaoni sustav tzv. *šnajderizam*. Tako je naše kazalište trenutačno u 1968. iako je naša zbilja u 1995. Pogledajmo samo kazališni repertoar!

Tri predstave obrađuju homoseksualnu tematiku s radnim naslovom: trebaju li se Hrvati milovati?

Nekoliko predstava obrađuje probleme različitih varijanti preljuba!

U dvije kazališne predstave izruguju se časne sestre!

Jedna kazališna predstava bori se za nekakvo grčko-sovjetsko promičbeno športsko ime!

A kao umjetnički vrhunac hrvatskog glumišta opet nam se podmeće agitpropovska, pamfletska i naručena dramica zvana "Glorija", o kojoj piše "Borba" iz 1956. slijedeće: "*Nekadašnja velesila ljudskog društva, Crkva, religija, ona koja je vjekovima uvjeravala milione ljudi da mogu samo svojom vjerom premještati brda s jednog kraja na drugi, da iscrpljuju nemoćne i oživljuju mrtve, našla se u ovom našem vremenu u dosad najtežem položaju... Ovu temu crkvenog beznađa, osjećaja vlastite izlišnosti, nepotrebnosti... obrađuje drama Ranka Marinkovića "Glorija"*. Nu to nije sve od kazališta, čak nam se prijeti nekakvim Šnajderovim "Zmijskim svlakom"!

A što tek reći o našoj filmskoj umjetnosti. Oni koji su bili na ovogodišnjoj Puli imali su dojam da se radi o Sterijinu pozorju!

Tamo je po mišljenju službenog vrijednosnog literarnog suda najdojmljivija scena bila kada mladić na ukopu svoga prijatelja, hrvatskog vojnika, *pljuje na Boga!* Kako reče kritik, u tom hračku je kondenzirana sva srdžba *izgubljene generacije* "koju prevariše i Srbi i Hrvati"! Ovaj estetičarski *slijepić* čak je dobitnikom nagrade za filmsku kritiku!

Neka ovaj put budemo pošteđeni od analize slikopisnog jada "Je l' me netko tražio?" i "denisoćirilizacije" hrvatskih gledatelja naše dalekovidnice.

E pa, braćo Hrvati, tko ima oči, a ne vidi, taj ili je slijep, ili je *estetičarski slijepocrijevaš!*

A tko ima uši, neka čuje: estetičarski Knin još nije oslobođen!

Sa zidina njegove tvrđave u lice nam se *kesi* i *ceri* Krležin Lazar i estetičarski Nepoznat Netko. I ubiše nam rič hrvacku!

Jugonostalgičari pobjegoše u jugohipije i ošinuše nas šezdesetosmaškim bezrazlogom! I čine i djeluju! A nas gurnuše na marginu, u nekakva kvazislavlja, u hrvatski "in memoriam", ili u poluprivatne skupove grupica istomišljenika.

A dotle oni caruju. Zbili su svoje redove u čitankama i ne daju nikome unutra!

U "Hrvatskom književnom listu" (br. 4, 1994) Josip Kekez piše: "*Mišljenja sam da hrvatska književna povijest u ovome trenutku sudi prema inerciji stjecanoj kroz donedavnu prošlost, a ne prema vrijednosti koju bi valjalo spoznavati ... Na međunarodnoj pozornici Krleža je inače uspješnije promican nakon stjecanja hrvatske samostalnosti negoli je to bilo u prethodnih pedesetak godina, što najbolje potvrđuje što sve može uvjetovati da neki pisci postižu svjetsku slavu, a neki ne mogu ni zavičajnu.*"

Dakle, u našoj literaturi još uvijek je presudan vrijednosni sud koji je naslijeđen iz Bivšeg Sustava.

Uostalom zašto bi ga netko tko je tada postao slavan, danas mijenjao. Pa time bi možda i sebe kao velikana doveo u pitanje.

I zato je sve ostalo po starom. Bivše veličine prebačene su u prve redove sjedišta kojekakvih književnih zbivanja gdje lagano dremuckaju, a televizija to brižno bilježi i prenosi puku.

Ovo se literarno mrtvilo jedino uzbudi kad taj *prvoredaš* umre.

To uzrokuje književnu živost koja se pamti po dobrom jelu i piću na karminama. I onda nam se literatura odmara i čeka nove liječničke izvještaje.

A, kako rekoh, dotle *pišu, čine* i *djeluju* oni koji nam ne žele dobro. Traže se Kovači i Davidi da bi se opet u kolu cupkalo.

U tom i takvom duhovnom ozračju i literarnom vrijednosnom sudu - za Jakova Ivaštinovića nije bilo mjesta. Uostalom, on ih je i sam prozreo: "*Ne pišem zbog slave, jer je vrijeme za nju prošlo, nego zbog bilježenja onoga što jest, zbog potrebe da sam sebi kažem ono što bi drugi trebali reći. Drugi? Pa ti drugi su manji od mene i manje znaju o meni nego što ja znadem. Oni su preveliki pred sobom, i to zbog pripadanja grupi, da ne kažem čoporu, s kojim idu okolo, zavijaju se i hvale međusobno ... Nisam u grupi i u nekoj kolotečini, u javnosti ne značim ništa pa me svatko velevažno može zaobilaziti kao moguću pogrešku i prazninu, kao neizvjesnost i nevažan put. Pisac sam, a nisam bio pisac u vrijeme kad su pisci bili mnogi koji nisu pisci. Hoće li tako ostati? ("Pismo nikome*", HKL. br. 5, 1995)

Ovim riječima Jakova Ivaštinovića nema se što dodati. Dočekao je slobodu svoje voljene domovine Hrvatske, ali svoju literarnu pobjedu, i tiskanje vlastite knjige, za života nije doživio. Znajući za svoju bolest i znajući da oni protiv kojih je cijeli život pisao i dalje "šefuju" u našoj literaturi, priredio je predsmrtnu oproštajnu izložbu svojih rukopisa i napisao pismo Nikome.

Onaj koji tvrdi suprotno, taj nije poznavao Jakova Ivaštinovića, hrvatskoga književnika u njegovoj cjelokupnoj dimenziji.

Gojko POLEGUBIĆ

MALEN JE MOJ SVIJET; gotovo crnina u pokliču.
Ipak ja u njemu stanujem iako bez prozora i vrata.
Noću zavija vjetar, skupa silazimo moru.
Sustiže nas trgovac ovčjim kožama, kaže:
- Koga je tuklo u oči slabije vidi.
I onaj drugi što je došao za njim zagubio se.
Najbolje da ga ne budim.
Možda ćeš ljubavi noćas sanjati šumsko cvijeće.
Ne boj se proviri li iz trave kakav medvjedić.
Jer malen je moj svijet,
pogotovo kad se u njega zatvorim.

Milivoj KOVAČIĆ

Hrvat-biskup na obroncima Himalaje

(prigodom 130. obljetnice smrti)

Juraj Bedenik rođen je početkom 19. stoljeća, 3. travnja 1808. godine u gradu Koprivnici. Jedan od njegovih životopisaca navodi: "Rodio se g. 1808. u našoj staroj Koprivnici od prostih ali poštenih i bogoljubnih roditeljah". Osnovnu školu pohađao je i uspješno završio u rodnom gradu. Gimnazijske nauke i tzv. humaniores završio je u varaždinskoj gimnaziji. U šesnaestoj godini života, 13. ožujka 1824, stupio je u kapucinski samostan u Varaždinu. Bogoslovne nauke studirao je i završio s odličnim uspjehom na Rijeci. U svojoj dvadeset i prvoj godini učinio je svečane zavjete, ređenjem dobiva ime Angelik. Veoma mlad, kada mu je bilo samo dvadesetosam godina, postaje 1836. godine gvardijan-čuvar kapucinskog samostana na Rijeci. Kustosom tj. starješinom hrvatske kustodije na Rijeci bude izabran 1845. godine.

Zalaganjem o. Angelika general kapucinskog reda u Rimu podigao je 13. rujna 1847. hrvatsku kustodiju na čast provincije. Već iduće godine 1848, na provincijalnom kapitulu u Varaždinu, o. Angelik biva izabran za prvog provincijala hrvatske provincije.

Koliko je o. Angelik bio uporan i ustrajan, dokazuje nam i to kako se u rano proljeće 1850. pješice uputio u Rim. Kod generala kapucinske provincije u Rimu bio je radosno primljen. Na njegov prijedlog, objašnjenje i upute, koje je iznio generalu reda kako bi valjalo ojačati i proširiti redovništvo u hrvatskoj provinciji, uspio je postići da se već 1851. na sjevernom krilu samostana na Rijeci sagradi drugi kat za klerike-svećenike pripravnike.

Na generalnom kapitulu u Rimu, koji je održan u svibnju 1853. imenovan je generalnim konzultorom generala kapucinskog reda. Njegova dužnost bila je savjetovati i generala reda pratiti na njegovim putovanjima po provincijama. Međutim, na toj dužnosti nije dugo ostao. Kongregacija za širenje vjere iste mu je godine povjerila osnivanje misijskog kolegija za Indiju. Bilo je predviđeno da središte kolegija bude u Beču ili Budimpešti, ali vrhovna uprava kapucinskog reda odustala je od tog projekta. Za vrijeme dok se o tome rješavalo, o. Angelik se u prosincu 1853. nalazio na odmoru u samostanu u Varaždinu.

Kao apostolski misionar kapucin o. Angelik prvi put odlazi u Indiju u Bombay koncem 1855. godine. Tamo je boravio godinu dana tj. do konca 1856., kada se vraća i dolazi u Trst. Ove podatke o prvom njegovu boravku u Indiju nalazimo u povijesnoj

dokumentaciji kapucinskog reda, koja se čuva u kuriji švicarske kapucinske provincije u Luzernu.

Boraveći u Trstu, 1857. započeo je graditi novi samostan. Nastojao je kako bi tršćanski samostan postao sastavnim dijelom hrvatske provincije, ali to se nikada nije dogodilo. Početkom 1861. imenovan je generalnim vizitatorom Irske. Dužnost mu je bila u ime generala reda obaviti u Irskoj pregled i kontrolu svih kapucinskih samostana. Papa Pio IX. početkom lipnja 1861. imenovao je o. Angelika apostolskim vikarom Agre u Indiji. Isti Papa 18. lipnja 1861. imenuje ga naslovnim biskupom Leuce u Traciji. Otac Angelik Bedenik posvećen je za biskupa 21. srpnja 1861. u Rimu. U svom biskupskom grbu imao je dvije koprive, asocijacija na rodni grad Koprivnicu, ruke s križem — kapucini, zvijezda s mladim mjesecom — Hrvat.

Prije odlaska na biskupsku dužnost u Indiju, Bedenik je koncem rujna 1861. navratio u Koprivnicu i tom prigodom, najvjerojatnije, u župnoj crkvi Sv. Nikole gdje je kršten, služio biskupsku svetu misu, no povijesni dokaz o tome do sada još nisam uspio pronaći. Međutim u knjizi prof. Blaža Madjera "Časti i dobru zavičaja" (pretisak 1992), u međunaslovu "Posjeti biskupa" napisao je: "Dne 22. IX. 1861. posjeti Novigrad (Podravski — dodatak M. K.) veliki crkveni dostojanstvenik Angelik Bedenik, biskup leučki i apostolski vikar u Agri, inače rođen Koprivničanac, prije odlaska na službu u Agri u Aziji, podno Himalaje, nakon posjeta rodnoga grada Koprivnice i odslužene ondje pontifikalne mise. Dođe u Novigrad u velikoj pratnji svećenika i časnika i otsjedne u župnom stanu kod novigradskog župnika, svoga zemljaka i rođaka Franje Ranška".

Na svoj put u Indiju biskup Angelik krenuo je 20. listopada 1861. brodom iz Trsta. Do luke u Bombayu stigao je brodom, dalje nastavio jedan dio puta željeznicom, a veći dio puta volovskom zapregom i pješice i tako 7. prosinca 1861. stigao je u grad Agru.

Kao povijesna dokumentacija o boravku biskupa Bedenika u Agri, Indiji i Himalaji, uz ostalu pisanu dokumentaciju, svjedoče nam i dva pisma koje je poslao iz Indije kapucinskom državniku ocu Antunu Hainciu u Varaždin. U prvom pismu pisanom početkom prosinca 1861. uglavnom opisuje tijek putovanja i dolaska u Agru. U drugom pismu pisanom 8. svibnja 1862. opisuje put i boravak u brdima Himalaje.

Iz sadržaja prvog pisma najzanimljiviji je dio u kojem opisuje svoj ulazak i ustoličenje u stolnoj crkvi u Agri: "U Agri još na onaj dan svog dolaska uniđoh svečano ob 10 uri prije podne u svoju stolnu crkvu te zasjedoh na stolicu uza zvuk zvonah i pucnjavu mužarah misionarskih. Na svečanost sgrnuše se svi katolici, što ih je u Agri."

Kao biskup misionar često je posjećivao svoje misijske postaje od kojih su se neke nalazile na obroncima Himalaje. Prilikom posjeta jednoj takvoj misiji, koja se nalazila u blizini mjesta Mussoorie u brdima Himalaje na visini od 2450 metara, javio se i drugim pismom o. A. Haiciu u Varaždin 1862. godine. U pismu opisuje među ostalim kako s te visine promatra himalajske vrhove a dojmove opisuje ovako: "Što da reknem o veličju ovih planinah, s kojimi, kad bi se uzporedile švajcarske u Europi, moglo bi se reći, da su prema njima maleni brežuljici. Lanac gorah, što se od ovuda može vidjeti, penje se u vis do 25.000 stopah, pokriven je vječnim snijegom, koj se na njih već tisuće i tisuće godinah nagomilava. Najveći vršak, koji se od ovuda nevidi, visok je 29.000 stopah. Zrak je ovdje zdrav i umjeren, točomjer kaže 16°, noći su hladne sbog blizine sniega. U ovih planinah jedva je, i to samo na mjestih, opazih stenu, usuprot guste su šume, drvlje druge vrsti nego u Europi. Ima do duše i europejskih

voćkah, nego one su presađene iz Europe. Također neima ovuda ni europejskih pticah, osim orla, sokola, gavrana i grlice. Vrebca nisam još ni jednoga vidio.

Nikada morda nije koračio Hrvat na planine Himalaje; ota je slava bila pričuvana meni. Po svoj prilici stanovat ću ja ovdje većim dielom; na zimu spustit ću se opet na ravnicu. Milost G.N.K. bila vazda sa svimi Vami. Amen. Molite se za me. U Mussoorie na brdinah Himalaja 8. svibnja 1862. Vaš u Isusu Angelik. Biskup Ap. Vik. agranski." Ovako završava to pismo, odnosno svoj izvještaj, naš misionar i najvjerojatnije prvi hrvatski putnik na Himalaju.

Ovo su prvi zapisani opisi Himalaje, odnosno njenih vrhova na našem hrvatskom jeziku, koji je napisao Hrvat rodom iz Koprivnice. Pisma su tiskana i objavljena u zagrebačkom katoličkom listu koncem 1861. i polovicom 1862. godine.

Biskup Bedenik umro je u 58. godini života, 2. studenog 1865. Uz sve počasti pokopan je u katedrali Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije u Agri, gdje mu je postavljena i spomen ploča.

U spomen na tog učenog i u crkvenim krugovima poznatog sina grada Koprivnice i domovine mu Hrvatske, predlažem da se u rodnom mu gradu održi znanstveni skup povodom 130. obljetnice njegove smrti i 60. obljetnice otkrivanja spomen ploče u Koprivnici. Ujedno predlažem da se bar jedan trg ili ulica nazovu po tom zaslužnom sinu grada Koprivnice.

Adolf POLEGUBIĆ

u istoj brazdi

golubovi komadić kruha
na krilima u daljinu
ususret suncu odnose

korak za korakom
smanjuje se krug
u kojem za novi dio
postajemo bliže

na oranicama
konj i seljak
u istoj brazdi

Diana DOBRAN

U noći

U noći što bdije
u srcima našim
u tami
gdje počiva sjena
nosi nas žar
olujnih vremena.

U noći
gdje spavaju zvijezde
gdje umire i ono čega nema
osjećamo
prolaznost sna
što se valja
u nepostojećim oblicima
a likovi koji me prate
nose tužne misli na te.

Đuro VIDMAROVIĆ

In memoriam: prof. Stjepan Krpan

(Gornji Andrijevci, 21. XI. 1922. - Zagreb, 7. XI. 1995.)

Na putu kući, s torbom punom rukopisa, vraćajući se s korisnog susreta s dr. Dragutinom Pavličevićem, iznenada je, 7. studenog 1995. godine, prestalo kucati srce plemenitog čovjeka i zaslužnog javnog radnika, prof. Stjepana Krpana. Njegovo ime postalo je sinonim za samoprijegorno istraživanje kulturne baštine hrvatskih narodnih manjina u susjednim zemljama.

Kolegu Stjepana upoznah 1975. godine u Koljnofu, gradiščanskohrvatskom selu kraj mađarskog grada Šoprona. Nađosmo se ondje vođeni istom željom da neposredno upoznamo Hrvate koji tamo žive kao narodna manjina, da vidimo i zapišemo što više detalja kako bi o njima mogli dati što kvalitetniju informaciju.

Krpan je bio aristokrat duha: suzdržan, odmjeren, delikatan, zatvoren i distanciran prema svima koje nije dobro poznavao i u čiju je čestitost sumnjao. Za prijatelje je bio ugodan čovjek koji je zračio mirnoćom, znanjem i rodoljubljem. Njegova uljudnost činila ga je nadmoćnim gruboj stvarnosti kroz koju je prolazio.

Stjepan Krpan je rođeni Slavonac, ali ne i Šokac. Njegovi korijeni dolaze iz ličkog Brinja. Slavoniju i Liku, stvarni i stari zavičaj nosio je u srcu s jednakom ljubavlju, ističući važnost integralnog hrvatstva. Da bi to dokazao, posvetio se povijesno-etnografskom istraživanju brodskog i brinjskog kraja. Objavio je više članaka o tome, a smrt ga je zaustavila u pripremama za objavljivanje dviju knjiga. Jedna je posvećena Brinju u prošlosti i sadašnjosti i trebala je biti, kako je sam istakao, "prilog za monografiju", dok se druga knjiga ticala obiteljske zadruge u rodnim Gornjim Andrijevcima, kao svojevrsnog hrvatskog povijesnog i sociološkog fenomena. Zbog toga su mu kontakti s dr. Pavličevićem koji je napisao monumentalno djelo o hrvatskim kućnim zadrugama, bili od velike važnosti.

Svakako, navedena djela treba objaviti, jer je svaki Krpanov rad vrelo pouzdanih podataka i informacija.

Prof. Krpan pripada generaciji koju je zatekao II. svjetski rat, sa svim strašnim posljedicama koje su mu kao Hrvatu opredjeljenom za ideju državne neovisnosti i nacionalne slobode bile uvećane.

Prošao je školovanje za domobranskog časnika u Stockerau u Donjoj Austriji, a zatim službovao u Đakovu i Vinkovcima. Proživio je sve strahote koje su slijedile nakon sloma NDH-a. Svoj udio u Bleiburškoj tragediji hrvatskog naroda opisao je u člancima koji su objavljeni nakon demokratskih promjena u Hrvatskoj.

Poslijeratne komunističke vlasti dozvolile su mu da nastavi školovanje tek 1950. godine, kada mu je bilo 28 godina života. Kao izvanredni student završio je studij njemačkog i hrvatskog jezika na Višoj pedagoškoj akademiji u Zagrebu, a potom studij njemačkog i francuskog jezika na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Sarajevu.

Nastavnički kruh zarađivao je na školama u Oroslavlju, Novskoj, Ogulinu i Zagrebu, gdje je dobio mjesto na XIII. gimnaziji "Ljudevit Gaj". Nakon što je ova

Gimnazija, zbog Šuvarove školske reforme, morala biti spojena s Građevinskim obrazovnim centrom, kolega Krpan i ja našli smo se u istom radnom kolektivu. Od tada dijelimo radosti i tegobe nastavničkog poziva, ali radosti i tegobe entuzijasta koji su se posvetili hrvatskim narodnim manjinama.

Interes za manjine postojao je kod kolege Krpana od srednjoškolskih dana. Radove na tu temu počeo je objavljivati tek nakon dolaska u Zagreb. Između toga prošlo je razdoblje pripreme, proučavanja literature, ali i brige za obitelj. Naše poznanstvo počinje s vremenom kada su mu sinovi stasali i samostalno krenuli u život, omogućivši ocu da se bez ostatka posveti svome hobiju.

Krpanov način rada je vrlo poučan i vrijedi ga opisati. Prije nego što bi krenuo na terensko istraživanje proučio je svu dostupnu literaturu, a zatim precizno razradio plan puta, lokaciju i sadržaje koje kani istražiti. Na putovanjima obvezatno ga je pratila supruga Marija. Mogao ih je realizirati tek nakon što mu je uspjelo kupiti automobil.

Dolaskom u neko hrvatsko selo, obično se prvo uputio na groblje, jer je ondje mogao ustanoviti stupanj očuvanosti materinskog jezika, proces i brzinu asimilacije, jezične karakteristike, ortografiju, onomastičke podatke, etnografske sadržaje. ...Zanimljive i korisne sadržaje fotografirao je u crno-bijeloj tehnici, kako bi snimke mogle poslužiti kao ilustrativni materijal, a potom je iste sadržaje snimao i na "slajd", kako bi kod kuće mogao, prilikom pisanja članaka još jednom promotriti ono što je tipično za dotični predmet. Nakon fotografiranja uslijedilo je zapisivanje bitnih činjenica, a potom odlazak u mjesto, odnosno stupanje u kontakt s osobama koje su za to bile voljne i sposobne. Najčešće se radilo o svećeniku i učitelju, ali pored njih i o ljudima ostalih zanimanja. Za profesora je bilo važno da mu svaki sugovornik može odgovoriti na niz pitanja, a za takav su razgovor bili podobni stariji i narodosno svjesni ljudi. Tijekom razgovora dolazilo se do dragocjenih podataka. Mnogi od sugovornika prihvatili su nastavak suradnje i preko pisama nastavljali odgovarati na nova pitanja, slati potrebne dokumente u kopijama, ili upućivati na njih. Na taj način se stvarao i prijateljski odnos koji je Krpanu otvarao mogućnosti novih kontakata, posjeta i spoznaja.

Na opisani način u Krpanov se stan slijevala množina materijala, foto-dokumentacijske građe, zapisa, bilježaka, literature itd. Svu tu građu on je marljivo i studiozno razvrstavao u fascikle i kutije, stvorivši tijekom godina vlastiti arhiv s potrebnom bibliotekom. U tom ambijentu Krpan je funkcionirao kao inokosni institut za istraživanje hrvatskih narodnih manjina u susjednim zemljama. Ovaj "institut" nije dobivao od države ni prebijene pare, što znači da se oslanjao na obiteljski budžet, koji se, opet, punio isključivo iz Krpanove profesorske plaće. Uz "institut" na budžetu je bila četveročlana obitelj u kojoj je jedino otac bio zaposlen.

Ne jednom, a poglavito nakon što se povukao u mirovinu 1987. godine, razgovarali smo o tome koliko se moglo uraditi da su tadašnji vlastodršci omogućili prof. Krpanu zaposlenje u njihovom Institutu za migracije. Time bi ga oslobodili obveza na radnom mjestu i omogućili da se u cijelosti posveti istraživačkom radu. Najbolji primjer ovoga su Hrvati u Rumunjskoj. Njih je prof. Krpan posjećivao u ono olovno vrijeme krvave komunističke diktature. Ako znademo da se hrvatska naselja nalaze u pograničnim prostorima, a da su rumunjske vlasti uz granicu uvele posebno strog vojni režim, možemo shvatiti opasnost kojima se izlagao krečući na put. Iz današnje perspektive to se putovanje doima kao avantura. Nitko od strane države nije stajao iza njega, ni na jednu se instituciju nije mogao pozvati. On i supruga su putovali privatno

kao turisti koji se zadržavaju u pograničnim selima i razgovaraju s mještanima. Samo Krpanova uljudnost, poštovanje zemlje u koju je dolazio i znanje francuskog jezika spašavali su ga od uhićenja. Rezultati takvih ekskurzija su tri vrijedne knjige: "Hrvati u Kečiji", Zagreb, 1983., "Od Karaša do Biferna - Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji", Zagreb, 1988. i "Portreti rumunjskih Hrvata", Zagreb, 1992. Više sam puta govorio kolegi Stjepanu kako je on otkrio rumunjske Hrvate, išao im u pohode, ali što će biti poslije njega? Nasljednika koji bi s toliko entuzijazma i ljubavi prilazio ovom dijelu našeg naroda nema. Na sreću, demokratske promjene u Rumunjskoj učinile su posjet tamošnjim Hrvatima mogućim za svakoga tko to želi. Na žalost, nitko više neće zateći situaciju, što se tiče očuvanosti materinskog jezika i etnografske baštine, istovjetnu onoj od prije dvadeset godina. Asimilacija je snažna i prorijedila je broj Hrvata koji mogu biti odgovarajući sugovornici kao baštinici znanja i kolektivne memorije. To se poglavito odnosi na tamiške Hrvate. Zbog toga su Krpanovi radovi dragocjeni zapisi i njihova vrijednost postaje veća kako vrijeme prolazi. Smrt ga je zatekla u pripremama za drugo, dopunjeno izdanje studije "Hrvati u Kečiji". Naime, kada je izašlo prvo izdanje u Rumunjskoj je još vladao bračni par Causescu, tako da se sve o Hrvatima nije moglo napisati. Prvenstveno se to odnosi na njihovo tzv. Berogamsko sužanjstvo nakon 1948. godine, kada je cijela zajednica bila odvedena u logor. O toj bolnoj temi stariji Hrvati i danas nerado pričaju, jer postoje rane nanesene im koje ne zacjeljuju. Ovo djelo treba objaviti pod svaku cijenu. Mišljenja sam da cjelokupni arhiv prof. Krpana treba otkupiti i pohraniti u Državni arhiv Hrvatske. On sadrži podatke o našim manjinama koje nema nitko drugi, jer su rezultat njegova višedecenijskog marljivog, upornog i savjesnog sakupljanja.

Krpanov stil pisanja zaslužuje pozornost. Posebnu je pažnju posvećivao jeziku, njegujući njegovu nacionalnu izvornost i opirući se postojano posrbljivanju. Stil mu je pomalo arhaičan, što govor o tužnoj problematici manjina čini pitkim i gipkim. Nije ulazio u duboke znanstvene elaboracije, premda je pišući o rumunjskim Hrvatima odstupio od te prakse, htijući i znanstveno predočiti etnografsko bogatstvo naših sunarodnjaka. Cilj mu je bio ostaviti "zapis" pun dragocjenih i pouzdanih podataka, dodajući tome i popis literature, a ponekad i vrela, kako bi neki od budućih znanstvenika mogao posegnuti za tim podacima. Naglašavam POUZDANOST svih sadržaja koje Krpan donosi u svojim radovima. Preporučam svakome koji se zanima za ovu problematiku knjigu "Od Karaša do Biferna", jer se u njoj nalazi obilje dragocjenih podataka.

Nakon umirovljenja Krpan se punim radnim kapacitetom posvećuje svom "institutu". Uz manjinsku, posvećuje pažnju i zavičajnoj tematici. Objavljuje mnogo u raznim novinama, časopisima i almanasima. Nisam siguran da li je činio popis svojih radova, premda, znajući koliko je bio pedantan, moguće je da bibliografija postoji. Ukoliko je nema, zbog onih koji će se odvažiti krenuti njegovim putem, neophodno je uraditi bibliografiju. Bez nje mnogi će članci ostati sakriveni na stranicama novina i nedostupni istraživačima.

Posljednji razgovor s kolegom Krpanom imao sam 3. studenog 1995. godine. Dan ranije bio je na predstavljanju moje knjige "Gradišćanskohrvatske teme" u Društvu hrvatskih književnika, a toga dana našli smo se na promociji "Gradišćanskohrvatske gramatike" Mirka Berlakovića u Austrijskom kulturnom centru. Nakon promocije, po mnogo čemu izazovne za nas, zamolio sam profesora da sjednemo u nedaleku kavanu

"Corso" i kao nekad popričamo "o svemu i svačemu". Pristao je sa zadovoljstvom i tako smo proveli u razgovoru cijelo poslijepodne, kao nekada.

Djelovao je odmorno i vitalno, a uronjenost u rukopise i planove oko izdavanja budućih knjiga povećavala je doživljaj intelektualne i tjelesne vitalnosti. Najmanje što se moglo očekivati, jest tužna činjenica da ga za četiri dana neće biti među živima.

Bez nakane da povrijedim uspomenu na čovjeka koji mi je mnogo značio kao kolega, otkrit ću nekoliko detalja iz našega zadnjega razgovora.

Prvo, a to nikada neću zaboraviti, naglasio mi je da se osjeća sretan kao čovjek, jer su stvaranjem nezavisne Hrvatske ostvarene sve njegove želje, a time su žrtve koje je tijekom života podnio, dobile smisao. Bilo je još "vruće" poslijeizborno vrijeme. Profesor je pomno pratio cjelokupna politička zbivanja, pristupajući analitički složenim unutrašnjim i vanjskim političkim odnosima.

Sama promocija "Gradišćanskohrvatske gramatike" stavila nas je pred dilemu: da li ova hrvatska manjina napušta hrvatski korpus i izdvaja se u autonomni etnički organizam. Autor gramatike je to potvrđivao govoreći višekratno o "dva jezika" i o "dva naroda". Postavili smo pitanje gdje gradišćanski Hrvati ostvaruju svoj osjećaj etničke samoidentifikacije i složili se da to nije unutar hrvatskog naroda u Hrvatskoj. Od zapadnougarskih postali su gradišćanski, a završili kao Gradišćanski Hrvati. Zbog toga je njihov emocionalni odnos prema Hrvatskoj kao državi, gotovo istovjetan odnosu Austrijanaca s varijantama koje određuje stranačka pripadnost. S tim u vezi profesor me obavijestio o članku što ga je pročitao u jednom glasilu gradišćanskih Hrvata, čiji je autor mladi Hrvat kojega obojica poznajemo. Taj predstavnik nove gradišćanskohrvatske elite okomio se na Hrvatsku zbog toga što tobože tlači i obespravljuje talijansku narodnu manjinu u Istri. Njegov je odnos prema matičnom narodu i njegovoj borbi za nezavisnost bio, ne hladan ili neutralan, nego oporben.

Drugi slučaj je još drastičniji: predsjednik jedne gradišćanskohrvatske općine u Burgenlandu zaprijetio je Hrvatskoj turističkim bojkotom ukoliko ne dade Istri status kakav žele dezintegratori države.

Krpan je volio gradišćanske Hrvate. S mnogo njih je ostvario višegodišnju prijateljsku vezu. Teško je razumio ovu čudnu pojavu da predstavnici manjine napadaju državu matičnog naroda. Ja sam problem shvaćao u dugogodišnjem kontinuitetu germanizacije koja je znalački i efikasno, a opet elegantno i djetinje nevino uspijevala uvijek i ponovo gradišćanske Hrvate podijeliti na "črne" i "crvene", na asimilante i antiasimilante, na Robakovce i Milerovce, a sada na protivnike i pristaše stvaranja Republike Hrvatske. Sve je to u funkciji asimilacije, dakako i istupi osoba o kojima smo govorili. Kod nas to ostavlja gorak okus i navodi nas na stanovito razočaranje. No, ti isti koji prozivaju Hrvatsku (a pun je pogodak kada to čini tvoj sunarodnjak!) nemaju u svom selu pravo postaviti ono što je minimum od minimuma: dvojezični topografski natpis. Za pokušaje da se to učini bez dopuštenja države uslijedile su kazne. Ako nemaju pravo na ime svoga mjesta, o čemu možemo dalje govoriti? Da nije asimilacije danas bi gradišćanski etnički arhipelag brojio milijun duša, a ne oko 40 000 ljudi, od kojih većina ne zna da li su prije Austrijanci ili Hrvati, ili obrnuto.

Došli smo i do pitanja naših "zasluga" za to, što je duga priča i tema za neku drugu diskusiju.

Rastali smo se u sumrak zauvijek. Izgubio sam kolegu s kojim sam dijelio sve do čega mi je bilo stalo kao piscu. Hrvatska je izgubila istraživača, etnografa, stručnjaka

za svoje manjine. Izgubila je osobu koja je zbog svojih osobina i opredjeljenja za manjine teško zamjenjiva. Hrvatski narod je izgubio svog člana koji je za njegovu slobodu podnio martirij i nikada zbog toga požalio nije.

Kijev, 25. XI. 1995. g.

Tomislav MARETIĆ

Noć na Kornatu

Noć puna zvijezda

Na jednoj netko lupa
čekićem prstace
te odjekuje
cijeli Svemir

Na drugoj zriču zrikavci

Na trećoj šumi more

Svijet je prepun buke

uz pokoju kanconu,
poneki akord
rastavljen na tonove

te poneki šapat
kojeg ja upućujem
tebi na uho,
da nitko ne čuje.

Vladimir PAVIĆ

Okrenut moru

Okrenut sam moru
do posljednje iskapi snage.

Tom moru koje je vječno
Tom moru koje je neutješno.

Moja pjesma, moj glas
su nejaki, slabi, blijedi.

Za snažan svijet slane vode
Za pustinju naseljenu jedrom pšenicom.

Okrenut moru svim strastima
Govorim glasom snage i poraza.

Jer ono izgara svoju tugu
Jer ono pjeva svoju nespokojnu pjesmu.

To more snažnije od rođenja i smrti
To more koje je život, smrt i rađanje.

Moramo na more na slano more
Moramo koračati prema njemu strasno i ponosno...

Anto ĆOSIĆ

Jablančani

Na ovom svijetu je samotno i sramotno - mudruje seoski filozof i poznati govordžija Petar Lagundžija, zvani Pelc. Nadimak Pelc dobio je po krznu na vojničkoj kabanici s kojom se vratio iz prvog svjetskog rata. Većina Jablančana imaju nadimke koje strpljivo nose kao što brdski konjići nose svoje drvene samare. Pošto su nadimke smišljali pakosnici, oni bijahu ili smiješni ili uvredljivi. Evo nekih: Raga, Guzonja, Manji, Šokac, Bećar, Conjo itd.

Pelc bi mojoj baki znao reći, u prolazu: - Ako hoćeš da ti život bude lagan - moraš se sprijateljiti sa smrću.

Danas, kad sam osamljen, razmišljam o svojoj baki Mandi, čije kosti miruju ispod hrastova i mahovine na seoskom groblju što je pritisnuto tišinom od koje uši zabole.

Pošto sam prirodu i ljude često prepoznavao njuhom, iz sna su me budili mirisi svježeg mlijeka što se pjenilo u muzlici, te mirisi pečenih gljiva-rujnica što ih je baka brala uz potok, koji je mrtvački mirovao u sjeni nekoliko mladih hrastića, grabića i breza.

Bakino pravo JA, znam, živi sada na nekoj nebeskoj tratini, gdje nastavlja potragu za ljekovitim biljem i jestivim gljivama. Doduše, na nebu nema otrovnih gljiva kao što nema smrti, ni pčela sa žaokom. Dok je lunjala zemljom, dobro je razlikovala vrganje, rujnice, zečje kapice i smrčke od otrovnih ludara, muhara, bljuvara i krompirača. Svoje znanje o gljivama odnijela je sa sobom, a ja sam ostao neznajša što se tiče biljaka i gljiva. Ni danas ne razlikujem bukvu od grabića.

Sjećam se: gazimo baka i ja uz potok i gledamo kako zelene žabice miruju na vodi - ispružene. Ispod gustog granja je duboki hlad, te je površina vode crna kao oko cigančice iz Klašnica. Moja baka osluškuje igru pustopašnog vjetrića i micanje trava: - Bit će kiše! Nikada nisam mogao otkriti tajne znakove iz kojih je ona izvlačila svoje vremenske prognoze.

Duboko udišući miris metvice kažem samome sebi: - Bože moj, zašto sve tako brzo prolazi? Sve! Nema više dućana mog ujaka, ni velike kolare pod koju su se sklanjali konji od kiše i nevremena, nema ni kahvedžije Ile, ni "svetog" Peje, ni starog Maksima Bačinskog, ni Mate Bećara, ni kartaša što su silovito lupali šakama o kavanski stol, ni Pelca koji u selo donio prve novine i prvi bicikl i koji bijaše poznat kao nepopravljivi hofirant. O njemu bi mogle dosta pričati ljepolike snaše. Bijaše stasit i veoma sličan filmskom glumcu, Johnu Wayneu. Premda visok i snažan - bojao se svega, a naročito smaka svijeta. Kad mu je jednoć seoski pjesnik, Pero Sušilo, rekao da je kijametski dan na dohvat ruke - on je brže-bolje otrčao do župnog dvora u Barlovcima i ispovijedio se. Kad se vratio u selo, rekao je smireno: - Čovjek se mora rasteretiti! Što je sigurno - sigurno je!

Nema više ni mlinčića-vodenice na rječici Bukovici. Njegov vlasnik Pelc znao bi s udivljenjem kazati: - Ih, što se vrti! Ko satić!

Ako bi se nenadano pojavili tmasti oblaci ponad sela Bukovice, baka bi izlazila pred kuću naoružana križem i svetim moćima, moleći Očenaš, Zdravomariju i Slavaocu,

te dižući povremeno ruke prema nesmiljenu nebu. Ako bi zagrmjelo - baka bi pojačavala molitvu za dvije oktave, te mi se činilo da se ona nadgornjava s vjetrom i silama nemjerljivim, koje prijete bakinom bagremu što se povija pod naletom oluje. Tako je baka svojom vjerom i molitvom štitila usjeve i voćnjake od tuče i ostalih vremenskih belaja.

Pokoravajući se riječima bakine molitve gradonosni oblaci su zaobilazili selo Jablan i odlazili prema Lijevču polju da kazne psovače i bogohulnike.

Inače, moja baka bijaše nepopravljivo cunjalo. Znala bi me katkad, u potrazi za gljivama i ljekovitim biljem, odvesti do uvrh sela, gdje se skrivala stara rimska gradina do koje je vodio put - *via antiqua* - zarastao u travu, te ga više ni vidovito oko nije moglo otkriti. Iz Gradine su težaci izvlačili uske, plosnate cigle, koje, kad se zagriju, služe kostobolnim Jablančanima kao termofor, a snašama kao podmetač pod tepsiju, u kojoj se najčešće pekla čuvena maslenica. Praznovjerni nisu dirali cigle, jer su vjerovali da donese nesreću.

Primijetio sam, koračajući uz baku, da ispod rimske gradine, u dubokoj dumači, ima mnogo jazavaca, koji jedan drugoga vuku za uši. Uz put sam uživao gledajući kako Jablančani pale krečane po prisojima.

Kad god sam podizao oči - opazio bih kako baka miče usnama. To ona moli za kišu, za toplinu, za rastinje, za pčele, za blago, za sina i za svoje noge, koje su reumatični bolovi retuširali. Toliko puta je htjedoh upitati zašto ne moli i za mene, svog unuka. Ali - uvijek sam u zadnji čas odustajao. Bilo me nekako stid.

Nakon probijanja kroz pletivo flore spuštam se, zajedno s bakom, kroz opustjelost krčevina, ispod brezika ispunjenog bezglasnom tišinom. Poslijepodnevni povjetarac dolijeće sa zlatastog obzorja i mota se oko naših nogu koje gaze drevnu zemlju zaboravljenih Rimljana. Nujne šume opijaju nas toplinom vlažnog lišća i crvotočnog žira. Slušam šuškanje ptica u krošnjama i kuckanje djetlića, koji obavještava susjede o našoj posjeti. Baka se nenadano ustoboči pred otkrivenim varganjima i grmovima šipaka, osupnuta ljepotom prizora.

Uz put mi baka pokazuje ljekovite trave, a naročito ptice, izgovarajući naglas njihova imena. Ono ti je, zlato bakino, ptica šojka, a desno na grani je vrabac-pokućar; ono ti je djetlić, zvani "kljuco", a ona ptičica što stalno mrda repom, ptica micirep. Dalje su na popisu: lasta, češljugar, gačac, vrana, ševa, drozd, golub-prevrtač, sjenica, zimovka, čvorak, zeba, carić i još neke kojima sam zaboravio ime. Motrenje ptica, inače, bijaše bakina strast.

Uz baku osjećam drevni mir što se ugnijezdio u dubokim šumama i zelenim bezdanima.

I danas znam ono što sam naučio od bake: brezovo lišće liječi bolesne bubrege, metvica godi slabom želucu, kantarion obara šećer u krvi, kruška-karamut jača organizam.

Kad se nađemo na domaku mostića, koji preskače vodu Bukovicu, oboje znamo da smo već na pragu kuće. Na dugačku klupu ispred dućana mog ujaka spuštamo umorne gnjate. Na toj klupi, koja je već ušla u povijest sela Jablana, nedjeljom sjede doknjaci, pričalice, gotovani koji čekaju vrijeme ručka, veselnici, seoski uglednici kraj nikogovića, smijači, napržice, rmpalije, vjetrogonje, kicoši, pobožnici, potukači, mršavi gorštaci, pritvorice, čangrizava zanovijetala, životoljupci, sjedovlasi iskusnici, izješe, vrtiguzi, grmalji, bivši ratnici, grebatori, njuškala, dokoličari, te stjegonoše zemlje dembelije.

Među njih se znao ukotviti i pjesnik Pero Sušilo, seoska sirotinja, koji nikada nije prosio, već strogim glasom tražio od moje bake: - Mande, daj mi šolju kisela mlijeka! Baka je davala. Zato su je svi voljeli. Imala je veliko kršćansko srce, puno razumijevanja i ljubavi. Pošto bi iskapio mlijeko u rekordnom roku, slijedila je Sušilova lauda: - Mande, Bog ti podario rajsko naselje. Kako baka bijaše široke ruke - i meni bi svakog utorka davala srebrnu "banku" - tj. deset dinara, koje bih spiskao kod Rahmana - vrhunskog stručnjaka za tahan-halvu.

Pero Sušilo, rodom iz sela Ivanjske, oženio se po drugi put, rohavom Parašikom i pošto bijaše pjesnik po vokaciji, posvetio joj je vjenčić stihova, koje su svi naučili naizust. Inače, Pero se ponosio svojom Ivanjskom. Kad god bi ga upitali odakle je, on bi se udarao šakom u grudi i gromko odgovarao: - Iz svete zemlje Ivanjske! Osim toga Sušilo je volio udarati u klepalo. Hvalio se po selu kako pomaže knezu u obavljanju poslova, a, ustvari, je imao dječju pamet i dječju dušu. Čim Sušilo otvori usta - evo priče. Njegova pripovijest najčešće nije istinita - ali zar je to važno? Lagarije su mu duhovite i pomalo zvrckaste - a to je upravo ono što nas magnetski privlači: gledamo sami sebe u konkavnom ogledalu i cerimo se. Tako nas je seoski pjesnik Pero Sušilo često, u zlatnoj, filigranski izrezbarenoj kočiji, koja se zove romantika, vraćao u vrijeme djetinjstva, osmišljavajući naše postojanje uzbudljivim minutama.

Stihovi mu ne bijahu baš naročito kvalitetni, ali njemu, koliko sam uočio, najvažnija bijaše rima. Po sjećanju bilježim nekoliko njegovih distiha:

Satić kucka taka-tika
gdje je moja Parašika?
ili
Parašika moja živa
voli da po vodi pliva.
ili
Slab sam, braćo, skoro tropa,
Parašika zemlju kopa.

Ako bi mu se svidio tuđi stih, on bi ga jednostavno prisvojio. Tako je od Šenoe ukrao jedan stih da bi napravio svoj distih:

Eto vraga skok na skok
da napravi meni srok...

Selo Jablan je, dakle, imalo svog pjesnika, Peru Sušila, s nadimkom "Klepalo", imalo je i svog "sveca" - Svetog Peju, koji je nedjeljom ispod hrasta citirao svetopisamske tekstove, svog glumca i imitatora, koji je dopadljivo oponašao svoje suseljane, svog filozofa Petra-Pelca, svoga frentera i svjetskog putnika, Matu Bećara, i svog Provalnika, kojeg su poznavali svi zatvori u okolini.

Svaki od njih, na svoj način, uljepšava nedjeljni igrokaz pred dućanom i bez njih bi selo ostalo bez svog profila i arome. Pero Sušilo, zvani "Klepalo", zasmijavao je slušatelje stihovima o Parašiki, "Sveti" Pejo je govorio o raju i paklu, Used je "glumio" - a hofirant Pelc naglas čitao novine, Jutarnji list, i tako bistrio politiku, najavljujući rat i druge nevolje. Jedino se Provalnik, kojemu nećemo spominjati ime, osvrtao kao lasica,

pazeći da iza živice ne banu žandari. Kad su ga jednom žandari sprovodili vezanog kroz selo - cigan Omer iz Klašnica je zabugario uz šargiju:

Oj, đendari ne vežite diku,
skuhat ću vam tarhanu na mliku...

Svjetski putnik i frenter, Mato Bećar, u birtiji je sjedio u kutu (nikome na putu), imao je kućicu na kraju sela i sahranjen je na kraju groblja - kao pravi marginalac.

Pod utjecajem seoskog pjesnika Pere Sušila, zvanog "Klepalo", moj prijatelj Vlado Dijak počeo je nizati bizarne rime. U ljubavnom zanosu znao bi napisati i ovakve stihove:

Ja te, curo, volim vrlo,
ljubav mi je stegla grlo...
ili
Tri ujaka, jedan tetak,
cestom gazi moj curetak...

Kasnije, našavši se na rubu senilije, i prepustivši se na milost i nemilost maliganima - svoje poetske vinjage završavao bi obveznim distihom:

Pozdravlja vas Dijak Vlado,
što rakiju pije rado.

Tabonjajući uz baku slušam izlomljene slogove njenih blagoslova, koji se odnose na zlatno žito, makove i cvjetiće što se na nas smiješe. Baka ih miluje pogledom: - Bog vas blagoslovio! Rastite! Potom nastavlja: - Blagoslovi, Gospodine i težake i ležake i naše usjeve, pšenicu-bjelicu za pogaču i zob za naše konje i repu za krave i lubenice i trešnje i jabuke. Gospodine, blagoslovi i mene grešnicu! A onda dodaje: - I ovog mog unuka! Nakon ove molitve ja se rastapam od važnosti i sebeljublja.

Baka mi uz put kaže: - Ovaj veliki, zeleni kamen bio bi dobar za pritiskanje kupusa. Pošto je golem, ostavljamo ga pored puta. Doći ćemo sutra po njega. S tačkama.

Uskoro će Isus obrnuti dan u gluhu noć. Stoga smo pružili korake da nas u putu ne bi dostigao mrak. (Baka umjesto mrak kaže "mrakača")

Ljeto je na izmaku. Uskoro će jesen, zajedno s vjetrovima, što brišu rumene boje, sići s brda u našu ravnicu. Tada ćemo se baka i ja povući u staru zgradu da krtimo kuruze. Otučke ćemo bacati, zna se, pod šporet, a komušinu u kut sobe. Baka će se u polumraku petrolejke prisjećati ljetnih oluja i povodnja Bukovice - koja se mahnito razlijevala sve do seoskog puta.

Danas, umjesto s bakom, družim se s uspomenama što me povezuju s dobrim duhovima prošlosti: skitnicama, čudacima i fanfaronima, koji su smirili strasti na seoskom groblju. Ne rumene se više u dvorištu pored bunara bakine misirače kao patkov kljun. Sve je posivilo. Neki Jablančani su pred četničkim nožem pobjegli preko Save i sad se pokušavaju priviknuti na vjetrove Bilogore i Papuka. Ja se svaki dan molim za njih: - Bože, pomozi im da se vrate svojim kućama i neka žive u miru.

Oko mene - praznina. Na ulici nepoznata lica bezbožnika. Moja baka, "sveti" Pejo, seoski pjesnik Sušilo, filozof i govordžija Pelc, frenter Mato Bećar, te Provalnik - također su se smirili u hrastiku - Suvaje. I ne silaze više u selo, pred dućan mog ujaka.

Vlado Dijak je ukopan u Sarajevu, po kojemu padaju srpske granate, Jedino je glumac i imitator Used umro u Americi kao lovac na grizlije. Pokoj vječni daruj im, Gospodine!

Dragi moj Isuse, ostavio si me samog da do daljnjeg landram po ovoj naherenoj planeti, da čeznem za mirom i ljubavlju, da čekam izlazak iz banjalučke "kace" u kojoj se kiselim već četiri godine.

Na kraju postadoh kuhinjski strateg zagnjuren u dosadu iščekivanja. Srbi su me tri puta gađali: mecima, bombama, bazukom - ali, hvala Bogu, nisu me ušicali. Kad oni gađaju prvi kat - ja sam u prizemlju, a kad pucaju u prizemlje - ja sam na prvom katu. I tako - varakam se.

Kada se završi rat - opet ću, poslije jutarnjih etida Chopina, piti čaj od šipka iz šalica od kineskog poruculana - koji će mi dizati cijenu u očima starih susjeda.

Radovan TOLJANIĆ

Snijeg na otoku

Tišina
struji bjelinom jutra

Čudim se tragovima
mojih koraka na putu,
dok galebovi nečujno lete
ponad bijelog mula
i ponad lađa
što su snijegom zatečene ...

Oteščale grane maslina
iščekuju rano sunce
- mutno i bijelo -
da legne na krovove
kamenih kuća
i otok začaran

Tišina struji.
Prolazim ovim jutrom,
a snijeg tiho sniježi
i posipa tragove
mojih koraka

Nada

majci

Sve je još tu,
ali tebe nema

Samo u snima
šetači smo neumorni

Zovu nas
poljane beskraja

Miriše
kadulja:
jednom ću te sresti

Đuro BOŠNJAK

Gospon Ego

U ovo ispolitizirano doba, malo koji skup, pa makar samo i slučajni susret prođe bez politiziranja. Politiziraju već i djeca i domaćice, a o "zrelim fircigerima" da i ne govorimo. Sve se svodi na politiku i "politiku". Jednostavno, taj virus inficirao je sve naraštaje i sve staleže. Svatko na svoj način, neku svoju politiku vodi, svi jedan drugom dokazuju da su baš oni u pravu.

Jednog poslijepodneva, susreću se dvojica "fircigera" i već nakon pozdrava, svakodnevna tema je politička opredjeljenost, to jest stranačka pripadnost.

- Bok! Kak si stari moj?

- Smrt fašizmu!

- I tebi sinko ... ma ne. To ti ja samo onaj vic o bakici i partizanu. Ne daj Bože da bih ti stvarno takvo što želio. Samo pokušavam parirati tvojem odzdravu.

- A kaj ti je to odzdrav?

- Bit će vjerojatno odgovor na pozdrav. Samo u tvojem slučaju to baš i nije sasvim točno. Ne znam kakve veze imaju moj pozdrav i tvoj odzdrav.

- Isto kao i tvoja pasivnost u javnom političkom životu nasuprot moje preuzetosti...

- Hajde, molim te, budi dobar kao što si lijep, neću reći pametan, iako jamačno i u jedno i drugo vjeruješ, reci mi "što je pjesnik time htio reći" ...

- Sigurno da sam i lijep i pametan. Znam to i sam. Nisi mi moral to reći. A da ti pojašnjavam kaj sam štel reč, koja korist? Ionak si ti domobran.

- Što ti je pak sad to? Kakav domobran? Pa kakve sve to veze ima?

- A, ima, ima. Kak ne? Znaš ti kaj su bili domobrani još v Austro-Ugarskoj? Kaj za vreme NDH a kaj su danas? Ak nisi znal, bum ti objasnil. Navek ste se držali kuće i ženine kikle. Kad bi na onoj drugoj strani zapucalo, sve bi pobacali, pa čak bi i svoje zmazane gaće dali ak bi oni tam šteli zeti...

- Hmm. Znači tako? A bi ti moje, kako kažeš zmazane gaće zel, i bez pucanja... kad si me već među takve svrstao? Samo, uopće se ne slažem s tvojom definicijom, bez obzira na gaće.

- Ma kaj će meni tvoje gaće. Baš sve moraš bukvalno shvaćati? Smeta me jednostavno tvoja pasivnost, smeta me kaj ne znaš kam pripadaš. V koju stranku?

- Koliko sam ti već puta rekao da niti pripadam niti ću pripadati ikojoj stranci? Ne treba mi čopor kao zaklon. Iza ničijih leđa se ne želim skrivati. Kakav sam takav sam, bilo to nekom pravo ili krivo...

- Kaj s tim hočeš reč? Morti meni treba čopor? Daj se sredi. Ja se u svojoj stranci ne skrivam iza ničijih leđa. Ja imam svoj program, Ja imam svoj stav. Ja ga namečem. Ja rušim sve pred sobom i oko sebe, ak treba. Ja...

- Čekaj, čekaj malo... Za ovo malo rečenica, barem si pet puta rekao "ja"... Ne čini li ti se to malo previše? Što misliš, postoje li i drugi ljudi sa svojim stavovima, svojim mišljenjima? Zacijelo misliš da ja nemam svojega stava samo zato što ga nikome ne namećem, što mi ne treba stranka pa ni da bih se dokazivao.

- Ti imaš stav!?! A kakav ti je to stav kojeg društvo ne valorizira? Kaj je tebi?

Kog danas još zanimaju neka pojedinačna mišljenja i stavovi? Ne budi bedast! A, na kraju krajeve, jenoga dana, mogla bi te tvoja deca pitat zakaj se nis boril za njih.

- Mogla bi nas djeca obojicu jednoga dana svašta pitati. Svaki od nas će odgovoriti ono što bude mogao. Budi bez brige, moja savjest je čista. A tvoja?

- Izazivaš!?! Kaj u stvari hočeš? Vidim uvredil sam te. Počel si uzvračati istom merom.

- Ne, nisi me uopće uvrijedio niti povrijedio. Smatram da svatko ima pravo imati svoj stav a da ga pri tome ne mora drugome nametati. I na kraju krajeva, kad smo veće kod strančarenja, koja je razlika između tvoje oporbene i stranke na vlasti? Ma svi ste vi isti, svi se borite za vlast i privilegije, ili ako hoćeš povlastice, možda ti se to više sviđa. Svi vi sada iz oporbe psujete i napadate one koji su sada na vlasti, a bude li tvoja stranka jednoga dana vladajuća i drugi će napadati i psovati vas, naravno ako im to budete dopustili, i u kojoj mjeri... Sve se to stari moj, vrti u krug, svi vi imate različite brojnike s istim nazivnikom...

- Kaj, kaaj!?! Pa ti ne kužiš temeljne pojmove. Kako samo možeš reći da smo mi i HDZ isti. Pa to je svetogrđe i kleveta. Izjednačavaš mene i dojučerašnje komunjare. Kaj je tebi? Ti se meša?

- Ne mješa se meni ama baš ništa. I ne izjednačavam. Tek uspoređujem i pokušavam ti dokazati u čemu ste stvarno slični ili ako baš hoćeš, isti.

- A znaš li ti da sam ja prostudiral marksizam, završil laičku teologiju, v stranku dopelal pripadnike raznih sekti... pročital knjiga više neg si ih ti videl...

- Nešto sam i do sada znao a nešto si mi upravo otkrio. Nego, reci mi molim te, je li ti netko do sada već rekao kako si ti ustvari vrlo frustrirana osoba, a pomalo te već hvata i paranoja. Bez uvrede.

- Kaaj? Ja frustriran? Ja paranoičan? Kaaj?

- Daj, daj smiri se. Vidim, pogodilo te. Što ćeš, istina ponekad biva i neugodna. A reci mi: zbog čega i kome se ti to neprestano moraš dokazivati? Odrasti već jednom i oslobodi se kompleksa. Nemaš razloga za komplekse.

- Ja iskompleksiran? Pa ti stvarno vređaš!

- Nije mi niti na kraj pameti da bih te vrijeđao. Pokušavam ti samo otvoriti oči. Kao što znaš, poznajemo se mi već dobrih dvadeset, a i više godina. Promatram te ja već dugo. Gdje god si bio, u kakvom god društvu, sve je bilo dobro dok si ti bio glavni. Čim je netko pokazao i dokazao da je bolji, slijedio je razlaz. Nije li tako?

- Pa kaj? A si ti morti psihijatar da me ideš promatrati?

- Nisam ja nikakav psihijatar, a niti tebe ne smatram pacijentom. Pokušavam ti samo reći da te možda bolje poznajem nego li se sam poznaješ. Ti jednostavno ne podnosiš poraz. Pa i on je svojstven ljudima. Lijepo je slaviti pobjedu, ali isto tako je i ljudski osjetiti gorčinu poraza. Što misliš, imam li pravo?

- Si ti morti pop, pak mi držiš prodike?

- Ne nisam. Njihove studije nisam čak ni primirisao. Bio sam tek mali ministrant u pučkoj školi. Govorim samo ono što primjećujem. Tebe to očito smeta. Pa, kažu ljudi da istina pogađa. No, ako ti nisi sposoban i spreman čuti istinu, bolje je da ne diskutiramo...

- No, no. Samo ti pripovedaj. Da čujem koju buš mudrost pak sad izvalil...

- Nikakvu mudrost. Samo nastavljam s tvojim kompleksima. Polako mi postaje jasno zašto si toliko kivan na domobrane. Postaje mi jasno to tvoje isticanje hrvatstva.

Taj svoj kompleks nosiš još od pokojnog oca koji nije bio Hrvat, a bio je domobran. I to tebe muči. A zašto? Bio je častan čovjek i lojalan građanin NDH i kao takav služio u njihovim postrojbama. Može li se od jednog čovjeka tražiti više? Na kraju, jesi li ti, jesam li ja, je li on mogao birati roditelje od kojih će se roditi i naciju kojoj će rođenjem pripadati. Daj molim te, oslobodi se već jednom toga...

- Nemam ja nikakav kompleks i nemam se čega oslobađati. Delam za svoj narod, ovaj narod, da jednog dana ovom narodu i mojoj deci bude lepše...

- Ma daj, molim te. A za koga ja radim? Što misliš? Radim li ja možda protiv ovog našeg naroda? Pusti te parole i floskule. Sit sam već toga. Jadan li je onaj narod za kojega se svi tako zdušno brinu. Tko je još, molim te, rekao da radi protiv naroda? I najveći i najgnusniji zločini čine se nažalost "u ime naroda". Što se još neće činiti u ime naroda?!? Zgodna floskula, zaista. A i zaštita istodobno. Tko još smije nešto učiniti ili reći protiv naroda. To je izdaja. Veleizdaja!. Zapamti si jedno, stari moj: Narod ovaj naš, živio je i preživio vjekove i živjeti će još jako dugo ako Bog da i to bez samozvanih "očeva nacije" i kako ćete se još nazivati...

- Ti opet vređaš. Pazi, to bi ti se moglo pripisati i u izdaju...

- Samo ti pripisuj što hoćeš. Zavisi kako tko shvaća. Osobno, držim se one Matoševe da više dobra svom narodu čini onaj koji kritizira sve što mu ne valja nego li onaj koji plješće vlasti... tako nekako mislim da je sročeno...

- Ni baš tak, al nek ti bu. Slično je. Bit si skužil.

- O baš ti hvala. Konačno mi priznaješ da sam nešto shvatio. A mogao bi i ti nešto shvatiti. Na primjer, za početak, kani se politike. Neće te ona daleko dovesti. Mogao bi svoje sile trošiti na pametnije poslove...

- Otkud ti pa znaš koji su posli pametniji? Kaj misliš da ja ne znam kaj je pametno? Nis' ja bedak? Il morti misliš da jesam?

- Ne, to ne mislim. Načitanost i pamet ti nikada nisam osporavao. Konačno, ipak moram uvažavati i činjenice. Samo, znaš pamet i mudrost ne idu baš uvijek zajedno. A kod tebe mi se čini da se i razilaze, bez uvrede. Malo veća doza mudrosti ne bi ti škodila... ali tješi se, nitko nije savršen...

- A ti pak jesi?!?

- Ne, nisam. A za razliku od tebe to si i ne umišljam. Svjestan sam svojih mogućnosti a i ograničenosti, ako baš hoćeš. No, kako ti rekoh: kakav sam takav sam. Tko me prihvaća takvog, možemo zajedno, a ako ne, idimo svaki svojim putem... ionako smo u ovom životu samo prolaznici...

- Pa dobro, nek ti bu. Ti idi svojim putom a ja bum svojim. Negdar se već bumo zišli, kaj ne?

Grga RUPČIĆ

Sjećanje s povodom

Ovih dana moguće je zapaziti u tisku (Vjesnik, Večernji list, Hrvatsko slovo...) napise o Vjekoslavu Kalebu u povodu 90. obljetnice rođenja i mnogogodišnjeg književnog rada.

Susret s tim napisima vratio me je tridesetak godina unatrag. Primjerice, moj pismeni rad za profesorski stručni ispit glasio je: "Književni rad Vjekoslava Kaleba".

Iz te činjenice proizišla je još jedna. Tadašnja prosvjetna savjetnica, profesorica Mara Zuber predložila mi je da prezentiram na republičkom seminaru nastavnika hrvatskog jezika (seminar je održan u Zagrebu, u siječnju, 1963. godine) "Kako obrađujem književna djela". Izbor teme, odnosno metodske jedinice prepušten je meni. Odlučio sam se za Vjekoslava Kaleba i njegovu novelu: "Odlazak Perušine". Prezentiranje je uključivalo magnetofonski snimak tijeka sata. Posao nimalo lak. Da je tako svjedoči podatak da sam jedini imao vrpcu. "Moj" Kaleb bio je jako dobro primljen.

Toga se seminara sjećam i još po koje čemu. Među sudionicima bila je i profesorica iz Osijeka Danica Dimitrijević. Ona nas je "opčarala" svojom ležernošću. Ispričala se što će iz čizama prijeći u salonke i što će govoriti ekavski. Jer, kada je u "afektu", to joj dođe prirodnije.

Nije kraj. U lipnju iste godine održan je u Ohridu slavistički kongres. U radu jedne sekcije sudjelovala je i dotična profesorica. Nije vodila računa ili joj nije bilo uopće bitno da postoji svjedok koji će njezinu priču o šikaniranju - a upravo je takvu ispričala - demantirati. Ispričala je pred eminentnim skupom sustručnjaka da su se u Zagrebu na seminaru smijali njoj i njezinoj ekavštini. Naravno da sam reagirao. Reagirao žestoko i naivno. Zašto naivno? Zato što se već tada dobro znalo što tko smjera. Nju su stalno okruživali neki beogradski i niški lingvisti. Dijelili joj komplimente. Da je atmosfera bila već dobrano naelektrizirana svjedoči istup dr. Mate Hraste koji je na plenarnoj sjednici obavijestio skup da članovi Hrvatskog filološkog društva napuštaju Kongres u znak protesta što nema ni najminimalnijih uvjeta za normalan rad. Zbog predviđanja takvog stanja na Kongresu se nije ni pojavio dr. Ljudevit Jonke. Njega su još u Ljubljani, tj. na Kongresu (1961.) bjesomučno napali neki Beograđani da je izjavio: "Što će nam katedra za ruski kada se upisuje jedan i pol student!" Da, još se sjećam uspjelog, gotovo teatralnog nastupa Miroslava Vaupotića. On je "definirao" Kongres kao skup "... od šizofreničara do vrhunskih stručnjaka..." Ta ocjena nije zbunjivala upravo zbog činjenice što je jedan Nišlija diskutirao otprilike ovako: "Kako da radim po tim čitankama kada je u njima pesma Milana Rakića koju je napisao poslije seksualni akt. (Mislio je na pjesmu "Iskrena pesma", o. a.)

Sve bi to bilo duhovito i zgodno sjećanje da se već tada nije pripremalo zlo koje nas je kasnije snašlo.

Vraćam se Kalebu. Igrom slučaja ljetovao sam krajem šezdesetih u Tijesnu. Tamo je moj bratić imao vikendicu. Odmah iznad Kalebovih. Zajedno su ribarili. Za mene je to bila prilika da ga pobliže upoznam kao čovjeka svakodnevice. Pozivao me kući, posuđivao knjige, pokatkad štogod priupitao kao otprilike: Je li vam neobična sintagma: Odlazak Perušine? Nikada o tome nisam razmišljao, a ni pomišljao da bi to moglo biti upitno u bilo kom pogledu. Uostalom kao ni "Divota prašine" i sve drugo

što je napisao. Stoga ni svom zaključku o Kalebovu književnom radu napisanom prije tridesetak godina nemam što dodati: Kaleb je sintetizirao metode klasičnog realizma i moderne proze. U plastičnom slikanju likova i ambijenta postupa realistično... dok je snaga podteksta, tj. onoga što nam otkriva nove dimenzije u upoznavanju stvarnosti, izraz novoga stila.

Interpretacija teksta "Odlazak Perušine" Vjekoslava Kaleba

Izbor puta u interpretaciji nekog literarnog teksta zavisit će prvenstveno o specifičnosti toga teksta, to jest o vrsti teksta, o stvaralačkom postupku, o izboru motiva i građe, o jezičnoj materiji u skladu s doživljajem teksta. Budući da umjetničko djelo sjedinjuje u sebi sve te elemente piščeva stvaralačkog duha i doživljaja ne možemo u obradi toga djela apstrahirati pojedine elemente od njegove cjelokupne individualnosti. Od njegova začetka u stvaralačkom nadahnuću pisca, pa do kompozicionih i stilskih rješenja ono cjelovito u sebi nosi izraz piščeve kreativne snage. Ta činjenica objašnjava nam postupke i sugerira putove u interpretaciji literarnog teksta, u otkrivanju snage umjetnikove riječi, koja je istovremeno izraz njegova osjećanja, saznanja i njegove kreativne individualne snage. Da bismo takav tekst približili učenicima i razvili ljubav prema njemu, moramo kod podrobnije estetske analize voditi računa o cjelovitosti umjetničkog dojma. Učenik mora osjetiti vrijednosti cjeline djela. Za primjer takva pristupa literarnom tekstu uzeo sam odlomak pripovijetke "Odlazak Perušine" Vjekoslava Kaleba. (Odlomak sugeriram u čitanci za VIII razred gimnazije):

Izbor ove Kalebove pripovijetke potekao je iz višestrukih pobuda.

Vjekoslavu Kalebu pripada izuzetno mjesto u našoj suvremenoj književnosti po njegovu originalnom zahvaćanju života u kamenjarima Dalmatinske zagore i po snazi njegove umjetničke riječi, koja je kao podzemna bujica iznijela najleđenije i najnepoznatije zakutke ljudske unutrašnjosti.

Njegove riječi su iskrene i neposredne. Njegova umjetnička svjedočanstva su više nego realistična. On iz neobičnog kuta gleda na ljudski život, na njegov smisao i njegovo kretanje. Otkriva primitivni mentalitet ličnosti koje pokreću biološki nagoni zavisni od nekih izvanjskih sila, a koje su opet na čudan način prisutne u njima. Baš zbog toga što Kaleba cijenim kao posve originalnog pisca koji je uspio da u tim majstorski modeliranim licima otkrije snagu psihološke analize na neobičan i suzdržan način i prikaže jedan pritajen život, posebno sam mu posvetio pažnju.

Osim toga sadržaj i motiv pripovijetke "Odlazak Perušine" naročito je blizak učenicima surovog ličkog podneblja, škrte prirode, elementarnog svijeta koji se uporno borio za egzistenciju. Očito je da će zbog toga učenici emotivnije doživjeti ovakav tekst, intenzivnije suosjećati s ljudima ovoga kraja čije su sudbine neprekidno prisutne u svakodnevnom evociranju uspomena na ličkim ognjištima. Zajedničko pomno otkrivanje umjetničkog štiva pružit će potpunu i uvjerljivu sliku jednog svijeta koji će, tako stvaran, ostati stalno prisutan u nama, u literaturi.

Kaleb nije prvi otkrio nepoznatu zemlju Dalmatinske zagore. Stranice pripovjedaka Sime Matavulja i Dinka Šimunovića otkrile su prije njega slike života u Dalmatinskoj zagori. Te slike podsjećaju na seljake Osinjače i Mrkodola, na junake Sinjskog polja, na jedre i zdrave žene. Kalebovi junaci su nove ličnosti u našoj literaturi, lišene heroizma, prkosa, i objesti, utonule u sumorene kamenjare "obrasle sivim biljem pogorušom, kaduljom i vrijesom", ličnosti koje se ne osjećaju ljudima, koje su osuđene

da na tim sunčevim goletima ne okuse ni jednu radost života. Uspio je odgonetnuti misterij života tih ljudi koji se uglavnom očituju kroz škrti dijalog i kretnje.

Da bismo otkrili učenicima osebujnost, originalnost ovog teksta, podsjetit ćemo ih s nekoliko pitanja na motive, sadržaj, izražajne osobitosti nekih pripovjedaka Sime Matavulja i Dinka Šimunovića, koje su u uskoj vezi s tematikom sela Dalmatinske zagore.

Individualne crte umjetničkog djela najjasnije otkrivamo kad usporedimo djela srodna po tematici. Pri tome treba naročito istaknuti karakteristike stila jednog i drugog pisca, jer pripadaju različitim literarno-historijskim razdobljima. U svakoj nijansi stila i leksičkoj građi vidi se prisutnost umjetnika i njegova usmjerenost. U trenutku kad stvara svoje djelo, on je odabiranjem građe, motiva i jezične materije vezan za vrijeme i sredinu u kojoj živi.

Analizu teksta Kalebove pripovjetke proveo sam na ovaj način:

Budući da je pripovjetka duga, zadao sam učenicima da je kod kuće pažljivo pročitaju. Taj zadatak upozorio ih je na specifičan tekst i prisilio na veću koncentraciju pri čitanju, što je olakšalo dalji analitički postupak u interpretaciji predviđenog teksta u razredu.

Na idućem smo satu s nekoliko letimičnih pitanja i odgovora osvijetlili sliku Dalmatinske zagore u djelima Sime Matavulja i Dinka Šimunovića i time odredili tematski okvir materiji koju ćemo obraditi.

Što su vidjeli Matavulj i Šimunović u ambijentu Dalmatinske zagore?

Matavulj je na realističan način izgrađivao slike i likove dalmatinskog ambijenta. Osobit primjer su ličnosti Pilipende i Povarete (učenici otkrivaju osnovne karakteristike): U Matavuljevu stilu otkrivamo pisca klasičnog realizma, koji odmjerenim potezima kao vizualan umjetnik, promatrač, slikar portretira svoje likove, iznosi karaktere i sredinu u kojoj se oni kreću. Stvara atmosferu i ističe kao naročitu kvalitetu ličnosti etičku stranu (opiranje Pilipende pokatoličenju). Likovi nisu bespomoćni. Ako se sami ne snalaze, onda ih krijepi nada u neki izvanjski spas od moralnog klonuća (Povareta). Budući da je Matavulja zaokupljao vanjski svijet sa svojim proturječnostima, on u mnogome otkriva njegovu komičnu stranu i dobroćudno se smije.

Dok se Matavulj svojim načinom slikanja stvarnosti kreće u granicama klasičnog realizma, Dinko Šimunović unosi nove aspekte u osvjetljavanju Dalmatinske zagore. Pored realističkih zahvata materije u opisu nekih sredina, često puta unosi lirizam i raspjevanost u opise prirode i u ljepotu junačku i djevojačku. On idealizira stara vremena (Kukavica), ističe heroizam i junaštvo cetinjskih junaka, unosi folklorne motive (Alkar), bigotizam i primitivizam (Mrkodol) i uvijek vraća čovjeka zemlji i prirodi.

Na osnovi otkrivanja materije i stila ovih pisaca uvodimo učenike u isto tematsko područje Kalebove pripovijetke i otkrivamo nove aspekte sagledavanja Dalmatinske zagore. U skladu s tim nameće nam se pitanje:

Što novo vidi Kaleb u tom ambijentu?

Otkrivanjem novoga započet ćemo čitanjem odabranog odlomka iz pripovijetke "Odlazak Perušine". Nakon čitanja treba oprezno povesti razgovor o bitnim karakteristikama teksta, a da se pri tome ne okrnji osnovni doživljaj. Analizu smo započeli pitanjem:

Kakav dojam ostavlja na nas ova pripovijetka?

Pod utjecajem pročitanog teksta učenici iznose svoje dojmove i sudove iz kojih

se vidi da je atmosfera u tekstu sumorna, mučna i prigušena.

Čime je Kaleb sugerirao tu sumornu atmosferu?

Siromaštvom porodice, bijednim izgledom likova, odlaskom Perinim u svijet i oproštajem s majkom. Učenici paralelno obogaćuju također svoj doživljaj vlastitim saznanjima o odlasku Ličana u strani svijet "trbuhom za kruhom".

Koju je pojavu iz tematike društvene stvarnosti uzeo pisac za sadržaj ove pripovjetke? Glad i tegoban život u selu Dalmatinske zagore. Time smo izvršili fiksaciju teme teksta. U otkrivanju osnovnih elemenata teksta nadovezuje se pitanje:

Uz koji motiv je vezana radnja ove pripovijetke? Uz Perin odlazak u svijet.

Pisac u prvom planu ne naglašava razloge toga odlaska, već do njih dolazimo posrednim putem, i to preko slike bijede koja izvire iz reljefnog prikaza ambijenta, vanjskog izgleda likova i njihovih kretnji. Ambijent, koji je funkcionalno dan u kratkim potezima, realističkim isticanjem nekih detalja određuje i likove koji iz njega izviru.

"... kroz pukotine na vratima nazre nebo, Joso se iskoprca iz gomile starih vreća".

"Napipa odjeću, koja je upotpunjavala pokrivače, pa se počne oblačiti, hraneći u zadnji čas svoj ponos ...".

"Mali Perušina skoči na noge iz kukuruzovih klipova, nastrtih na ležaju kraj ognjišta zbog pomanjkanja slame".

"Iza letava lijeno melje Garonja prežvu i otpuhuje kadikad, a dječica u klipovima hrkutaju i dišu šumno".

"Zatim Joso otvori, prenoseći ih, rasklimana stara vrata".

Kad se iz navedenih primjera rekonstruira izgled tog interijera, suočeni smo s najstrašnijim oblikom siromaštva i primitivnog načina života. Naročito primjer s Garonjom i "dječicom koja hrkutaju u klipovima" poentira još više iskonski primitivizam i siromaštvo ovih seljaka. Pisac diskretnim nenametljivim zahvatom unosi ambijent u tkivo pripovjetke, da bi na taj način jače istaknuo potpunu sliku bijede. U ovako reljefno ocrtanom ambijentu i likovi dobivaju svoje karakteristike, koje se otkrivaju ili iscrpljuju u njihovim kretnjama, grimasama, teškim mislima i vanjskom izgledu.

Kakvi su likovi izrasli iz ove sredine?

Učenici otkrivaju individualne karakteristike likova. Zapažaju njihovu golotinju, musavu i poderanu odjeću, kržljavost djece, iscrpljenost i glađu i radom. Vanjski opis likova izražen je u ovim primjerima:

"... zašepesa iz kukova i baci nekoliko puta svoje slabo pokretne noge, klimave u kukovima kao podvezane velike kobasice. On usidri svoju krupnu tjelesinu na tratini, na doček, jer se nerado kretao".

"Izvalili se oni iz kamenjare odrpani i nadimljeni: ispod masne kape strše im čupave kike".

"Kazo i Trajo odlepršaju niz cestu, onako mršavi u tankoj iscrpljenoj i razdrtoj pamučnoj odjeći, koja ne dospijeva da pokrije štrkljaste udove kao skakavce, kao tanahni kukci po bijeloj cesti".

Kako je Kaleb modelirao svoje likove?

Po svemu se može zaključiti da ih modelira izravno, plastično, naglašavajući pojedine detalje koji uz put objašnjavaju značajne crte likova. Mentalitet tih primitivnih ljudi otkriva iznoseći njihove misli, shvaćanja, kretnje i govor.

Da li primjećujemo nešto osobito u formiranju likova?

Kaleb je uspio osvijetliti ledenu unutrašnjost tih likova izvanrednom psihološkom

analizom. Pisac uvodi likove u radnju sinhronim iznošenjem mentalnih i fizičkih svojstava, koja se isprepliću i služe kao poticaj jedna drugima. Pri tome nam se uvijek prije nametne mentalna strana lika, a nju sugerira vanjski izgled, kretnje i govor. Već na samom početku pripovijetke pisac je dopustio Josi da nam se predstavi u situaciji gdje "sjedi na krevetu, uživa u svojoj važnosti" i "hrani svoj ponos malom mišlju".

Ovim likom Kaleb je istakao vrlo čestu pojavu kod primitivna čovjeka: hvalisanje koje rezultira iz samozadovoljstva da je učinjeno nešto vlastitim naporom, što ilustrira vrlo često ponavljana Josina rečenica "- Kupija sam malomu cilokupnu robu i obuću, neg dite ljudski izađe pred svit. Dicon triba upraviti, triba ih okrušiti, nek znadu, tko im je ćaća. Eto, srićom, bija san u svitu, pa se znan, ajmo reći, obrnuti i ljudsku rič reći ...".

To samozadovoljstvo neprekidno je pristuno u Josinoj ličnosti: "Dragi Voko, njegov ponos". "Joso se ugleda gospodaron života, koji se otimlje mraku i nameće snažno kao otrov".

S druge strane potenciran je njegov primitivizam time što je neprestano čulno angažiran: "Josi se nadme srce milovanjem blagog vjetrića, slatkim jutarnjim ježurima, tihom kišicom, koja ne moči, i on odulji iz dubokog lijenog daha, na izražaj, muklo noćno ojkanje bez riječi, koje se treperavo otegne dugo, dugo, dižući se u ushićen cik i spuštajući se u netrpeljivo čeznutljivo guđenje".

Nije samo u tim situacijama zahvaćen lik Jose. Njega susrećemo i u situaciji kada nije rasterećen, radostan, kada je suočen s činjenicom da je odlazak Perušine neumitan. Njega nešto pritišće, osjeća nelagodu, jer gubi podršku u sebi i ostaje osamljen.

Po svojim individualnim svojstvima naročito se u ovom tekstu ističe lik Jurke, žene Josine i mati Perine. Ona je povučena u sebe, tipičan tip žene patrijahalne sredine. U nekim situacijama nam se predstavlja kao sklupčani bol, i to naročito u momentu oproštaja sa sinom. Nju upoznajemo više kroz grimase, kretnje i suzdržane riječi. Nijedna kretnja nije umakla piščevu oku. Sve je pred njim golo i ništa se ne može sakriti njegovu zapažanju.

"Jurka digne crnu koščatu ruku za njime, a lik joj se zgrči i oči u očaju za Perušinom. - Zbogom pošli - istisne ona uplašeno, u strahu, da joj to ne bude zadnja riječ, ali više nije mogla naći, pa još jedanput digne ruku kao uvelu granu". - "Jurka je položila svoje ruke na trbuh kao dva komada suha drva, kao strane stvari. Ukočeno ih pruži u neobičan posao. Čudan obred". ili "Jurka je stajala nepomično na istom mjestu, ostavljena kao crna panjina. Složila je ruke na ispupčen trbuh pa stoji".

Kaleb je izvanrednom snagom otkrio unutarnju stranu ovog lika. Upravo se u svakoj riječi, koju izgovori jedno njegovo lice, osjeća pokret tijela i duše. Čitav njen nagomilani bol, trzaj njene unutrašnjosti kao da se zaustavio, okamenio u podignutoj ruci. Ovdje se na poseban način isprepliću riječi i kretnje, koje duboko otkrivaju psihičko stanje majke i zaustavljaju radnju.

U Perušini je Kaleb predstavio izrazito seoskog dječaka u situaciji kada je prvi put na sebe obukao malo bolju odjeću. Na momente djeluje komično: "kada pusti da mu ispod kape strši uobičajena momačka kika", a odmah zatim sirotinjski i jadno "straga mu kose kao perje pale na ovratnik". Ova slika Perinog vanjskog izgleda je kontrast njegovu zadovoljstvu zbog nove odjeće. "Odijelo je kupljeno iz druge ruke; otijesno je: rukavi do polovice cjevanica, a nogavice do polovice goljeni, pa sure čarape od kostrijeti, pune prevelike cipele; tako mu i kapa propada na uši". "Sve je ipak Perušini

bilo predivno. On se blaženo smiješio i zaokupio se gledanjem niza se, a napose u cipele, promatrajući ih u kretanju i mirovanju".

Lik Perušine djeluje vrlo plastično. Svaki detalj odjeće brižljivo modeliran upotpunjuje našu sliku Perina lika. Iako ga pisac daje u ovoj situaciji statično, on djeluje živo po svojoj unutrašnjoj dinamici. Perušina je ispunjen radošću i sav zaokupljen gledanjem svoje obuće, naročito cipela, jer je dotada uvijek hodao bos. Sam oproštaj toliko ga je zbunio da ne zna što se s njime događa i kuda ide. On se u zbunjenosti zaboravlja oprostiti s majkom i tek upozoren "on se vrati i pruži materi ruku".

Oproštaj je to više psihološki uvjerljiv što nam je jasno da će zauvijek ostati u svijesti Perušine i da predstavlja napuštanje jednog zatvorenog životnog kruga i kročenje u susret neizvjesnosti.

Tom opraštanju prisutan je i Mate, susjed Josin. On svojom prisutnošću produbljuje odnose i svojim škrtim primjedbama upotpunjuje galeriju likova seljaka. Sušta je suprotnost Josi, zatvoren je u sebi i mučaljiv. "Susjed Mate izađe iz svoje jazbine, pozemljuše kao dikobraz naježen, zbijen, radnik zemlje, kroteći čupavi izbledjeli žuti brk", ili "ali on nije gledao to kao što nije slušao Josino pričanje o Perušini. On je, kao i uvijek zaronio u maštanje o svom stanju: grozničavo je nastojao dokučiti kako bi čovjek mogao evo ovdje na ovoj zemlji i u ovoj kućici poživjeti kao čovjek. Htio je da njegova djeca na očevini sreću grade. Zato je radio kao rovka i štedio kao hrčak, vazda gladan zemlje". "On je imao sve točno sređeno u glavi, koliko mu čega nedostaje i tim računom u svijesti, usađenim pod čelom u borama i zlokobnom pogledu, hodao je svijetom kao u snu".

Uobičajenom kalebovskom metaforom i atributima "naježen i zbijen" dan je oštar crtež njegova profila iz kojega zrači i njegova unutrašnjost. On se ne zanosi nikakvim iluzijama, vjeruje da će upornim radom izbjeći rashodovanje "suvišnih usta" (Pavletić), njega se bolno doimlje odlazak susjedova sina i neki nejasan strah da bi ta sudbina i njega mogla snaći zatreperila je u ovim riječima:

"Šta nećeš ni mater pozdraviti", ukori Mate Perušinu glasom, kao da se trgnuo od sna, kao da je uboden nečim, nekom užasnom činjenicom.

Primitivna zebnja nad svojim strahom i strah zbog nečega sadržan je u ovom poviku, koji kao da se sam nehotično izvio iz dubina njegova bića, kao revolt i optužba takvog stanja.

Kako nam je Kaleb uspio približiti ove likove, ovu njihovu naoko hladnu unutrašnjost?

Muka i patnja tih ljudi zaokupili su pisca (jer je dijete tog kraja) koji se saživio s njihovim sudbinama i uranjao u tajne zakutke njihove psihe. Neposredna izvorna metoda i duboko osjećanje materije približila je pisca likovima, pa se oni potpuno samostalno kreću, gotovo neovisno o njemu. Upravo je ta metoda pridonijela tome da likovi ne prerastaju u karaktere (u okviru toga treba učenicima postaviti pitanja), jer u njima izostaje socijalno-psihološka motivacija djelovanja. Jedino je prisutan biološki nagon za samoodržanjem.

Što je s likovima iz ostalog dijela pripovijetke?

Učenici odgovaraju po sjećanju i na osnovi novih saznanja o likovima stvaraju predodžbe o ostalim licima. Mrdeša i njegova obitelj i birtaš Kure dani su istom uvjerljivošću kao i likovi prvog dijela pripovijetke. Naročito dobro su ocrtana Mrdešina djeca kad proučavaju detalje odjeće na Perušini i onako musavi se čude. U Kremenu Kaleb otkriva taj seoski tradicionalizam i uporno ostaje pri starom. Birtaš Kure je

utjelovljenje pohlepe i gramzivosti. Njegova debljina, usaljenost i tup pogled upućuje na odsutnost ikakvog drugog doživljavanja svijeta osim senzualističkog.

Da li se u tekstu javlja pejzaž?

Pejzaž se pojavljuje na nekoliko mjesta, i to onda kada ga je nemoguće mimoići što znači da pejzaž nema ovdje dekorativnu svrhu, već duboko opravdanje za što potpunije razumijevanje likova. U jednom slučaju taj pejzaž upotpunjuje sliku tog škrtog ambijenta: "... Oko Jose prostrla se kamenita ploha uvijena u mrak. Na istoku probija se kroz tamne oblake škrto obojena svjetlost. Nebo se, međutim, sve bolje osvjetljavalo i otkrivalo u plavoj maglici cestu, dračaste bajame i sive brežuljke".

Ovaj pejzaž, kao prekriven nekom sumornošću, potpuno se stapa s čitavim ambijentom i likovima. Njega naročito određuju ovi pojmovi: kamenita ploha uvijena u mrak, škrta obojena svjetlost, dračasti bajami, sivi brežuljci. Likovima se pejzaž nameće kao osnovna komponenta života i oni ga doživljavaju preko osjetilnih senzacija:

"Joso diše iz dubine nastojeći osjetiti svježinu zraka i otresa svoje čekinjavo lice kao mačak", "i sve ga jače vuče navika: taj meki uzdah, ta suhoća trave, ta širina krša bez granica bez zapreka".

U idućoj situaciji "Mate se zagleda u daljinu, kao da pažljivo promatra one nježne sivoljubičaste i hladnožute tonove, što su se u divnim mekim predjelima rasporedili po kamenitim brežuljcima, smeđim hrastovim šumarcima, u ogradama i kršu, oživljene oblacima dima nad komšilucima". Imamo upravo kontrast između ovih svijetlih tonova i Matine zatvorenosti u sebe, jer on nije gledao to nego je "kao i uvijek zaronio u maštanja o svojem stanju: grozničavo je nastojao dokučiti kako bi čovjek mogao evo ovdje na ovoj zemlji i u ovoj kućici poživjeti kao čovjek". Očekivali bismo da će ovi pastelni tonovi privući njegovu pažnju, ali ih on uopće ne primjećuje, čime je još više naglašena udaljenost od ikakvih oblika duševnih zadovoljstava.

Kako je Kaleb kompozicijski oblikovao pripovijetku?

Na osnovi dosadašnje analize vidi se da fabula nije u prvom planu i da nas zapleti u radnji ne privlače. Pripovijetka se sastoji od niza plastičnih detalja koji povezani oblikuju cijelinu, tako da nas se čitava pripovijetka doima kao spoj od nekoliko zasebnih cjelina koje se odlikuju uvjerljivom prirodnošću. Kaleb se odlikuje upravo po tome što od naoko sitnih detalja izgrađuje čvrstu prozu. Detalji se sukcesivno nižu jedan za drugim i stvaraju jedinstvenu arhitektonsku cjelinu.

Što uočavate u Kalebovu stilu?

Plastično slikanje ambijenta, ljudi i pejzaža, neposrednost u pristupanju i oblikovanju materije, funkcionalnosti svih elemenata u pripovijeci.

Koje su još odlike Kalebova stila?

Škrtost izričaja, naslućenost i nedorečenost. Kaleb nije sklon jezičnim efektima, kićenju, raspjevanosti i posebnom ugođaju. Svodi izražavanje na najužu funkcionalnost riječi, koja osobito dolazi do izražaja u dijalozima. "O, uputili se vi!" pita Joso, Kazo i Trajo". "Ee" ... Umjesto svakog drugog odgovora ili "Pošli vi malo, a ..." pita Joso žandare. Umjesto očekivanih riječi uslijedio je Josin smiješak koji je imao označiti ono nedorečeno. Ta škrtost dolazi do izražaja i u karakterizaciji likova, u njihovim reakcijama, tako da samo možemo naslutiti što se u njima zbiva.

"Zbogom pošli ...", kaže Jurka u situaciji kada znamo da je srce puno, ali su riječi izostale, a umjesto svega izraz bola na licu, ili kad Mate prisutan odlasku Perušine, umjesto ikakvih komentara, razgovara, savjeta izgovara jedva nekoliko riječi koje

zapravo nikom i ne upućuje. " - Dijete odlazi ..." Upravo te dvije riječi sadržavaju svu njegovu zaokupljenost.

Kakav je ritam pripovijetke?

Kratkim funkcionalnim, često nedovršenim rečenicama bez naracije i epskog zadržavanja Kaleb je postigao maksimum dinamičnosti u pripovijedanju. Kretnje su nagle i brze, što pospješuje nenadanost i neočekivanost: odatle izvire osebujnost Kalebova stila.

Kojim jezičnim sredstvima je Kaleb postigao plastičnost?

Najuočljivija je poredba. Navodimo nekoliko poredaba:

" ... klimave noge kao podvezane velike kobasice", " ... otresa čekinjavo lice kao mačak", "Kazo i Trajo odlepršaju cestom kao skakavci, kao tanahni neki kukci", "Susjed Mate izađe iz svoje jazbine kao dikobraz" ili "straga mu pale kose kao perje na okovratnik", "Jurka digne ruku kao uvelu granu", "Jurka je položila svoje ruke na trbuh kao dva komada suha drva, kao strane stvari", "Ostavljena kao crna panjina". Kaleb je uzimao poredbe iz doživljajnog inventara, bez traženja efekta. Ponegdje su drastične, neočekivane i suviše originalne. Pored konkretnog i slikovitog značenja otkrivaju i druge dimenzije likova (psihološke). Nosioci značenja poredbe su uglavnom imenice. Poredbe nisu samo izraz slikovitost Kalebova stila nego i izraz njegova gledanja na ambijent i ljude koje opisuje i koji mu se u krajnjoj konsekvenciji, lišeni duhovne i socijalne komponente, pričinjaju kao bića najnižeg reda, i to tipična za taj kraj - kukci.

Takvim načinom Kaleb je (već) dehumanizirao ljude i identificirao ih sa stvarima i životinjama. Nameće se pitanje: da li je Kaleb želio umanjiti čovjeka, odreći mu superiornost nad drugim bićima?

Učenici su pravilno reagirali da je to optužba svijeta koji dopušta takve paradokse. Predočavajući nam užase takvog života, pisac želi povratiti čovjeku njegovo dostojanstvo u jednom pravednijem društvu.

Koju bismo razliku istakli između Kaleba i njegovih prethodnika u opisima Dalmatinske zagore?

Kaleb je sintetizirao metode klasičnog realizma i moderne proze. U plastičnom slikanju likova i ambijenta postupna realistično kao i prethodnici, dok je snaga podteksta, tj. onoga što nam otkriva nove dimenzije u spoznavanju stvarnosti, izraz novog stila.

Malkica DUGEČ

Nikoga nije bilo

(Svome pokojnome Boži)

Rascrvotočenu,
Križevima optočenu
Noćas u snu
Vidjeh javu gnjusnu.
I plakah
Od bola i samoće
Nad ponorom zloće.

Netko me znan
Nježno budio
No kad je svanuo dan
I on je sam
U moju zbilju zabludio.
Slušah kako me zove.
A nikoga nije bilo
Da mu bar snove
Ispričam.

Ivan GOLEŠ

Orfejevo silaženje u podzemlje

(Radio - drama)

Lica: Ivan Orfejević
Erika
Glasovi (muški, ženski, dječji)

(Zvuk aviona koji probija zvučni zid)
ERIKA: Ivane, što je to?
IVAN: Početak.
ERIKA: Početak? Ne razumijem.
IVAN: Početak rata, Erika!
ERIKA: Zar, ipak...?
IVAN: Da, draga, ipak!
ERIKA: Ali, taj zvuk?
IVAN: Njihov je avion probio zvučni zid.
ERIKA: Ne razumijem što to znači.
IVAN: I bolje da ne razumiješ. Uostalom, to znači upozorenje.
ERIKA: Upozorenje?
IVAN: Da, Erika, upozorenje. Moramo se pripremiti za sklonište. Sad će sigurno dati znak za uzbunu. (Zvuk sirene). Idemo, Erika!
ERIKA: Kako ću ja, ovako bolesna?
IVAN: Spustit ćemo se liftom. (Zvonce na vratima)
GLAS: Gospodine Orfejević, jeste li čuli sirenu?
IVAN: Jesmo, jesmo! Dolazimo! (Otključavanje vrata, glasovi, plač djece)
GLAS: Gospođa Franković s djecom, gospodin i gospođa Orfejević neka čekaju lift. Mi mlađi ćemo pješice. (Koraci, lupanje vratima, glasovi)
GLASOVI: Jao nama, što smo dočekali!... Jesi li zaključao vrata?... Tablete za smirenje sam zaboravila!... Bez panike, draga! Samo bez panike, molim te!
ERIKA: Nestalo je struje.
IVAN: Ne, samo su je isključili, zbog zamračenja.
ERIKA: Konačno, lift!
IVAN: Pun je. Morat ćemo čekati drugi... Gospođo Franković, što je s vašim suprugom?
GLAS: Znate da je mobiliziran, već petnaest dana, u obrani grada.
ERIKA: Jadna dječica. Tako su uplašena. sigurno vam je teško bez supruga.
GLAS: Moram izdržati. A vi? Kako vaše zdravlje?
ERIKA: Sve gore i gore. Jedva sam ustala iz kreveta.
IVAN: Evo lifta! I ovaj je pun. Neka ide gospođa Franković s djecom. Mi ćemo pričekati idući. (Glasovi, koraci, lupanje vrata od lifta)
ERIKA: Vratimo se u stan. Za mene ionako više nije važno.
IVAN: Ne govori gluposti. Evo lifta. Ima mjesta. (Lupanje vrata od lifta)
GLAS: Što smo doživjeli?... Što smo doživjeli? (Glasovi, vika i plač djece)

IVAN: Evo nas u skloništu.
ERIKA: Bilo bi bolje da sam ostala gore.
GLAS: Jedno mjesto za gospodina i gospođu Orfejević.
IVAN: Samo za Eriku. Ja mogu stajati.
GLAS: Ne, zašto biste stajali! Evo dva mjesta, izvolite!
IVAN: Hvala, Marko! Erika, sjedni!
ERIKA: Tko će tu izdržati? Zagušljivo je. Bilo bi bolje da sam ostala gore.
IVAN: Strpi se, draga! Neće to dugo potrajati.
GLAS: Iz vaših usta u Božje uši, gospodine Orfejeviću!... Prokletnici!... Što nam rade, što nam rade! (Plač djeteta)
GLAS: No, milo, smiri se!... Evo tebi dudica!
GLAS: Koliko mu je?
GLAS: Pet mjeseci.
GLAS: Već toliko? A, kao da sam vas jučer vidjela s trbuhom.
GLAS: Vrijeme leti, leti... Već sutra će biti stariji za jedan dan, pa za još jedan, još jedan... Pa će prohodati, zatim progovoriti...
GLAS: Ako ostanemo živi.
GLAS: Ne smijemo biti pesimisti, draga gospođo!
GLAS (kroz plač): Ja sam izgubila svaku nadu. Moji su živci pri kraju.
GLAS: Smiri se, mama! Svi smo još živi.
GLAS: Do kada, kćeri?
IVAN: Marko! Kakve su zadnje vijesti?
GLAS: Tri aviona su bila nad gradom, ali nisu djelovali.
GLAS: Nisu, za početak. Samo plaše. Treba stvoriti paniku. Prokletnici! (Znak za završetak uzbune, glasovi, koraci)
GLAS: Polako, ne moramo žuriti!... Ružice, dođi ovamo, čekat ćemo lift!... Ja noćas neću oka sklopiti, od straha. Sjedit ću u naslonjaču i čekati. Avioni će se opet vratiti. Nisu oni tek tako letjeli... Idem u grad, moram!... Ti si lud! Neće nikoga biti na ulici... Neću šetati, ali ja moram izaći... Eh, što ti je mladost!

GLAS: Dva sata su nas pustili na miru.
GLAS: Jedanaest sati. Ovo bi moglo potrajati cijelu noć.
GLAS: Ja sam donio vreću za spavanje. Noću je već dosta hladno.
GLAS: I ti misliš da ćeš moći spavati, ovdje, među tolikim svijetom?
GLAS: Samo ako ti ne budeš brbljala cijelu noć.
GLAS: Kako ste, gospođo Orfejević?
ERIKA: Nikako! Ovo će me dotući. Ja ipak neću moći ovdje spavati. Ivan me je dovukao na silu. Ovdje nema zraka. Ivane, ja želim umrijeti u svom krevetu!
IVAN: Erika, draga, nemoj tako! Vratiti ćemo se. Neće ovo vječno trajati. (Tutnjava od bombardiranja)
GLAS: Počelo je!
GLAS: Marija, Stjepane, k meni!
GLAS: Što smo mi skrivili dragom Bogu? (Ponovo tutnjava)
GLAS: Ovo je bilo bliže.

GLAS: Zašto govorite? Nemojte plašiti djecu! (dječji plač)
ERIKA: (tiho): Ivane, primi me za ruku!... Stisni je, jače!
IVAN: (tiho): Draga! Bit će sve u redu! Ne boj se! Sklonište je dobro osigurano.
ERIKA: Ne bojim se. Ionako znam da kraj nije daleko.
IVAN: Nemoj tako, draga! Uvijek ima nade!
ERIKA: Nema, Ivane, nema!
GLAS: Hotel Balkan gori! Izravni pogodak bombe. Cijeli drugi kat je u plamenu.
GLAS: Jadni, stari hotel Balkan! A tek su ga pred dvije godine renovirali.
GLAS: Ja pamtim i starija renoviranja. Svaki novi režim ga je renovirao.
GLAS: Više mu neće biti potrebna renoviranja. Ovo je kraj hotela Balkan.
GLAS: Gluposti! I hoteli u plamenu mogu se renovirati. Bit će to opet lijepi, novi, stari hotel Balkan.
GLAS: Treba ga srušiti i na njegovu mjestu izgraditi novi, višekatni hotel. Treba zaboraviti da je hotel Balkan uopće postojao.
GLAS: To je svetogrđe, mladiću! A tradicija? (nova tutnjava)
GLAS: Što sad gori? Možda kazalište? Možda katedrala? Barbari!
GLAS: Šutite, zaboga!
GLAS: Nemojte nas plašiti! Imajte obzira prema djeci!
IVAN: Erika!
ERIKA: Da, Ivane?
IVAN: Htio sam čuti samo tvoj glas.
ERIKA: Čuo si.
IVAN: Da, Erika, draga!

(Tutnjava topova, zvuk aviona)
ERIKA: Ivane!
IVAN: Da, draga?
ERIKA: Primi me za ruku.
IVAN: Evo! Je li dobro?
ERIKA: Hvala! Volim kad me držiš za ruku.
IVAN: Tvoju lijepu, nježnu ruku.
ERIKA: Nije više lijepa. Nježna jest, ali nije lijepa. Sad je stara i bolesna.
IVAN: Nemoj tako, Erika! Za mene je ona još uvijek lijepa.
ERIKA: Sjećaš li se... Sjećaš li se da smo se uvijek držali za ruke, dok smo šetali, u vrijeme kad si mi udvarao?
IVAN: Sjećam se, draga! U desnoj ruci sam nosio violinu, a lijevom stiskao tvoju lijepu, nježnu ruku.
ERIKA: Imao si čvrsti stisak kakav sam voljela. Čudila sam se da violinist može imati takav stisak ruke.
IVAN: Violina traži takav stisak: čvrst i siguran.
ERIKA: Danas tvoj stisak nije onako čvrst. (Tutnjava topova) Da li se bojiš?
IVAN: Malo! Svaki se čovjek mora malo bojati kad puca.
ERIKA: Vidiš, ja se ne bojim! Ja se više ne bojim!... A, to je znak da je kraj blizu.
IVAN: Nemoj tako! Liječnik je rekao...

ERIKA: Što liječnik znade kako je umirućem. On će to saznati, kao i svi ostali, tek kad bude umirao.
IVAN: Ali, ti nećeš još umrijeti. Uostalom, obećala si doći na premijeru Orfeja i Euridike.
ERIKA: Da, obećala sam... onda kad sam se još dobro osjećala i kad još nije bilo rata... Zar nije odgođena premijera?
IVAN: Da, za petnaest dana.
ERIKA: Tko zna za koliko puta po petnaest dana?
IVAN: Izvest ćemo je usprkos svemu.
ERIKA: Već dva dana nisi svirao. A ti tako lijepo sviraš. Sjećam se kad si prvi put svirao u našoj kući, mislim u kući mog tate. Bilo je to onoga dana kad si me zaprosio. Mama i tata ti nisu bili skloni. Tata je smatrao da svirati violinu i nije neki pravi posao. Mama je željela da se dobro, udam, a to znači bogato, i nije bila sigurna da li ćeš mi takav brak moći pružiti. Ali, kad si počeo svirati, mama je odmah promijenila mišljenje. A kad je tata vidio kako naš pas Floki pomno prati tvoju svirku, zaključio je da ima nešto u tom pozivu glazbenika. Sjećaš se?
IVAN: Sjećam se samo da sam svirao.
ERIKA: A kako sam te tek ja slušala! Ivane, molim te, sviraj mi!
IVAN: Želiš nešto posebno, draga?
ERIKA: Sviraj mi tužaljku iz Orfeja!
IVAN: Zar baš tužaljku?
ERIKA: Da, Ivane, tužaljku!
IVAN: Dobro, draga! Idem po violinu. (Tutnjava topova) Još uvijek želiš?
ERIKA: Želim, Ivane! (Tutnjava topova, Orfejeva tužaljka na violini, zatim posmrtna crkvena zvona)
GLASOVI: Još je uvijek bila lijepa, skoro kao nekada... Bio je to sretan brak... Voljeli su se jednako kao prvog dana kad su se upoznali... Kako će on sada sam?... Moja sućut, gospodine Orfejeviću!... Suosjećam s tobom, Ivane!... Naša sućut, gospodine Orfejeviću!...
GLAS: Ivane, moramo požuriti! Svakog časa može opet zapucati. Da li si vidio srušene grobove?
IVAN: Da! Ni mrtvima ne daju mira. Nadam se da Erika neće imati tu nesreću.
GLAS: Nadajmo se! Idemo! Auto je pred vratima groblja.

(Zvuk sirene, glasovi, lupanje vrata, koraci)
IVAN: Ja ću pješice. Brže ću sići do skloništa nego da čekam lift. On je ionako uvijek pun. (Koraci, glasovi, plač djece)
GLASOVI: Ovo je već treći put danas... Molim vas!... Ja ne mogu brže. Lako je vama mladima... Ne mogu više! Već mi je dosta svega!... Još samo dva kata! Moraš izdržati! Zar želiš poginuti?... Već mi je svejedno!... To je moj stolac, mladiću!... Kad ste ga kupili?... Već deset dana sjedim na njemu. Ti si mlad, možeš i stajati... Izvolite, kad je već vaš!... Ovi mladi se ne znaju ponašati. Bezobraznik!...

(Tutnjava topova)
Nemojte se svađati! Neprijatelj puca po nama, a vi stvarate neprijatelje međusobno... Ja sam donijela moj stolac i nitko mi ga ne može uzeti... Ja ću sutra donijeti fotelju, onu najstariju. Sve mi se čini da ćemo morati spavati u skloništu. Oni već pucaju i noću.
GLAS: Gospodine Orfejeviću, primite moju iskrenu sućut! Znate, mi radimo bez prekida, skoro dan i noć. Nisam mogao doći na sprovod.
IVAN: Hvala, gospodine Bakotiću! U ovo ratno vrijeme ni sprovodi nisu više kao nekada. Sve je bilo obavljeno na brzinu i u tišini. Oni ne štede ni groblja. Ne smije se riskirati ljudske živote zbog nečije smrti.
GLAS: Nažalost je tako! Ljudsko je dostojanstvo svedeno na nulu.
IVAN: Ispod nule, gospodine Bakotiću!
GLAS: Žao mi je gospođe Erike. Bila je vrlo draga. Čujem da je umrla mirno.
IVAN: Kao ptić, štono se kaže. Jadnica! Nije dugo patila.
GLAS: Bolje za nju i za vas. Kad smrt već mora doći, ne bi smjela biti nesmiljena.
IVAN: Nažalost, nije uvijek tako! Svjedoci smo strašnih umiranja.
GLAS: Da, nažalost!... Gospodine Orfejeviću! Ako nešto trebate, sad kad ste sami, neku sitnu uslugu, samo recite. Marija i ja ćemo vam rado pomoći.
IVAN: Hvala, velika hvala! Snalazim se, hvala! Imam dosta vremena. Probe u kazalištu svedene su na minimum, zapravo, više ih nema nego li ima. Ljude je teško sakupiti. Jedan član orkestra je poginuo, dvojica su u bolnici. Orfej je otkazan za bolja vremena. Tko bi sada išao u kazalište i riskirao život.
GLAS: Kažete, otkazan za bolja vremena! Kad će to biti, dragi Bože!
IVAN: To ni on više ne zna.
GLAS: Imate pravo. To nitko više ne zna, pa ni on.
IVAN: Ipak, treba se nadati. Svaki je rat završio, pa će i ovaj.
GLAS: Jedino, izgleda da je ovaj tek počeo.
IVAN: Da, tek je počeo. Ali, moramo izdržati, moramo se nadati. Evo, vidite! Ja stalno nosim violinu u sklonište. Ja se nadam da ću je još svirati u orkestru. Moja dobra, stara violina! Jedino bogatstvo koje posjedujem! Majstor Franjo Schneider nije ni u snu mislio da će njegova violina silaziti u sklonište pod zemlju.

(Orfejeva tužaljka na violini)
GLAS: Tužna je to pjesma, gospodine!
IVAN: Da! Tako se i zove: Tužaljka.
GLAS: To je grob vaše supruge?
IVAN: Da! Pokopana je pred tri dana.
GLAS: Znam. Bio sam na sprovodu.
IVAN: Bili ste na sprovodu?
GLAS: Da, bio sam. Ja sam skoro na svakom sprovodu ovdje.
IVAN: Zar... Vi volite sprovode?
GLAS: Ne, ne volim ih, ali ja radim ovdje. Na groblju ima uvijek posla, sada u jesen pogotovo. I lišće umire, moj gospodine! Gledam ga, tako, danima. Najprije

je zeleno, milina ga pogledati. Treperi na vjetru, lagano, kao da pjeva nešto ovim mrtvima. Među njim se skrivaju ptičice koje cvrkuću, ali mnogo veseliju pjesmicu. One ne mare mnogo za mrtve. Vesele se životu, jer znaju da će kratko živjeti. A onda, dolaskom jeseni, lišće počinje mijenjati boju: žúti, crvéni, a onda se počinje sušiti i na prvi dašak vjetra otpadati. Ja kupim otpalo lišće, kao i stare, sasušene vijence i odvozim ih. I tako cijeli dan. Težak je to posao, a ne plaćaju ga dobro.

IVAN: A, kažete da ne volite sprovode.

GLAS: Ne, ne volim ih.

IVAN: Ali ih stalno gledate.

GLAS: Kad sam tu, moram ih gledati.

IVAN: Tužan posao, zar ne?

GLAS: Da! Mnogo se plače, pogotovo sada kad ljudi ginu.

IVAN: Plakati je prirodno. Za voljenom osobom treba plakati.

GLAS: Da, treba! Srećom, suze se brzo osuše.

IVAN: Mislite?

GLAS: Znam. Gledam te ljude koji dolaze dan, dva, tri poslije sprovoda. Prvi dan plaču, neki i ridaju. Drugi dan su već mirniji. Treći, mirno sjede, suhih očiju, nešto razmišljaju, kratko se zadržavaju i odlaze. Onda dolaze sve rjeđe, više gledaju ostale grobove, nego onaj zbog kojeg su došli i, na kraju, dolaze samo za dan Svih Svetih.

IVAN: Stvarno tako?

GLAS: Znam i po sebi. Kad mi je umrla supruga, prije deset godina, u početku sam svaki dan posjećivao njen grob, po završetku posla. Njen grob je tamo na kraju, gdje se pokapaju siromašni, bez spomenika. Kažem, dolazio sam u početku svaki dan, a onda sve rjeđe. Ali, razgovarao sam s pokojnicom, dok sam ležao u krevetu i sjećao se njenih riječi.

IVAN: Kakvih riječi?

GLAS: Prije smrti mi je često govorila da se moram oženiti kad ona umre. Nismo imali djece i...

IVAN: Poslušali ste je?

GLAS: Da, poslušao sam je. Dvije godine poslije njene smrti, ja sam se oženio. Počeo sam život iznova. Imam sina od šest godina. Onu ženu, pokojnu, nisam zaboravio. Volio sam je. Bila je dobra. Ali, sada volim ovu, majku moga sina. Koliko je godina imala vaša supruga?

IVAN: Trideset.

GLAS: Koliko je vama?

IVAN: Trideset dvije.

GLAS: Morate se oženiti. Ne mislim odmah, ali za neko vrijeme. To bi sigurno i vaša supruga željela. Život ide dalje i ne treba se osvrtati na prošlost. To ne znači, Bože sačuvaj, da morate zaboraviti pokojnicu. Ne! Ali, vaš novi život produžit će i njen na onome svijetu. Vi morate živjeti. Uz njenu smrt, nije potrebna još i vaša... Šutite, ha?

IVAN: Moram priznati, nisam se nadao ovakvom razgovoru.

GLAS: Govorim vam iz iskustva. Vi ste mladi, lijepi, sigurno i pametni, a i lijepo svirate. Naći ćete vi već ženu, a ona, pokojna, bit će tada još zadovoljnija. U

životu treba ići naprijed i ne osvrtati se na prošlost. Previše osvrtanja na prošlost može biti tragično. Doviđenja, gospodine, imam još posla!

IVAN: Doviđenja, gospodine! (za sebe) Život ide dalje i ne treba se osvrtati na prošlost. Previše osvrtanja na prošlost može biti tragično, tragično... tragično... On ne voli sprovode, ali radi na groblju... Život ide dalje i ne...

(Zvuk aviona, avionskih bombi, tutnjava topova)

GLAS: Ja to više ne mogu izdržati! Ja ću poludjeti! To traje već treći dan neprekidno!

GLAS: Smiri se, smiri se! Uzbudit ćeš djecu. Ona ne smiju osjetiti paniku. Zbog djece, molim te!

GLAS: Dobro, dobro! Da li spavaju?

GLAS: Spavaju. Pokušaj i ti zaspati.

GLAS: Kad bih bar mogla! Zaboraviti,... Zaboraviti... Ali, to je nemoguće.

GLAS: Pokušaj bar malo!

GLAS: Pokušat ću... Pokušat ću...

IVAN: Marko! Ima li novih vijesti?

GLAS: Nažalost, ima! Direktan pogodak u Kazalište. Krov se urušio u gledalište. Zgrada gori. Cijeli je trg obasjan plamenom.

IVAN: Jadni Orfej! Nije se morao spuštati u pakao podzemlja. Nadam se da nitko nije stradao. Noćni čuvari! Što je s njima?

GLAS: U vijestima nisu spominjali ljudske žrtve. Nadajmo se da ih nema.

IVAN: Nadajmo se! I ovih trideset osam dosadašnjih je dosta. Dakle, Kazalište!

GLAS: Vaše Kazalište.

IVAN: Da, moje! I tvoje, Marko, i svih ljudi ovoga grada, ove zemlje.

GLAS: Najprije je bio hotel Balkan, pa Radio-stanica, pa crkva svetog Martina, pa zvonik Katedrale, pa Gimnazija, da ne nabrajam sve one kuće i nebodere. Što će biti iduće na redu?

IVAN: Imaju oni popis. Mnogi od njih su do jučer živjeli ovdje. Dakle, Kazalište! Orfej i Euridika! Premijera odgođena za petnaest dana. Tko zna za koliko puta po petnaest dana, rekla je Erika. Erika! Evo je već deset dana kako te nema. Već tri dana nisam s tobom razgovarao na groblju. Oni već tri dana pucaju neprestano. Znaš li to? Vidi li se ovo iz tog tvog novog svijeta? Likuju li Pluton i Prozerpina što se broj stanovnika njihova carstva tako naglo povećava? Erika! Rekao mi je da život ide dalje i da se ne treba previše osvrtati na prošlost, jer to može biti tragično. Ali, budućnost! Što donosi budućnost? Erika! Ovdje to nitko više ne zna.

GLAS: Hvala Bogu, danas je cijeli dan mirno.

GLAS: Ja sam bila hrabra pa sam pola sata šetala pred zgradom.

GLAS: Ja toliko hrabrosti nemam.

GLAS: Ja sam se prisilila. Trebalo mi je malo zraka. Vani je već prava jesen. Znate, ona breza pred kućom, već je skoro bez lišća. Tužno ju je vidjeti.

GLAS: Već sam izgubila pojam o vremenu. Jesen je tu. Brzo će i zima. Zar ćemo je morati dočekati ovdje, u podrumu? (Dječja galama) Što su se djeca tako razvikala?

GLAS: Lucija im dijeli bombone. Sirotica! Za koji dan bi trebala roditi.
GLAS: Velika je hrabrost roditi prvo dijete u ovakvim vremenima.
GLAS: I hrabrost i odgovornost.
DJEČJI GLAS: Striček Ivan! Imate li vi bombona?
IVAN: Bombona? Žao mi je, Sonjice, nemam. Ali sutra, sutra ću imati, svakako ću imati.
GLAS: Sonjice! Pa, dobila si bombon od Lucije. Kakvo je to ponašanje?
IVAN: Pustite je, gospođo! Zaboravili ste da ste i vi bili dijete. Sutra će Sonjica dobiti svoje bombone.
GLAS: Hvala, gospodine Orfejeviću! Nemojte se vi truditi zbog nje.
IVAN: Molim molim!
GLAS: Djeca su divna! Kakva spontanost kod te djevojčice. Okladio bih se da će sutra sama doći po svoje bombone.
IVAN: I ja se nadam. Ali, kako me je samo zaskočila pitanjem. Naprosto me zbunila.
GLAS: Djeca su divna, samo će biti strašno ako zimu budu morala dočekati u ovoj rupi. (Tutnjava topova, zatim tišina)
GLAS: Prestali su.
GLAS: Baš si optimist. Rijetka ptica u zadnje vrijeme. Kladio bih se da će najkasnije za dvije minute opet grunuti.
GLAS: Prihvaćam opkladu. Jedna cigareta. Slažeš se?
GLAS: Slažem. Gledajmo na sat!
IVAN: Marko! Ima li novih vijesti?
GLAS: Bolnica! Pogođena je bolnica!
IVAN: Zaboga! Već gađaju i bolnice!
GLAS: Nego što ste mislili? Njima ništa nije sveto.
GLAS: Zamislite! Luciju su jutros odveli u rodilište. Jadnica! Uz muke poroda mora još podnositi i muke razaranja.
GLAS: Koliko znam, rodilište je u podrumu.
GLAS: Nadajmo se da će sve dobro završiti.
GLAS: Dvije minute! Nisu grunuli. Cigareta je moja.
GLAS: Moja zadnja cigareta. Nemam više ni dinara u džepu.
GLAS: Pošteno sam je zaradio. Treba biti optimist.
GLAS: Baš ste zlatni, gospodine Milane! Ja vam dajem još jednu cigaretu. Izvolite! Poslužite se i vi gospodine Ante i postanite optimist.
GLASOVI: Hvala, hvala! (tutnjava topova)
GLAS: Četiri minute! Zar nisu mogli izdržati više od četiri minute?
GLAS: Optimisti, gdje ste?
DJEČJI GLAS: Striček Ivan! Da li ste donijeli moje bombone?
IVAN: Naravno, Sonjice! Evo ih!
DJ. GLAS: Bronhi?
IVAN: Da li voliš bombone bronhi?
DJ. GLAS: Više volim kiki, ali uzet ću ove.
IVAN: Sutra ćeš dobiti kiki. Obećavam.
DJ. GLAS: Dobro, sutra ću doći po kiki.
GLAS: Najsretnija na svijetu su djeca.
IVAN: Da, najsretnija, dok im tu sreću ne pokvari neka granata iz topa.

GLAS: Gospodine Orfejeviću! Vi ćete razmaziti moju Sonjicu, a ona vam nije rekla ni hvala. Što trebaš reći, dušo?
DJ. GLAS: Hvala, gospodine Ofe... Ofeviću!
IVAN: Molim, molim, Sonjice! Sutra ćeš doći po kiki?
DJ. GLAS: Hoću, hoću!
GLAS: Još jednom hvala, gospodine Orfejeviću i nemojte se toliko truditi za Sonjicu.
IVAN: Sitnica, gospođo! Svak treba da napravi nešto da bar djeca ne spoznaju užase ovog rata... (u sebi) Erika! Bronhi su bili bomboni koje si voljela i koje si u zadnje vrijeme mnogo trošila... Erika! Da li si vidjela Sonjicu?... Uvijek si željela žensko dijete, ali tvoj pobačaj... Erika! Sutra ću doći na groblje. Nadam se da ONI neće pucati i da neće ometati naš razgovor. I, poruči Plutonu i Prozerpini da smanje malo svoje apetite za novim dušama. Što će im? One su potrebnije ovdje na zemlji, iako već danima živimo u podzemlju. Samo, iz ovog podzemlja vozi lift prema gore. Da li iz tvog podzemlja ima izlaz?... Erika! Ima li?

(Tutnjava topova)
GLAS: Opet su počeli.
GLAS: Meni se čini da nikada nisu ni prestali.
GLAS: Gdje su oni optimisti?
GLAS: Puše na stepeništu.
GLAS: Kako samo mogu pušiti dok se puca?
GLAS: A što vi radite? Čitate poeziju? Oni puše, vi čitate, djeca se igraju i jedu bombone, Lucija se porađa, naši mladi se bore i čuvaju naš grad. Život ide dalje, nastavlja se.
GLAS: Zar vi vidite kraj rata? Neku svijetlu budućnost?
IVAN: Svaki je rat završio, tako će i ovaj. Uvijek postoji budućnost. Za nas može biti samo svjetlija od one prošlosti. Ja, uostalom, vjerujem da će se Europa umiješati. Europa neće dozvoliti da se u njoj događa ovako nešto na kraju dvadesetog stoljeća. Poslije ona dva krvava rata, Europa ne može dozvoliti ovakvo krvoproliće.
GLAS: A, što onda čeka ta vaša Europa?
IVAN: Za sve treba vremena, tako i za njeno uplitanje u ovaj rat.
GLAS: Ja se slažem s vama, gospodine Orfejeviću!
GLAS: Ja se ne slažem. Europa neće ništa učiniti, dragi gospodine! Ima ona i svojih briga. Nas će pustiti da se koljemo.
IVAN: Ja vjerujem u Europu. Ona mora spriječiti širenje ratnog požara.
GLAS: I ja sam optimist što se tiče europskog upletanja.
GLAS: I ja mislim tako.
GLAS: Ja ne.
GLAS: Niti ja. Baš se Europi fućka za nas, male narode.
GLAS: Živi bili pa vidjeli, gospodo!
GLAS: Dobro ste rekli: Živi bili! Tko zna, možda već sutra, možda već danas... (Tutnjava topova)

GLAS: Čujete li? Europo, gdje si? (tutnjava se nastavlja)

(Plač djeteta)
GLAS: Dakle, Lucija je rodila!
GLAS: Nevjerojatno! Kao da je još jučer hodala među nama s velikim trbuhom.
GLAS: Bilo je to pred četiri dana, draga moja!
GLAS: Što je rodila?
GLAS: Sina.
GLAS: Prvo, pa muško! To je uspjeh!
GLAS: Vi biste muškarci htjeli samo sinove.
GLAS: Nastavak loze je važan, draga moja!
GLAS: Važno je da je dijete zdravo. A njen suprug, što je s njim?
GLAS: Mobiliziran je već tri tjedna.
GLAS: Sirotica Lucija! Valjda mu se neće ništa loše dogoditi.
GLAS: Nadajmo se. (Plač djeteta, jaka tutnjava topova, zatim tišina)
IVAN: Marko! Ima li vijesti?
GLAS: Ima, gospodine Orfejeviću! Europa je u plamenu!
IVAN: Europa?
GLAS: Da, Grand hotel Europa!
IVAN: Grand hotel Europa? Hotel u kojem su boravili važni političari Europe, bogati poslovni ljudi, filmske zvijezde i zvijezde šou-biznisa. Nevjerojatno! Europa u plamenu!
GLAS: Nimalo nevjerojatno, dragi gospodine! To se moglo i očekivati s obzirom na njenih petnaest katova. Ona je dobra meta sa svih strana. A što se tiče vaših važnih političara Europe, poslovnih ljudi i raznih zvijezda i zvjezdica, imaju oni dovoljno hotela po svijetu da brzo zaborave na ovaj naš Grand hotel Europa.
IVAN: Da, da, imate pravo. Imaju oni i drugih hotela. (za sebe) Počelo je s Balkanom i došlo do Europe. Ima tu, nažalost, nekog podmuklog smisla. Došlo je do Europe! A, ona, Europa, još uvijek šuti, šuti i šuti... Erika! I ti šutiš. Znaš li da nisam svirao violinu već tri dana. Nemam, naprosto, snage ni volje, iako je violina uvijek uza me. Poslije tebe, ne želim izgubiti i nju. Ona je sve što imam, sav moj život, budući, ako ga uopće bude bilo. Erika, ljubavi, stalno mislim na te.

GLAS (tiho): Vidiš li one dvije furije?
GLAS: Koje?
GLAS: Miru i Mariju.
GLAS: Vidim, pa što?
GLAS: Zar nisi primijetio da zadnjih dana opsjedaju gospodina Orfejevića?
GLAS: Imaš pravo. I meni se čini.
GLAS: Udovica Marija i stara djevojka Mira! Poznam ih kao svoj džep. Jedina im je

misao: udati se i to pod svaku cijenu.
GLAS: Misliš da bi mogle imati uspjeha?
GLAS: Ne znam! Tek je mjesec dana od smrti sirote Erike. Bila je to velika ljubav između nje i Ivana. Ne znam!
GLAS: On je još mlad, i lijep, i pun snage. Muškarcu nije lako živjeti sam. Kad-tad morat će se odlučiti.
GLAS: Vidjet ćemo. Dvije furije su uporne.
GLAS: Jedna će ipak morati odstupiti.
GLAS: Samo, koja? (zaglušujuća tutnjava topova, plač djece)
GLASOVI: Nestalo je struje!... Svijeće! Tko ima svijeće?... Jao nama!... Ana, Vlado! Brzo k meni!
GLAS: Evo svijeća! Gdje su mi samo šibice?
GLAS (glasno): Pomolimo se! Zdravo Marijo, milosti puna,...
GLAS (tiho): Tiše, Milena! Ne tako glasno!
GLAS (tiše): ... Gospodin s tobom...
IVAN (za sebe): Erika! I ovdje je nastupio mrak, kao i kod tebe. ONI opet pucaju. Opet su bili u dosluhu s tvojim gospodarima podzemlja. Ali, reci Plutonu i Prozerpini da ih se ne bojim. Evo, uzet ću violinu i zasvirati prvi put nakon deset dana. Neka i oni čuju da se ovdje, na zemlji, još uvijek svira. Naravno, mila, sviram za tebe! Volim te još uvijek jednako!
(glazba se miješa s tutnjavom topova, molitvom i plačem djece)

KRAJ

Boris PUHLOVSKI

Pri Galovićevoj kleti

Potlam čudaj, čudaj let,
noge me nosiju vu Franinu klet.
Tu je Frane na litre svoju žganicu pekel
i pune brente grozdja vu nju navlekel.

Pred kletju je navek sedel, gledel vu daljinu
i žmirkal vu široku, bogatu Podravinu.
Z olovkom svoje strofe je pisal,
se kaj je ćutil vu pesmi nam je dal.

Kraj kleti široki se kostanj šepiril,
črez grane vu Franine retke je viril ...

Gda došel sem pri staroj kleti,
ostal sem kakti brez pameti ...
Neki je sekirom kostanja posekel.
Nigdo mi vu selu o tem ništ ni rekel.

Klet zaprta, na vratima lokot,
ni čuti iz kleti preše štropot.
Ni videti gda dojde "Međaš Benkina",
ni s pijarom vina "kuma Martina".

Kakva je sudba strefila Franu,
prvog onog rata, baš po danu!
Kak stari kostanj se zrušil,
tak jen šus Frani je srce probušil ...

Ante STARČEVIĆ

Tajna

Noć bez zvijezda
ni žive duše.
Tu i tamo javi se vjetar
šumom u lišću topole.
Mala otočka soba
stara skoro četiri stoljeća.
Nikako doći do jutra,
a u daljini Čikat i more.
Uzimam u ruku mali radio
i on se oglasi.
Odjednom u mojoj ruci
glasovi s cijelog svijeta.
Nevidljivi megaherci,
svi oni kruže oko nas i još štošta.
Mala soba postaje kozmos
u ladicama komode prošlost,
a u eteru sadašnjost.
Previše je opasna i gruba.
I mnoge tajne ostaju nedokučive.
Sjene postaju dublje i dublje
u tami se crne.

Upitni je komarac
koji je žedan krvi.
Tko je tu zapravo osim mene i komarca...
On siše krv kradom da bih živio
ja upijam život topole i njenog jesenskog lišća.
Lebde među nama nevidljivi svjetovi.
Nisi sam Božji sine!
Mrvicu uhvatiš rukom, širinu okom
a mnogo toga nestane netragom.
U jutro sam zaspao.
Probudilo me toplo jesensko sunce na prsima.
Na prozoru je čekao stari olinjali crni mačak.
Bio je tih i pristojan kako bi dobio zajutrak.
Svi mi zapravo nešto čekamo-čekamo!
A ja nju
posljednju veliku tajnu. . .

KNJIŽEVNE VEČERI HKD-a SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA) U VELJAČI

8. II. - Željko Voborski: STARA NOVSKA IZ OBITELJSKIH ALBUMA - predstavljanje monografije

15. II. - Radovan Grgec:ČEŽNJA ZA KRALJEVSTVOM - predstavljanje

22. II. - Stjepan Pačarić i Drago Budiselić: VEZE S HRVATIMA U SLOVAČKOJ I GRADIŠĆU

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Radovan Grgec: ČEŽNJA ZA KRALJEVSTVOM,** HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), Zagreb 1995.
2. **Stjepan Hrastovec: PRISNI DOŽIVLJAJI**, HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), Zagreb 1995.
3. **Ivan Damiš: IZ MOJE CRKVENO-POVIJESNE BIBLIOGRAFIJE,** HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) Zagreb 1995.
4. **Miroslav Vuk-Croata: HRVATSKE BOŽIĆNICE**, HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) Zagreb 1995.
5. **Alessandro Manzoni: SVETI HVALOSPJEVI,** Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1995.
6. **HRVATSKO ZAGORJE, 1/95,** Kajkavijana, Krapina 1995.
7. **GLASNIK SRCA ISUSOVA I MARIJINA 12/95,** Hrvatska pokrajina Družbe Isusove, Zagreb 1995.
8. **POLITIČKI ZATVORENIK,** 44/95., Hrvatsko društvo pol. zatvorenika, Zagreb 1995.
9. **Ante Sekulić: HRVATSKA PREPORODNA KNJIŽEVNOST U UGARSKOM PODUNAVLJU DO 1918.,** Sekcija DHK i Hrvatskog centra PEN-a, Zagreb 1994.
10. **Grupa autora: BEDENIK IZ KOPRIVNICE**, Matica hrvatska - Ogranak Koprivnica 1995.
11. **STEĆAK 22/95.,** HKD Napredak, Sarajevo 1995.
12. **MOGUĆNOSTI 4/6,** 1995., Književni krug Split, 1995.
13. **Petar Berke: KINČ OSEBUJNI ... 1775.**, Nacionalno svetište Majke Božje Bistričke, Marija Bistrica 1995.
14. **ROMANO AKHARIPE/GLAS ROMA,** 4/95., Savez udruženja Roma Hrvatske, Virovitica, 1995.
15. **Josip Jakšić: LIK ISUSA KRISTA U NAŠIM NOVIJIM KATEKIZMIMA, (1969-1979),** Nadbiskupski duhovni stol - Glas Koncila, Zagreb 1995.
16. **GENOCID: GENOCIDOM DO ISTREBLJENJA,** Hrvatski informativni centar, Izdavačka udruga Zajednice Hrvata Sjeverozapadne Bosne, Zagreb 1995.
17. **Josip Planinić: ČEŽNJA ZA BJELINOM,** HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) Zagreb, 1995.
18. **ISTARSKA DANICA 1996.,** "Josip Turčinović d.o.o., Pazin 1995.
19. **LIČKI KALENDAR 1996.,** Gospić 1995.
20. **HRVATSKI KAJKAVSKI KOLENDAR 1996.**, Čakovec 1995.
21. **Đuro Zrakić: SVI ME VOLE SAMO TATA NE,** HKZ "Mi", Zagreb 1995.
22. **REPUBLIKA HRVATSKA br. 190,** Zagreb 1995.
23. **Grga Rupčić: U OZRAČJU VELEBITA,** Gospić 1995.
24. **Boris Puhlovski: HRVATSKI IKAR,** Alfa, Zagreb 1995.
25. **Ivek Juras: ORAČEV SEM SIN**, Zagreb 1994.
26. **Pero Burin: OSOJNIK I OKOLICA,** Lima, Peru 1993.

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove njihovih autora s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Moj razgovor (nikako ne polemika!) s g. Vidmarovićem

U broju 5/1995. "Marulića" (rujan-listopad) na str. 891 odgovorio je na moje "napomene uz prikaz g. Đure Vidmarovića" iz br. 3/1995. iste revije, strana 522, sam g. Vidmarović.

Iznenađen sam da je na moje "napomene" na jednoj stranici "Marulića" g. Vidmarović odgovorio na skoro punih pet stranica. Još više su me iznenadili neuobičajeni izrazi namijenjeni "časopisu za književnost i kulturu" kao što su: "napomenaš", "uzvišeno pitanje", "poštovani L. Z. može iz ovih riječi mnogo naučiti", "da (t. j. L. Z.) ne razumijem sintagmu "minimum sloge i jedinstva", "denunciranje", "pravednički urlik KUDA TO VODI", "moj (t. j. g. Vidmarevića!) anticrkveni stav", "zločesta insinuacija", da "ja (t.j. L. Z. !) živim u pluskvamperfektu", da mu (t. j. g. Vidmaroviću!) predbacujem"hulitelјstvo (t. j. L.Z..-a) "pravednički gnjev", "žestoko kritiziran i osumnjičen", da bi na kraju istaknuo: "da ulazi (t. j. g. Vidmarović!) u polemiku".

Ponavljam, neubičajeni izrazi, neuobičajeno zaključivanje i stil na koji nisam naučen.

U mojim sam "napomenama" iznio svoje (ponovljeno!) mišljenje, da je pok. Jakov Ivaštinović u pripovijetki "Kruženje oko uspomena" doista napisao blasfemiju, kod čega i sada ostajem, bez obzira što g. Vidmarović u vezi s tim mojim stanovištem zaključuje da "živim u pluskvamperfektu"!

U mojim sam "napomenama" upozorio na neke netočnosti i nikako nisam mislio započinjati neku "polemiku", jer za to nije bilo ni povoda, a ni razloga. Trebalo je samo ispraviti netočnosti. Drago mi je, da je g. Vidmarović za neke moje tvrdnje pokazao razumijevanje.

Mislim da i nakon odgovora g. Vidmarovića u broju 5/1995. (str. 891) nema potrebe za nekom "polemikom". Ističem, da ne bježim od otvorenog kulturnog razgovora, ali sa željom, da g. Vidmarović promijeni svoj rječnik.

Nema potrebe raspravljati o tome što jest, a što nije blasfemija. Za to su kompetentni drugi teolozi ali ja ipak ostajem kod svoje tvrdnje. Međutim potpuno je neosnovano, a ja to nisam nikada i nigdje tvrdio, da je pok. Ivaštinović cijelog života ostao "hulitelj", još manje sam nešto takovoga napisao u mojim "napomenama" za samog g. Vidmarovića!

Drago mi je da se g. Vidmarović bavi životom i književnim djelom mog prijatelja J. Ivaštinovića, jer on to i zaslužuje. Međutim stoji ona "Amicus Plato...". Ne znam gdje sam ja to napisao da "današnja Republika Hrvatska Jakova Ivaštinovića nije trebala"? Da li se to odnosi na mene? Treba to razjasniti i to bez polemike, samo navođenjem činjenica. Ja s takovom tvrdnjom nemam nikakove veze!

Slučaj "magare Ivanov" je doista "slučaj za sebe" i ima svoju povijest, koja mi je poznata. Nadam se, da ćemo se u ovom našem razgovoru složiti, da ono što je s

potpisom "S" objavljeno daleke 1944. godine na drugoj stranici "Hrvatskog Naroda" nema nikakovu presudnu važnost ni za pok. Jakova Ivaštinovića, a ni za njegovo književno stvaranje.

Ovdje objavljujem kopije onoga što sam objavio u Božićnom broju tjednika "NEDJELJE" 1944. g. u rubrici "OKO NAS", kao i onoga što je četiri dana kasnije objavljeno u dnevniku "Hrvatski Narod".

Neka poštovani čitatelji sami ocijene tko je i što napisao. Posebno molim g. Vidmarovića, da naznači gdje sam ja u mom tekstu objavljenom u "Nedjelji" napisao nešto iz čega je g. Vidmarović mogao (ili čak morao!) zaključiti da je meni "u glavi prisutan pojam državne cenzure"?

Ne znam na koji bi se to "minimum sloge i jedinstva" trebale odnositi riječi g. Radovana Grgeca i na koji sam ja to način u mojim "napomenama" to načelo povrijedio?

Moje sam "napomene" pisao u isključivoj namjeri, da se stvari razjasne i utvrde činjenice kao i istina, pa ne vidim razloga da se moje pisanje, kako to čini g. Vidmarović, ocijeni kao "polemika".

Zar bi možda i "književna kritika" ili čak i "polemika" morala biti "složna i jedinstvena"? Sloboda umjetničkog stvaranja ne može trpiti blasfemije, ali po naravi stvari kritike i polemike ne moraju biti "složne i jedinstvene". To bi bilo, po mom mišljenju, kontradiktorno, pusto sivilo pohvala, a u nekim slučajevima i poltronstvo.

Radi utvrđivanja činjenica i iznošenja istine, pok. Jakov Ivaštinović je u srpnju 1943. g. (kada je provedeno novačenje i studenata) stupio u "Poglavnikov tjelesni sdrug" (PTS), a 1944. g. je stekao i časnički čin. Dosljedno tome, koncem 1944. godine se nije hranio u nekoj "đačkoj menzi".

Da li je za dra Pavelića (Poglavnika) Jakov Ivaštinović krajem 1944. bio "neki Ivaštinović" — ne znam. Međutim, iz priloženih fotokopija se vidi, da se Poglavnik svojim napisom "Magare Ivanov" okomio na pisanje "Nedjelje", a ne "Katoličkog Lista". Ovo zaključujem po tome, što je potpis K. G. predstavljao pok. KARLA GRUIČIĆA, tadašnjeg zagrebačkog kanonika i redovitog suradnika "K. L.", koji je svoj napis objavio u "Katoličkom Listu" mjesec dana prije nego li sam ja napisao svoj osvrt. A osim toga Poglavnik u svom napisu nigdje ne spominje ni K. G.-a niti "Katolički List". Radi potpunosti, treba navesti, da je kanonik Karlo Gruičić nakon tzv. "oslobođenja" od strane komunističkog suda osuđen na vremensku kaznu i umro je kao zatvorenik u Staroj Gradiški (v. Kožul: "Spomenica žrtvama", str. 154).

Da je Poglavnik htio "obračunati" s "Katoličkim Listom" ili K. G. — imao je za to mogućnost punih mjesec dana, a činjenica je, da je na pisanje "NEDJELJE" odgovorio nakon 4 dana.

U vezi s čitavim ovim slučajem ima i drugih okolnosti, koje su meni poznate (dnevnički zapisi, razgovori i posljedice) koje upućuju da se radilo o svojevrsnom "obračunu" s "Nedjeljom".

Ne znam na temelju čega me danas (nakon više od 50 godina!) g. Vidmarović poziva da kažem "zbog čega sam dobrovoljno prenio navedeni članak u svoj tjednik i garnirao ga žestokim dodatkom"? Moram najprije navesti da "Nedjelja" nije bio nikakav moj tjednik, nego glasilo Križarske organizacije, a ja bio predstavnik izdavača i odgovorni urednik.

Moja je stvar zbog čega sam prenio člančić iz "K. L."-a u uobičajenu rubriku "Nedjelje" — OKO NAS, kao i zbog čega sam napisao onaj i onakav moj komentar,

koji g. Vidmarović kvalificira kao "žestoki", a ne znam da li mi on to možda i sada zamjera?

Konačno, istine radi, i o "časničkoj prisezi", koju je navodno pok. J. Ivaštinović "konspirativno" položio pred Poglavnikom "pred kraj rata" u parku "Maksimir". Ne znam odakle g. Vidmaroviću ovi podaci, ali iz vlastitog iskustva znam, da se prisega polagala oko mjesec dana nakon stupanja u vojsku i nakon što je svladana osnovna vojnička obuka. Tadašnji pripadnici PTS-a su vojničku prisegu položili u dvorištu biv. "Hrvatskog Sokola" u Zagrebu, ali ne pred Poglavnikom. Polaganje prisege (na kraju rata?) i k tome "konspirativno" je sasvim nelogično. K tome još (valjda u ime "konspiracije"?) u parku "Maksimir". Biti ću zahvalan g. Vidmaroviću da razjasni ove okolnosti.

Spreman sam na daljnji razgovor u odgovarajućoj formi, a čitav slučaj "magare Ivanov" neka ostane za kasnije, ako koga zanima

Lav Znidarčić

Prilozi:

MAGARE IVANOV

U božićnom broju tjednika "Nedjelja" broj 37-38 u rubrici "Oko nas", a pod naslovom "Blasfemije" podvrgao je neki Ivanov (očito očekuje Ruse) kritiki novelu također nekoga Jakova Ištvanovića[1] "Kruženje oko uspomene".

U toj svojoj tobožnjoj kritiki citira neke odlomke iz te novele, koji su prosti, bljutavi i blatni, da već blatniji ne mogu biti. Unatoč tome taj ih Ivanov citira u cielosti i servira ih čitateljima "Nedjelje", tako da se i oni, koji ne čitaju "Vienca", nego traže duhovnu hranu u listu tako liepoga imena, mogu užiti do mile volje te gnjusobe, koju donosi "Vienac".

Nu taj tobožnji Ivanov upotrebljuje tu zgodu, da se očeše o državu, pa čisto u stilu boljševičkih komesara Ivanova napada državnike Nezavisne Države Hrvatske.

A koga misli pod državnicima, koji govore o okupljanju duhovnoga kapitala?

Ne znali to magare Ivanov, da mu boljševici do sada nisu odrezali njegove magareće uši samo za to, što hrvatski državnici vode državu pravim putem, i što ustaški borci prolievaju svoju dragocjenu krv u obrani domovine i države, u kojoj i magare Ivanov sit i u toploj sobi može nekažnjivo stavljati na papir svoje drzovitosti u ime katoličanstva i po — velikodušnosti "naših državnika".

S.

Dnevnik "HRVATSKI NAROD" - Zagreb od 29. prosinca 1994. g.

1. Krivo napisano ime u izvorniku

BLASFEMIJE U "VIENCU"

"Katolički list" br. 47. od 23. studenoga o. g. donosi sliedeće:

Ne emožemo,[1] a da se opet s bolju u duši ne osvrnemo na pisanje "Vienca". U 5. broju ove god. donosi "Vienac" u noveli (?) "Kruženj oko uspomene" iz pera Jakova Ivaštvinovića[2] sliedeće zablude i blasfemije:

"Užiti crnu večer, prodrtu mjesečinom iza razbacanih oblaka, ležeći na travi s glavom na ženinim grudima, dok kraj tebe starica priroda prede simfoniju zelenog užitka, to je ljepše nego zapaliti sve mise kao baklju u počast bogovima" (str. 11.).

"Moral slobode je moral. Skučenost je prljavština, nametnuta od licemjera i nametljivaca. Svježine i neposrednosti potrebno je unieti u odnos između mužkarca i žene... Nametnuto trapljenje je grieh prema tielu". (str. 15.).

"Blatan je put do brežuljka, na kojem vijori njena suknja, plava i topla od bedara božanski krojenih. Prići ću joj kao oltaru pobožno. Odkrit ću krilo kao kalež da izpijem pijanstvo krvi. Nažvakat ću se njenih kretnja" (str. 18.).

Naši državnici govore mnogo o skupljanju duhovnoga kapitala, koji je nuždno potreban za učvršćivanje države i njezin budući razvitak. To je sasvim izpravno. Dok oni ovako liepo o duhovnim vrednotama, na drugoj se, evo, strani sve duhovno baca pod noge.

Koliko nam je epoznato[3], urednik je "Vienca" g. Julije Benešić. Vrlo nas zanima, da li su ove blasfemije Ivaštvinovićeve[4] ušle u "V". nepažnjom g. urednika Benešića, ili se on možda i slaže s njima?

U svakom slučaju žalostna pojava. Uostalom ima kod drugih pisaca u "Viencu" nezgodnih pojava, koje zasad ne ćemo spominjati, jer se nadamo, da će naše dobronamjerne opazke pobuditi veću pažnju i oprez kod uredničtva "Vienca", pa se slično što neće u buduće događati."

I mi sa svoje strane postavljamo pitanje. "KUDA TO VODI?" Zadnji put smo upozorili na pisanje "Hrvatskog Naroda", a sada nešto sličnoga čitamo u "Viencu". Prijatelji nas upozoravaju da i naši t.zv. "šaljivi" listovi iz broja u broj donose takove stvari.

Mislimo, da bi bilo dosta deklamacija i praznih izjava. Neka se djelom pokaže da se pazi na javni moral...

Ivanov

1. Tiskarska pogreška u izvorniku
2. Krivo napisano ime u izvorniku
3. Isto
4. Isto

Davnomu ninskomu županu bijaše ime Godeslav*

U Maruliću 6/95. javio se cienjeni Marko Orešković prilogom *Natpis župana Godežava na crkvi Sv. Križa u Ninu*. Prenosi rečenicu GODE ...av IUPPANO QUI ISTE DOMO CONSTRUXIT. Pročitao ga ovako: Župan Godežav sagradio je ovaj dom. Navodi potom, da su županovo ime povjestničari L. Jelić, F. Šišić i S. Pantelić čitali GODESLAV, N. Klaić GODEČAJ. Potom dodaje: "Najispravnije ga je pročitao M. Brada kao GODEŽAV, pa je, u tome obliku, ušlo i u Enciklopediju Jugoslavije u obradi J. Šidaka." Dalje je razvidno, kako ga GODEŽAV čitaše i V. Novak. Pripominjem, da su sva navedena imena listom povjestničari. Nikdje se ne spominje niti jedan jezikoslovac, koji se bavio osobnim imenima.

Dakle, jedno je starohrvatsko osobno ime pročitano na tri načina. Tomu se nije nikako čuditi, zna li se, kako su do Baščanske ploče hrvatska imena redovito u latinskim izpravama i najčešće polatinjivanja bez ikakvih pravila. Koliko pisara - toliko i oblika jednoga imena! Neriedko se pojedini pisac nije svaki put držao vlastita načina pisanja. Primjerice, ime je hrvatskoga kralja Zvonimira zapisano 19 puta, ali na desetak načina. Polatinjivanje naših osobnih imena iđaše kadkada i do neprepoznatljivosti. Da bi se ipak pravilno pročitalo, potrebno je uložiti mnogo napora, strpljivosti, znanja i okretnosti. Tomu se pitanju ne može olako pristupiti.

Svoje pristajanje uz Baradino čitanje M. Orešković osnažuje beneventanom, tj. vrstom latiničkoga pisma, što bi u uporabi od VIII. do XV. stoljeća. Veli, kako je to pismo teško, zamršeno. U datome imenu drži, da je upitno 5. slova. A ono se čita ž, pa stoga ime točno glasi GODEŽAV. Kada bi u tome slučaju odlučivalo pismo, odnosno to 5. slovo, kojega nije u nadpisu, kao uostalom i 6., trebalo bi tomu pridati tek malo više pozornosti. No, ni tada ne bi to bilo odlučujuće. Odlučujuće je poznavanje staroga hrvatskoga imenarstva, jednako i staroga imenarstva svih slavenskih naroda. U osobitim primjerima i najstarijega imenarstva indoeuropskih naroda (hetitskoga imenarstva, imenarstva staroindijskih jezika, staroperzijskoga, baltičkoga, germanskoga, keltskoga, grčkoga, latinskoga i dr.). Međutim odgovor za čitanje naslovljena imena nahodi se u starome hrvatskome imenarstvu uz pripomoć imenarstva slavenskih jezika.

Gospodin je Orešković očito smetnuo s uma najvažniju stvar u cielome pitanju na isti način kao i njegovi predhodnici, na koje se oslanja. Zaključiti je, da je dotično ime složeno. On se uobće ne dotiče značenja ni jedne sastavnice, posebno ne drugoga diela, tj. onoga ŽAV, na kojemu leži težište svega pitanja. Akoli bi se udubio u to pitanje, uztvrdio bi, kako tvrdnja ne stoji ni na kakvim nogama, dakle niti na klimavim. Kano prvo, ŽAV ne biva u starome hrvatskome imenarstvu, niti pak u imenarstvu bilo kojega slavenskoga jezika. Nije naodmet ni podatak, kako nikdje nije rieči ŽAV. Ona je neobstojeća.

* Uredništvo nije mijenjalo pravopis našeg suradnika M. Šimundića

Upitno ime hrvatskoga župana na crkvi sv. Križa u Ninu glasi GODESLAV, kako ga pročitaše povjestničari Šišić, Jelić i Pantelić. Godeslav i Godeslava potvrđeni su u XIV. st. S njima su Godebrat te Godigoj i Godimir. Godigoj je potvrđen u XIII. st., Godimir u XI. Stara osobna imena, u kojih je prvi član *god*, u češ. *hod*, nalaze se još u poljskome, slovinjskome, češkome i slovenskome. Najviše je njihovih izvednica u poljskome.

Ime Godeslav sastavljeno od im. *god*. - svetkovina; mir i *slav* < slava.

Mate Šimundić

OD BROJA 2/96 CIJENA PREDPLATE NA "MARULIĆ" BIT ĆE VJEROJATNO VEĆA, ALI SADAŠNJA CIJENA VRIJEDI ZA SVE KOJI DO 31. III. UPLATE TAJ IZNOS!

DINAMIČNI VODVILJ U "KEREMPUHU"

("Skandal u hotelu Pigalle" Georgesa Feydeaua u satiričkom kazalištu "Kerempuh")

25. XI. u nazočnosti brojnih gradskih dostojanstvenika, upriličeno je svečano otvorenje obnovljenog satiričkog kazališta "Kerempuh" i tom je prigodom izveden poznati vodvilj "Skandal u hotelu Pigalle" *Georgesa Feydeaua*, majstora tog kazališnog žanra, pa su Zagrepčani dobili još jednu privlačnu, vrlo duhovitu feydeauovski dinamičnu, mjestimično urnebesnu i dobro postavljenu predstavu, koja će ih ugodno razonoditi i u nekim dijelovima do suza nasmijati, a može se toplo preporučiti ljubiteljima vodviljskih naglih obrata, zabuna, zamjena identiteta, kalambura i svega što karakterizira ovu kazališnu vrstu, čiji je izvrsni primjer upravo Feydeauov "Skandal".

Režija *Radovana Marčića* potcrtava tu prpošnu razigranost, duhovito kaotičnu jurnjavu i uspješne, jakim potezima prikazane karikature likova, pa vrlo dobro predstavlja značajke koje su Feydeaua ustoličile kao najpopularnijeg komediografa tog doba. *Marčićeva* režija ne ostavlja praznine, a niti mjesta za predah, intenzivna je i "puna", pa pozornost gledatelja u dva sata trajanja predstave nigdje ne popušta.

Vješti i iskusni glumci "Kerempuha" s lakoćom su se snašli u poletnim Feydeauovim likovima i još se jedanput dokazali kao skladna i sjajno uigrana ekipa, u kojoj se individualne bravure lako i naravno uklapaju u opći tijek izvedbe.

Željko je *Königsknecht* odlično dočarao ocvaloga, nesuđenog zavodnika Pingleta, u njegovoj žarkoj, ali urnebesno neuspješnoj izvanbračnoj pustolovini, a *Tomislav* se *Štriga* s njim izvrsno nadopunjavao, u ulozi njegova "pandana", muža-mlakonje, čiju ženu Pinglet nastoji osvojiti.

Ljubomir Kerekeš briljirao je u vrlo zahvalnoj ulozi mucavca Mathieua, koji u gledalištu izaziva možda najviše smijeha, kako svojom govornom manom, tako i kao otac četiri šarmantne kćeri, što su ih ljupko i ženstveno predstavile *Emerencijana Benjak, Ana Krajtmajer, te Iva i Andreja Fileš.*

Kod Feydeaua, ženski likovi, u duhovitosti i dinamici, rame uz rame prate muške protagoniste. U ulozi zapostavljene i neuspješno nevjerne žene, *Elizabeta* je *Kukić* pokazala svoju nadarenost za takve uloge i odigrala je Marcelle s potrebnim intenzitetom, pa mjestimično i s dozom dirljivosti, a *Nina Erak-Svrtan* bila je živahna, oštra i uvjerljiva Angélique. Kako je u komedijama tog tipa važna raznovrsnost parova, pa treba uspostaviti kontraste u njihovim značajima, *Branka Trlin-Matula* i *Nenad Cvetko* upotpunili su šarenu Feydeauovu galeriju karikatura, kao povučeni i stidljivi student filozofije i razuzdana, lukava služavka, koja razbija mladićevu ljusku napuhane učenosti i uvlači ga u sveopću Feydeauovu "ludnicu".

Dinamiku predstave zaokružili su *Zvonimir Torjanac* kao policijski komesar, koji najprije još više zapliće, a onda raspliće zabavnu zbrku, te *Edo Vujić* i *Ivan Lovriček* u ulogama dvojice hotelskih poslužitelja, od kojih je jedan iskusan i nespretno diskretan, a drugi još "zelen" i — na radost publike komično "zgrožen" ljubavnim zavrzlamama u hotelu "Pigalle".

U "Kerempuhu" je scenografija (ovaj je put potpisuje *Dinka Jeričević*) uvijek uspjela i učinkovita, živopisni kostimi (*Jasna Novak*) pridonose ozračju vodvilja i dočaravaju Feydeauovo doba, a takav komad, zahtijeva i posebnu koreografiju, koju vodi *Željka Turčinović.*

Prijevod *Vjenceslava Kapurala* uspješno nam prenosi duhovitost izvornika, pa zbog svega toga za ljubitelja kazališta "Kerempuh" Feydeauov "Skandal u hotelu Pigalle" znači još jednu večer ugodna opuštanja, raspoloženja, smijeha i uživanja u neobveznim bravurama poznatog autora i razigranih glumaca.

Mladen Jurčić

ANOUILHOVA "ANTIGONA" U HNK

U utorak 16. I. 1996. u zagrebačkom HNK izvedena je "Antigona" *Jeana Anouilha,* čija je premijera održana 12. lipnja 1995. u Vinkovcima. Dakako, ovaj poznati francuski dramatičar svoju "Antigonu" temelji na Sofoklovu djelu, ali je osuvremenjuje složenim političkim zavrzlamama i još složenijim psihološkim značajkama, te promijenjenim motivacijama protagonista.

No tako zamišljena drama nije baš posve uspjela, jer predstave, koje se temelje na antičkim (ili Shakespearovim, što je također prilično često) remekdjelima, osuvremenjujući ih i "produbljujući", nalik su na običan trik autora, kojim on, pomoću "crte manjeg otpora", može odbaciti potrebu (teškog) stvaranja uvjerljivih, životnih, punokrvnih, rječju izvornih likova, pa se, dobivši tako instant-protagoniste "na tanjuru", može usredotočiti na intelektualne i "dublje" finese, da ne kažemo "igrarije". Nažalost, takva dodatna "dubina" često, pa djelomično i ovdje, djeluje nepotrebno i nategnuto, jer velike su antičke drame potpune cjeline, pa i glede (ponekad prikrivene, ali nazočne) slojevite psihologije likova, a nipošto nisu samo traktati o neumoljivosti sudbine, što ih pred nama igraju lutke. Zato se kasnijim autorima takvih nadopuna i "poboljšanja" može zamjeriti određena pretencioznost, a k tome i lijenost, jer, kako smo rekli, postupak prerade već postojećih, velikih drama "oslobađa" ih potrebe stvaranja vlastitih likova.

Zbog svega se toga moramo upitati zašto u HNK, kad su već posegnuli za Anouilhom, nisu odabrali njegovu najbolju i najpoznatiju dramu, "Beckett", koja je svojevremeno prenesena na filmsko platno s *Richardom Burtonom i Peterom O'Tooleom* u glavnim ulogama, pa kako je u svijetu, a i u Hrvatskoj, postigla golem uspjeh, naši je se gledatelji još sjećaju. Glumcima HNK bio bi poseban izazov da pokušaju parirati Burtonu i O'Tooleu, a na pozornici bismo dobili sjajno Anouilhovo djelo, s duboko vjerskom tematikom. (O engleskom svecu Thomasu Beckettu, osim Anouilha, poznatu dramu pod naslovom "Ubojstvo u katedrali" napisao je i glasoviti T.S. Eliot.)

No bilo kako bilo, "Antigona" je još jedna u nizu poluzanimljivih drama na našim pozornicama, u kojima, međutim, briljiraju glumci, pa je to najvažniji razlog da ih pogledamo.

Redatelj *Petar Šarčević* ostvario je dinamičnu predstavu u vrlo dobrom radu s glumcima.

U Antigoni *Mirte Zečević* pratimo postupnu, zaista dojmljivu preobrazbu od obične, "male" djevojke, koja kroz svoju jaku individualnost i samosvojnost narasta do buntovne i jedinstvene Antigone kakvu poznajemo, a po autorovim će se riječima "pobuniti sama protiv cijelog svijeta" i "svoju će ulogu morati odigrati do kraja". Odličnu, višeslojnu glumu Mirte Zečević publika je nagradila posebnim pljeskom, a slično je prošao i *Božidar Orešković* u ulozi Kreonta, diktatora koji svoj položaj

podvrgava suvremenoj intelektualnoj raščlambi i uviđa besmislenost političkih intriga, ali kako mu je vladanje "zanat", mora ga obavljati "po propisima". U svojoj je ulozi Orešković donio sve nijanse psihološki mnogo složenijega Kreonta, pa je gledateljstvo i njemu odalo zasluženo priznanje. Valja još istaknuti odličnog *Dušana Gojića*, koji je podario životnost inače klišeiziranu liku primitivnog, prema tuđim patnjama ravnodušnog stražara, a i *Zijada Gračića* u ulozi kora, komentatora radnje.

Dinamici i živosti Anouilhove "Antigone" pomaže i to što trajanje ne prelazi ugodna dva sata, a zahvaljujući odličnim glumcima, gledatelji se ne moraju bojati dosade.

Mladen Jurčić

IN MEMORIAM

SINIŠA HRESTAK

(Davor 1934. — Zagreb 1995.)

Nakon kraće bolesti 3. VII. 1995. godine preminuo je blago u Gospodinu u zagrebačkoj bolnici "Sv. Duha" istaknuti kulturni djelatnik i naš suradnik profesor Siniša Hrestak, u 61. godini života.

Rođen u Davoru 1934. god., u obitelji koja je cijenila i njegovala znanost i umjetnost, Siniša Hrestak je u tijeku ovakvog ozračja postigao visoku edukaciju kako na zagrebačkom Filozofskom fakultetu — gdje je diplomirao anglistiku, tako i na glasovitom Oxfordskom sveučilištu u Engleskoj. Uz studij anglistike, prof. Hrestak je školovao i glas kod glasovitog zagrebačkog pedagoga prof. Marije Borčić.

Tijekom života prof. Siniša Hrestak posebno se istakao svojim golemim marom na promicanju znanosti i umjetnosti kao animator i vrhunski organizator velikog broja manifestacija na planu kulture — znanosti i umjetnosti, djelujući u Hrvatskoj, Njemačkoj i Švicarskoj. Tako je u Zagrebu potkraj sedamdesetih godina utemeljio glasoviti Klub prijatelja glazbe, koji je vodio do smrti. U tijeku djelatnosti ovoga Kluba, prof. Hrestak zadužio je generacije djelatnika i prominentnih umjetnika iz zemlje i inozemstva kojima je organizirao javne nastupe, a brojnim članovima Kluba ostale su u trajnoj uspomeni lijepe impresije s tih manifestacija — koncerata, predavanja, reminiscencija, glazbenih i turističkih putovanja. Od sredine pedesetih , kada dobiva I. nagradu na pjevačkom natjecanju u Londonu, pa sve do početka osamdesetih prof. Siniša Hrestak djelovao je i kao vokalni solist na koncertima te u zborovima — posebno u zagrebačkom zboru Lira. Karakterne interpretacije njegova produhovljenog tenora ostale su u trajnom zapisu na pločama Croatiadisca.

Osim djelatnosti na organizatorskom i koncertno-glazbenom planu profesor Siniša Hrestak bio je i istaknuti glazbeni pisac koji je surađivao u brojnim domaćim i inozemnim glasilima, posebno u: Hrvatskoj književnoj reviji Marulić, Svetoj Ceciliji — časopisu za duhovnu glazbu, Wiener Kurieru, Mariborskoj večeri, Bulletinu Dubrovačkih ljetnih igara, Glasu Slavonije, zagrebačkom Večernjem listu i Vjesniku, etc.

Tijekom Domovinskog rata prof. Hrestak je kroz djelatnost Kluba prijatelja glazbe organizirao dobrotvorne koncerte za fundacije Caritasa, obnovu ratom urušenih sakralnih objekata i glazbenih škola u Hrvatskoj. Pomažući i potičući ljudske kvalitete i nadasve cijeneći istinu, profesor Siniša Hrestak se tijekom cijeloga života u radu zalagao za trijumf pravde. Na zagrebačkom Mirogoju ispratili su ga nazočni uglednici, prijatelji i članovi njegova Kluba prijatelja glazbe.

M. Lalošević

Knjige

OSEBUJNA EVANGELIZACIJA

Radovan Grgec: Čežnja za Kraljevstvom, HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1995.

Većinu ovih toplih kratkih eseja, u kojima kroz mrežu asocijacija i danas već zaboravljene faktografije teče dragocjeno vino Evanđelja, čitao sam dok su izlazili u odličnome visokotiražnom *Glasniku srca Isusova i Marijina,* gdje spadaju u najvažnije kolumne, a zna se da je taj formativni vjerski mjesečnik prvi u svojoj kategoriji u hrvatskome narodu.

Zanimljivi i originalni spisateljski senzibilitet Radovana Grgeca udružuje posve osobne, da ne kažem privatne, poticaje (vidi, na primjer, zapis o plavome dečku na str. 107-108) s autoritativnim, dobro obrazloženim ocjenama općih aktualnih dvojbi (recimo o odnosu hrvatstva i hrvatskoga katolicizma, strančarstva i politike kao podvrste etike, o pitanjima ekologije itd. Tu je najvažniji kohezioni činitelj stil, koji autorovu rečenicu vodi prema zdravoj retorici i, što je najvažnije, prema potpunoj jasnoći poruke.

Ipak, dijelu mlađih čitatelja bit će neke asocijacije problem, jer nisu dionici one kulturne etape kroz koju su prošli Radovan Grgec i njegovi vršnjaci. Toj generaciji Manzonijev roman "Zaručnici" ili predivne katehetske knjige Tihaméra Totha zauzimaju povlašteno mjesto u memoriji, pa im nije problem razumjeti zašto autor podastire primjere likova iz navedenih romana ili pojedinih poglavlja iz Tothove knjige "Karakter", ali što je s čitateljima (a nije ih malo) koji su za Manzonija i Totha jedva čuli? Slično vrijedi (a to sam već rekao na početku) za činjenice i događaje koji su u svoje doba (unutar desetogodišnjega razdoblja) nadahnuli autora za ovu ili onu meditaciju, a danas su zaboravljeni (Univerzijada u Zagrebu 1987., obljetnica sv. Ivana Bosca 1988. i dr.) To isto vrijedi i za asocijacije i poruke raznih filmova, književnih i znanstvenih djela. Srećom, autor daje asociranu misao eksplicitno.

Čitatelj koji možda nije blizak Hrvatskome književnom društvu sv. Jeronima dobit će u ovoj knjizi, premda samo mimogred, zanimljive informacije o toj kulturnoj instituciji hrvatskog naroda (o starim izdanjima, o duhu Društva, o "drugotnim" zaštitnicima koje je "nametnula" vlast ...).

I drugih je zanimljivih kulturoloških podataka prepuna ova knjiga (pa i nekih historiografskih, danas-sutra dragocjenih suvremenikovih svjedočenja), ali joj je to dakako samo sporedna draž. Ono što je glavno u njoj, i po namjeri i po izvedbi, jest Evanđelje, suvremena interpretacija Govora na gori. Poput Bernanosa pisac se stalno vraća na siromašne, obespravljene, bijedne, koji su na neki paradoksalan način - blagoslov zemlje, odnosno izvor posebne Božje skrbi za onu zajednicu (obitelj, samostan, narod) gdje su se našli i gdje im je ta zajednica dala dokaze svoje ljubavi.

Imam dojam da je ta bernanosovska preokupacija stanovit lajtmotiv knjige, ali ima i drugih vrijednih tema, primjerice o Koncilu, te je u tome pogledu "Čežnja za Kraljevstvom" izašla u pravi čas (jubilej Koncila). Autor o Koncilu sudi trijezno i suptilno, ali se polemički odnosi prema "nuspojavama" i nesporazumima,

koji su posebno došli do izražaja na polju kateheze. Nasmijao sam se pročitavši duhovitu primjedbu da su se, što se Koncila tiče, *bezvjerci* i neprijatelji Crkve našli ponukanima i osjetili pozvanima da dijele lekcije *vjernicima* i upućuju ih na pravilno shvaćanje Koncila.

Ipak, u knjizi se mogu naći i diskursi bez asocijacija, slobodni od "aktualnosti", gdje autor daje maha izravnome vjerničkome nadahnuću, što me je s radošću podsjetilo na Raoula Plusa moje mladosti (nebo, ljubav, mir, čežnja za Kraljevstvom itd.)

Autor se često zadržava na pitanju politike, osobito izravno u zapisima pod naslovom "Jesmo li jednaki?" (251-252), "Što su to konvertiti?" (211-212) i "Karakter" (249-250). U prvo-spomenutom tekstu upućuje i na svoj referat izgovoren na skupu na Fakultetu političkih znanosti, koji je objavljen u "Političkoj misli", br. 4/94. Bavljenje politikom za katoličke je laike, smatra autor pozivajući se na koncilske smjernice, ne samo pravo nego i dužnost, dakako u pozitivnome smislu kao briga za opće i zajedničko dobro. Ali navodeći podatak o nastupu jednoga kulturnoga djelatnika na televiziji u svibnju 1995., gdje je rečeno da treba žaliti što na vidiku nema karakternih i hrabrih kršćana koji bi bili u stanju obnoviti društvo evanđeoskim kvascem, autor kao razlog takvu manjku spominje samo naslijeđeni naš kriptokršćanski i ziheraški mentalitet. Mislim pak da nedovoljnu političku uključenost katoličkih laika treba gledati i u njihovu instinktivnu strahu od politike kao od *grješne prigode*. Učiniti tu prigodu bezopasnom za savjest mogle bi dakako iznimno jake i karakterne kršćanske ličnosti, ali takve se ne rađaju svaki dan. Drugo bi rješenje bilo u organiziranom okupljanju i odgoju katoličkih laika za rad u djelatnoj politici, što je stvar koju bi tek trebalo pokrenuti. Dakako, stanovit intelektualni pokretač su i ideje Radovana Grgeca izložene u ovoj knjizi.

Oni koji su čitali ove zapise dok su izlazili u *Glasniku srca Isusova i Marijina* u novome će se čitanju sjetiti svih plemenitih misli i osjećaja koje su u njima članci bili pobudili, a novi će čitatelji doći na prag jednog zanimljivog svijeta erudicije, zrelosti i osebujne evagelizacije.

Svevlad Slamnig

BLISKE DALJINE JEDNE OSEBUJNE POETIKE

"Daljine, blizina", knjiga pjesama Mladena Jurčića u izdanju HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1995. Pjesme i ogled "Sumrak pjesništva?" Za izdavača Radovan Grgec, 140 str.

Pod nazivom "Sumrak pjesništva", pjesnik Mladen Jurčić iz Zagreba, u pogovornome ogledu svojoj prvoj zbirci pjesama "Daljine, blizina" razmatra pitanja smisla poetskog opjevavanja, te zaključuje kako bi takav sumrak značio i potonuće "najplemenitije čovjekove mogućnosti i moći". Uz ostalo, u zagradama ovog eseja Jurčić napominje: "Nemojmo zato koriti one pjesnike "zanesenjake" koji i danas, u ratom opustošenoj, patničkoj Hrvatskoj, negdje "u kutu" ispisuju stihove na konačno slobodnom hrvatskom jeziku. Nije nimalo loše, tvrdi Valery, da postoje ljudi koji ni u kakvim okolnostima ne prestaju razmišljati o jednoj rimi, ili o mjestu jednog zareza i koji su tome spremni podrediti sve, pa i žrtvovati svoj život."

Jedan je od takvih stvaralaca i Mladen Jurčić, rođen 1951. u Zagrebu, autor romana "Smisao modrine" i knjige pripovijedaka "Susreti s Kristom"; zastupljen u više zbornika, tako i u ediciji "100 hrvatskih pisaca", a na stranicama periodike najčešće objavljuje u hrvatskoj književnoj reviji "Marulić".

Devet cjelina Jurčićevih pjesama u zbirci "Daljine, blizine" - HKD Sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1995 - objedinjuje preglednost zrele autorske osobnosti, gdje se poetski čin prelama kroz razgovjetne svjetonazorne vizure kršćanske transcendentalnosti, ali i kroz raznolikost poetskih forma koje idu od sonetnog izričaja do kolokvijalnih, gotovo usput prenijetih zapisa, te jezgrovito sažetih haiku-slika. Beskraj, modrina, prostranstvo inih svodova gdje je uvijek "nešto bitno i neshvatljivo" ponad zbiljskog protijeka vremena i događaja, gdje šutnja znači poniranje (pjesma "Iznad") i gdje bivamo dohvaćeni kao "dijelovi cjeline"... to su ključni pojmovi Jurčićeve poezije.

Pjevajući o Robinsonu Crusoeu (govoreći "iz njega") Kolumbu ili o Slikaru krajolika, u rimi i nevezanu stihu, Jurčić prebire strunama leopardijevske sjete; no, čitavo je gibanje stvarnosti u ovim pjesmama prožeto svjedočenjem o beskrajnosti čovjekova postojanja i "tek nam otiskivanje može podariti/povratak sebi i svemu što jesmo". Rima pak, u Jurčićevim sonetima i drugim pjesmama, pjesmotvorna je "strogost" koja potiče prožimanje slika, asocijacija i domišljaja i doista su rijetka mjesta gdje bismo je mogli primiti tek kao nužnost zvučnoga efekta.

U haiku-pjesmama, Jurčić još sažetije pribire svoje poetske vidokruge. Na primjer: "Tup, jesenji zvuk / - na mramor groba/ pao je kesten."

Knjiga "Daljine, blizina" pjesnički je florilegij autora kome u panorami hrvatskog pjesništva sadašnje "srednje generacije" valja pridati zasebnu pozornost. Onim vidovima poetske znatiželje kojima su minula desetljeća kanda prikrivala i postojanost i značaj, Jurčićeva poezija daje odlike - premda podalje od "buke i bijesa" javnosti - izvrsnog reprezentata.

Daniel Načinović

("Glas Istre", 4. XI. 1995.)

PRISNI ISKON JOSIPA S. RABARA

(Josip Sanko Rabar: Drvodjelja i Riba, Školske novine, Zagreb 1995.

U novoj knjizi pjesama hrvatskog pisca i publicista, člana Društva hrvatskih književnika, Josipa Sanka Rabara "Drvodjelja & Riba" nalazimo sve značajke dobre poezije — dubinu, višeslojnost, živost slika, vješto baratanje oblicima, raznovrsnost i temeljnu povezanost naizgled raznorodnih pjesama. Vrlo pomna i promišljena gradnja osebujnoga pjesničkog svijeta izdvaja Rabara iz "društva" pjesnika naše mlađe i srednje generacije i stavlja ga visoko nad one koji prečesto objavljuju nedorađene, neosmišljene i prilično površne stihove. Za razliku od takvih (a njih je poprilično broj), Rabar posjeduje i čvrsti, zaokruženi svjetonazor, koji prožima njegove pjesme i obdaruje ih višeslojnošću i univerzalnošću.

U dva pjesnička ciklusa "Drvodjelje & Ribe" možemo razabrati čak tri zatvorena kruga koji sve pjesme i slike objedinjuju u cjelinu. Prvi krug čini ciklus o Drvodjelji, razdijeljen u "pet rana". Naslovni lik spada među

najvišeznačnije u suvremenoj hrvatskoj poeziji, a savršen je predstavnik Rabarova svjetonazora. Ponajprije (već i po pet rana) asocira na Krista, drvodjelju koji svojom žrtvom spašava, otkupljuje, a zapravo i ponovno stvara čovjeka i njegov svijet.

Ciklus počinje u rajskom vrtu, s prvim ljudskim bićem, Adamom *("Životinje bijahu još odjenute /ljudi goli/ u zvijerima ne bijaše još ničega zvjernijeg/ u ljudima još ničeg ljudskog")*, u stanju iskonske nevinosti u kojoj su *"misao i riječ jedno /riječ i pokret jedno/ krv i meso jedno"*, a završava u novom vrtu koji je "još bujniji" i "u krvi niče", jer ga svojom žrtvom uspostavlja Drvodjelja-Spasitelj. Ponovno se rascvjetava vrt mogućnosti i smisla, ali ovaj put u ljudskoj unutrašnjosti, u biću novog Adama, "a usred vrta (su) vrata" — Krist.

To je prvi sloj, no Rabar se tu ne zaustavlja, nego svojim pjevom "dubi" i "djelja" dalje, spušta se još dublje, pa Drvodjelja znači i stvaralaštvo — kroz koje autor ne samo nalazi, nego i ponovno stvara sebe i svoj svijet. Kroz nadahnuće, svjetonazor, on uzgaja osobni vrt, stopljen s velikim vrtom vjere, a sluti i onaj prvobitni, iskonski, rajski. I tako smo prešli put od pra-drva spoznaje, do Krista-drvodjelje, koji teše (stvara) novoga čovjeka, pa time i pjesnika, a ovaj se, opet, kroz vlastito smisleno stvaralaštvo, spaja s kozmičkim smislom: *"Djelja me djelja/jer sam nedjelatan/ Teše me teše/ jer sam drvo nadrvo/ Reže me reže/ i tako preže/ Pili me pili/ i tako sili / Da djeljam i sam/ kako najbolje znam."*

Zato Rabar zaključuje. *"U slobodi sve se ogleda/ i svatko mora naći svoja vrata/ koja iz vrta vode u vrt"*. U slobodi postavljanja prema vrhovnom smislu, u izboru Apsoluta, kako bi rekao veliki filozof Kierkegaard, moramo pronaći sebe, svoje ostvareno i ispunjeno Ja, svoj čin (u ovom slučaju pjesničko stvaranje), vrata što iz osobnog vrta vode u iskonski.

No stvari nisu tako jednostavne. Rabar je svjestan težine i prividne (samo prividne) uzaludnosti pjesničke zadaće u svijetu, gdje prave vrijednosti sve više blijede, a žar pjevanja i vjere ugrožava ledena pustinja svagdašnjice. *"Crvi provrtaše sve riječi izrečene/ sve želje željne/ puste snove progutaše/ crni, sitni crvi"*. Potrebno je mnogo hrabrog "djeljanja", da se ponovno pronađu i uhvate prave, životvorne riječi, putokazi neprolaznim, no zapretanim vrijednostima.

Eto prvog velikog kruga ove jedinstvene knjige, a autor ga jasno određuje i u samom kazalu tog ciklusa, gdje naslovi pojedinih pjesama na vrlo izvoran način grade novu, završnu pjesmu, koja poručuje da *"čak i krv koja nam otječe/ Beskorisno/ Iz dubina/ Ima smisla /Kao/ Čudo /Još otvoreno"*. Za one koji prihvaćaju čudo transcendencije, čudo Drvodjelje, sve su mogućnosti još sjajne i još otvorene...

Drugi krug sadržan je u ciklusu "Riba", a Rabar ga posvećuje svojoj supruzi, čiji je on "upecani ribič". U "Drvodjelji" se autor od iskonskog, općeg i objektivnog, spušta do posebnog, subjektivnog, do pjesnika koji proživljava iskon, prožet je njime i u svom postojanju, a i u vrtu duboko smislena stvaralaštva, pomoću kojega se utapa u beskrajno Božje djelo i odbljeskuje vrhovni, kozmički smisao. A u drugom ciklusu, "Riba", Rabar se spušta još dublje, u ono još osobnije, premda i univerzalno — pa razmatra ljubav muškarca i žene i to kroz ljubav prema vlastitoj supruzi.

Trajna, istinska ljubavna veza također je važan dio općeg smisla postojanja i znak je pjesnikova zaokružena

svjetonazora, a u karakterističnu Rabarovu postupku pratimo je od širokih, iskonskih slika, kakve su morska pučina, ili obala (ljubav se u ovom slučaju rodila na otoku Ugljanu), do pojedinačnih, posve osobnih, intimističkih prizora (kakav je, primjerice, čišćenje tepiha), paradoksalno uzdignutih u prisnost posve određenog para u svagdašnjoj domaćoj idili, a istodobno uronjenih u ocean načela, čija se širina naslućuje iza tih prizora.

"I mjesec se utopio/ tražeći te na obali", pjeva Rabar, "pastir od Oblaka", kako se u toj prilici naziva. I: *"Gledam te u kori stabla/ pod ljestvama"*, a onda: *"S rascvjetanim konjem u oku/ i mirisom violine/ zadirkujem te/ domaćice/ dok kuhinjske krpe vješaš/ na prozore/ i čistiš vrata ljupko otvorena/ na ulicu"*. U paradoksalnom, istodobno posve prisnom, ali i mnogo širem, kozmičkom svijetu zaljubljenih, praslike mora, obale, Mjeseca, slobodnog prostora, ili modrine, jednako su vrijedne, značajne i lirske kao i inače prozaične radnje vješanja krpa, čišćenja vrata i tepiha, ili mijenjanja frizure *(Mijenjaš frizure/ s ljupkom tugom na usnama")*. U *življenju* ljubavi, dubokog i stalnog međusobnog prožimanja bračnog para, koji se zajedno ostvaruju, nema prozaičnog ni običnog, ili bolje reći — i najveće, iskonske slike postaju prisne, obične i potpuno naše, jer u žaru zajedničkog traženja i nalaženja, usvojili smo ih, kao i prizore svagdanjeg bračnog života.

Kao i u činu stvaranja, tako i u pravoj ljubavnoj *(bračnoj)* vezi iskonsko i vječno postaje prisno, a praslike prate naše svagdanje postojanje. Zato Rabar može reći: *"Lupamo leteće ćilime/ otežale od uzdaha"*. Ako je odnos između muškarca i žene dovoljno dubok, najobičniji prizor čišćenja tepiha, asocijacijom na leteći ćilim, prelazi u bajkovitost "1001 noći", jer ljubav otvara nove prostore, a i vrata su, kako kaže autor, uvijek *"ljupko otvorena/ na ulicu"* novog i začudnog.

To su, dakle, dva kruga, a treći čine konzistentno i suptilno primijenjeni simboli i slike (drvodjelja, riba, ljubav, more, obala, križ, djeljanje, krv, vrt...), koji jedinstvenim — kršćanskim — svjetonazorom oba ciklusa povezuju u cjelinu, spajajući apstraktno, transcendentno, apsolutno i vječno s pojedinačnim, ovozemaljskim, intimnim trenucima koji, uronjeni u prapočela, prestaju biti beznadno prolazni trenuci i zadobijaju dašak vječnosti, jer utisnuti u opću, tajnu smislenost svijeta što ga rasvjetljuju ljepotom i ljubavlju i sami postaju odbljesci, znakovi počela i neprolaznih vrijednosti.

Osim po složenosti i promišljenosti pjeva, Rabar se u svom pjesničkom naraštaju izdvaja i po vještoj, izvornoj, često začudnoj uporabi riječi i slika. Dovoljno je dobar i iskusan pjesnik da bi se maštovito poigravao riječima, no te igre nikad nisu površne, na štetu istinskog, zaista vrijednog nadahnuća (kakvoga kod Rabara ima mnogo), nego su u funkciji cjelokupnog izraza, kojim nam autor nastoji prenijeti duboko iskustvo, a i ono univerzalno u tom iskustvu, što pripada svima nama kao osjećajnim, spoznajama okrenutim osobama.

Kako bi nam što dojmljivije prenio sve što ga zaokuplja, Rabar se služi cijelim spektrom osjećaja i tonova (za razliku od poprilične jednoličnosti kakva prevladava u zbirkama mnogih pjesnika njegova naraštaja), od tragičnog, preko nježno lirskog, do proplamsaja ironije, humora, a i sažetih invektiva, kao što su već navedeni, snažni stihovi o crvima koji rastaču vrijednosti, a i senzibilitet.

Od tjeskobna pitanja: *"Kažite mi/ zašto je meso moje izbrazdano"* i uzvika:

"Ovo nije drvo ukrasno/ ovo je lomača", preko gotovo mističnih stihova: *"Pjev mrtvih stabala/živima/ Susreću se dva pjeva/ u zraku iznad potoka/ Susreću se/ srastaju"* ("Drvodjelja"), preko traženja ljubavi: *"Tražim pečat prisutnosti/ na zidovima bez sjene"* ("Riba"), do njezina nalaženja i vedrog, duhovitog komentara bitnih vrijednosti kao što su postojanost i vjernost: *"Sve si prosce pobacala/duž gradova na obali/ samo si se meni dala/ pastiru od Oblaka"*, komentara kojim pjesnik još čvršće utiskuje te vrijednosti u svoje postojanje, u zbirci "Drvodjelja & Riba" svjedoci smo uspješnog i raznolikog putovanja kroz značajke i zahtjeve suvremena pjesništva.

Ta raznovrsnost raspoloženja i ugođaja, a i razine značenja, još su vidljiviji zbog sažetosti i ekonomičnosti izraza, u kojemu nema suvišnog ni banalnog. Da bi se spustio u bit onoga što nam želi prenijeti, Rabar se lišava svega olakoga, naprosto ukrasnoga (istinita je tvrdnja da je pjesnik velik i po onome što nije napisao), pa u obadva ciklusa ostavlja mjesta za čitateljevu slutnju, za čitanje i doživljavanje "između redova", kao da time testira i mjeri čitateljevu sposobnost da i sam stvara, tj. "stvaralački čita" i prima pjesme (a to je najbolji odnos prema književnosti), jer Rabarova umjetnost isključuje površnu publiku.

Prava poezija nastaje i odvija se u paradoksima: Nametnuvši sebi takvu stegu i pripustivši na papir samo sažete, iskristalizirane stihove u kojima se zrcali bitno, autor je u "Drvodjelji & Ribi" zapravo rekao neusporedivo više nego da je poput nekih drugih pjesnika, u svoj rad natrpao sve i svašta — mnogo blata, zajedno sa zlatom, kao što bi rekao Paul Valery. U istinskom radu na pjesmi *"Razdjeljuješ oči od usta/ srce od ruke/ i postaješ tesar/ neumoljivi"*, uči nas Rabar, tesar koji, odbacujući suvišno iverje, teše drvo u dojmljivi oblik.

Iako danas pjesnikov "glas u pustinji" sve više zanemaruju, sve manje slušaju, on i u "Drvodjelji & Ribi" postaje krik koji *"dubi /drvo/ nedrvo/ dubi/ i produbi"* — dakle žarom i postojanošću pjevanja nadvladava sve nevolje, pa i hladnoću i ravnodušnost doba, nenaklonjena pjesništvu.

U prvom dijelu ove vrijedne knjige Jedan (Drvodjelja), spašava, iskupljuje i gradi svijet, a u drugom pak dijelu Dvoje ("pastir od Oblaka" i *"čarobnica/ s metlom pripravnom")* taj svijet spoznaju, svojim ga zajedništvom osvjetljuju i prisno osmišljuju.

Mladen Jurčić

NOVE SLUTNJE VISINA

Uz zbirku poezije Gojka Polegubića "Makovi", HKD Zagreb, 1995

Nedavno izašla druga zbirka poezije Gojka Polegubića "Makovi" izazvala je pozornost ljubitelja stihova u najširem smislu. Zrelošću izraza zaokupila je mnoge sladokusce pisane riječi, jer doista jest sočna, životna, topla i prisna. Dok čeka svoje dalje predstavljanje čitalačkoj publici, neka mi bude dopušteno prozboriti o njoj par riječi.

Djetinjstvo-dom-Dalmacija-nebo-izmjene dana i noći u svekolikom traženju shvaćanja, otvaranja svijetu. Poeziju je, dakako, nemoguće sažeti u značenju, no možda su upravo to izrazi-okosnice "Makova". Malenost čovjeka u odnosu na svijet i svemir, na bespuća tajni života i smrti priopćava kroz svoju potrebu pjesničkoga stvaranja. Stvara kroz bol, po kojoj uzrasta do dimenzija

što nadilaze svakodnevno, obično, te postaje "hrast o koji vješaju proglase".

Beskrajno traženje smisla usmjereno je prema gore, gdje zvijezde osvjetljuju put svojom šutnjom. Pjesnik prati prirodno uzdizanje k nebu — ruža, klica, plodonosnog drveća, dima. Želi se otisnuti od zemlje koja ga čini "kukavnim" i žudnjom doseći snatrene visine. Ne zna otkud duši krila za uzlete, ali je za njih beskrajno zahvalan. Promišlja kakvo je nebo kad se raziđu oblaci i spoznaje da je Bog jako visoko-iznad oblaka i zvijezda. *(Znaš li)*

Sljubljen je s prirodom svoga zavičaja, a njegova opažanja pejzaža zahvaćaju sva sjetila: *vjetar češlja, šapuće, osmjehuje se... (Šutke prolazim)* Osjeća se kao tvorac vlastitoga zavičaja, u kojemu sve sâm imenuje *(Kuća)*. Na rubu razuma, spoznaje, susreće ljubav kojoj ne treba riječi i umata je svojim bunilom. *(Makovi)*.

Na ognjištu doma dematerijalizira smisao i opet se do njega *uzdiže* letom pahulje. Ne može siromaštvo srušiti dom u kojem oči majke "gore tihom blagošću". Njegov pogled otpočiva u visinama nedokučivima običnome oku. Doživljava svoje samoodređenje iz unutarnje potrebe za svjetlom, smislom. *(Dah jedne pahulje)*.

Uzroke svojih nezadovoljstava i nemira nalazi u sebi, u svojim neprimjerenim traženjima, jer vješto i uporno izbjegava vodstvo, sigurne, zacrtane puteve. Prepušta se utjecajima vremena i stječe mudrost, puštajući burama života da ga uvuku u svoj vrtlog *(Žudnja)*. U čemu je onda njegova žudnja? U tome da ostavi za sobom makar samo izrečen trag svoga postojanja. U hodu za svjetlom spoznaje, za istinskom radošću koju daje Bog.

Samotni ophodi zavičaja traganje su za svjetlom čiji trag tek sluti "kroz male vijugave otvore". Čini mu se da na taj poznati, mirni okoliš prenosi nešto od svojih previranja, jer je more sasvim mirno u dane kad ne izlazi. *(Nikako da ti ispričam)* Žudi doprijeti do drugoga čovjeka, svima nastoji pomoći, želi biti nazočan u sudbini i proživljavanjima bližnjih, iako mu neuspjeh u tome uzrokuje dio stvaralačke boli.

U tom istom ozračju zavičaja nalazi zrake svjetla što mu uzraduju nutrinu, prepoznaje sve detalje koji su ga kao dijete ispunjali radošću i toplinom, te uranja u bjelinu nade, jednostavnosti i neposrednosti.

Nije to, ipak, sasvim mirenje s postojećim, nego prihvaćanje darovanog i usmjerenost k onom savršenijem, koje će tek doći.

Ljerka Polegubić

VANJSKI I UNUTRAŠNJI MAKOVI

(Gojko Polegubić: Makovi, HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1995.)

U poeziji Gojka Polegubića unutrašnje se spaja s izvanjskim, objektivne slike — krajolika i prirode uopće — kao da potcrtavaju i odbljeskuju ono subjektivno, što pjesnik pomnom introspekcijom nalazi u sebi, pa se ispovjedni izričaji stapaju s minucioznim zapažanjima ljepota skrivenih u svijetu koji nas okružuje. Autorov je svijet možda malen, kako Polegubić i sam kaže u jednoj pjesmi, *"pogotovo kad se u njega zatvorim"*, ali sasvim dovoljan za pjesničko istraživanje, za samoispitivanje i pronicanje znakova, putokaza duhu. *"Livade se prostiru kao zeleni sagovi, a ja se zagledam preko njih tražeći svoju*

zvijezdu i svoj znak", pjeva Polegubić. *"Kad mi se učini da je ne mogu naći ispuni me šutnja ali ne kažem:/ — Život mi nije imao smisla"*.

Kao mnogi istinski pjesnici prije njega i autor "Makova" dakle otkriva da je smisao, ili barem put do smisla, u samom pjevanju, istraživanju, traženju, pročišćenju unutrašnjosti kroz izričaj onoga što nas najdublje određuje i vodi. Pišući pjesme, najbolje izražavamo svoje spoznaje, ali ih kroz taj bitan rad i stječemo: *"Pišući poeziju pripravljam se za smrt/ o kojoj ništa ne znam"*, kaže Polegubić.

Pjesnički iskaz u zbirci "Makovi" suvremen je, a stih često prelazi u pjesmu u prozi, produžuje se i nesputano teče, jer Polegubiću je najvažnije da nam prenese svoja traženja i otkrića. Zato su mu neke pjesme u obliku unutrašnjih monologa, kojima pjesnik uobličuje svoja traženja i nalaženja, dok su druge odmjerene, sažete, lapidarne, a Polegubić se na suvremen način poigrava riječima, istražujući njihovu zvučnost i višeznačje.

Dok je u prvoj zbirci "Iznad visina nema suvišnog", izašloj 1991. godine, također u izdanju HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) stih odmjereniji, sažetiji, još očito pod utjecajem pročitanoga (post-moderne), u "Makovima" se autorovi pjesnički interesi razmahuju, a stihovi počinju slobodno navirati.

Polegubić je senzibilan pjesnik (*"O noći, osjećam tvoju plavu dubinu!"*, kaže u pjesmi "Zavirio sam"), koji nam govori o svojim ushitima, ali zna da ponekad mogu biti plodni i ispunjeni i "uvojci šutnje", u kojima strpljivi autor stvara tako reći iz ničega. (*"Iz ničega/ izlijeće golub"*, pjeva on.)

Polegubić je raznovrstan pjesnik koji se, od zbirke do zbirke, očito razvija i traži. Pjev mu je svugdje osoban, izraz želje da se usred prividno besmislena svijeta, u tegobi, ali i ljepoti postojanja, poput oaze izgradi osobna, smislena stvarnost, pa: *"Tko zna, možda se i sam Bog u ovoj pustoši nasmije"*, sažeto se nada on, a nekoj dragoj osobi, ili možda čitatelju, poručuje:

U noći lučim latice, presađujem riječi
htio bih i za te posaditi jednu
da se pod njom odmoriš

Mladen Jurčić

IMOTSKI ZBORNIK 3

Pred nama je već treći svezak *Imotskoga zbornika* (Imotski 1995., 391 str.), koji je izdao Ogranak Matice hrvatske u Imotskomu. U ovomu su svezku objavljeni ovi radovi: Petar Oreč, *Hrvatski državni ustroj — glede toponomastike u Imotskoj krajini*, Krunoslav Zujić, *Prezimena i porodični nadimci u Imotskoj krajini*, Dr. Ivan Petričević, *Prilog poznavanju stećaka zapadnog dijela Imotske krajine*, Dr. fra Karlo Jurišić, *Hrvatski ćirilski natpis na crkvi Svih Svetih u Zagvozdu*, Zorica Šimunović-Petrić, *Svilogojstvo u Imotskoj krajini*, Dr. Stanko Piplović, *Hidrološki radovi u Imotskoj krajini tijekom XIX st.*, Dr. Mijo Milas, *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka*, S. Marija od Presv. Srca (Anka Petričević), *Narodne pjesme iz Lovreća i okolice*, Branka Buljan, *Krasota duhovnoga, mističnog i pjesničkog sjaja u pjesmama s. Marije od Presv. Srca - Anke Petričević*, Mato Marčinko, *Bosna i Hercegovina u hrvatskoj historiografiji*, Slavko Đuzel, *Geomorfološke osobine zavale Imotskoga polja*, Ante Vučemilović, *Makrozoobentos i suprobiološka obilježja rijeke Vrljike*.

Petar Oreč prikazuje "osam katastarskih općina, koje su proučavane odnosno iz kojih je izvršio ispis svih toponima iz zemljišnih knjiga i iz planova katastarskih općina iz Ureda za katastar zemljišta Imotski, i to: Aržano, Imotski, Proložac, Ričice, Runovići, Studenci, Vinjani i Župa... kao prvi prilog iz ove oblasti, iako bi bilo uputnije da su doneseni cjelokupni nalazi iz doline rijeke Neretve o hrvatskom državnom ustrojstvu". Proučavajući starohrvatsku županiju Imota Oreč je došao do spoznaje da postoji jedna područna (teritorijalna) podjela koja se ne uklapa u poznate područne podjele županija u Hrvatskom državnom ustrojstvu, pa je uvjetno takvu organizaciju nazvao "ratarsko-vojnička zajednica". Oreč prihvaća mišljenje izneseno u Akademijinu Rječniku "da je vrhovni vladar Hrvata iz doba tih najstarijih listina nosio svagda hrvatski naslov bana, što se u listinah prevodio: dux ili comes". O podrijetlu hrvatskih vladarskih naslova ban, knez i kralj Oreč iznosi samo starija mišljenja (Vladimir Mažuranić i Petar Skok), dok prešućuje novija mišljenja (Stjepan Krizin Sakač, Dominik Mandić i dr.).

Dr. Ivan Petričević ističe da se najbrojnija nekropola stećaka nalazi oko crkve Sv. Spasa ("njih preko 700 vidljivih"). Ono što zaslužuje posebno proučavanje "jesu ljiljani na našim stećcima". Kotromanići su na svoj grob stavili ljiljane po ugledu na Anžuvince. "No i prije Anžuvinaca uklesan je na pročelju starohrvatske crkve u Priku iz XI. stoljeća križ nalik malteškom, ali iz njegova rascijepljena korijena izbijaju dva prekrasno stilizirana ljiljana." *Bosanski krstjani* su po svoj prilici bili "posebna kršćanska organizacija, izolirana od tuđih utjecaja, s kolektivnim pamćenjem na pretke u pradomovini, a u stalnoj borbi da se održe pred pretenzijama osvajača, koji su tražili razloge za podjarmljivanje". Još prije crkvenih sabora u Splitu početkom X. st. Hrvati su u službi Božjoj rabili staroslavenski jezik i "ta je praksa bila na području splitske Metropolije, koja je sezala od Raše u Istri, pa do Kotora na moru, a u unutrašnjosti do Dunava, pa je tako bilo i u staroj Bosni gdje je bio vladar jedan od Hrvatskih banova". U dokazivanju etničke pripadnosti stećaka neki lukavo zaobilaze govor odnosno jezik nadpisa na stećcima, proglašujući stećke "autohtonom bosanskom umjetnošću" bez sveze s Hrvatima. "U Bosni i Hercegovini izuzev njen krajnji istok, svi su nadpisi ikavicom... Ikavica je međaš hrvatskih prostora srednjovjekovne Bosne. U Bosni su njome govorili Hrvati, a nakon pada bosanske Države i Muslimani, pogotovo oni, kojima školovanje nije pokvarilo materinski jezik. Prema svemu iznesenom jasno je da su naši stećci autohtoni, da nije bilo ugledanja na bosanske stećke, nego je prema novijim istraživanjima smjer utjecaja bio obrnut... Prema novijim istraživanjima prosječni dominantni antropotip u većine Hrvata (i Bosanaca) jesu Dinaroidi. Ovaj tip čini većinu stanovništva od srednje Slovenije kroz srednju i južnu Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu do Sandžaka. Druga još veća koncentracija takvih Dinaroida nalazi se izvan Europe u prednjoj Aziji gdje izrazito dominira kod Kurda i Armenaca. Etnogenetska istraživanja započeta zadnjih godina vjerojatno će nam dati nove dokaze o podrijetlu Hrvata."

Dr. fra Karlo Jurišić piše o hrvatskomu ćirilskomu nadpisu na crkvi Svih Svetih u Zagvozdu, "koji svojim postojanjem na istome mjestu i danas

svjedoči o duboko ukorjenjenom hrvatskom identitetu zaobiokovskog žiteljstva. Nadpis sadržajem, pismom, jezikom, stilom i punim datiranjem jest najopširniji, najljepši i najznačajniji stariji hrvatski nadpis u Zabiokovlju, koji ima i šire kulturno i nacionalno značenje". Do sada je taj nadpis pogrješno i nepodpuno pročitan, pa dr. Jurišić donosi svoje "pravilno čitanje iz 1961. godine": "Mi fra Pava Posilović iz Glamoča, biskup skradinski, posveti carkvu i o(l)tar ovi na poštnie (poštenje) Svih Svetih i posvetilišta postavi svtih (svetih) mučnikah (mučenika) kako e (je) u o(l)taru upisano, na 1644. sična (sičnja) na 20." Šteta je što su se u objavljenu transliteriranu tekstu nadpisa (str. 178., desni stupac, redak treći odozgo) podkrale dvije tiskarske pogrješke: umjesto SKRADINSKI tamo je SKARDINSKI, a umjesto CARKV tamo je CAKRV. "Nastao u doba teške turske okupacije, pisan čistim hrvatskim jezikom i klesan davno napuštenom hrvatskom ćirilicom ili 'bosančicom'... i danas poslije 350 godina nadpis, dobro sačuvan i jasan, ima naročitu vrijednost: on je povijesni, vjerski, kulturni, jezični i narodni spomenik, simbol hrvatske izdržljivosti u biokovsko-dalmatinskom kršu... Nadpis je nastao i ostao u glagoljaškoj župi, koja se pod imenom Zagvozd spominje već 1411. god., tj. mnogo prije turske okupacije... Nadpis, doduše, nije pisan glagoljicom, ali ni latinskim jezikom upravo zbog zagvoških glagoljaških svećenika, koji latinski redovito nisu ni razumjeli. Naši su glagoljaši u srednjoj Dalmaciji misu i časoslov čitali na starohrvatskom jeziku i glagoljskom pismu, dok su se u dnevnom životu služili hrvatskom ćirilicom već od 12. st. (povaljski prag!), a možda i odprije... Biskup Posilović kao svećenik-latinaš mogao je nadpis o posvećenju crkve napisati i na latinskom jeziku, kao što je to bio redoviti običaj u Katoličkoj crkvi, ali ga je dao uklesati narodnim jezikom i bosaničkim pismom u prvome redu zbog domaćina-glagoljaša u Zagvozdu... Poslije imena i prezimena (Posilović) kazuje svoje podrijetlo, da je rodom 'iz Glamoča', tj. iz starodrevnog grada, koji je u ranom srednjem vijeku bio u sastavu Kraljevine Hrvatske, a od 1325. u sklopu Banovine Bosne. God. 1357. gospodari Glamoča bila su hrvatska vlastela Hrvatinići. Prije Turaka u Glamoču je bio franjevački samostan i crkva Sv. Marije." Zagvoški nadpis je, kaže u Zaglavku svoga članka dr. Karlo Jurišić, "Spomenik jednoga od povijesnih hrvatskih pisama... Spomenik početaka hrvatskoga književnog standardnog jezika... Simbol hrvatske izdržljivosti... neka se pobrinu svi oni na koje spada, da se dragocjena crkvica Svih Svetih, taj osobiti spomenik kulture, ili bolje spomenik arhitekture, jezika i pisma, i dalje brižno čuva s cijelim svojim povijesnim sadržajem nepromijenjena, te da se takva preda novim pokoljenjima...".

Dr. Anton Zakarija podržava mišljenje da je glagoljica izvorno hrvatska, ali ipak smatra da "temelj hrvatske pismenosti i kulture čine latinica i latinski od devetoga stoljeća, pa latinica i hrvatski od četrnaestoga stoljeća" ("Vjesnik", god. LVI., br. 17200., Zagreb, 28. kolovoza 1995., str. 26.). Da je istočnu hrvatsku granicu činio latinski, veli on, "Turci nikada ne bi prešli Drinu. Danas bi Hrvatska bila gospodarska država, ravna Francuskoj i Italiji..." ("Marulić", god. XXVIII., br. 3., Zagreb, svibanj-lipanj 1995., str. 520.). A evo što o tome misli dr. fra Karlo Jurišić u svomu članku *Hrvatski ćirilski natpis na crkvi Svih Svetih u Zagvozdu:* "Činjenica je da je latinski jezik kroz stoljeća rodio pet 'sinova', od kojih se četiri nalaze u prostornom kontinuitetu: talijanski, francuski, španjolski i portugalski. Latinski jezik, koji se u Katoličkoj crkvi upotrebljavao isključivo, sve je narode, koji su se u brojnim seobama doselili na Apeninski i Pirenejski poluotok jednostavno romanizirao, pa je od germanskih Franaka u Galiji učinio Romane. Peti 'sin' latinskog jezika je rumunjski. Zašto Hrvati između Apenina i Rumunja kao najbliži Rimu nisu bili romanizirani? Samo zato, jer su u crkvi imali svoj jezik, a u dnevnom životu svoje pismo. Da nije bilo glagoljice, nadpis na crkvi Svih Svetih bio bi ili na latinskom, ili na njegovu šestom 'sinu', dalmatskom jeziku, koji je u pojedinačnim romanskim naseljima na hrvatskoj obali Jadrana životario kroz stoljeća, dok nije konačno izdahnuo 1898. godine smrću zadnjega čovjeka, koji je govorio tim jezikom, a zvao se Tone Udina Burbur s otoka Krka." (Imotski zbornik, 3, str. 189.).

O s. Mariji od Presv. Srca (Anki Petričević), auktorici članka *Narodne pjesme iz Lovreća i okolice* (str. 243.-284.), Branka Buljan u svom članku piše: "Anka Petričević snažna pjesnička osobnost, s golemim poetskim i proznim (filozofsko teološkim i književnim) opusom, iako se o njoj mnogo pisalo i zborilo, čini se da u poetskome svijetu nije dovoljno poznata i priznata: vjerojatno zbog svoga životnoga opredjeljenja — ta stupila je na blagdan Svijećnice godine 1956. u strogi, klauzurni samostan Reda sv. Klare, gdje i danas — u Splitu — živi i radi... Možemo ustvrditi da je S. Marija od Presvetoga Srca — Anka Petričević, uistinu zadužila našu kulturnu stvarnost i svrstala se svojim opusom u red naših najvećih pjesnika."

Mato Marčinko, iznoseći u svomu članku dokaze "da je Bosna i Hercegovina i povijestno i narodnostno (etnički) i geopolitički zaista bila hrvatska djedovina", kaže: "Recimo na kraju još i to, da Hrvate i Muslimane zajednički interes upućuje jedne na druge. Oni su osuđeni na suradnju, ako žele spriječiti prelazak Srbije preko Drine. Jer, prijeđe li Srbija preko Drine, nestat će Bosne, a bez Bosne nema Hrvatskoj mirnoga i dugoga života."

I ostali članci i razprave u ovomu trećemu svezku Imotskoga zbornika zavrijeđuju pozornost i stručnjaka i čitatelja. Zbornik je veoma lijepo likovno opremio glavni urednik Zbornika Milan Glibota.

Tomislav Heres

RAT I BAŠTINA U PROSTORU HRVATSKE

Matica Hrvatska-Ogranak Petrinja izdala je nadasve vrijednu i poticajnu knjigu prof. dr. Ive Maroevića *Rat i baština u prostoru Hrvatske* (Zagreb 1995.). U uvodnoj riječi glavni i odgovorni urednik Davor Salopek kaže: "Kao Ogranak Matice hrvatske, imamo svoj poseban nacionalni i kulturološki razlog za knjigu, koja govori o mogućnostima obnove kulturne baštine, što su je srbo-hegemonisti razorili u onom rubnom prostoru Hrvatske, koji se uobičajilo nazivati provincijom. Nisu li upravo ljudi i institucije iz tog prostora pozvani, da sami posvjedoče istinu o tim razaranjima i tako uspostave onu nužnu ravnotežu između periferije i centra, kakova je potrebna u svim stvarima, želimo li cjeloviti razvoj Hrvatske."

U knjizi su objavljeni ovi Maroevićevi eseji: O vrijednostima hrvatskog prostora

i baštine u njemu, Značajke rata u Hrvatskoj, Ratne štete u kulturnoj baštini, Mogućnosti i zamke obnove. "Eseji koje sam zamislio — veli Maroević u Uvodu — trebali su biti oslobođeni statistika i brojki o ratnim razaranjima. Trebali su upozoriti na srž problema i putove kojima treba krenuti u saniranju posljedica. Ideja mi je bila najprije u kratkim crtama oslikati vrijednosti hrvatskog prostora i ljudskom rukom stvorenih vrijednosti u njemu, s posebnim naglaskom na arhitekturi i strukturi sela i malih gradova. Zatim krenuti u opis značajki rata koji se vodio u Hrvatskoj, s kratkim opisom dimenzija i vrsta oštećenja diljem gradova i sela Hrvatske."

Auktor se, kako sam kaže, priklonio ideji da se ovaj skup njegovih eseja objavi u istoj knjizi na hrvatskom i njemačkom jeziku — što je ostvareno u ovoj knjigi o kojoj govorimo. "Iako je ovakav način manje vjerodostojan za njemačkog čitatelja, to je ipak pokušaj da dio europske javnosti upoznamo s razaranjem hrvatske kulturne baštine u prostoru i s teškoćama u obnovi koje nas čekaju i s kojima se još nismo ozbiljno suočili. Jer obnova krova nad glavom nije obnova baštine u prostoru. To je tek elementarna predpostavka života, dok spoznaja važnosti baštine i njezine obnove za sudbinu prostora i čovjekova života postupno sazrijeva i teško pronalazi putove ostvarenja."

Knjiga je trebala biti objavljena na njemačkomu jeziku za njemačku stručnu javnost, ali do toga nije došlo. "To mi je čak i draže — veli auktor — nego da su je objavili njemački istraživači arhitekture za svoju stručnu publiku. Ovako će ona biti vezana uz sjećanja na Petrinju, Hrastovicu, Goru ili Brest Pokupski i sve one znane i neznane krajeve naše domovine u kojima su u Domovinskom ratu stradali neponovljivi i značajni povijesno-prostorni međaši koji su dugotrajnošću svojega postojanja bili urasli u srž hrvatskoga narodnoga identiteta i koje valja obnoviti."

"Rat koji je bjesnio Hrvatskom i koji se još uvijek osjeća na njezinim rubnim područjima bio je rezultat vojnog nastojanja za očuvanjem Jugoslavije i agresivne velikosrpske politike za proširenjem teritorija. On je... razorio ili trajno oštetio mnoge vrijednosti hrvatske kulturne baštine, gospodarske, prometne, stambene i prirodne resurse na području gotovo jedne trećine hrvatskog teritorija, uzrokovao bijeg i odlazak iz svojega doma stotine tisuća, smrt tisuća i ranjavanje desetaka tisuća ljudi... To je nenajavljeni osvajački rat u kome su dominantni elementi genocida, urbocida i kulturocida (ako se smije tako reći), gdje se u nastojanju da se ostvare etnički čista područja uništavaju i spomenici i drugi tragovi kulture u prostoru, koji svjedoče o kulturnom biću ljudi i naroda što su od davnina živjeli i djelovali na tim prostorima... Kako protumačiti razaranje crkava i palača, muzeja i nepreglednog niza seoskih aglomeracija ako ne kao pokušaj uništavanja hrvatskog nacionalnog identiteta i u prostoru, u krajevima u kojima je srpski agresor namjeravao uspostaviti svoju vlast, svoj ideološki kod" (str. 21.).

Posljedice ovoga rata trebat će "liječiti posebno oprezno, sustavno i promišljeno, da se ne bi ostvarilo ono što je agresor htio, da ostane pusta zemlja bez identiteta. Opustošenoj zemlji valja vratiti identitet." Morat će se "usporedno provoditi postupak kategorizacije i rekategorizacije kulturne baštine i procjena ratne štete, kako bi se visina ratne štete mogla svrstati i predočiti u nas i u svijetu po kategorijama vrijednosti kulturne baštine koje danas važe u svjetskoj praksi". Popis i procjena ratnih šteta "igraju nezaobilaznu ulogu poslužiti konačnom cilju, elimininiranju namjera i pokušaja neprijatelja da kulturnim ratom pretvori određena hrvatska područja u pustu zemlju, bez povijesti, kulture i tradiciju, na kojoj će se naseliti neki novi nomadi koji će tvrditi da je to njihova zemlja od pamtivijeka. Jedino pametna i dosljedna kulturna politika može ostvariti taj cilj i istovremeno onemogućiti drugog, za sada pritajenog neprijatelja koji se sprema i približava, da logikom prvobitne akumulacije kapitala započne takvu pustu zemlju smatrati otvorenom za neposrednu gospodarsku eksploataciju, pri čemu eksploatacija prostora nije na posljednjem mjestu."

Obnova baštine je, ističe Maroević, "proces u kojem se nastoji vratiti dio izgubljenog povijesnog identiteta sredini koja je srasla s baštinom, a cjelovitost predmetima i cjelinama baštine koji su razoreni ili propali". Na prvom mjestu "treba čuvati sliku mjesta i to onu povijesnu sliku mjesta koja je egzistirala prije rušenja i prije strahotnih ratnih razaranja". "Tako će se, primjerice, obnova Pakraca, Lipika, Osijeka, Slavonskog Broda, Županje, Vukovara ili Vinkovaca, najoštećenijih gradova Slavonije ili istočne Hrvatske, nužno morati voditi idejom obnove slike mjesta, obnove unutrašnjosti grada ili pročeljnih izgleda ulica i trgova, obnove takve prostorne strukture koja će moći govoriti i svjedočiti da su ti gradovi historijski rasli i došli do nas u takvom stanju u kojem je moguće očitati njihov povijesni rast." "Ukoliko prihvatimo ili omogućimo obnovu u kojoj će određene intervencije bitno promijeniti strukturu i identitet povijesnih naselja, bilo sela ili gradova, tada ćemo i nehotice postati sudionicima onih procesa koje su agresori i destruktori baštine započeli ovim razornim ratom."

U Zaključku Maroević ne krije da će biti problema u obnovi Vukovara ili Pakraca, Kostajnice ili Petrinje, Lipika ili Gospića, Drniša ili Nove Gradiške, Vinkovaca ili Slavonskog Broda, Karlovca ili Daruvara. Međutim ostaje i nepodijeljeno htijenje "da se razoreno obnovi, da razorene cjeline prestanu biti pusta zemlja, da se u njih vrati čovjek i da snagom svojih kreativnih sposobnosti učini sve da tim gradovima vrati dušu". Daleko više problema izazivat će hrvatsko selo, "selo koje je razoreno, koje je ostalo bez ljudi, koje je ostalo bez kuća, u kojima ljudi žive i u kojima je život ona spona koja se u prostoru manifestira". Hrvatski će prostor u svojim obnovljenim oblicima "svjedočiti da smo svjesni izgubljenih vrijednosti, da smo ih htjeli obnoviti, da nismo htjeli pristati na to da ih je rat zauvijek odnio i time ih žrtvovati, nego s njima i dalje živjeti, ustrajati i agresoru usprkos i na njima graditi kontinuitet svoga identiteta, svoju kulturnu prošlost i svoju vezanost uz Europu, uz zapadni svijet". "Obnovljena garišta, popravljene i opet uspostavljene ruševine, neuništive simboličke vrijednosti hrvatskog prostora trajat će i dalje. One će... svjedočiti o neuništivosti naroda koji je bio svjestan da mu je kulturna baština u prostoru, od najmanjeg detalja u selu, preko urbane kulture na čitavom području, do vertikale zvonika katedrale u metropoli, dokument opstojnosti, trag u kamenu, neuništivi zapis u vječnosti trajanja."

Slikovni prilozi na kraju knjige donose potresne slike uništene i ranjene baštine: Vukovar, Sarvaš, Osijek, Nuštar, Vinkovci, Pakrac, Lipik, Bjelovar, Brest Pokupski, Petrinja, Farkašić, Pokupsko, Lički Osik, Gospić, Otočac, Zadar,

Dračevac Zadarski, Razori (pokraj Šibenika), Mali Ston, Čilipi (pokraj Dubrovnika), Pridvorje (u Konavlima).

Tomislav Heres

FRANJEVAČKI REDOVNICI U SJEVERNOJ DALMACIJI

(Fra Stanko Bačić, Franjevci u Zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji, Šibenik 1995., 311 str.)

Nastavljajući se na dosadašnja istraživanja prošlosti franjevačkog reda na prostoru sjeverne i srednje Dalmacije, fra Stanko Bačić u svojoj najnovijoj knjizi predstavlja pastoralno djelovanje franjevaca na području tri župe (Kožulovo Polje, Županovići, Bukovica), koje su tijekom povijesti bile podjeljene između Zadarske nadbiskupije i Ninske i Skradinske biskupije. Djelovanje franjevaca u tim biskupijama započinje osmanlijskom vlašću u pojedinim dijelovima biskupija u prvoj polovici XVI. stoljeća. Služeći se dosadašnjim rezultatima historiografije te koristeći neobjavljena vrela iz arhiva pojedinih (nad)biskupija i samostana, autor za naselja rečenih župa donosi povijesni pregled od najstarijih vremena do danas. Poklanjajući posebnu pozornost pastoralnom djelovanju franjevaca i njihovoj ulozi na očuvanju katoličke vjere na ovim prostorima u vrijeme osmanske vladavine, autor pomno bilježi i opisuje sakralne objekte (crkve, kapele), kao i ostalu tamošnju starohrvatsku baštinu (kameni natpisi, stećci, groblja, arheološki lokaliteti i dr.). Naglašena je važnost razdoblja mletačko-turskih ratova u XVII. stoljeću, posljedice kojih su višestruka demografska kretanja i promjene u etničkoj i vjerskoj strukturi žiteljstva. Na osnovi nekrologa franjevačke zajednice autor iznosi kratak pregled života i djelovanja franjevca koji su u navedenim župama obnašali duhovna zvanja (župnici, kapelani). Pažnje vrijedan je i autorov kritički osvrt na ukorijenjene teze srpske historiografije (ponajprije Nikodema Milaša) koja je drevne katoličke crkvice sjevernodalmatinskog zaleđa proglašavala sakralnim zdanjima doseljenog pravoslavnog življa.

Na kraju knjige se nalaze brojni prilozi (katastarski popisi o stanju obitelji u nekim selima iz XVIII. st., popis žrtava drugog svjetskog rata i domovinskog rata; popis porušenih crkvenih objekata tijekom srpske agresije, itd.).

Od najstarijih vremena pa sve do najnovijeg vremena, prostor sjevernodalmatinskog zaleđa imao je značajnu ulogu u povjesnici hrvatskog naroda. Istraživanje djelovanja franjevačkog reda, kao jednoga od niza fragmenata bogate crkvene prošlosti toga kraja, prinos je više boljem upoznavanju višestoljetnih procesa i promjena koji su karakterizirali dalmatinsku i hrvatsku prošlost tijekom svih proteklih vjekova.

Lovorka Čoralić

PUTOVANJA, PUTNICI I PUTOPISI SKRADINSKIM KRAJEM

(Krešimir Čvrljak, Znameniti putnici u Skradinu i na Krki, Poglavarstvo grada Skradina, Hrvatska Matica iseljenika, Hrvatski informativni centar, Zagreb - Skradin 1995, 387 str.)

Sredovječni hrvatski grad Skradin i kraški biser Krka, vjekovima su u očima prolaznika i putnika pobuđivali osjećaje divljenja i naklonosti. Vodeni tok Krke, Skradinski buk, Roški slap, Prukljansko jezero, ali i bogata povijesna baština Skradina, zapamćeni su u svjedočanstvima uglednika i državnika, istraživača i umjetnika, slučajnih namjernika i turista. Knjiga Krešimira Čvrljka, višegodišnjeg istraživača hrvatske kulturne prošlosti i putopisa znamenitih ljudi po hrvatskim krajevima, donosi 23 ogleda o posjetima poznatih putnika Skradinu i rijeci Krki. Vremenski je zahvaćen širok raspon od prikaza posjeta rimskog cara Trajana Skradinu na Trajanovom stupu u Rimu do suvremenog skradinskog književnika Nikole Pulića. Skradinom i rijekom Krkom prošle su istaknute ličnosti hrvatske i europske povijesti: polihistori, književnici i putopisci (G. Rosaccio, G. Concina, M. Kažotić, J. G. Kohl, I. von Düringsfeld-Reinsberg, L. Passarge, G. B. Shaw, N. Pulić), slikari (L. F. Cassas), prirodoslovci (A. Fortis, E. F. Gremar, D. Hirc), glazbenici (F. Krežma), povjesničari i arheolozi (F. Cusani, J. G. Wilkinson, G. Urlić-Ivanović), ali i vodeći europski državnici i političari (car Franjo Josip I., saksonski kralj Fridrich August II, generalni providur Dalmacije V. Dandolo, poljski, knez A. Sapieha, mletački sindik G. B. Giustiniani).

Svaki je ogled popraćen životopisom putnika-putopisca, opisom djela te čitateljstvu korisnom analizom podataka o Skradinu i Krki. Na kraju svake cjeline su bilješke i literatura.

Razmatranje putopisa otkriva motive putovanja, znatiželju i interese putnika, širinu njihovi nazora, obzore saznanja, ali i predrasuda. Većina se putnika biranim riječima oduševljava ljepotom rijeke Krke, veličanstvenim bujicama slapova, bistrinom jezera i netaknutom divljinom kraške prirode. Zapažaju se i marno bilježe drevni tragovi antičke Scardone, rimski kameni natpisi i hramovi, arheološki lokaliteti i povijesni zapisi. Tijekom boravka u Skradinu putnici, posebice oni viđeniji, gosti su gradskih uglednika. Cilj posjeta Skradinu je i stolna crkva, a skradinski biskup i kler nazočni su svečanim dočecima državnika i uglednika. Najznamenitijeg od njih — cara Franju Josipa I. — veličanstvenim dočekom pozdravlja čitav grad, a u ime žiteljstva riječi dobrodošlice na hrvatskom jeziku upućuju skradinski župnik i starješina visovačkog samostana.

Svjedočanstva putnika-putopisaca, izuzmemo li nerijetku subjektivnost i nepoznavanje osnovnih povijesnih činjenica, značajan su izvor za poznavanje svakodnevnog života skradinskog kraja u prošlosti, ali i pokazatelj viđenja i stava zapadnoeuropske elite spram hrvatskog kraja i baštine. Knjiga Krešimira Čvrljka, upotpunjena korisnim tumačenjima, zasigurno doprinosi boljem poznavanju hrvatsko-europskih kulturnih veza i prožimanja tijekom prošlih stoljeća.

Lovorka Čoralić

TRI OSVRTA

I.

Milan Moguš, Povijest hrvatskoga književnoga jezika, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1995*; A History of the Croatian Language: Toward a Common Standard,* Globus, Zagreb 1995.

Hrvatski jezik kao lingvistički fenomen može biti raščlanjivan i tumačen

na različite načine, a u svim pristupima osobito je važna sloboda u obradbama i znanstvenost koja jedina vodi utvrđivanju istine. Slobode donedavno nije bilo ni približno dovoljno, pa ni znanstvenost često nije mogla biti uzornom. Sve to znači da je pred hrvatskom filologijom velik posao, posebno s obzirom na to što će mnogima širom svijeta dosadanje spoznaje biti sasvim dovoljne i sigurno prihvatljivije od novih i bolje utemeljenih. Objektivna težina znanstvene situacije i neizbježna subjektivna otežavanja već i onako zamršena stanja mogu uzrokovati nepotpuni angažman naših učenjačkih snaga, no svakako je istina da postojeće potencijale valja dobro iskoristiti, bez štetnog odgađanja i suvišnoga kompliciranja. Tema hrvatskoga jezika, živo nazočna u našim proučavanjima, i dalje predstavlja važno učenjačko i nezaobilazno životno pitanje hrvatskoga naroda.

Naši dijalekatni idiomi važni su jer se pomalo mijenjaju a ostalo je mnogo nezabilježenih jezičnih podataka. Bitnost hitna proučavanja jest u tome što će neregistrirane činjenice zauvijek propasti, kao što su i dosad mnoge sigurno nestale. Iz dijalektoloških uvida doznajemo hrvatske jezične činjenice sačuvane iz starine, prenošene iz naraštaja u naraštaj. Istina jest da iz takvih uvida ne možemo dokazivati zasebnost/izdvojenost hrvatskoga jezika u (južno) slavenskom svijetu. Međutim, možemo obrazlagati baš hrvatske organske posebnosti neprisutne u mjesnim govorima ostalih naroda, uz to što i tronarječnost (čakavska, štokavska, kajkavska) našega tipa predstavlja pojavu nepoznatu drugdje u slavenskim jezicima. Dakle, bez obzira na veličinu i spektakularnost rezultata, ne smijemo zanemariti genetskolingvistička pitanja. Ona su nam važna i zato što upravo organski idiomi trajno djeluju na književni jezik kao neorganski idiom, uz to što, razumije se, i književni jezik utječe na organske idiome. Iako su u prošlosti često previše isticana genetska pitanja, moramo danas jasno ponoviti da su i ona nezaobilazna, moramo dobro poznavati naše organske idiome. Doduše, i iz književnih djela ponešto možemo doznati o starim idiomima na određenim područjima, ali bi izjednačavanje jezika umjetničkoga djela i mjesnoga organskoga idioma svakako bilo pogrešno. Naime, u književnim djelima nastalima npr. u određenu gradu često se ogledaju i jezične osobine drugih predjela, jednako kao što u jeziku novijih književnih djela lako prepoznajemo utjecaje iz tradicije, pobude što dolaze iz starijih literarnih tekstova.

Hrvatski jezik izvanredno je bogat, slojevit i obosobljen gledano iz aspekta povijesti književnoga jezika. Lingvističko učenje koje bi zanemarivalo tu činjenicu jamačno bi samim time negativno govorilo o sebi. Takvih je pristupa bilo mnogo, ali su oni potpuno neodgovarajući, pa su zato i uporno prakticirani, i to iz neznanstvenih razloga. Upravo o cjelovitoj vanjskoj povijesti našega jezika pregledno, osmišljeno i pouzdano govori knjiga *Povijest hrvatskoga književnoga jezika* akademika Milana Moguša, djelo upravo objavljeno u drugom, proširenom izdanju. Moguševa knjiga pokazuje kako je bila teška sudbina hrvatskoga naroda i hrvatskoga jezika; kako su književne stilizacije nastajale na temeljima pojedinih narječja, kako je u jezikoslovnim djelima normiran književni jezik, kako su rješavani grafijski problemi. U najstarije doba izdvaja se tropismenost (glagoljica, ćirilica, latinica) i trojezičnost (latinski, starocrkvenoslavenski, hrvatski), u 16. stoljeću utemeljenost književnih stilizacija u organskim idiomima, u 17. stoljeću (uz nastavak starih procesa) i oblikovanje ozaljskoga kruga hibridnoga tipa; u 18. stoljeću već imamo ozbiljnih standardizacijskih procesa (štokavskih i kajkavskih), u 19. stoljeću hrvatsko jezično ujedinjenje i plodan rad filoloških škola, u 20. stoljeću tešku borbu za očuvanje našega književnoga jezika i njegovih značajki. O uspjehu te borbe rječito i argumentirano govori upravo Moguševa knjiga, važna i za današnju našu jezičnu kulturu i za točno predstavljanje jezične prošlosti zainteresiranim čitateljima, kako učenjacima tako i ostaloj publici. Zanimljivo i jednostavno pisana, obogaćena primjerima i slikovnim prilozima, izvrsno opremljena, ta knjiga sintetizira dosadanje opsežne znanstvene rezultate većinom navedene u literaturi na kraju knjige. Zanimljivo je da u hrvatskom izdanju nalazimo i prijevode naših starijih tekstova na suvremeni jezik. Iz razumljivih razloga, posebno je važna pojava engleskoga izdanja, naročito i s obzirom na činjenicu uspjelih prijevoda hrvatskih književnih tekstova na taj jezik, kao i čitave knjige, uostalom. Mislim da možemo očekivati utočnjavanja i proširenja obradbe u novim izdanjima Moguševe knjige, životnoga autorova djela i jednoga od najvažnijih izdanja hrvatske lingvistike.

II.

Stjepan Damjanović, Jazik otačaski,
Matica hrvatska, Zagreb 1995.

Istaknuti hrvatski filolog srednjega naraštaja Stjepan Damjanović ponajprije je proučavatelj hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih tekstova, a takvu je svoju znanstvenu orijentaciju posvjedočio i najnovijom, petom svojom knjigom: *Jazik otačaski*. Uz to je izvanredno zainteresiran za prošlost hrvatske slavistike, pa je i tom dimenzijom svoga rada obogatio upravo objavljenu zbirku svojih rasprava uglavnom napisanih posljednjih godina. Okrenuta poglavito našem glagoljaštvu, Damjanovićeva je knjiga reprezentativan presjek autorova rada i jedan od moćnih glasova suvremene kroatističke znanosti. Posebna je zanimljivost Damjanovićeve knjige u tom što on zna udariti i osobito važnu i aktualnu standardološku tipku, ne samo glagoljašku.

Naročito u pitanjima hrvatskoga jezičnog standarda Damjanovića odlikuje težnja da na pitanja gleda realno, u skladu sa situacijom u stanovitu razdoblju, ne samo iz današnje perspektive. Posebno je u tom smislu zanimljiva njegova tvrdnja iz uvodnih riječi o osobitim zaslugama hrvatske filologije tijekom postojanja Jugoslavije, o tom kako Srbi nisu jako utjecali na fizionomiju hrvatskoga književnoga jezika, pa, dakle, nije redovito bilo kako su Srbi htjeli. U svakom slučaju, upravo je bitno Damjanovićevo upozorenje o potrebi smirivanja standardoloških rasprava; to ujedno znači kako one moraju biti znanstveno utemeljene. Tomu treba dodati i nedvojben Damjanovićev interes za povijest književnih jezika, danas općenito svakako izvanredno naglašen. Bašćansku ploču autor doživljava kao početak povijesnoga (spomenicima potvrđena) razvoja hrvatskoga jezika, iako je manje-više jasno kako je "dragi kamen hrvatskoga jezika" (Stjepan Ivšić) u temeljnom sloju pisan staro-crkvenoslavenski.

Realnost i istina izrazite su Damjanovićeve značajke kada raščlanjuje glagoljašku problematiku

(prilozi "Hrvatski glagoljaši i počeci hrvatskoga književnog jezika", "Jazik otačaski", "Jezik Bašćanske ploče", "Glagolitica kajkaviana", "Otpis pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu iz godine 1248.", "Glagoljaštvo u Zagrebačkoj biskupiji"). Autor, naime, dobro zna koliko mnogo treba raditi da bi se ostvarili i mali znanstveni pomaci. Također odmjereno obrađuje ona pitanja o kojima mi često razmišljamo nehladnokrvno, pa npr. u tom smislu glagoljicu argumentirano definira kao hrvatsko pismo, bez obzira na istinu o podrijetlu glagoljice. Veliko zanimanje Damjanović pokazuje za kajkavizme u hrvatskom glagolizmu, iako je, naravno, riječ o tekstovima pretežno čakavskima, uz starocrkvenoslavenska naslojavanja. Taj je autorov interes dobrodošao i nezaobilazan, posebno s obzirom na lucidna uviđanja o nizu zajedničkih osobina kajkavštine i sjeverne čakavštine. Neke osnovne činjenice naš autor opravdano podcrtava: da su u nas glagoljica i slavensko bogoslužje postojali prije druge polovice 11. stoljeća, da nisu istinite ideje o neobrazovanim glagoljašima odanima svom narodu i o suprotnim latinaškim značajkama, da su naši glagoljaši uporabom općeslavenskoga književnog jezika postizali svečani ton iskaza itd. Velikih osobnih autorovih prinosa nalazimo u njegovu nalaženju i razradbi supostojanja više normi u književno-jezičnoj problematici hrvatskih glagoljaša.

O Jagiću Damjanović je 1988. objavio knjigu *Opširnost bez površnosti*, a u *Jazik otačaski* uvrštene su dvije rasprave o njemu, "Jagić o Istri" i "Jagićeva ocjena Miklošičevih djela". Posebno je odnos Miklošič - Jagić zanimljiv pa i s poznavanjem protumačen, a samoga Jagića Damjanović drži najvećim hrvatskim slavistom svih vremena; možda je on bio i dosad najveći slavist uopće. U obradbi Stjepana Ivšića kao istraživača hrvatskoglagoljske baštine naročito je izdvojena njegova akribija, a posebno je vrijedno spomenuti ocjenu o tom kako vjerojatno "analizu stilogenih elemenata nije držao filološkim poslom" (str. 136). U raspravi o Ivanu Milčetiću kao istraživaču hrvatskoga glagolizma nalazimo mnogo slabije poznatih momenata, a osobito važnim čini se stav o potrebi priznavanja vrijednosti rada drugih učenjaka, bez pretjerana inzistiranja na pogreškama.

Pišući sabrano, odmjereno i temeljito, djelujući poticajno i radujući se (i tuđim) uspjesima u proučavanju znanstvenih pitanja, Stjepan Damjanović napisao je knjigu novih vrijednih pretraga hrvatskoga glagoljaštva i pouzdanih uvida u rad prethodnika, velikih Vatroslava Jagića i Stjepana Ivšića te zaslužnoga Ivana Milčetića. U raspravljanje o najstarijim razdobljima hrvatske jezične povijesti Damjanović je unio mnogo znanja i dosjetljivosti, puno sređenosti i dostojanstva, pa su njegovi uvidi važni i istraživačima i ljubiteljima hrvatskoga glagoljaštva. Iste značajke neobično su važne i za hrvatsku filologiju u cjelini.

III.

Petar Šimunović, Hrvatska prezimena — podrijetlo, značenje, rasprostranjenost, Golden marketing, Zagreb 1995.

Vodeći hrvatski onomastičar Petar Šimunović u novoj je svojoj knjizi bitno dopunio i proširio prethodno svoje djelo o prezimenima — *Naša prezimena* — tiskano 1985. u Nakladnom zavodu Matice hrvatske i pripremljeno uglavnom

na temelju članaka o podrijetlu i razmještaju prezimena objavljenih u mjesečniku *Fokus* od srpnja 1980. do ožujka 1982. Nakon objave *Naših prezimena* publicirao je autor 1986, niz tekstova o prezimenima u *Slobodnoj Dalmaciji,* a i inače se mnogo bavio tom tematikom, pa je nizu popularno pisanih priloga dodao (uz takve) i više znanstvenih radova, koji su u *Našim prezimenima* bili zastupljeni osjetno skromnije, samo raspravama "Društveni aspekt onomastičkih istraživanja u Hrvatskoj", "Pomodna osobna imena i njihovo ponašanje u jeziku", "Razvitak imenske formule u Hrvata" te "*Horvati* u sjevernoj Hrvatskoj". Opet se, dakle, ponavlja dioba knjige u dva dijela (sada "Na tragu prezimena"; "Zrenje i sudbina hrvatskih prezimena"), ponovno je dominantan popularan pristup problematici, ali je u *Hrvatskim prezimenima* znatnije zastupljen učenjački prinos, kako smo upravo naznačili. Dodamo li da se tu uglavnom radi o teškim hrvatskim ranama (Horvat kao najčešće slovensko i madžarsko prezime; Istra; bošnjačka osobna imena i prezimena; moliški i gradišćanski Hrvati; Hrvati u Moravskoj, SAD-u i u Čileu), lako ćemo uvidjeti i domoljubnu autorovu skrb, uz primjerenu znanstvenost i osobitu eleganciju i duhovitost u pisanju. Primjerice, akademik Šimunović će pisanje o rodbinskim i svojbinskim prezimenima nasloviti "Šurjak i Deverić", dok će o imenima u književnim djelima pisati pod naslovom "Od Antigone do Štefice Cvek".

Petar Šimunović puno se bavio dijalektologijom, ali je prije svega onomastičar, znanstvenik posvećen proučavanju imena, i to i osobnih imena i prezimena (antroponimija) i zemljopisnih imena (toponimija). Izrazit je poticatelj i komunikativni znanstvenik, skroman i oprezan u znanstvenim pitanjima, kako to već biva u pravih učenjaka. Sa zahvalnosti i pijetetom sjeća se svojih učitelja, no, naravno, ne zaboravlja činjenicu da je u znanosti najvažnija istina. Vodi ga u radu jasna spoznaja da su u mnogim (jezično-povijesnim, dijalektološkim, povijesnim, migracijskim itd.) proučavanjima imena i prezimena prvorazredni spomenici. Naravno je da istraživač mora biti i sociolingvist, ali je pritom otvorena srca i za društveni angažman, pa se pita zašto nasjedamo na u m j e t n o ime *Piranski zaljev* ili zašto stalno griješimo u preimenovanjima ulica. Naravno, pouzdanost u doista teškoj problematici obradbe hrvatskih prezimena autor postiže poznavanjem građe, ali isto tako i specifičnim antroponimijskim znanjima; zato će npr. lako ustanoviti kakvi tvorbeni tipovi nisu uobičajeni u našim prezimenima. Kao znalac, Petar Šimunović neće podržati naših primjera alternativne lingvistike, kao što se protivi "pristojnim" istraživačima sklonima izostavljanju tzv. opscenih (npr. petoslovčanih) riječi u znanstvenim opisima. Osobito pozorno oblikuje svoj tekst, pa npr. ističe da pridjev *obljubljena* rabi u hrvatskom, ne u srpskom značenju, ili precizira kako valja naglašavati imenicu *boja*. Očito je autor široke kulture, pa će u zgodnu momentu citirati Mavra Vetranovića ili upozoriti na platna slikara Celestina Medovića. Također se ponekad sjeti i poznatih izreka uz određene dane ("Sv. Toma, ubij prasca doma"; "Sveti Ante opat, vazmi motiku i poj kopat"), ali bez nastojanja da ih donese u idiomu svoga rodnoga mjesta, Dračevice na Braču.

Poglavito je Petar Šimunović prirodno dirnut teškom hrvatskom sudbinom raspršenosti širom svijeta. Zato

će istaći važnost *crikve* i *zikve* "zipke" u Gradišću, moravske Hrvate nazvati Hrvatima s dvije seobe (jedno je iseljenje uglavnom u 16. stoljeću; drugo nakon drugog svjetskoga rata, kada su ih češke vlasti za kaznu raselile u preko 130 naselja), a južnoameričkim će Hrvatima napisati snažnu posvetu ujedno se ponoseći njihovim udjelom naročito u čileanskom javnom životu. Hrvatima u tri sela južnotalijanske pokrajine Molise ponavlja poruku što ju je izrekao jedan od njih potkraj 18. stoljeća ("Nemojte zgubit naš lipi jezik!"). Uglavnom hrvatsko podrijetlo Bošnjaka u Bosni ipak ne uvjetuje nehladnokrvan pristup; štoviše, Petar Šimunović sabrano zaključuje: "Iz trenutačnog pakla u kojem se nalazi, mlada će bošnjačka nacija izaći i ostati prepoznatljiva, među ostalim, po osobnim imenima i prezimenima koja smo opisali". U posebnom prilogu istarska su prezimena nazvana narodnosnim spomenicima.

Zanemarujući ovaj čas moguća pitanja, moramo zaključiti da je Šimunovićeva knjiga dobro i znalački organizirana (npr. s kazalima na kraju) i da se izdvaja svojom promišljenosti, pa je znatan događaj u hrvatskoj znanosti i u hrvatskom životu uopće. Valja spomenuti ukusnu opremu, ponoviti kako je autorovo pisanje skladno, vođeno znanstvenom zauzetosti i nadahnuto ljubavlju prema čitateljima kojima je i namijenjeno.

Josip Lisac

GODIŠNJAK NJEMAČKE NARODNOSNE ZAJEDNICE/VDG JAHRBUCH 1995

(Njemačka narodnosna zajednica, Izd. Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Volksdeutsche Gemeinschaft, Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, 276. str.)

U izdanju Njemačke narodnosne zajednice, Zemaljske udruge Podunavskih Švaba u Hrvatskoj tiskan je 1995. godine prvi put u Republici Hrvatskoj "Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, VDG Jahrbuch 1995", uz financijsku potporu Ureda za međunacionalne odnose Vlade Republike Hrvatske i Svjetskog saveza Podunavskih Švaba.

Godišnjak sadrži, uz pregled sadržaja (4-5), i uvodnu riječ urednika Gorana Beusa Richembergha (6-7), priloge sa znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu", održanog u svibnju 1994. godine u Zagrebu (9-81), studije (83-193) i "Varia et Alia" (195-275). Drugim riječima, sastoji se od tri tematske cjeline.

U okviru prve tematske cjeline tiskana su izlaganja sudionika na spomenutom znanstvenom skupu. Uvodno izlaganje na otvaranju simpozija "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" pod naslovom "Sjeme Europe" podnio je Ludwig Bauer. Slijede prilozi: "Nijemci i Austrijanci u kulturi Dalmatinske Hrvatske" (Ivan Pederin), "Biskup Antun Mandić (1806.-1815.) i naseljavanje Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu" (Vladimir Geiger), "O djelatnosti Paula Kupelwiesera u Istri" (Marino Manin)," Josip Hartinger, osječki novinar i hrvatski povjesničar (Mira Kolar-Dimitrijević), "Istaknuti zadarski književnik njemačkog podrijetla — Ivan Tanzlinger-Zanotti (1651-1732)" (Lovorka Čoralić), "Njemački jezik kroz zadarsko školstvo" (Mirjana Pehar) i "Germanizmi u razgovornom jeziku u Dalmaciji" (Željka Matulina).

Drugu tematsku cjelinu tvore studije o povijesti, životu i kulturi njemačke narodnosne zajednice u Hrvatskoj, dijelom na hrvatskom, a dijelom na njemačkom jeziku: "Iz povijesti Nijemaca na hrvatskim prostorima" (Vladimir Geiger i Mario Kučera), "Nijemci u Slavoniji u 18. stoljeću" (Ivan Jurković), "O njemačkoj kolonizaciji" (Tomislav Štuka), "Dubrovnik i njemački svijet" (Milan Rešetar), "Esekerski — što je to?" (Velimir Petrović), "Die Herrschaft Vukovar (Wukowar) und die Grafen zu Eltz" (Friedrich Kühnbauch), "Vukovarsko gospodarstvo i grofovi od Eltza" (isti; prijevod Christine Reiser-Dumbović), "Das deutsche Wochenblatt "Die Donau" 1935-1944" (Josef Haltmayer), "Das Ausbildung der Familliennamen in den deutschsprachigen Ländern" (Maria Hornung), "Deutsche Malkunst in Slawonien im 19. Jahrhundert" (Valentin Oberkersch), "Deutsche Baumeister und bildende Künstler in Kroatien" (Johann Weidlein), "Die Reisebeschreibung des Wieners Krickel im Jahre 1828" (Anton Scherer), "Vojne i poluvojne postrojbe Njemačke Narodne Skupine u NDH (1941-1945)" (Vladimir Geiger), "Kratka povijest Đulovca" (Mirko Hausknecht), "Erinnerungen aus Alt-Essegg" (Hans Roch) i "Einiges über das "deutsche Agram" (Valentin Oberkersch).

"Varia et Alia" naziv je treće tematske cjeline koja sadrži raznovrsne kulturno-povijesne priloge o njemačkoj narodnosnoj zajednici u Hrvatskoj na hrvatskom i njemačkom jeziku: "Retrospekcija jednoga naroda (o nastanku književne antologije Podunavskih Švaba)" (Stefan Teppert, interview), "Heute ist ein Festtag für uns Schwoweleit/Danas je svečanost za nas Švabe" (Johann Wack), "Gedenken an das Inferno der donauschwabischen Geschichte vor 50 Jahren" (Stefan Teppert), "Krndija - Der Lese - und Theaterverein" (Mathias Stolz), "Osnova grofa Erdödija o naseljavanju Nijemaca u Hrvatskoj g. 1814." (Velimir Deželić), "Problem njemačkih manjina kod nas" (Ivan Meštrović), "Anekdoten aus Slawonien" (Adam Gärtner), "Du Melak!" (Josef Eder), "Dr Klouni Schwop" (Josef Eder), "Popis filmskih zapisa o njemačkim narodnim skupinama kod Austrijske Zemaljske udruge" (Eckart-Videothek), "Donauschwäbisches Lieder aus Slawonien und Syrmien" (tekstualni i notni zapisi). "Friedrich" (sinopsis za TV-seriju od pet nastavaka) (Branko Schmidt) i "Ulmska kutija" (drama u deset prizora) (Goran Beus Richembergh).

Ovaj Godišnjak, upućen njemačkoj i austrijskoj narodnosnoj manjini u Hrvatskoj, ali i čitavoj hrvatskoj znanstveno-kulturnoj javnosti, te popraćen vrijednim ilustrativnim materijalom, važan je prilog poznavanju i poticaj produbljenijim istraživanjima povijesti, života i kulture njemačke narodnosne zajednice u Hrvatskoj, te interakcija između nje i hrvatskoga kulturnog kruga kojemu na ovim prostorima povijesno i civilizacijski pripada.

Željko Holjevac

ČETIRI ZBIRKE STIHOVA VIŠNJE SEVER

Mi stariji sjećamo se s nostalgijom davnih jeronimskih časopisa, namijenjenih svim hrvatskim domovima. U kuću mojih roditelja stizale su *Obitelj* i *Mala Mladost*. Za ono doba bogato ilustrirana *Obitelj* bavila se svim područjima javnog i privatnog života, a u *Maloj* su *Mladosti* objavili kao djeca svoje prve književne radove mnogi

današnji hrvatski ljudi od pera, među njima i moja malenkost. U tim i drugim jeronimskim legendarnim periodicima vrijedna je suradnica bila slikarica, etnografkinja i književnica Zorka Sever, koja je živjela u Popovači.

Na kulturnom joj je poprištu dostojna nasljednica njezina kćerka mr. Višnja Sever, suradnica "*Marulića*", koja je minule jeseni točnije 23. XI., odlikovana na visokoj državnoj razini. Odbor koji ju je Predsjedniku Republike predložio za odlikovanje naveo je da je gđa Sever stekla zasluge na više područja. Prije svega, robovala je za Hrvatsku: godine 1946. osuđena je na višegodišnju robiju (suđeni su joj i majka i otac). Stekla je ime u umjetnosti kao slikarica (kreatorica nekih posebnih tehnika, na primjer, na svili) i pjesnikinja (dosad četiri objavljene zbirke pjesama). Ima rezultata i na znanstvenome području: magistrirala je radnjom "Barokne orgulje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj". U prigodi odlikovanja, a i inače, umjesno je malo studioznije prikazati rad Višnje Sever. Ja ću, kao pomalo profesionalni književni kritičar, početi u ovome članku opisom njezina pjesničkoga rada, a nadam se da će se naći drugih publicista koji će se danas-sutra pozabaviti ostalim područjima njezina djelovanja za koja ja nisam stručan.

Objavila je, kako rekoh, četiri zbirke pjesama. Godine 1984. izašle su joj "Utvare" i "Zaostale kaplje". Zagrebački izdavač APA d.o.o., Pasarićeva 12, tiskao joj je knjigu "Stiha zahaja sunce v Popovače" 1993., a prošle joj je godine (1995.) Riječki nakladni zavod izdao pjesničku zbirku "Vrijeme je stalo".

"Utvare" su po opsegu vrlo mala zbirka, sve su pjesme ponovno našle mjesto u knjizi "Vrijeme je stalo" pa će ući u moje izvješće o toj potonjoj knjizi.

Sljedeća bi se zbirka ("Zaostale kaplje") mogla nazvati sintezom mladenačke senzibilnosti i zrele refleksivnosti uz napomenu da se iza mnogih stihova naslućuje likovni, pa i glazbeni doživljaj svijeta. Tipičan je u tome smislu "Akord":

"Prsnuo dragulj u travi
Rubovi listja rúje,
Titraju obrisi plavi,
Duša te moja čuje."

Dok su pjesme "Što nam treba?" i "Ljubav" potpuno refleksivne, "Sjeta" i "Zimsko poslijepodne" potpuno su vizualizirane, likovne. Uz malo estetske senzibilnosti možemo potonju duševnim očima gledati kao krajolik bogat bojama i sfumatom, što stvara snažan ugođaj. Takvi su likovni ugođaji od rijéči posebno vrijedni kada ih pjesnikinja rabi kao pripremu za neku refleksivnu ili humanu poantu ("Japanski akvarel", "Jesen" ...).

Umjetnički je najcjelovitija treća zbirka "Stiha zahaja sunce v Popovače". Na prvi bi se pogled reklo da je to album genre-slikâ, gdje poetska energija počinje kratkim skicama od četiri-pet redaka, pa se zahuktava, raste i svršava s dugačkim tvorbama od po dvije stranice. Dojam albuma genre-slikâ pojačavaju i duhovite, pitome vinjete, što ih je autorica naslikala gotovo uz svaku pjesmu. Ali pri pozornijem i višekratnom čitanju izbija konkretna nostalgija ljubavne naravi, nekad više u natruhi:

"Zakaj vure tak letiju
kak lesjaki stekli?
Zakaj leta tak bežiju?
A nikaj si nismo rekli" - ,

nekad izravno ("Oblaki", "Jožefovo", "Kmica", "Navek se nekaj išče", "Bubamara", "Navek se zaplečeš"). Te su pjesme i inspiracijski najvjerodostojnije, jer među drugima ima -istini za volju- i takvih koje se doimaju samo kao igra, na primjer ona čija je poanta

"Tu je predi dišal
klinčec, beli ler.
Nek se totek sadi
zelje i krumper." (str. 40).

One koje su i bez naznačene podloge u konkretnoj ljubavi lijepe i vrijedne takve su zbog likovne sastavnice, koja je, kako smo već istaknuli, kod ove pjesnikinja jaka (Višnja Sever je i slikarica). Te su pjesme obično dužeg daha:

"Sunce kak falaček kreste
divovskoga pevca
igra se skrivača
z krvavim oblakom.
Laste za mušicam nisko letiju
kak premazane lakom bleščiju."
(str. 56, naslovna pjesma)

Knjiga "Stiha zahaja sunce v Popovače" brižno je opremljena. Papir je fin, tisak je ugodno smeđ. Pjesnikinja je i autorica lijepih ilustracija, imamo i fotografiju njezine Popovače tridesetih godina, kada je pjesnikinja tek ulazila u život i svijet, ali joj je psiha već bila plemenita retorta. Nijedno bitno obilježje njezine sredine nije joj promaklo, sve je u stihovima. Dodan je i opširan tumač kajkavskih riječi, ali sam uzalud tražio nepoznatu mi riječ "petanjek". Tek sam iz konteksta u pjesmama shvatio da su to noge. Dok te nepoznate riječi nema, ima dosta onih koje objašnjavati ne treba, pa su samo zauzele prostor rječnika: plehmužikanti, luft, drevo, kusat, dekla itd.

Najljepše je opremljena knjiga "Vrijeme je stalo". Sve je na ružičastome kunstdruck-papiru, na lakiranim koricama nema ovoga puta autoričina slikarskog rada, nego nas iz blagog smeđeg sfumata gleda prekrasna djevojčica mila osmijeha poput nevina kontrapunkta poročne storije u Fellinijevu "Slatkom životu". (Pitoma djevojka na obali na kraju filma.)

Nakon kratkog ljubavnog preludija od nekoliko pjesama plemenite tuge (tu su i one iz kratke knjižice "Utvare") dolazi ciklus "KPD Požega". Nema kapitulacije, ostali su ponos i senzibilitet:

"Na obzorju naših vidika
gase se sjećanja stara.
Za slikom nestaje slika
pepeo samo se stvara."

Neobično je ganutljivo da je "komfor" kaznionice pjesnikinju podsjetio na "komfor" betlehemske štalice:

"Ležaj na golome podu.
Pahulje snijega ulijeću u sobu.
Stražar se čuje u hodu.
Badnjak je.
Betlehem, majko!
Meni je toplo uz tebe.
Ovdje je kao u štali:
Isus se rodio mali..."
(str. 22, "Badnjak 1946.")

Iako nije u kaznioničkome ciklusu pjesama, navest ćemo veoma tipičnu kiticu (za opisani odnos prema tamnici) u sljedećem ciklusu:

"Duh se odvaja od umorna tijela
i putanjom svojom slobodno brodi,
i samica crna postaje bijela,
iako stojiš u studenoj vodi."

Slijedi ciklus "Tragovi sjećanja" gdje u štokavskoj verziji prepoznajemo lirske poticaje iz genre-slikâ u knjizi "Stiha zahaja sunce v Popovače". Imamo i pretisak one fotografije gradića Višnjine mladosti. A i sliku mlade Višnje koja sa sestrom sjedi puna radosti na cvjetnoj livadi. Vrlo je tu dražestan poetsko-

likovni kroki Malog Lošinja s melankoličnom poantom u samo jednome stihu.

Nakon toga slijedi ciklus "Zlokobna noć", gdje se pjesnikinja lirski određuje prema najnovijoj hrvatskoj narodnoj tjeskobi povezanoj s agresijom na Hrvatsku 1991. Mudrost, senzibilitet i glazbeno cizeliranje stihova dolaze tu do posebna izraza. Rečeno se odnosi i na posljednji ciklus, koji je s pretposljednjim tematskim povezan. Tu je najbolja pjesma u oba ta ciklusa pod naslovom "Radosna sam", a ona sažimlje i sve što smo kod ove poezije uočili: snažnu estetsku energiju, naboj riječi pojačan likovnom i glazbenom spremnošću, združenje slika i reflesija. Znakovito je da je posljednjem kratkom ciklusu dan naslov "U osvit dana 1993."

Vrijeme je da izreknemo vrijednosni sud o prikazanoj poeziji Višnje Sever. Ocjena je visoka i mora takva biti jer za nju postoje potrebni preduvjeti:

a) iskrenost nadahnuća bezbroj je puta posvjedočena životom,

b) estetski senzibilitet kadar je izvući ljepotu iz jezika kao poetskoga medija,

c) energija ljubavi koja je zgusnuta u polazištu estetski uzbuđuje čitatelja bez obzira na mikrotemu pojedine pjesme ili dijelova pjesme i bez obzira na izbor stilske fakture.

Potonji je dokaz mislim najjači za estetičnost (artizam) ove poezije, jer se svodi na uočavanje čisto estetske činjenice, koja postoji autonomno i nije ovisna o sadržaju.

Svevlad Slamnig

ŽERAVIČINA NAJNOVIJA PROZA I POEZIJA

1. Zbirka pjesama: OD HRVATSKOG ZAVIČAJA DO BESKRAJA, Pazin, MH, 1995.

2. Zbirka pripovijedaka: ZBORIŠTE UZBURKANIH DUŠA, Pazin, MH, 1995.

Suvremeni hrvatski književnik, Vrličanin i Istranin, Emil Kazimir Žeravica od 1983. godine, kada tiska prvu svoju knjigu, objavio je: jedan putopis (DALEKA MORA), dvije pjesničke zbirke (IZVORIŠTA I UTOCI i OD HRVATSKOG ZAVIČAJA DO BESKRAJA), tri knjige pripovijedaka (VRLI MOJI VRLIČANI, SUTONI I URONI i, najnoviju, ZBORIŠTE UZBURKANIH DUŠA) te čak četiri romana (RAZLIČAK U KLASJU - BELONIN BAL, U ŽRVNJU, zatim RAZLIČAK U KLASJU - BELONINE ORGIJE te GORKE BAJAME - KRONIKU JEDNOG HRVATSKOG MIKROKOZMOSA); usve deset knjiga i gotovo na tisuće ispisanih stranica.

Odmah recimo: Žeravica je literarnom vokacijom ponajprije pripovijedač kojega "riječi hoće"; čovjek je što prebogato svoje poprilično dugo životno iskustvo tek potonjih godina koristi kao izvor građe pretočene u oblike književna izraza - dakle je najvećma autobiografska činjeničnost i polazište i utočište njegove književničke i surove, zbiljske ili životne stvarnosti.

Unutar tolikog broja pripovijedaka i romanesknih ostvaraja, dakako, imade iznimno uspjelih, korektnih i manje uspjelih stranica koje, pak, najboljim svojim izdanjima svjedoče o piscu koji se, kada i ako se podvrgao disciplini kao stezi neumoljivih zakonitosti zanata, pokazuje stvarateljem koji će lako osvojiti i tzv. šire čitateljstvo, ali jednako tako i pobuditi zanimanje izbirljivijih i kritički raspoloženijih literarnih sladokusaca.

Riječ je, nadalje, o književniku koji se gotovo uredno drži one znamenite Plinijeve krilatice: Nulla dies sine linea - te tako uspijeva zabilježiti sve to više i više zgusnute građe koja se u njem, kao intelektualcu i angažiranu misaonom biću desetljećima taložila, da bi takoreći tek odnedavna prekoračio prag prvih oknjiženja.

U Žeravičinoj prozi - kako u romanima, tako možda još i više, cjelovitije i gušće u njegovim pripovijestima - imade stranica, manjih ili većih cjelina, čitavih ulomaka ili pripovijednih dionica zavidno visokih umjetničkih domašaja i vrijednosti, ostvaraja kojima će se čak iznenaditi kritičku svijest što svaku kreaciju, pa tako i književni čin unutar konteksta umjetnosti riječi, najprije vidi kao emanaciju duha i duševnosti povezanu s poetičkim imperativima i temeljnim najprije zakonitostima i zahtjevima estetike. Kada je takva razina makar i približno dostignuta, a pridruži li joj se još i duhovitost, tečnost rečenice i pripovjedačeva sabranost upotpunjena životnošću i slikovitošću naracije - tada se iz Žeravičinih djela uzdižu raskošni vrhunci njegova dosadašnjeg opusa.

Tematski je piščev prozni dovid ili vidokrug kao okupljen oko sljedećih stožernih poticaja: zavičajnih motiva i tema ugrađenih u širi kontekst domovinske povijesti (u tom je smislu doista ilustrativan i naslov potonje autorove pjesničke zbirke - "Od hrvatskog zavičaja do beskraja"); na individualnom pak planu, sve opet u duhu naslova Žeravičine potonje prozne knjige, naslovljene "Zborište uzburkanih duša", piščevi su motivi potaknuti koliko neprispodobivim pojedinčevim usudom u prostoru i vremenu, netko bi možda rekao njegovim položajem u svemiru uopće, toliko i doista pravom uzburkanošću iskustava ponajprije nacionalnog kolektiva na vjetrometinama i razmeđima povijesnim. U tom smislu valja spomenuti i ovu činjenicu; uoči pada komunizma i prije svega što nas je ovih godina zadesilo, ovaj je autor, među prvima ako ne baš prvi, na stranicama koje pripadaju korpusu hrvatske lijepe književnosti, uvjerljivo i umjetnički dojmljivo opisao i sudbinu takozvanih gubitnika u drugome svjetskom ratu - ustaša i domobrana - također hrvatskih vojnika koji su se, na svoj način slijedeći vlastite ideale i autoritete, borili za Hrvatsku.

Žeravica podjednako suosjeća s patnjama pojedinaca i njegova kolektiva, s ljudima svih staleža, makar mu, naravski, svaki svjetonazor nije podjednako blizak niti drag, a temeljnu građu svoje proze, rečeno je, očito najprije crpi iz vlastita životnog iskustva, mogli bismo gotovo reći kako je životopisnost napisanoga bitna sastavnica književnim djelom obuhvaćena i novom zbiljotvornošću preobražena Žeravičina pa susljedno i našega svijeta, kao stvarnosti njegovih čitatelja.

Boris Biletić

JOSIP ANTE SOLDO: SINJSKA KRAJINA U 17. I 18. STOLJEĆU, 1. SINJ 1995.

U izdanju Ogranka Matice hrvatske u Sinju izašla je prva knjiga Soldine monografije, o kojoj on u uvodu piše:

"U prvom dijelu obuhvatili smo njezin (Sinjske krajine, T. M.) cetinski dio, oslobađanje od osmanlijske vlasti, njeno naseljavanje, borbe za mrvu zemlje, stvaranje upravnoga i vojničkog uređenja, postanak varoši - grada ispod sure tvrđave, dok ćemo u drugom dijelu obraditi društveni i agrarni razvoj praćen jačanjem trgovine, teškoće stanovništva pritješnjena zarazama i potresom, slabom ljetinom i nedovoljnim materijalnim sredstvima, a potom djelovanje vjere u narodu često umornom od životne borbe te konačno utjecaj franjevaca na selo i grad Sinj."

Soldo, povjesničar i franjevac, za svoju je knjigu temeljito proučio arhivsku građu i konzultirao opsežnu literaturu utemeljujući svoj opis i zaključke faktografski obilno i znanstveno vjerodostojno.

U dijelu Oslobađanje Sinja od turske vlasti opisao je vojne operacije i način ratovanja: pustošenja, paleži, pljačke, osvete i napose seobe, u kojima je za morejskoga rata potkraj 17. st. "došlo do izmjene stanovništva na cijelom području Zagore". U sljedeća tri dijela - Oživljavanje Krajine, Tijek seoba i Katastarski popis stanovnika 1709. - koji čine središnji dio knjige, Soldo se kritički osvrće kako na romantične tako i na subjektivne povijesne interpretacije seoba, piše o njima potanko, analizira razloge i poticaje (npr. krajiški mentalitet, upade krajišnika kao razlog seoba iz Bosne, spontanost onih iz Poljica i inicijativu mletačkih oblasti u onima iz Hercegovine), donosi pregled novoga stanovništva po naseljima, kao glavni cilj seoba utvrđuje obranu i obradbu zemlje te zaključuje kako su one promijenile populacijsku sliku Krajine, ali je nisu do kraja oblikovale, jer su se nastavile.

U ostalim dijelovima knjige piše o biskupskim vizitacijama 1709. i 1718., citira ih i ističe njihovo značenje za vjerski život puka.

Naposljetku opisuje nastanak sinjskoga podgrađa i razvitak Sinja, glasovitu obranu grada 1715. te naglašava značenje franjevaca za stanovništvo Sinjske krajine u svakom pogledu.

Pročitavši ovaj tako temeljito napisan dio, očekivati je što skorije i drugi, kojim će nam pisac istom svojom savjesnošću i ozbiljnošću opisati materijalni i duhovni život toga dijela hrvatske zemlje i naroda.

Soldo je glavni i odgovorni urednik "Cetinskih vrila", časopisa Ogranka Matice hrvatske u Sinju. U prvom ovogodišnjem broju nastavio je objavljivati svoj tekst "Pobjeda pravaša u Sinju". U istom broju nastavlja se članak Luje Dalbella o Sinju 1910-1918, Ante Tomašić piše o glavnim značajkama sinjske klime, Frano Librenjak tiska razgovor s mikrobiologom Stjepanom Matićem (s bibliografijom), Stanko Piplović piše o gradnji župe crkve u Trilju. Časopis ima i više drugih kraćih članaka i osvrta.

T. M.

STUDIJA O PJESNIŠTVU NIKOLE ŠOPA

Miroslav PALAMETA: O pjesništvu Nikole Šopa, "Napredak" podružnica Mostar, 1995.

Svaka studija, monografija ili temeljiti prikaz pjesništva i općenito literarnog stvaralaštva naših znamenitih pisaca dobro dođe, jer još uvijek takvih djela imamo malo, a o nekim značajnim piscima naše literarne tradicije gotovo da i nemamo. Zbog svega toga studija Miroslava Palameta "O pjesništvu Nikole Šopa" višestruko je značajna i došla je u pravi čas kada zanimanje za pjesničko djelo ovog nedovoljno osvijetljenog pjesnika postaje sve šire. Miroslav Palameta (Borojevići kod Stoca, 1949.) objavio je opsežnu studiju o pjesništvu Nikole Šopa, po prvi put svestrani osvrt na pjesništvo koje je građeno i dograđivano preko šest decenija. Mada književna kritika i historiografija još uvijek nemaju formiran i zaokružen pogled na dimenzije Šopova, posebno onog poetskog stvaralaštva, Šopova poezija je uživala ugled barem uže literarne publike i dobivala povremeno vrhunske ocjene književnih kritičara i znalaca književnosti. Cijelog svog stvaralačkog vijeka Šop se opirao svrstavanju u poznate okvire tradicionalnog pjesništva, žudeći uvijek biti svoj, tako da su njegove pjesme i originalne i samosvojne, prepoznatljive i po temi i po strukturi stiha. Pjesnik osame, siromaštva, ispovjednik tmurnih i tamnih sati Šop je uistinu originalna pojava u svim literarnim tijekovima hrvatske poezije ovoga stoljeća. I ne samo poezije nego i poetskih prazora, novela pa i prijevoda s latinskog jezika.

Studija Miroslava Palamete nastoji osvijetliti pjesništvo Nikole Šopa iz svih mogućih aspekata tragajući uvijek za nedovoljno uočenim i otkrivenim. Pisana pristupačnim stilom, neopterećena fusnotama i dodatnim operećenjima koje često umanjuju utisak i zadaju muku čitaocu, ova studija se isčitava s istinskim olakšanjem. Pored osnovnih podataka o životu i književnom radu Nikole Šopa, autor je donio i popis interpretiranih Šopovih pjesama iz kojeg je vidljivo da je autor u svojoj studiji interpretirao veliki broj Šopovih pjesama koje su nastajale u dugom vremenskom razdoblju, a dotakao se gotovo svih zbirki do izbora pjesama i poema koje je pjesnik objavio posljednje decenije svog života. Od zbirke "Pjesme siromašnog sina" do "Svemirskih pohoda" dug je put, ali je isto tako bremenito doživljajima i utiscima da pjesnik Šop uvijek djeluje i svjež i nov. Pjesnik samoće i boli, pjesnik tugaljivih i mističkih dojmova Nikola Šop naišao je na dobrog i vrijednog analizatora, a vjerujemo da će ova studija biti poticaj daljnjim istraživačima i interpretatorima, jer je Šop podastirao dovoljno materijala za nova vrednovanja i prezentiranje svoje lirike. Sabrana ili izabrana djela nužna su ovoj veličanstvenoj figuri hrvatskog poetskog i općenito literarnog stvaralaštva. Šopovo vrijeme dolazi bržim tempom...

Vladimir Pavić

NIŠTA NIJE ISTO

Ljerka Car Matutinović: BEZUMLJE, ALFA, Zagreb, 1994.

Pjesnikinja, prozna spisateljica i esejistica Ljerka Car Matutinović (Crikvenica, 1931) nakon više poetskih zbirki, studija i razgovornih knjiga sa suvremenim hrvatskim književnicima ponovo se oglašuje stihozbirkom "Bezumlje". Pjesnikinja je ovoga puta sabrala pjesme različitih motiva i inspirativnih momenata podijelivši stihozbirku na cikluse po srodnosti tema i općenito poetskog nagona, a u većini pjesmotvora prilikom komponiranja forme dominira slobodni stih, najbliži onom tradicionalnom, konkretno A. B. Šimiću. Od mediteranskih tema i inspirativnih poticaja do ratnih i u cijelosti domoljubnih osjećanja i preokupacija pjesnikinja se okreće

motivima s univerzalnim nabojem, tako da njezina zbirka "Bezumlje" više djeluje homogeno po strukturi stiha nego po osnovnim motivskim izričajima. Moralni čin, pobuna, razotkrivanje okvira već ustaljenih i uprloženih i neprovjetrenih našli su kod ove pjesnikinje pouzdanog tumača. Pribjegavanje duhovnom osjećanju svijeta bez pouzdanog katalizatora k vedrijem i humanijem pjesnikinja tumači na svoj oseban način ne zamarajući čitaoca gustom i strasnom retorikom nego mu gotovo podilazeći. Forma soneta je čest oblik pjesmotvora ove i nadahnute i intelektualne pjesnikinje, da bi gotovo permanentnim leksikom SLUTIM sazdala ciklus soneta koji mogu izdržati i nešto strože kriterije. Ljerka Car Matutinović najviše opjevava tamne sate i dane upravo minulog vremena, dajući obol kroz poetske metafore tuzi zbog stanja u svojoj domaji, svome domu i svojim pejzažima koji se oskrvnjuju u svojoj nevinosti i reinkarniranju ne svojom krivnjom. Njezin gotovo krik SVOJ NA SVOME ima i težinu i sjaj kao poklič pravednosti i istinskog zanosa, a ne djelujući isforsirano i istrošeno. Čistoća duše, opstati pravedan i čist nenatrunjen virusima mržnje, zla, ljubomore česta je meta poetskih opservacija pjesnikinje koja naprosto stremi tim i takvim dojmovima koji se i sami spontano nameću. Da je pjesnikinja na momente izbjegla već viđene izraze, fraze i ine korove u bisernim poetskim obličjima vjerujemo da bi joj pjesmotvori posjedovali mnogo više i težine i sjaja. Ovdje nije riječ o formi, ovdje je riječ o disharmoniji i o gotovo svakom slučenju već ustaljenih zakona o koncepciji i ritmu konkretno sonetne forme. Ratna stvarnost i konkretno održanje "života" dali su pjesnikinji mnogo poticaja i bolnog nadahnuća, ali isto tako i mnogo nagomilanih dojmova koje nije lako sažeti u formu kratkog lirskog izričaja. No, bez strogog kriterija možemo konstatirati da je ova pjesnikinja proširila svoj poetski svijet i radius njezinih preokupacija se raširio i prezentirao nam sagledavanje svijeta i vremena pjesnikinje koja i osjeća i sagledava racionalno, a uvijek hrleći prema katarzi i iznalaženju novih pa često i neotkrivenih puteva prema svjetlosti i novim svitanjima...

Vladimir Pavić

UJEZGRIVANJE DO ZNAKA ILI ŠUMA POETSKOG ISKUSTVA

TOMA PODRUG: PLAVET, NAPRIJED, 1995.

Govoriti o Tomi Podrugu jednako mi je teško kao davati sud o dobrom i dragom prijatelju.

Toma Podrug upravo je takav čovjek: njemu prvenstveno zahvaljujem što je i mene na stanovit način uveo u tajnu i ljepotu poezije.

Već nakon naših prvih susreta otkrivao mi je snagu svijeta i smisao postojanja. Čovjek je ta velika nada, pun vjere i razumijevanja; pravi Učitelj.

Ne laska i ne voli da mu se to isto čini.

O svom dijelu nerado priča, mada mu je cijeloga života privržen.

Toma Podrug svoje dijelo živi u pravom smislu, a ono je počelo kao što će i sam reći: "spontano kao i njegovo disanje".

U duhu je mlad, pravi zanesenjak koji se jednako znade diviti leptiru, travci ili udaljenoj zvijezdi. Znade prepoznavati dobro i dijeliti ga od zla.

— Ljude stvaraju vrijeme i podneblje, — reći će.

U svom podneblju otkrio je i otkriva igru velikih mogućnosti i sve to znalački pretvara gotovo u svijet bajke.

Njegovo djelo puno je krhkosti i nježnosti, kao da se s njega osipa sam prah. Za one koji ga poznaju i sam je takav.

Kad govori u svijetlu, u obzir uzima mnogo sjene.

Omiljene su mu teme: More, školjka, kuća, jabuka i sl.

Taj ga je sjaj odredio i s njime dogorijeva u vječnoj plaveti.

Već prilikom predstavljanja ove knjige TONKO MAROEVIĆ je naglasio da je "PLAVET" jedna u nizu desetak knjiga kojom Podrug zaokružuje odnos prema svijetu. "Specifična je po tome što se pjesnik oslanja na tradiciju baštine, gradeći apologiju zavičaja. — PLAVET — je čistoća koju je pjesnik dosegao ali i redukcija na — bitno —".

Gojko Sušac vrsni pjesnik i poznavalac Podrugove lirike također će reći: "Podrug je doživio zrelost u kojoj bjelina očitava smisao egzistencije i duhovnosti. Ovo pjesništvo pozdravlja tajnu u koju se zaljuljalo i noć u koju ćemo pasti. Pjesma je izlazak iz poraza a "Plavet" svijet u koji se pjesnik zaputio".

Gojko Polegubić

UZBURKANE DUŠE

Emil Kazimir Žeravica: Zbornište uzburkanih duša, Ogranak Matice hrvatske Pazin, 1995.

Emil Kazimir Žeravica ima o čemu pisati. Već od mladosti našao se u virovitim strujama i vihorima hirovita života. Plivao je i na površini i ispod površine ratne i poratne mutne stvarnosti. Da opisuje samo svoj život, bio bi to roman rijeka, tijek svijesti i podsvijesti. Nošen stvaralačkom vatrom zabilježio je u nizu proznih djela i pjesama mučna zbivanja burnog vremena, sadržaje iz svoga uzbudljiva života i života svojih vrlih Vrličana. Tako je svojim književnim djelima uspio skrenuti pažnju javnosti na svoj rad. Do sada je objavio četiri romana: Različak u klasju — Belonin bal, Različak u klasju — Belonine orgije, U žrvnju i Gorki bajami, te dvije zbirke pripovijedaka: Vrli moji Vrličani i Sutoni i uroni. Ima i dvije zbirke pjesama: Izvorišta i utoci te Od hrvatskog zavičaja do beskraja. U pripremi mu je i roman Slatki bajami.

Nedavno mu je u izdanju Ogranka Matice hrvatske u Pazinu izišla i treća knjiga pripovijedaka: Zbornište uzburkanih duša. Knjiga je komponirana iz dva dijela: u prvom dijelu, s naslovom Pod Gradinom, pet je pripovijedaka koje su proizišle iz života njegova rodnog kraja, Vrlike i Dalmatinske zagore. Drugi dio nosi naslov U vremenu i izvan vremena i u njemu je šest priča vezanih uz zgode iz drugih krajeva gdje je autor boravio. Sve su to piščeva sjećanja na ljude i događaje viđene okom pomna promatrača, pa i sudionika, a zapisalo ih je pero umjetnika.

U svojim romanima autor se javlja kao kroničar uzburkanog vremena i sam, kao sudionik, nošen njegovim vjetrovima. U pripovjetkama slika život u "našim malim mistima" kroz pojedinačne sudbine. Nema tu romantike. Čovjek je romantičan u časovima iluzije, kad zamišlja da ima krila, pa mu zemlja iz visine izgleda lijepa. "Nastojao sam da i ovaj put u vašoj mašti i pred vašim očima zažive likovi iz "stvarnosti koje više nema" - kaže autor obraćajući se čitatelju u

najnovijoj zbirci pripovijedaka.

Nećemo ovdje prikazivati svih jedanaest priča, ali naročito nas se dojmila Trpka priča o njegovu gospodstvu senatoru Bergeru. To je u svakom pogledu priča trpkih događaja i trpkih ličnosti iz ratnih zbivanja s puno sarkazma i ironije sudbine. S mnogim se našim ljudima sudbina nesmiljeno poigrala kao s gradskim senatorom Bergerom i njegovim plitkim umovanjem u zlim vremenima kojima se htio lukavo prilagoditi i iskoristiti ih.

Treba spomenuti i priču Pet fra Nikoličinih runda, jer je u njoj fratrovo mudrovanje druge vrste. To je živahna storija o mladom franjevcu u borbi protiv mastodontskog komunističkog samovlašća s radosnim i neočekivanim raspletom. Nikolica se ne miri sa životnim preprekama i zamkama, nego ih s puno duhovite promišljenosti nadmudruje.

Autor nije trebao tražiti teme, one su mu se same nametale. On ih uzima iz života ljudi s kojima je i odrastao, s kojima je živio, veselio se i tugovao. Prateći život svojih junaka on uočava bitne zanimljivosti i vješto ih povezuje i uobličava u fabulu. Sudbine malih ljudi sa svom njihovom tragikom oživljuju pred nama kao u filmu i živo zaokupljaju našu pažnju. Znalački ocrtane psihološke osobine likova uvjerljivo objašnjavaju njihove postupke i motive djelovanja. U nevesele tokove ovih priča i često mučne sudbine likova autor unosi i crte humora, pa i jetke satire, i tako pojačava dramatiku životne zbilje.

Žeravica slijedi najbolje tradicije našeg književnog realizma. Njegov stvaralački žar potican je bogatim životnim iskustvom iz ratnog i poratnog vremena. On je rođeni pripovjedač koji živi sa svojim likovima i s empatijom sagledava njihove sudbine. Slijed misli mu je logičan i jasan. Ne gubi se glavna nit, iako se uz nju nižu potrebni detalji i digresije. Izraz je jednostavan i tečan, a dijalozi bitno karakteriziraju lica i situacije, osobito uporabom lokalnih govora i izričaja.

Sve u svemu, zbirkom pripovijedaka Zborište uzburkanih duša, Žeravica nam je dao još jedno vrijedno djelo, zanimljivo i čitko štivo za kojim će ljubitelji knjige rado posegnuti.

Ivan Svetić

HRVATSKE KRALJEVINSKE KONFERENCIJE

Kada je 1899. *Vjesnik Kraljevskoga hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* ustvrdio kako "nemamo još izrađenog perspektivnog plana izdavanja najvažnije i najpotrebnije arhivske građe", već je prije gotovo pola stoljeća Ivan Kukuljević bio postavio osnovicu sustavnom objavljivanju arhivske građe kako svojim časopisom *Arkivom* tako i izdanjima *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae i Codex diplomaticus iste* Kraljevine i već su bile započete neke od znamenitih serija kao *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, Monumenta historica civitatis Zagrabiae*. Pa ipak, ona je tvrdnja stajala, a — bojim se — da stoji i danas. Time, dakako, ne želim kazati da ništa nije učinjeno. Nizovi građe u izdanjima Akademije, povijesnih arhiva, instituta ili kulturnih društava u temeljima su razvitka naše povijesne znanosti i poznavanja hrvatske povijesti.

U tom je vrijednom kolu i Hrvatski državni arhiv, koji je arhivsku građu dosad tiskao u svom časopisu *Vjesniku* i sustavno objavljivao — usredotočivši svoju izdavačku djelatnost na spise državotvornog značaja glavnih hrvatskih državnih institucija — u dvije velike edicije: *Zaključci Hrvatskog sabora 1631-1847.* u 12 knjiga 1958-1980 (nastavak i završetak serije *Hrvatski saborski spisi,* koju je 1912. pokrenuo Ferdo Šišić) i *Hrvatske kraljevinske konferencije 1689-1848.* u 5 knjiga 1985-1993.

Nije ni čudo što se Arhiv našao u tom poslu. I ne samo po dužnosti. Arhivi u Hrvatskoj imaju dugu tradiciju. Najstariji naši dokumenti — i pod njegovim krovom — potječu iz doba narodnih vladara, a arhivske serije kontinuirano teku od XIII. stoljeća. Da spomenem samo još dubrovački i zadarski arhiv ne zaboravljajući druge. Ovaj Arhiv nastao je kao arhiv Kraljevine Hrvatske u vrijeme jedne od najvećih egzistencijalnih kriza hrvatskoga naroda i do danas je poživio i razvijao se kao predragocjena riznica narodnoga pamćenja, povijesne svijesti, državne volje, društvenih i kulturnih protega.

Josip Kolanović, Josip Barbarić, Andrija Lukinović, Vesna Šojat i Jozo Ivanović oni su marljivi znalci koji su priredili ovih pet svezaka. Kolanović je pak za svaki od njih napisao predgovor i u prvom svesku uvodnu raspravu, progovorivši zapravo prvi put temeljito o Konferencijama, njihovoj ulozi u upravi hrvatske države, njihovu odnosu prema Saboru, njihovu ustrojstvu, poslovanju i čuvanju spisa. Dodao je kronološki pregled sjednica Konferencija i Sabora 1689-1848.

Ovim su se nizom naši vrijedni učenjaci i arhivisti uključili u red takvih imena izdavača izvora kao što su I. Kukuljević, Š. Ljubić, T. Smičiklas, F. Rački, V. Klaić, F. Šišić, E. Laszowski, N. Nodilo, B. Bogišić, R. Lopašić, I. K. Tkalčić, G. Novak, Društvo vrijedno članstva i nasljednika.

Objavljujući ovih pet svezaka zapisnika i zaključaka Hrvatskih kraljevinskih konferencija, oni su nam dali ne samo izvore za poznavanje i raščlambu položaja i djelovanja te druge središnje institucije Kraljevine Hrvatske — zamjene, naime, Saboru u izvanrednim prilikama — nego i temeljno izvorište za proučavanje i interpretaciju državnog i političkog položaja Hrvatske te političkih i društvenih zbivanja u njoj. Zašto?

Konferencije su obavljale zakonodavne, upravne i izvršne funkcije vlasti ne samo u ratu radi obrane domovine (zašto su zapravo 1685. i osnovane) — kada je bilo teško ili nemoguće sazvati Sabor — nego i u miru, osobito u vrijeme trajnije banove odsutnosti iz zemlje. Njihovi zaključci, kada bi ih kralj potvrdio, bili su potpuno jednaki saborskim zaključcima i s njima čine cjelinu. Stoga su jedan od glavnih izvora za proučavanje hrvatske povijesti od kraja XVII. do polovice XIX. stoljeća.

Kako pak svi znamo što je Hrvatski sabor značio u našoj povijesti, osobito u čuvanju i očuvanju državnih tradicija pa i same hrvatske državne biti, neće nam biti teško spoznati čime su povijesnu znanost zadužili izdavači ovih pet svezaka.

Naime, bez izvora se gube povijesni fakti, bez njih nije moguća povijesna znanost. Sačuvani izvori postojano svjedoče kroz mijene vremena, moda, diktata i metoda. Oni su podloga svakoj povijesnoj interpretaciji. Oni su u korijenu slave povijesničara, ali oni kada zatreba rječito govore sami, mimo povjesničara pa i proti njima.

Zato ih valja čuvati i izdavati. Zbog toga valja hvaliti dosadašnju djelatnost

Hrvatskoga državnog arhiva u prikupljanju, čuvanju i izdavanju arhivske građe, mora se poduprijeti njegovo nastojanje da izbori najbolja rješenja za smještaj toga blaga, da izađe na kraj sa svim organizacijskim i personalnim teškoćama, ne samo u Zagrebu nego i u cijeloj Hrvatskoj. Radi toga mu se ima poželjeti strpljenja, snage, odlučnosti i, dabome, uspjeha.

Trpimir Macan

IVAN DAMIŠ, IZ MOJE CRKVENO-POVIJESNE BIBLIOGRAFIJE

Hrvatski franjevac, Dr. Ivan Damiš, ugledan član Hrvatsko - slavonske provincije sv. Ćirila i Metoda, poznat je kao pisac i istraživač naše prošlosti, osobito franjevačke. Na početku Nove Godine 1996. obdario nas je novim djelom "Iz moje povijesno-crkvene bibliografije", u kojem nam na 320 stranica izlaže vrijedne i zanimljive teme iz naše prošlosti. Prethodi im kratka povijest dviju marijanskih dogmi: Bezgrješnog začeća B.D.M. i Marijina uznesenja dušom i tijelom na nebo. Poznato je da je franjevački red dao crkvi velikih mariologa, bl. Ivana Duns Scota, a u novije doba našeg fra Karla Balića. Prvi je dao svoj veliki prilog prvoj, a drugi drugoj marijanskoj dogmi i tako su zaokružili nauk četiriju dogmi svečano definiranih. Prava marijanska pobožnost mora biti i dobro obrazložena. Pater Damiš je to obrazložio u prvom poglavlju svoje vrijedne knjige.

Slijedi poglavlje o 7-stotoj obljetnici svetišta Majke Božje Trsatske, o kojem je pisao i veliki hrvatski teolog, isusovac, Lovro Grizogon, u svom monumentalnom djelu "Mundus Marianus". Vrijedni nas autor dalje upoznaje s bistričkim molitvenikom iz 1765. god. "Kinch oszebuini" (Kinč osebujni), što ga je napisao manje nam poznati svećenik Petar Berke (1734-1798). Četvrto poglavlje darovanog nam djela govori o štovanju Majke Božje u Međimurju, piščevu rodnom kraju. Slijedi peto opširno poglavlje "Sveci, blaženici sluge Božji", među kojima nam je naročito drag nedavno kanonizirani treći hrvatski svetac, sveti Marko Križevčanin. Niz prikaza nije još završen. U šestom poglavlju slijede članci o franjevačkom svjetovnom redu, pa onda vrlo zanimljivo sedmo poglavlje u kojem nam izranjaju iz zaborava za hrv. kulturu vrijedni likovi: Aleksandar Tomiković, O.F.M. (1743-1829) vrstan propovjednik; Dr. Dominik Premuš (1861-1934), popularni zagrebački pomoćni biskup, pa onda Dr. Rudolf Vimer (1863-1933), biblijski pisac što se u našem narodu proslavio Životopisom Isusa Krista te u takvoj vrsti literature postade "bestseller", kakva nemaju ni drugi veliki narodi. To je potvrdio poznati nam bibličar, isusovac pater Albin Škrinjar. Spomenut ću još dvojicu: Ivana Jemeršića (1864-1938), popularnog župnika u Grubišnom Polju, kulturnog, narodnog djelatnika, te prvog beogradskog nadbiskupa, na žalost zaboravljena, oca Ivana Rafaela Rodića (1874-1938). Zaključak tog djela čine još 2 poglavlja: Crkvene ustanove, u kojem se na osobit način prikazuje Generalna kurija franjevačkog reda, te napokon Crkveni arhivi.

Izdavač te vrijedne knjige, tko bi drugi mogao i biti, nego li Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima. To je vrijedno društvo izdavač tolikih knjiga što su ušle u najšire slojeve hrv. naroda - puka koji zna cijeniti svoju prošlost te

njezine velikane i ustanove. Vrijednost knjiga p. Damiša ne malo povećavaju mnoge fotografije, lijep i razumljiv hrvatski jezik, lako čitljiv tisak. Autor je relativno još, mlad, a nadsve radin čovjek, pa će nas zasigurno iznenaditi sličnim izdanjima, koja su najširim slojevima i najdraža. Ona se svojom jednostavnošću, razumljivošću, zanimljivošću, rodoljubljem sama od sebe preporučuju. Čast i znanstvenim i visoko umjetničkim djelima, ali ništa manje ni vrijednim, poučljivim djelima što su kadra proširiti vidike i malog ne tako školovanog čovjeka. Ako postoji dječja književnost, zašto ne bi i pučka, ali i jasna, poučljiva, zanimljiva, odgojna, moralna. Ako se borimo za široke slojeve društva, onda im pružimo i dostupnu književnost. A u tome se u našoj hrvatskoj književnosti naročito potvrdilo Društvo Sv. Jeronima.

Josip Antolović

NE ZABORAVITE NA PREDPLATU ZA "MARULIĆ"

Vijesti

"Hrvatska obzorja", br. 3/95, donose prikaz izložbe grafika nadahnutih "Juditom" *Marka Marulića* i osvrt na tribinu o poeziji *Nikole Šopa* iz pera *Ferde Šarića.*

* * *

"Glas Koncila" od 19. XI. 1995. donosi recenziju knjige *Petra Grgeca* "Dr. Rudolf Eckert" iz pera *Emilije Ljubić* i nekrolog o našem nedavno preminulom suradniku *Stjepanu Krpanu.*

* * *

"Matica", br. 11/95, objavljuje razgovor *Emila Čića* s ravnateljem HKD-a *Radovanom Grgecom.*

* * *

U "Novom listu" od 9. XI. 1995. objavljena je recenzija knjige "Dr. *Rudolf Eckert*" *P. Grgeca.*

* * *

U "Državnosti" od 10. XI. 1995. piše o knjizi "Hrvatski katolički stražar s Nehaja" *Nikole Bićanića* naš suradnik *Julije Derossi.*

* * *

U "Hrvatskom slovu" od 10. XI. 1995. piše o knjizi *Petra Grgeca* "Dr. Rudolf Eckert" *Bogdan Malešević* a o jeronimskom piscu *Josipu Cvrtili* (v. Marulić 6-95) *Ilija Pejić.*

* * *

"Večernji list" od 21. X. 1995. donosi osvrt na jeronimsku knjigu *Mladena Jurčića* "Daljine, blizina".

* * *

Časopis MI, br. 12/95, objavljuje na duplerici razgovor gl. urednika *Vladimira Lončarevića* s ravnateljem HKD-a *Radovanom Grgecom.*

* * *

24. i 25. XI. 1995. održan je u velikoj dvorani FTI-a u Palmotićevoj ulici znanstveni skup "Crkva za dostojanstvo čovjeka protiv totalitarizma XX. stoljeća" uz sudjelovanje poznatih znanstvenih djelatnika (*Jure Krišto, Ivan Macan, Franjo Zenko, Ivan Fuček, Franjo Šanjek, Vladimir Horvat, Zvonimir Šeparović, Marc Gjidara* itd.).

* * *

U sklopu redovitog studentskog vjeronauka kod franjevaca na Kaptolu predstavljena su reprint-izdanja (HKD sv. Jeronima) *Izidora Kršnjavog* "Božji vitez" i "Božji sirotan".

* * *

26. XI. 1995. obilježena je 50. obljetnica smrti jeronimskog pisca *Branka Klarića* u Slavonskom Brodu.

* * *

Teološki fakultet u Fribourgu dodijelio je počasni doktorat suvremenom filmskom režiseru *Wimu Wendersu.* Tim povodom pisali su o Wenderu kao "metafizičkom cineastu" list "La Croix" (*Philippe Royer)* i bečki časopis "Die Furche".

* * *

Katoličku nagradu za medije dobio je ove godine 79-godišnji glumac *Gregory Peck.*

* * *

"Večernji list" u rubrici "Rekli su" donosi izvode iz intervjua *Radovana Grgeca* časopisu MI u broju od 28. XI. 1995.

* * *

18. XI. 1995. otvoren je u Gorici-Livnu muzejsko-galerijski prostor sa stalnim postavom slika *Gabrijela Jurkića,* velikog hrvatskog slikara iz Bosne i najpoznatijeg ilustratora jeronimskih izdanja.

* * *

U OR od 24. XI. 1995. *Raffaele Alessandrini* piše o tamnim stranama buržujskog individualizma u članku pod naslovom "Come l'avere tradì l'essere (Kako je "imati" izdalo "biti").

* * *

"Mogućnosti", br. 4-6/95, objavljuju članak *Mladena Parlova* "Nepoznati Marulićev životopis" te priloge naših suradnika *Stanislave Adamić* i *Josipa Lisca.*

* * *

11. XI. u organizaciji Centra za obrazovanje grada Nürnberga i Matice hrvatske - ogranak Nürnberg, naš stalni suradnik *Mato Marčinko* održao je, u prostorijama Hrvatske katoličke misije, hrvatsku literarnu večer, na kojoj je dao kratak pregled suvremene hrvatske književnosti, s posebnim osvrtom na djelatnost našega Društva, a pročitao je nekoliko svojih pjesama, te radove prof. *Radovana Grgeca* i *Mladena Jurčića.* Pjesme su za tu priliku prevedene na njemački.

* * *

10. XI. u prostorijama DHK, na književnoj tribini "Glasi dragog kamena - Istra" nastupili su autori *D. Načinović, B. Biletić, A. Milovan, T. Milohanić, R. Ujčić, M. Sinčić* i *M. Rakovac,* sa svojim radovima. Na tribini su govorili *Ante Stamać* i *Anđelko Novaković,* ukratko ocrtavši istarsku književnost, a za riječ se javio i autore pohvalio i *Joja Ricov.*

* * *

23. XI. održana je u prostorijama HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) književna večer u povodu izlaska zbirke pjesama "Daljine, blizina" *Mladena Jurčića,* u izdanju našega Društva. Na književnoj večeri o zbirci su govorili prof. *Radovan Grgec,* prof. *Svevlad Slamnig* i autor, a poslije je priređen skromni domjenak.

* * *

3. XII. 1995. umro je u Zagrebu *Mario Kinel,* poznati skladatelj, pisac i prevoditelj. Bio je i suradnik našega "Marulića"

* * *

"Glas Koncila" od 10. XII. 1995. donosi prikaz poezije *Mladena Jurčića* i

osvrt na društveno veče u HKD-u o *Mahniću* i njegovim sljedbenicima.

* * *

"Glas Istre" od 20. IX. 1995. donosi prikaz jeronimske Danice za 1996. iz pera *Daniela Načinovića*.

* * *

U "Vjesniku" od 4. XII. 1995. *Miroslav Pelikan* piše u povodu otvorenja izložbe slika *Gabrijela Jurkića* u Gorici-Livnu.

* * *

Na tribini Hrvatskog katoličkog zbora "MI" govorio je 7. XII. 1995. p. *Mijo Nikić*, D.I., o izazovu vjerskih sekti.

* * *

Prema informacijama mr. *Bože Biškupića*, hrvatskoga ministra kulture, pripremljen je natječaj za postavljanje spomenika *Marka Marulića* na trgu koji nosi njegovo ime.

* * *

Održan je studijski skup o *Jacquesu Maritainu* i o filozofskoj i političkoj suvremenosti u Lancianu (Italija). Na osnovi Maritainovih misli sudionici su istakli mogućnost "pomirenja" znanosti i mudrosti, između biti i egzistencije, između ljudskih prava i prirodnog zakona, između umjetnosti ljepote te između kršćanstva i kulture.

* * *

"Vjesnik" od 4. XII. 1995. javlja da je na međunarodnom natječaju za Serra priču prvu nagradu dobio *José Arizmendi*.

* * *

1. XII. 1995. otvorena je u Galeriji u Vrbovcu izložba slika našeg suradnika *Antona Koštre*.

* * *

"Die Furche" od 30. XI. 1995. donosi članak *Zvonka Lerotića* o hrvatskoj borbi nakon rata pod naslovom "Gegen rachgieregigen Nationalismus" (Protiv osvetoljubivog nacionalizma).

* * *

U OR od 2. XII. 1929. *Cristanziano Serricchio* piše o shvaćanju obitelji u "Zaručnicima" *Alessandra Manzonija* a *Giuseppe Fasoli* o novoizašloj zbirci duhovnih spisa *Georgesa Bernanosa* pod naslovom "Recuperare il dono dell'infanzia" (Ponovno zadobivanje dara djetinjstva).

* * *

U listu "La Croix" od 26-27. XI. 1995. *Lucien Guissard* piše o djelu *Jean-Claudea Renarda* u članku pod naslovom "Jean-Claude Renard, explorateur de la nuit" (J-C. Renard, istraživač noći).

* * *

"Slobodna Dalmacija" od 12. XII. 1995. donosi u svom prilogu "Forum" članke o dva najpoznatija ilustratora jeronimskih (ćirilometodskih) izdanja, o *Gabrijelu Jurkiću* i o *Ivu Dulčiću*.

* * *

4. XII. 1995. predstavljen je u Sinju zbornik o *Dušanu Žanku*.

* * *

30. XI. 1995. održan je u Rimu međunarodni simpozij o gospodarskom razvoju u organizaciji Instituta *"Jacques Maritain"*.

* * *

U listu "La Croix" od 3-4. XII. 1995. *Michel Crépu* piše povodom izlaska iz tiska "borbenih" spisa *Georgesa Bernanosa* (G.B. -l'homme de Rio).

* * *

12. XII. 1995. predstavljena je u Društvu hrvatskih književnika knjiga naše suradnice *Nevenke Nekić* "Bračka kvadrifora"

* * *

U Rijeci je 15. XII. 1995. predstavljena knjiga *Petra Grgeca* "Dr. Rudolf Eckert". Vijest o tom donio je i zagrebački "Vjesnik" navodeći krivo kao izdavača udrugu "Pax Romana".

* * *

Isto je tako "Vjesnik" od 20. XII. 1995. donio vijest o predstavljanju pjesmarice "Hrvatske božićnice" *Miroslava Vuka* ne navodeći izdavača, tj. HKD. sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima).

* * *

12. XII. 1995. na sastanku o odgojnim vrijednostima i duhovnoj obnovi u Ministarstvu razvitka i obnove sudjelovao je i ravnatelj HKD-a *Radovan Grgec*.

* * *

O knjizi dr. *Ivana Damiša* "Iz moje crkveno-povijesne bibliografije" tiskani su brojni prikazi, npr. onaj *Jože Prudensa* u "Samoborskom tjednom listu" od 15. XII. 1995. i u listu MI (božićni broj) prikaz *Mate Batorovića*.

* * *

"Matica", br. 12/95, donosi prikaz knjige *Nikole Bićanića* o dr. *Franu Biničkom* iz pera *Tome Podruga*.

* * *

Pod naslovom "Knjigovni izlog" u "Školskim novinama, br. 12/95, piše *Željko Kliment* o knjigama naših pisaca *Milutina Mayera, Štefe Jurkić* i *Mladena Jurčića*.

* * *

U OR od 8. XII. 1995. *Giancarlo Galeazzi* piše o misli *Jacquesa Maritaina* povodom 30. obljetnice zatvaranja II. vatikanskog koncila u članku pod naslovom "Perisiste l'esigenza del vero fuoco nuovo".

* * *

O knjizi *Anđela Begonje* "Bez maske" tiskani su također brojni prikazi, npr. onaj iz pera *Gorana Bujića* u "Slobodnoj Dalmaciji" od 24. X. 1995. i iz pera *Helene Roguljić* u "Zadarskom listu" od 26. X. 1995.

* * *

U muzeju "Mimara" predstavio je Hrvatski katolički zbor MI 19. XII. 1995. 18. izdanje knjige *Đure Zrakića* "Svi me vole, samo tata ne".

* * *

O našoj "Danici" za 1996. donosi prikaz Vjesnik hvarsko-bračke biskupije (br. 13/95) osvrćući se na kratke biografije jeronimskih suradnika s Hvara (*Luka Perinić, Kuzma Moskatelo, Sibe Zaninović*). Zagrebačka "Kvizorama" posvetila je Danici 96. nagradnu križaljku.

* * *

"Vjesnik" od 21. XII. 1995. donosi prikaz našeg časopisa "Marulić", br. 6/95, iz pera *Marijana Vogrinca*.

* * *

U časopisu "Croatica christiana" piše o knjizi *Ivana Damiša* "Iz prošlosti župe Čakovec" *Tomislav Mrkonjić*.

* * *

U časopisu "Sveta Cecilija", br. 4/95, *Nikša Njirić* piše o knjigama *Ivana Golčića* "Hrvatske adventske popijevke" i "Hrvatske božićne popijevke" (HKD 1995). U "Državnosti" prikazane su "Hrv. božićnice" *M. Vuka*.

* * *

U "Hrvatskom slovu" od 22. XII. 95. *Lovro Županović* piše o *Vojmilu Rabadanu* u članku pod naslovom "Musicalia u djelovanju Vojmila Rabadana". Isti broj donosi i izbor misli *Jurja Haulika* (Tako je govorio Juraj Haulik).

* * *

U časopisu "Svjetlo riječi" *Tomislav Zvon* piše o otvorenoj Galeriji slika *Gabrijela Jurkića* u članku "Jurkić ponovno među nama".

* * *

Pierre-Jean Labarrière piše u "Etudes", br. 11/95, o najnovijem djelu *Jeana Guittona* "Le Génie de Thérèse de Lisieux".

* * *

U Francuskoj je umrla katolička književnica *Yvonne Chauffin*.

* * *

"Glas Istre" od 3. I. 1995. donosi prikaz *Marulića 6/95* iz pera A.K. pod naslovom "Poetski izričaji i filozofska razmišljanja".

* * *

Spomenik Lj. Šturu

Članovi Hrvatsko-slovačkog društva iz Zagreba posjetili su Hrvatski grob, gdje se nalazi bista dr. *Josipa Andrića* i gdje im je predsjednik općine priredio doček u dvorani škole. Predstavnik našeg Društva *Stjepan Pačarić* predao im je na dar više primjeraka naših izdanja (Danica, Obljetnice, Čežnja za Kraljevstvom itd.)

Prije mise, koju su koncelebrirali p. *Takač* i p. *Rožmarić*, položen je vijenac pred Andrićev spomenik. Zajedno s prijateljima iz Slovačke dočekali su novu godinu 1996. i položili vijenac pred spomenik Lj. Štura (v. sliku).

* * *

9. I. 1996. održao je naš suradnik *Darko Žubrinić* u prostorijama MH predavanje "Glagoljica na Internetu".

* * *

U čakovečkom "Hrvatskom informativnom tjedniku" od 22. XII. 1995. *Zvonimir Bartolić* piše o međimurskim intelektualcima, spominjući među njima naše članove i suradnike *Ivana Damiša, Vladu Horvata, Josipa Jakšića* i dr. Posebno se osvrće na najnoviju knjigu *I. Damiša* (HKD 1996)

* * *

Kod "Edizioni San Paolo" objavljena je knjiga *Rodolfa Donija* "Il Presidente e il Filosofo" o razgovorima između *F. Mitterranda* i *J. Guittona*.

* * *

U povodu smrti *Emmanuela Lévinasa* u OR od 29. XII. 1995. *Maurizio Fontana* piše članak "La scoperta dell'Altro" (Otkriće Drugoga).

* * *

1. I. 1996. umro je u Zagrebu naš suradnik, odvjetnik *Martin Sušac*.

* * *

U "Narodu" od 1. I. 1996. *Emil Čić* piše o knjizi *Radovana Grgeca* "Čežnja za Kraljevstvom" (Novi vidici, svezak 12).

* * *

"La Croix" od 30. XII. 1995. donosi članak *Paula Ricoeura* o nedavno preminulom filozofu *Emmanuelu Lévinasu* i njegovu stavu prema smrti.

* * *

U biblioteci "Znameniti Hrvati islamske vjere" izašle su dvije nove publikacije: *Enver Čolaković* i *Osman Nuri Hadžić*.

* * *

"Matica hrvatska" objavila je zbirku pjesama našeg suradnika i člana *Mate Marčinka* "Moliti nebo"

* * *

"Večernji list" od 6. I. 1996. donosi prikaz knjige *Radovana Grgeca* "Čežnja za Kraljevstvom" s autorovom fotografijom.

* * *

U časopisu "La Vie" od 14. XII. 1995. *Marlène Tuininga* objavljuje svoj razgovor s književnikom *Didierom Decoinom*. Na pitanje što za njega znači biti odrastao, odnosno odgovoran, Decoin odgovara da je za njega jedina odgovornost ona prema Bogu, tj. odgovornost koju je preuzeo na sebe da nastoji, makar očajnički i nespretno, biti kršćanin.

* * *

U "Mogućnostima", br. 7-9/95, *Petar Runje* objavljuje članak "Marulići u Padovi u drugoj polovici 15. stoljeća".

* * *

"La Croix" od 3. I. 1996. donosi članak *Denisa Gire* "Thomas Merton, le moine prophétique" (*Th. Merton*, proročki monah) o poznatom piscu i trapistu, koji je u svoj redovnički život uključio i socijalni angažman.

* * *

U OR od 4. I. 1996. piše *Giuseppe Fasoli* o božićnom obraćenju sv. *Terezije od Djeteta Isusa, Paula Claudela* i *Charlesa de Foucaulda* (1886) u članku pod naslovom "Il sentimento lacerante dell' innocenza del Dio Bambino" ("Razdirući" osjećaj nevinosti Božanskog Djeteta).

* * *

"Mogućnosti", br. 7-9/95, donose članak *Octavija Paza* o pjesništvu s kraja XIX. stoljeća u kojemu se autor posebno osvrće na opus *Charlesa Baudelairea, Paula Claudela* i *Walta Whithmana.*

* * *

U OR od 5. I. 1996. *Claudio Toscani* piše u povodu 15. obljetnice smrti *Archibalda Josepha Cronina* u članku pod naslovom "Quei piccoli eroi del dolore quotidiano" (Ti "mali" junaci svagdašnje boli).

* * *

"Hrvatsko slovo" od 5. I. 1996. donosi članak *Antonije Bogner-Šaban* o poznatom jeronimskom književniku *Ljubomiru Marakoviću.*

* * *

U Slobodnoj Dalmaciji od 5. I. 1996. *Mirko Tomasović* piše o *Marku Maruliću,* klasiku hrvatske poezije i jednom od najuglednijih onodobnih europskih humanista u članku "Judita na vrhu piramide".

* * *

Reinhold Zwich u časopisu Herder-Korrespondenz, br. 11/95, piše o *Isusovu* liku u suvremenom filmu u članku pod naslovom "Die Ressourcen sind nicht erschöpft" (Izvori nisu iscrpljeni).

* * *

Na Radiju France-Musique emitirane su u studenom 1995. tri emisije posvećene *Julienu Greenu.*

* * *

HKZ u Zürichu objavila je knjižicu *Tihomira Nuića* "Auf den Spuren der Kroaten in der Schweiz" (Na tragovima Hrvata u Švicarskoj).

* * *

Harper (U.S.A.) objavio je vrlo iscrpnu knjigu *Paula Johnsona* "History of the Jews" (Povijest Židova).

* * *

Primanju prigodom novogodišnjih blagdana kod Predsjednika Republike 12. I. 1996. prisustvovao je i ravnatelj HKD-a prof. *Radovan Grgec.*

* * *

U "Vjesniku" od 13. I. 1996. *Marijan Vogrinec* piše o knjizi *Ivana Damiša* "Iz moje crkveno-povijesne bibliografije" (HKD 1996).

* * *

Giacomo Scotti piše o Marulićevim talijanskim sonetima (usp. "La Battana", br. 118, listopad-prosinac 1995. (XXXII), str. 107-118: Marco Marulo-Marulić sotto una diversa luce)-M.M.M. - u drukčijem svjetlu) koji su, prema autorovim riječima. "dio najstarije talijanske poezije u Dalmaciji".

* * *

"Glas Koncila" od 21. I. 1996. donosi prikaz knjige *Radovana Grgeca* "Čežnja za Kraljevstvom" iz pera *Nikole Bićanića.* Isti broj donosi i prikaz knjige *Miroslava Vuka* "Hrvatske božićnice" (HKD 1995).

* * *

Krajem prosinca 1995. na osnivačkoj skupštini HKUD "Šubić" za prvoga je predsjednika izabran naš suradnik *Željko Voborski.*

* * *

Gradišćanske "Hrvatske novine" od 12. I. 1996. objavljuju recenziju knjige *Đure Vidmarovića* "Gradišćansko-hrvatske teme" iz pera *Petra Tyrana.*

* * *

U "The Slav. Journal", broj 3-4 (61-62), London 1995. *Franjo Mđrunica* piše o našem suradniku o. *Tomi Verešu.*

* * *

Prigodom 100. obljetnice smrti *Ivana Merza* predstavljena je 18. I. 1996. poštanska marka s njegovim likom u Bazilici Srca Isusova u Zagrebu.

* * *

Prigodom 100. obljetnice smrti Paula Verlainea OR od 11. I. 1996. donosi članak *Francesca Licinija Galatija* "Pianto, sospiro, grido, carezza canto" (Plač, uzdah, krik, milovanje, pjesma).

ISPRAVCI

br. 6/95

Str. 996, bilj. 21, r 7-8 brisati dvostruko otisnuto u retcima: P. Grgec, Razvoj hrvatskog narodnog pjesništva; T. Smerdel, Borba za sklad; V. Nikolić, Nacionalni zadatci književnosti;

str. 998, r. 26 Fedro je Fedor

U člancima *Iz moje ladice* treba na str. 765. ("Marulić" br. 5/95,) 10. redak odozgor umjesto *Pećujak* staviti *Pećnjak.*

Na str. 1017. (br. 6/95), 16. redak odozdo treba staviti *Bakarić* umjesto *Baković*;

Na str. 1019. redak 22. odozgor treba staviti *na čuvanje* umjesto *na uživanje*;

na str. 1024. redak 34., 35. i 36. trebaju se pomaknuti na istoj stranici ispred naslova *"Dijecezanski katolički Narodni Savezi".*

Upravo izašlo!

Radovan Grgec

ČEŽNJA ZA KRALJEVSTVOM

HKD

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)
ZAGREB, Trg kralja Tomislava 21

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (104) 1
Spomen na kardinala Šepera 5
Stanislav Vitković: (Ne)zaboravljeni hrvatski kardinal 6
***Nikola Bićanić:** Moja Hrvatska 12
***Božena Kruz:** Svijeća 12
***Marijan Vogrinec:** Smiraj; Etida; Kraj 13
***Nevenka Starčević Kapetanović:** Moj život 13
Mladen Jurčić: Fantast 14
***Mladen Jurčić:** Molitva; Na vrhu; Nemir 21
***Rainer Maria Rilke:** Glasovi (Prepjev: Anton Koštre) 22
***Duško Matas:** Crkvena zvona 25
Toma Todrug: Zašto nastavljam pisati pjesme 26
***Vladimir Pavić:** Dobrota 26
Bogdan Mališević: Koručulanski fragment 27
***Dina Franin-Maglajlić:** Povratak; Obična pjesma 29
Mato Marčinko: Bila jednom crkva 30
***Tatjana Vranić:** Amen 38
***Nevenka Škreblin:** Ratnik i smrt 38
Marijan Cipra: Zbilja duše 39
***Gojko Polegubić:** Ima jedan brijeg 44
***Ivna Talaja:** Bože pogledaj; U oku rujna; Uskrsli Isuse 45
***Božo Kukolja:** Otvorena knjiga 45
Darko Žubrinić: Kraj tornjeva, pod zvijezdama 46
***Tomislav Salopek:** Snivaj, još je rano za svitanje 49
***Stanislava Adamić:** Amen 49
Luka Perinić: Iz moje ladice - V 50
***Tomislav Salopek:** Ohrabri radost 59
Marko Orešković: Postanak hrvatskog grba 60
***Malkica Dugeč:** Elegija o bezimenima 63
***Smiljka Sax:** Zrcalo 63
Živko Prodanović: Podrum u nebu 64
***Mirko Validžić:** Moj dan 69
***Tatjana Vranić:** Jesen 69
***Boris Nazanski:** Sljemenski pogled; Pet godišnjih doba 70
Mato Marčinko: Kratak pregled suvremene hrvatske književnosti 71
Jasna Andrić: Iz baštinjene kulture Hrvata odavno nastanjenih u okolici Bihaća 78
Nikica Talan: Život i djelo Luísa Vaza de Camõesa 84
***Ivana Radić:** Jedan osmijeh Kninu 101
Bela Gabrić: Ante Jakšić (1912-1987), pjesnik svog zavičaja 102
Josip Sanko Rabar: Odjeci tišine u pjesmama Mladena Jurčića 110
***Mirko Validžić:** Nemir 114
Trpimir Macan: Pisma Nedjeljka Subotića Vlahu Turčinoviću 115
***Mirko Validžić:** Prisutna stalnost 121
***Magdalena Vlah-Hranjec:** A zvoni zvonidu 121
Šimun Jurišić: Hrvati u Parizu 122
Miroslav Majnarić: Čitanje 127
***Milan Radić:** Primorsko groblje 130
***Mladen Jurčić:** Jedanput 130
Stanislav Pejković Šodan: Estetičarski Knin je još okupiran 131
***Gojko Polegubić:** Malen je moj svijet 134
Milivoj Kovačić: Hrvat - biskup na obroncima Himalaje 135

***Adolf Polegubić:** U istoj brazdi 136
***Diana Dobran:** U noći 137
Đuro Vidmarović: In memoriam: prof. Stjepan Krpan 138
***Tomislav Maretić:** Noć na Kornatu 142
***Vladimir Pavić:** Okrenut moru 142
Anto Ćosić: Jablančani 143
***Radovan Toljanić:** Snijeg na otoku; Nada 147
Đuro Bošnjak: Gospon Ego 148
Grga Rupčić: Sjećanje povodom 151
***Malkica Dugeč:** Nikoga nije bilo 158
Ivan Goleš: Orfejevo silaženje u podzemlje 159
***Boris Pulovski:** Pri Galovićevoj kleti 169
***Ante Starčević:** Tajna 170
Nove publikacije 171

Mišljenja i reagiranja

Lav Znidarčić: Moj razgovor (nikako ne polemika!) s g. Vidmarovićem 172
S.: Magare Ivanov 174
Ivanov: Blasfemije u "Viencu" 175
Mate Šimundić: Davnomu ninskomu županu biješe ime Godeslav 176

Mozaik

Mladen Jurčić: Dinamični vodvilj u "Kerempuhu" 178
Mladen Jurčić: "Antigona" u HNK 179
M. Lalošević: In memoriam: Siniša Hrestak 180

Knjige

Svevlad Slamnig: Osebujna evangelizacija 181
Daniel Načinović: Bliske daljine jedne osebujne poetike 182
Mladen Jurčić: Prisni iskon Josipa S. Rabara 183
Ljerka Polegubić: Nove slutnje visina 186
Mladen Jurčić: Vanjski i unutrašnji makovi 187
Tomislav Heres: Imotski zbornik 3 188
Tomislav Heres: Rat i baština u prostoru Hrvatske 191
Lovorka Čoralić: Franjevački redovnici u sjevernoj Dalmaciji 194
Lovorka Čoralić: Putovanja, putnici i putopisi skradinskim krajem 194
Josip Lisac: Tri osvrta 195
Željko Holjevac: Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice 200
Svevlad Slamnig: Četiri zbirke stihova Višnje Sever 201
Boris Biletić: Žeravičina najnovija proza i poezija 204
T.M.: Josip A. Soldo: Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću 205
Vladimir Pavić: Studija o pjesništvu Nikole Šopa 206
Vladimir Pavić: Ništa nije isto 207
Gojko Polegubić: Ujezgrivanje do znaka ili šuma poetskog iskustva 208
Ivan Svetić: Uzburkane duše 209
Trpimir Macan: Hrvatske kraljevinske konferencije 210
Josip Antolović: Ivan Damiš: Iz moje crkveno-povijesne bibliografije 212

Vijesti

Iz domovine i svijeta 214

MARULIĆ - hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

ISSN 0350-4220